BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

1502

M. ANNAEI LUCANI

DE BELLO CIVILI

LIBRI X

EDIDIT

D. R. SHACKLETON BAILEY

BEROLINI ET NOVI EBORACI
WALTER DE GRUYTER MMIX

Gedruckt auf säurefreiem Papier,
das die US-ANSI-Norm über Haltbarkeit erfüllt.

ISBN 978-3-598-71502-0

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in
der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten
sind im Internet über http://dnb.d-nb.de abrufbar.

Printed in Germany
Druck und Bindung: Hubert & Co. GmbH & Co. KG, Göttingen

PRAEFATIO

Carolus Hosius, cum Lucani poema de Bello Civili, cui mumpsimi amatores sive imprudentes falsum titulum 'Pharsaliam' infulcire et Hosii et Housmanii monitis surdi perseverant, secundis (1905) et tertiis (1913) curis recenseret, ex codicibus, quos habemus trecentos, sex constanter adhibuit:

Z = Parisinus bibl. publ. Lat. 10314 saec. IX 2/4 (Bischoff)
M = Montepessulanus bibl. med. H 113 saec. IX 2/4
P = Parisinus bibl. publ. Lat. 7502 saec. X ad 10.107 praecisus
G = Bruxellensis bibl. Burgund. 5330, olim Gemblacensis saec. X
U = Leidensis Vossianus Lat. XIX F. 63 saec. X
V = Leidensis Vossianus Lat. XIX Q. 51 saec. X

Lectiones aestimatione dignas fere cunctas in supra dictis libris apparere recte admonet Lucani editor recentissimus, G. Luck.[1] De singulis autem enucleate Housman:

> P and U may be called middle and ordinary; they have comparatively few singularities... Z and G and V are eccentric, and each offers many readings divergent from all the rest ... G offers singly a large number, and V a larger, of intelligible lections, many of which are not in themselves unacceptable or even sensibly inferior to the lections of the majority. But many of those peculiar to V, and a still greater proportion of those peculiar to

1 *Lukan, Der Bürgerkrieg* (Berolini 1985), 66: 'wenn man die sechs Handschriften trotzdem zusammenfaßt ..., so geschieht das aus dem Grund, weil sich auf diese Weise fast alle wichtigen Varianten einfach darstellen lassen.'

G, are manifest interpolations, designed to remove real or imaginary difficulties; and the rest consequently lie under heavy suspicion.[2] In Z, though interpolation is not absent, it is comparatively rare, and the very grave and numerous errors of the manuscript are chiefly due to carelessness and stupidity.

Ceterum Z et M artissimo inter se vinclo cohaerent demptis libri primi vv. 1–486 (id quod primus Housman animadvertit) et noni inde ab v. 86, ubi M in codicis P societatem demigrat, usque ad finem. Decimi autem saeculi codices neque artioribus inter se affinitatibus connexos neque ad summam tam fideles quam Z(M) textum plerumque intellectu faciliorem praebere concludendum est.[3]

Huc accedunt palimpsesti: fragmenta librorum sexti et septimi saec. IV–V in cod. Palatino Vaticano 24 (Π) atque librorum quinti et sexti eiusdem fere aetatis in Vindobonensi 16 et Neapolitano IV A 8 (N) servata. Accedunt etiam scholiorum lemmata in cod. Bernensi 370 inventa, ab interpretatione interdum discrepantia. Haec Housman ex codice qui quemquam hodie exstantium, si modo integrum haberemus, auctoritate aequipararet emanasse iudicavit. nam scholia ipsa (c) ab H. Usenerio anno 1869 edita nec non ea quae ex aliis libris manu scriptis I. Endt anno 1909 protulit (a) saepius ab Hosio et Housmanio allata nos minus curavimus. Gotoffii[4] enim sententiam secuti horum corporum, quibus adde quae G. A. Cavaioni in *Supplemento Adnotationum super Lucanum* (1979) comparavit, neque integritate neque antiquitate satis confidimus.

Iam praeter ZMPGUV Hosius in siglorum conspectu novem 'hic illic adscitos' commemorat, in his Ashburnhamensem, sive Parisinum nouv. acq. 1626 saec. IX 2/4 (A) et

2 Vide tamen *PCPS* 33 (1987), 76.

3 L. Håkanson, *PCPS* 25 (1979), 27.

4 *The transmission of the text of Lucan in the ninth century* (Cantabrigiae Mass. 1971), 25 *sq.* et 102.

Bernensem 45 saec. IX medii vel 3/4; quem una cum Montepessulano H 362 saec. IX 4/4 cum e Z dependere constat tum lectiones ex alio fonte deductas (praeter eas quas ipsorum scribae errore intulerunt) sive singuli sive plures exhibent. Sed haec merae sunt quisquiliae, scribarum menda nullo in pretio ponenda.[5] porro ex ceterorum codicum turba, quod ad textum constituendum attinet, nihil fere est quod exspectemus.[6]

Quid plura? In traditione large contaminata stemmata nihil faciunt, iudicio critico locus in discrepantiis dandus est. etenim huc mihi redire videntur ea quae vir doctus et acutus L. Håkanson (quem morte immatura iam ereptum dolemus) nuper contra Gotoffium caute pedetemptimque ille quidem disputavit.

Z autem quibus scatet correctiones saepius Hosius, multo parcius Housman, sed neque hic neque ille discrimine habito citavit: nunc quod antiquiores seiunctos habemus Gotoffio debemus, qui eas quae in A inveniuntur ideoque illo vetustiores esse verisimile est in appendice collegit. tum eadem ratione usus codicis A correctiones quae in Bernensem 45 translatae videntur (A^2) idem apposuit.[7] haec ego in apparatum allegi, ut nihil aliud, ne eiusmodi investigationibus, quae nostris quidem temporibus ad Lucani textum neque profecisse multum vidi neque me visurum esse umquam credidi, valde inimicus habear.

5 Aspice, ne longus sim, lectionum in A primo inventarum apud Gotoffium, 137–142 congeriem, falsarum ad unam omnium, foedarum magnam partem.

6 *PCPS* 33 (1987), n. 3

7 De lectionibus in margine codicis A positis (A^v) idem et statuit et fecit: 'since they are antecedent to the production of B, these readings can be limited in time to between about 850–875' (74). Equidem qua ratione has lectiones Bernensi 45 antiquiores esse colligatur assequi non potui.

Ex Hosii apparatu Housman in editione anno 1926 'in usum editorum' prolata quae mentione digna putavit deprompsit, cetera in poemate explicando atque emendando praestantissimo suo ingenio, doctrina, iudicio mirabilem in modum exsecutus est; opus vere egregium, quod me semper in manibus habuisse quodque me aliis poetae intellegendi studiosis in manibus futurum esse vel tacentem sumpsisse ut dicam vix necesse est. nostrae autem operae rationem si quaeras, quo melius respondeam non habeo quam eis verbis quae adversariis meis in *PCPS* 33 (1987) 74–90 editis praefatus sum:

> An adequate commentary is still to come, if ever it does. What may reasonably be hoped for is another reprint of Housman and a text, which, while based on his, will incorporate certain improvements. ... Housman's notes are not free from oversights and lapses, some of them, as coming from him, surprising. Much has been published since 1926 both in criticism of his positions and independently; it needs to be judiciously anthologized. Some conjectures in Hosius' apparatus and elsewhere which he passed over deserve better. Some obeli and more paragraphs would help.

Indices nominum et metricum alterum magnam partem alterum totum ex editione Hosiana deprompsi.
Viro doctissimo Iosepho Delzio, qui corrigenda aliquot ex plagulis benigne communicavit, gratias ago.

Scribebam Cantabrigiae Massachusettensium mense Decembri MCMLXXXVII

D. R. SHACKLETON BAILEY

ALTERIUS EDITIONIS PRAEFATIO

Tres coniecturas, ad. 1.400, 5.82, 5.118, a viro doctissimo I. Delz amice communicatas acceptas refero. Textum alioquin eundem hic invenies quem in editione priore, nisi quod in 6.663 lectionem codicibus traditam *praesente* pro Madvigii coniectura revocavi. Iactat enim Thessalis, si monstra infera se coram mortalibus manifesta esse possint, ipsa metu perterrita fore, nedum spectantibus terrorem incussura. In apparatu critico admodum pauca vel correxi vel addidi; vide tamen ad 7.453, 627; 8.861; 9.268, 956.

De eis quae post 1.676 suppleveram alio loco disputaturus hic tantum est quod praedicam, verba *talis et* apud Valerium Flaccum 5.343 meo iudicio prorsus dissimilem atque in Lucani vulgato habere rationem.

De homoeoteleuto in Lucano rem ipsam in libro nostro de homoeoteleuto in dactylicis Latinis in aedibus Teubnerianis an. 1994 prolato aliquando patefactam esse hic animadvertere non alienum erit.

D.R. SHACKLETON BAILEY

CONSPECTUS SCRIPTORUM POST ANNUM 1925 PROLATORUM ET IN APPARATU CRITICO MEMORATORUM

Anderson	W.B. Anderson, *CR* 41 (1927), 26–33 (editionis Housmanianae recensio).
Axelson[1]	B. Axelson, 'Eine Emendation zum Lukantext IV. 578', *Hermes* 87 (1959), 127–128.
Axelson[2]	B. Axelson, 'Eine Korruptel in der Überlieferung des Lukan', *Studien zur Textgeschichte und Textkritik (Festschrift Jachmann)*, 31–35.
Badalì[1]	R. Badalì, 'Due noterelle Lucanee', *RCCM* 8 (1966), 247–251.
Badalì[2]	R. Badalì, 'Congetture a Lucano', AION (filol.) II–III 1980–1981, 143–151.
Bagnani	G. Bagnani, '*Sullani manes* and Lucan's rhetoric', *Phoenix* 9 (1955), 27–31.
Barratt	P. Barratt, *M. Annaei Lucani Belli civilis liber V. A commentary.* Amsterdam 1979.
Bonner	S.F. Bonner, 'Lucan 4.457ff.', *CR* 3 (1953), 13–14.
Bourgery	A. Bourgery et M. Ponchont, *Lucain, La guerre civile* (*La Pharsale*). Coll. G. Budé 1926 et 1929.
Bradley	D.R. Bradley, 'Some textual problems in Lucan, book VII', *Latomus* 28 (1969), 175–185.
Bruère	R.T. Bruère, 'Notes on Bellum civile I.15', *CPh* 44 (1949), 244–250.
Cassata	L. Cassata, '*Ignota tantum pietate* (Lucan VI. 495)', *Maia* 33 (1981), 233–236
Castiglioni	L. Castiglioni, 'Note varie', *SIFC* 32 (1960), 91–94.
Cazzaniga	I. Cazzaniga, 'Lucano IX. 768 (e 814) e Stazio Theb. V. 597–598', *Acme* 25 (1972), 225–228.
Currie	H.M. Currie, 'Lucan III. 8ff. und Silius Italicus XVII. 158ff.', Mnemosyne 11 (1958), 49–52.

Deonna W. Deonna, 'L'oeil du mort', *Latomus* 17 (1958), 324–328.

Dilke[1] O.A.W. Dilke, 'On Lucan VII. 504–505', *PCA* 53 (1956), 30–31.

Dilke[2] O.A.W. Dilke, *De bello civili liber VII* (editionis Postgatianae recognitio). Cambridge 1960.

Duff J.D. Duff, *Lucan*. Loeb Cl. Library 1928.

Ehlers W. Ehlers, *Lucanus, Bellum civile*. München 1973. Ed. 2 1978.

Fraenkel E. Fraenkel, *Gnomon* 2 (1926), 497–532 = *Kleine Beiträge*, II, 267–308 (editionis Housmanianae recensio).

von Fritz K. von Fritz, 'Lucan, Pharsalia, VII. 726/27', *Hermes* 103 (1975), 251–252.

Gain D.B. Gain, 'Housman and Lucan VII. 423–425 again', *Mnemosyne* 20 (1967), 445–448.

Gelsomino[1] R. Gelsomino, 'Studi sulle fonti di Vibio Sequestre', *Helikon* 1 (1961), 645–660.

Gelsomino[2] Id. *Helikon* 2 (1962), 131–161.

Getty[1] R.J. Getty, 'Observations on the first book of Lucan', *CQ* 30 (1936), 55–63.

Getty[2] R.J. Getty, *De bello civili liber I*. Cambridge 1940.

Getty[3] R.J. Getty, 'East and west in Lucan I. 15 and elsewhere', *CPh* 46 (1951), 25–31.

Goossens R. Goossens, 'Oculos in morte minaces', *Latomus* 13 (1954), 33–36.

Graham D.L. Graham, 'Notes on two passages of Lucan's Pharsalia', Ha 48 (1933), 250–251.

Håkanson[1] L. Håkanson, 'Problems of textual criticism and interpretation in Lucan's De bello civili', *PCPhS* 25 (1979), 26–51.

Håkanson[2] L. Håkanson, 'Nochmals Luc. 2.554', *Eranos* 79 (1981), 151–152.

Håkanson[3] L. Håkanson, 'Miscellanea critica', *Phoenix* 36 (1982), 237–242 (239–241).

Helm R. Helm, 'Nachaugusteische nichtchristliche Dichter (Lucanus)', *Lustrum* 1 (1956), 163–228.

Housman A.E. Housman, *Lucanus*. Oxford, 1926.

H.-W.[1] A. Hudson-Williams, 'Two passages of Lucan', *CR* 1 (1951), 68–71.

H.-W.[2] A. Hudson-Williams, 'Lucan I. 76–77', *CR* 2 (1952), 68–69.

H.-W.[3] A. Hudson-Williams, 'Notes on Lucan, Book VII', *CQ* 4 (1954), 187–193.

H.-W.[4] A. Hudson-Williams, 'Lucan VII. 504–505', *CQ* 7 (1957), 112.

H.-W.[5] A. Hudson-Williams, 'Imitative echoes and textual criticism', *CQ* 9 (1959), 61–72 (70–71).

H.-W.[6] A. Hudson-Williams, 'Some notes on Lucan', *CR* 19 (1969), 134–138.

H.-W.[7] A. Hudson-Williams, 'Lucan VII. 43', *BStudLat* 2 (1972), 49.

H.-W.[8] A. Hudson-Williams, 'Notes on some passages of Lucan', *AJPh* 97 (1976), 130–137.

H.-W.[9] A. Hudson-Williams, 'Notes on some passages of Lucan', *CQ* 34 (1984), 452–463.

Huebner U. Huebner, 'Eine übersehene Metonymie in Lucans Pharsalia', *RhM* 117 (1974), 350–357.

Kidd D.A. Kidd, 'Lucan VII. 423–425', *Mnemosyne* 19 (1966), 42–45.

Luck G. Luck, *Lukan, der Bürgerkrieg*. Berlin 1985.

MacKay[1] L.A. MacKay, 'Pharsalus and the Roman fate', *Phoenix* 6 (1952), 147–150.

MacKay[2] L.A. MacKay, 'Lucan I. 76–77', *CR* 3 (1953), 145

MacKay[3] L.A. MacKay, 'Lucan I. 280–85', *AJPh* 79 (1958), 183–187.

Makowski J.F. Makowski, 'A note on Lucan 8. 860–61', *CPh* 70 (1975), 204–206.

Mayer[1] R. Mayer, 'Pharsalica damna', *Mnemosyne* 32 (1979), 338–359.

Mayer[2] R. Mayer, *Lucan. Civil War VIII.* Warminster 1983.

Mayer[3] R. Mayer, 'On "On Lucan"', *PCPhS* 29 (1983), 54.

Meurig-Davies E.L.B. Meurig-Davies, 'Notes on Lucan', *Mnemosyne* 2 (1949), 77–78.

Moretti	G. Moretti, 'Luc. Phars. 1.76–77. Problema testuale e modello', *Maia* 35 (1983), 43–47.
Nutting[1]	H.C. Nutting, 'Notes on Lucan', *AJPh* 52 (1931), 49–56.
Nutting[2]	H.C. Nutting, 'Lucan VII. 1–6', *CW* 26 (1932), 54–55.
Nutting[3]	H.C. Nutting, 'Notes on Lucan's Pharsalia', *CPh* 17 (1932), 243–254.
Nutting[4]	H.C. Nutting, 'Remarks on Lucan's Pharsalia', *CW* 26 (1933), 145–147.
Nutting[5]	H.C. Nutting, 'Comments on Lucan', *UCPPh* 11 (1931–3), 105–141, 249–318.
Nutting[6]	H.C. Nutting, 'Notes on Lucan', *AJPh* 55 (1934), 49–61.
Nutting[7]	H.C. Nutting, 'Notes on Lucan's Pharsalia', *CPh* 19 (1934), 317–327.
Ollfors	A. Ollfors, *Textkritische und interpretatorische Beiträge zu Lucan*. Stockholm 1967.
Perrotta	G. Perrotta, 'Lucano VII 746–749', *StudUrb* 39.1 (1965), 7–17.
Ponchont	V. Bourgery.
Raven	E.J.P. Raven, 'Lucan I. 405–408', *CR* (1946), 107.
Rutz[1]	W. Rutz, 'Lucan 1943–1963', *Lustrum* 9 (1964), 243–334.
Rutz[2]	W. Rutz, 'Zweiter Nachtrag zum Lucan-Bericht', *Lustrum* 10 (1965) 246–256.
Rutz[3]	W. Rutz, 'Lucan 1964–1983', *Lustrum* 26 (1984), 105–203.
Semple	W.H. Semple, 'Observations on the first book of Lucan', *CQ* 1 (1937), 16–21.
SB[1]	D.R. Shackleton Bailey, 'Notes on the younger Pliny', *PCPhS* 27 (1981), 50–57 (56–57).
SB[2]	D.R. Shackleton Bailey, 'On Lucan', *PCPhS* 28 (1982), 91–100.
SB[3]	D.R. Shackleton Bailey, 'Lucan revisited', *PCPhS* 33 (1987), 74–91.
Soubiran	J. Soubiran, 'D'Alexandrie à Gadès', Sur un vers de Lucain (VII. 692)', *Pallas* 27 (1980), 57–68.

Souter[1] A. Souter, 'Lucan V. 197', *CR* 44 (1930), 174.

Souter[2] A. Souter, 'Three new lines of Lucan', *CR* (1932), 114.

Souter[3] A. Souter, 'Notes on the transmission of Lucan's text', *CR* (1932), 150–151.

Timpanaro[1] S. Timpanaro, 'Lucano VI. 495', *Maia* 19 (1967), 370–372.

Timpanaro[2] S. Timpanaro, 'Note a Lucano', *Letterature comparate. Problemi e metodo. Studi in onore di E. Paratore* (Bologna, 1981), 603–608.

Trevaskis J.R. Trevaskis, 'A masculine island in Lucan II. 610–27', *PCPhS* 181 (1950–51), 15–16.

Watt W.S. Watt, 'Notes on Latin epic poetry', *BICS* 31 (1984), 153–170 (153–154).

Whitaker C.W. Whitaker, 'Lucan and the Loire', *Mnemosyne* 9 (1956), 320–324.

Wuilleumier P. Wuilleumier, 'Lucain, La Pharsale, livre I', *Hommages à J. Bayet* 6 (Brussels 1964), 734–738.

Wuilleumier–Le Bonniec P. Wuilleumier et H. Le Bonniec, *M. Annaeus Lucanus, Bellum civile, liber primus*. Paris 1962.

SIGLA

Z = Parisinus bibl. publ. Lat. 10314 saec. IX 2/4
M = Montepessulanus bibl. med. H 113 saec. IX 2/4
P = Parisinus bibl. publ. Lat. 7502 saec. X ad 10.107 praecisus
G = Bruxellensis bibl. Burgund. 5330–32, olim Gemblacensis, saec. X
U = Leidensis Vossianus Lat. XIX F. 63 saec. X
V = Leidensis Vossianus Lat. XIX Q. 51 saec. X
Ω = consensus ZM cum PGUV vel omnibus vel tribus vel duobus
ω = PGUV
A = Ashburnhamensis, Parisinus bibl. publ. Lat. 'nouv. acq.' 1626 saec. IX 2/4
Z^2 = codicis Z correctiones quae etiam in A inveniuntur
A^2 = codicis A correctiones quae in cod. Bernensi 45 inveniuntur
Π = fragmenta librorum sexti et septimi saec. IV–V in cod. Palatino Vaticano 24 servata
N = fragmenta librorum quinti et sexti eiusdem fere aetatis in Vindobonensi 16 et Neapolitano IV A 8 servata
ς = alii codices, praesertim recentiores
c = scholia raro a me adhibita ex cod. Bernensi 370 saec. X med. vel 3/4 quae edidit H. Usener an. 1869
C = eorundem lemmata
a = annotationes super Lucanum in GU multisque aliis codicibus servatae quas edidit I. Endt an. 1909, raro citatae

lectionibus in textu ab Housmanianis discrepantibus stellulam supra lineam in apparatu critico apposui.

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER PRIMUS

Bella per Emathios plus quam civilia campos
iusque datum sceleri canimus, populumque potentem
in sua victrici conversum viscera dextra
cognatasque acies, et rupto foedere regni
certatum totis concussi viribus orbis 5
in commune nefas, infestisque obvia signis
signa, pares aquilas et pila minantia pilis.
Quis furor, o cives, quae tanta licentia ferri?
gentibus invisis Latium praebere cruorem
cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis 10
Ausoniis umbraque erraret Crassus inulta
bella geri placuit nullos habitura triumphos?
heu, quantum terrae potuit pelagique parari
hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae,
unde venit Titan et Nox ubi sidera condit 15
quaque dies medius flagrantibus aestuat oris
et qua bruma rigens ac nescia vere remitti
astringit Scythicum glaciali frigore pontum!
sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes
et gens si qua iacet nascenti conscia Nilo. 20
tum, si tantus amor belli tibi, Roma, nefandi,
totum sub Latias leges cum miseris orbem,
in te verte manus: nondum tibi defuit hostis.

8–12 *de interpunctione vide Mayer*[1] 15 Nox] *dea; cf. Bruère, 246 n. 21* sidera] *sc. Titana, si Getty*[3] *assentiaris; immo astra, quae Nox ante currum in occidentem agere fingitur: cf. Semple et Bruère* 16 oris* *veterum nescio quis* : ho- Ω (*schol. Stat. Theb. 1, 157*) : auris *Oudendorp* : arvis *temptavi, sed cf. SB*[3] 18 Scythicum glaciali* V (*cf. Getty*[2]) : -co (*etiam* C) -lem Ω

at nunc semirutis pendent quod moenia tectis
urbibus Italiae lapsisque ingentia muris 25
saxa iacent nulloque domus custode tenentur
rarus et antiquis habitator in urbibus errat,
horrida quod dumis multosque inarata per annos
Hesperia est desuntque manus poscentibus arvis,
non tu, Pyrrhe ferox, nec tantis cladibus auctor 30
Poenus erit: nulli penitus descendere ferro
contigit; alta sedent civilis vulnera dextrae.
Quod si non aliam venturo fata Neroni
invenere viam magnoque aeterna parantur
regna deis caelumque suo servire Tonanti 35
non nisi saevorum potuit post bella gigantum,
iam nihil, o superi, querimur; scelera ipsa nefasque
hac mercede placent. diros Pharsalia campos
impleat et Poeni saturentur sanguine manes,
ultima funesta concurrant proelia Munda, 40
his, Caesar, Perusina fames Mutinaeque labores
accedant fatis et quas premit aspera classes
Leucas et ardenti servilia bella sub Aetna,
multum Roma tamen debet civilibus armis,
quod tibi res acta est. te, cum statione peracta 45
astra petes serus, praelati regia caeli
excipiet gaudente polo: seu sceptra tenere
seu te flammigeros Phoebi conscendere currus
telluremque nihil mutato sole timentem
igne vago lustrare iuvet, tibi numine ab omni 50
cedetur, iurisque tui natura relinquet
quis deus esse velis, ubi regnum ponere mundi.

26 tenentur ZMGC : -etur PUV 31 erit ΩC : erat V descendere ZP : disc- M : discind- Z[2]GUV 37 *om.* Z ipsa Z[2]GUV (*cf. Arator, Act. apost. 1, 62*) : ista MP 50 iuvet Ω : iuvat PV, *Prisc. GLK II, 345*

sed neque in Arctoo sedem tibi legeris orbe
nec polus aversi calidus qua vergitur Austri,
unde tuam videas obliquo sidere Romam. 55
aetheris immensi partem si presseris unam,
sentiet axis onus. librati pondera caeli
orbe tene medio; pars aetheris illa sereni
tota vacet nullaeque obstent a Caesare nubes.
tum genus humanum positis sibi consulat armis 60
inque vicem gens omnis amet; pax missa per orbem
ferrea belligeri compescat limina Iani.
sed mihi iam numen; nec, si te pectore vates
accipio, Cirrhaea velim secreta moventem
sollicitare deum Bacchumque avertere Nysa: 65
tu satis ad vires Romana in carmina dandas.
Fert animus causas tantarum expromere rerum,
immensumque aperitur opus, quid in arma furentem
impulerit populum, quid pacem excusserit orbi.
invida fatorum series summisque negatum 70
stare diu nimioque graves sub pondere lapsus
nec se Roma ferens. sic, cum compage soluta
saecula tot mundi suprema coegerit hora
antiquum repetens iterum chaos, [omnia mixtis
sidera sideribus concurrent,] ignea pontum 75
astra petent, tellus extendere litora nolet
excutietque fretum, fratri contraria Phoebe
ibit et obliquum bigas agitare per orbem
indignata diem poscet sibi, totaque discors
machina divulsi turbabit foedera mundi. 80

54 aversi Ω, *Prisc. GLK* II, 394 : adv- UV, *probante Getty*[2] *et ad polum antarcticum referente, cui epitheton 'calidus' convenire non adducor.* polus *autem caelum est* 64 accipio MPV, *Serv. Aen. 1, 8. Prisc. GLK III, 244* : -piam ZGU 74–75 omnia ... concurrent *del. Bentley* 77 excipietque *H.-W.*[2]; *contra MacKay*[1] *et Moretti*

in se magna ruunt: laetis hunc numina rebus
crescendi posuere modum. nec gentibus ullis
commodat in populum terrae pelagique potentem
invidiam Fortuna suam. tu causa malorum
facta tribus dominis communis, Roma, nec umquam 85
in turbam missi feralia foedera regni.
o male concordes nimiaque cupidine caeci,
quid miscere iuvat vires orbemque tenere
in medio? dum terra fretum terramque levabit
aer et longi volvent Titana labores 90
noxque diem caelo totidem per signa sequetur,
nulla fides regni sociis, omnisque potestas
impatiens consortis erit. nec gentibus ullis
credite nec longe fatorum exempla petantur:
fraterno primi maduerunt sanguine muri. 95
nec pretium tanti tellus pontusque furoris
tunc erat: exiguum dominos commisit asylum.
Temporis angusti mansit concordia discors
paxque fuit non sponte ducum; nam sola futuri
Crassus erat belli medius mora. qualiter undas 100
qui secat et geminum gracilis mare separat Isthmos
nec patitur conferre fretum, si terra recedat,
Ionium Aegaeo frangat mare, sic, ubi saeva
arma ducum dirimens miserando funere Crassus
Assyrias Latio maculavit sanguine Carrhas, 105
Parthica Romanos solverunt damna furores.
plus illa vobis acie, quam creditis, actum est,
Arsacidae: bellum victis civile dedistis.
dividitur ferro regnum, populique potentis,
quae mare, quae terras, quae totum possidet orbem, 110

86 turbam] *v. Ollfors* 89 medio ΩC : -ium UV 103 frangat ZPVC : -get MGU

non cepit fortuna duos. nam pignora iuncti
sanguinis et diro ferales omine taedas
abstulit ad manes Parcarum Iulia saeva
intercepta manu. quod si tibi fata dedissent
maiores in luce moras, tu sola furentem 115
inde virum poteras atque hinc retinere parentem
armatasque manus excusso iungere ferro,
ut generos soceris mediae iunxere Sabinae.
morte tua discussa fides bellumque movere
permissum ducibus. stimulos dedit aemula virtus. 120
tu, nova ne veteres obscurent acta triumphos
et victis cedat piratica laurea Gallis,
Magne, times; te iam series ususque laborum
erigit impatiensque loci fortuna secundi;
nec quemquam iam ferre potest Caesarve priorem 125
Pompeiusve parem. quis iustius induit arma
scire nefas: magno se iudice quisque tuetur;
victrix causa deis placuit sed victa Catoni.
Nec coiere pares. alter vergentibus annis
in senium longoque togae tranquillior usu 130
dedidicit iam pace ducem, famaeque petitor
multa dare in vulgus, totus popularibus auris
impelli plausuque sui gaudere theatri,
nec reparare novas vires, multumque priori
credere fortunae. stat magni nominis umbra, 135
qualis frugifero quercus sublimis in agro
exuvias veteris populi sacrataque gestans
dona ducum nec iam validis radicibus haerens
pondere fixa suo est, nudosque per aera ramos
effundens trunco, non frondibus, efficit umbram, 140
et quamvis primo nutet casura sub Euro,
tot circum silvae firmo se robore tollant,

126 induit ΩC : -uat ς **141** et MP, U(?)V : sed ZG

sola tamen colitur. sed non in Caesare tantum
nomen erat nec fama ducis, sed nescia virtus
stare loco, solusque pudor non vincere bello. 145
acer et indomitus, quo spes quoque ira vocasset,
ferre manum et numquam temerando parcere ferro,
successus urguere suos, instare favori
numinis, impellens quidquid sibi summa petenti
obstaret gaudensque viam fecisse ruina, 150
qualiter expressum ventis per nubila fulmen
aetheris impulsi sonitu mundique fragore
emicuit rupitque diem populosque paventes
terruit obliqua praestringens lumina flamma:
in sua templa furit, nullaque exire vetante 155
materia magnamque cadens magnamque revertens
dat stragem late sparsosque recolligit ignes.
Hae ducibus causae; suberant sed publica belli
semina, quae populos semper mersere potentis.
namque, ut opes nimias mundo Fortuna subacto 160
intulit et rebus mores cessere secundis
praedaque et hostiles luxum suasere rapinae,
non auro tectisve modus, mensasque priores
aspernata fames; cultus gestare decoros
vix nuribus rapuere mares; fecunda virorum 165
paupertas fugitur totoque accersitur orbe
quo gens quaeque perit; tum longos iungere fines
agrorum, et quondam duro sulcata Camilli
vomere et antiquos Curiorum passa ligones
longa sub ignotis extendere rura colonis. 170
non erat is populus quem pax tranquilla iuvaret,
quem sua libertas immotis pasceret armis.
inde irae faciles et, quod suasisset egestas,
vile nefas, magnumque decus ferroque petendum

147 temerando] *recte* a : *'polluendo'; nam qui arma iniusta intulit ferrum polluat necesse est. Cf. etiam Ollfors* 155 templa] *fana* (*SB*²)

plus patria potuisse sua, mensuraque iuris 175
vis erat: hinc leges et plebis scita coactae
et cum consulibus turbantes iura tribuni;
hinc rapti fasces pretio sectorque favoris
ipse sui populus letalisque ambitus urbi
annua venali referens certamina Campo; 180
hinc usura vorax avidumque in tempora fenus
et concussa fides et multis utile bellum.
Iam gelidas Caesar cursu superaverat Alpis
ingentisque animo motus bellumque futurum
ceperat. ut ventum est parvi Rubiconis ad undas, 185
ingens visa duci patriae trepidantis imago
clara per obscuram vultu maestissima noctem
turrigero canos effundens vertice crines
caesarie lacera nudisque astare lacertis
et gemitu permixta loqui: 'quo tenditis ultra? 190
quo fertis mea signa, viri? si iure venitis,
si cives, huc usque licet.' tum perculit horror
membra ducis, riguere comae gressumque coercens
languor in extrema tenuit vestigia ripa.
mox ait 'o magnae qui moenia prospicis urbis 195
Tarpeia de rupe Tonans Phrygiique penates
gentis Iuleae et rapti secreta Quirini
et residens celsa Latiaris Iuppiter Alba
Vestalesque foci summique o numinis instar
Roma, fave coeptis. non te furialibus armis 200
persequor: en, adsum victor terraque marique
Caesar, ubique tuus (liceat modo, nunc quoque) miles.
ille erit ille nocens, qui me tibi fecerit hostem.'
inde moras solvit belli tumidumque per amnem
signa tulit propere: sicut squalentibus arvis 205
aestiferae Libyes viso leo comminus hoste
subsedit dubius, totam dum colligit iram;

203 tibi] *i.e. tua sententia* (*Nutting*[4])

mox, ubi se saevae stimulavit verbere caudae
erexitque iubam et vasto grave murmur hiatu
infremuit, tum torta levis si lancea Mauri 210
haereat aut latum subeant venabula pectus,
per ferrum tanti securus vulneris exit.
  Fonte cadit modico parvisque impellitur undis
puniceus Rubicon, cum fervida canduit aestas,
perque imas serpit vallis et Gallica certus 215
limes ab Ausoniis disterminat arva colonis.
tum vires praebebat hiemps atque auxerat undas
tertia iam gravido pluvialis Cynthia cornu
et madidis Euri resolutae flatibus Alpes.
primus in obliquum sonipes opponitur amnem 220
excepturus aquas; molli tum cetera rumpit
turba vado facilis iam fracti fluminis undas.
  Caesar, ut adversam superato gurgite ripam
attigit, Hesperiae vetitis et constitit arvis,
'hic', ait 'hic pacem temerataque iura relinquo; 225
te, Fortuna, sequor. procul hinc iam foedera sunto;
credidimus satis ⟨his⟩, utendum est iudice bello.'
sic fatus noctis tenebris rapit agmina ductor
impiger, et torto Balearis verbere fundae
ocior et missa Parthi post terga sagitta, 230
vicinumque minax invadit Ariminum, et ignes
solis Lucifero fugiebant astra relicto.
iamque dies primos belli visura tumultus

209 iubam A^2ZG : -as Z^2, M(?)PUV et vasto grave ZA^2G : et v- MZ^2UV : et grave P 219 euri ΩC : Austri *Schrader et fort.* a 227 satis his *Housman, antitheton desiderandum pro sua ἀγχινοίᾳ redintegrans* : fatis ΩC credidimus *post* hinc iam ... sunto *frustra ad praesens tempus refert Getty*[2] (*'my trust has always been in my destiny and still is in it'*). *mirabiliora Fraenkel, 510 = 282* 229 et Ω : it PV

exoritur; sed sponte deum, seu turbidus Auster
impulerat, maestam tenuerunt nubila lucem. 235
Constitit ut capto iussus deponere miles
signa foro, stridor lituum clangorque tubarum
non pia concinuit cum rauco classica cornu.
rupta quies populi, stratisque excita iuventus
deripuit sacris affixa penatibus arma 240
quae pax longa dabat: nuda iam crate fluentis
invadunt clipeos curvataque cuspide pila
et scabros nigrae morsu robiginis enses.
ut notae fulsere aquilae Romanaque signa
et celsus medio conspectus in agmine Caesar, 245
deriguere metu, gelidos pavor occupat artus,
et tacito mutos volvunt in pectore questus:
'o male vicinis haec moenia condita Gallis,
o tristi damnata loco! pax alta per omnes
et tranquilla quies populos: nos praeda furentum 250
primaque castra sumus. melius, Fortuna, dedisses
orbe sub Eoo sedem gelidaque sub Arcto
errantesque domos, Latii quam claustra tueri.
nos primi Senonum motus Cimbrumque ruentem
vidimus et Martem Libyes cursumque furoris 255
Teutonici: quotiens Romam Fortuna lacessit,
hac iter est bellis.' gemitu sic quisque latenti,
non ausus timuisse palam: vox nulla dolori
credita, sed quantum, volucres cum bruma coercet,
rura silent, mediusque tacet sine murmure pontus, 260
tanta quies.
Noctis gelidas lux solverat umbras:

234 sed *Housman* : seu Ω 246 gelidos M : -dus Ω 247 tacito (-ti Z) mutos ZMA²U : -tos muto PGV 248 condita moenia V 254 ruentem G : furen- Ω 255 libyae M 260 tacet] ia- P (*exemplis Housmanianis adde Prop. 4, 3, 53* omnia surda tacent)

ecce, faces belli dubiaeque in proelia menti
urguentes addunt stimulos cunctasque pudoris
rumpunt fata moras: iustos Fortuna laborat
esse ducis motus et causas invenit armis. 265
expulit ancipiti discordes urbe tribunos
victo iure minax iactatis curia Gracchis.
hos iam mota ducis vicinaque signa petentes
audax venali comitatur Curio lingua,
vox quondam populi libertatemque tueri 270
ausus et armatos plebi miscere potentes.
utque ducem varias volventem pectore curas
conspexit 'dum voce tuae potuere iuvari,
Caesar', ait 'partes, quamvis nolente senatu
traximus imperium, tum cum mihi rostra tenere 275
ius erat et dubios in te transferre Quiritis.
at postquam leges bello siluere coactae
pellimur e patriis laribus patimurque volentes
exilium: tua nos faciet victoria civis.
dum trepidant nullo firmatae robore partes, 280
tolle moras: semper nocuit differre paratis.
[par labor atque metus pretio maiore petuntur.]
bellantem geminis tenuit te Gallia lustris,
pars quota terrarum! facili si proelia pauca
gesseris eventu, tibi Roma subegerit orbem. 285
nunc neque te longi remeantem pompa triumphi
excipit aut sacras poscunt Capitolia laurus:
livor edax tibi cuncta negat, gentesque subactas
vix impune feres. socerum depellere regno
decretum genero est: partiri non potes orbem, 290
solus habere potes.'
Sic postquam fatus, et ipsi

277 at Z²UVP : ad ZM : sed G 282 *del. Guyet* (*lapidem lavant Getty² et Wuilleumier–Le Bonniec*) 290 genero est Ω : est g- PV

in bellum prono tantum tamen addidit irae
accenditque ducem, quantum clamore iuvatur
Eleus sonipes, quamvis iam carcere clauso
immineat foribus pronusque repagula laxet. 295
convocat armatos extemplo ad signa maniplos,
utque satis trepidum turba coeunte tumultum
composuit vultu dextraque silentia iussit
'bellorum o socii, qui mille pericula Martis
mecum' ait 'experti decimo iam vincitis anno, 300
hoc cruor Arctois meruit diffusus in arvis
vulneraque et mortes hiemesque sub Alpibus actae?
non secus ingenti bellorum Roma tumultu
concutitur quam si Poenus transcenderet Alpes
Hannibal: implentur validae tirone cohortes, 305
in classem cadit omne nemus, terraque marique
iussus Caesar agi. quid si mihi signa iacerent
Marte sub adverso ruerentque in terga feroces
Gallorum populi? nunc, cum Fortuna secundis
mecum rebus agat superique ad summa vocantes, 310
temptamur. veniat longa dux pace solutus
milite cum subito partesque in bella togatae,
Marcellusque loquax et nomina vana Catones.
scilicet extremi Pompeium emptique clientes
continuo per tot satiabunt tempora regno. 315
ille reget currus nondum patientibus annis,
ille semel raptos numquam dimittet honores.
quid iam rura querar totum suppressa per orbem
ac iussam servire famem? quis castra timenti

304 transcenderet* PGV (*cf. Getty*[2]) : -rit ZMU, *GLK IV, 224* 313 Marcellus] *M. Marcellus, cos. 51, clarus orator; cf. Münzer RE 3, 2764* (*v. etiam Semple contra Getty*[1], *cui respondit Getty*[2], *append.* C) catonis Z[2]GC : -num M[2], *Hieron. Epist. 58,7,2* 315–317 *de interpunctione vide Badalì*[1] 316 reget ZPGVC : regit MU 317 dimittet ω : -tit ZM

nescit mixta foro, gladii cum triste micantes 320
iudicium insolita trepidum cinxere corona
atque auso medias perrumpere milite leges
Pompeiana reum clauserunt signa Milonem?
nunc quoque, ne lassum teneat privata senectus,
bella nefanda parat suetus civilibus armis 325
et docilis Sullam scelerum vicisse magistrum.
utque ferae tigres numquam posuere furorem,
quas, nemore Hyrcano matrum dum lustra secuntur,
altus caesorum pavit cruor armentorum,
sic et Sullanum solito tibi lambere ferrum 330
durat, Magne, sitis. nullus semel ore receptus
pollutas patitur sanguis mansuescere fauces.
quem tamen inveniet tam longa potentia finem?
quis scelerum modus est? ex hoc iam te, improbe, regno
ille tuus saltem doceat descendere Sulla. 335
post Cilicasne vagos et lassi Pontica regis
proelia barbarico vix consummata veneno
ultima Pompeio dabitur provincia Caesar,
quod non victrices aquilas deponere iussus
paruerim? mihi si merces erepta laborum est, 340
his saltem longi non cum duce praemia belli
reddantur; miles sub quolibet iste triumphet.
conferet exanguis quo se post bella senectus?
quae sedes erit emeritis? quae rura dabuntur
quae noster veteranus aret, quae moenia fessis? 345
an melius fient piratae, Magne, coloni?
tollite iam pridem victricia, tollite, signa:
viribus utendum est quas fecimus. arma tenenti
omnia dat, qui iusta negat. nec numina derunt;

320 micantes ZP : mina- MGUV 322 *om.* G (*interpr.* c) auso ΩC : ausum M 346 *om.* P (*interpr.* c, *adfert Serv. Georg. 4, 127 et Aen. 12, 359*) 349 nec ZG : neque MPUV de(e)runt Ω : desunt PG

nam neque praeda meis neque regnum quaeritur armis: 350
detrahimus dominos urbi servire paratae.'
Dixerat; at dubium non claro murmure vulgus
secum incerta fremit. pietas patriique penates
quamquam caede feras mentes animosque tumentes
frangunt; sed diro ferri revocantur amore 355
ductorisque metu. summi tum munera pili
Laelius emeritique gerens insignia doni,
servati civis referentem praemia quercum,
'si licet', exclamat 'Romani maxime rector
nominis, et ius est veras expromere voces, 360
quod tam lenta tuas tenuit patientia vires
conquerimur. deratne tibi fiducia nostri?
dum movet haec calidus spirantia corpora sanguis
et dum pila valent fortes torquere lacerti,
degenerem patiere togam regnumque senatus? 365
usque adeo miserum est civili vincere bello?
duc age per Scythiae populos, per inhospita Syrtis
litora, per calidas Libyae sitientis harenas:
haec manus, ut victum post terga relinqueret orbem,
Oceani tumidas remo compescuit undas 370
fregit et Arctoo spumantem vertice Rhenum:
iussa sequi tam posse mihi quam velle necesse est.
nec civis meus est, in quem tua classica, Caesar,
audiero. per signa decem felicia castris
perque tuos iuro quocumque ex hoste triumphos, 375
pectore si fratris gladium iuguloque parentis
condere me iubeas plenaeque in viscera partu
coniugis, invita peragam tamen omnia dextra;

350 neque (*pr.*) ZM : nec ω 356 munera ZUV : -re MPG 360 depromere V 374 castris *pro legionibus vel annis usurpari vix credibile est; nec profecerunt quae H.-W.*[9] *disputavit. mallem* tot, en, felicia castris (*sc. Laelius dextram ad signa intendit; cf.* 2, 556)

si spoliare deos ignemque immittere templis,
numina miscebit castrensis flamma monetae; 380
castra super Tusci si ponere Thybridis undas,
Hesperios audax veniam metator in agros.
tu quoscumque voles in planum effundere muros,
his aries actus disperget saxa lacertis,
illa licet, penitus tolli quam iusseris urbem, 385
Roma sit.' his cunctae simul assensere cohortes
elatasque alte, quaecumque ad bella vocaret,
promisere manus. it tantus ad aethera clamor,
quantus, piniferae Boreas cum Thracius Ossae
rupibus incubuit, curvato robore pressae 390
fit sonus aut rursus redeuntis in aethera silvae.
Caesar, ut acceptum tam prono milite bellum
fataque ferre videt, ne quo languore moretur
fortunam, sparsas per Gallica rura cohortes
evocat et Romam motis petit undique signis. 395
deseruere cavo tentoria fixa Lemanno
castraque quae Vosegi curvam super ardua ripam
pugnaces pictis cohibebant Lingonas armis.
hi vada liquerunt Isarae, qui, gurgite ductus
per tanta arva suo, famae maioris in amnem 400
lapsus ad aequoreas nomen non pertulit undas.
solvuntur flavi longa statione Ruteni;
mitis Atax Latias gaudet non ferre carinas
finis et Hesperiae, promoto limite, Varus;
quaque sub Herculeo sacratus nomine portus 405
urguet rupe cava pelagus: non Corus in illum
ius habet aut Zephyrus, solus sua litora turbat
Circius et tuta prohibet statione Monoeci:

381 castra Ω : signa Z (*cf.* 2, 519, 9, 379) 388 ad] in PV 389 piniferae ZMU : nubif- PGV 394 *om.* P (*interpr.* c) 397 vosegi U(?)G[2] : vogesi ΩC 398 lingonas P : -nes ΩC 400 tanta arva *Delz, per litteras* : tam multa Ω 405 nomine MPG : num- ZUVC 408 *de Circio vide Raven* moneci C : men(o)eci *vel deteriora* ΩC *corr.*

quaque iacet litus dubium quod terra fretumque
vindicat alternis vicibus, cum funditur ingens 410
Oceanus vel cum refugis se fluctibus aufert.
ventus ab extremo pelagus sic axe volutet
destituatque ferens, an sidere mota secundo
Tethyos unda vagae lunaribus aestuet horis,
flammiger an Titan, ut alentes hauriat undas, 415
erigat Oceanum fluctusque ad sidera ducat,
quaerite, quos agitat mundi labor; at mihi semper
tu, quaecumque moves tam crebros causa meatus,
ut superi voluere, late. tunc rura Nemetis
qui tenet et ripas Aturi, qua litore curvo 420
molliter admissum claudit Tarbellicus aequor,
signa movet, gaudetque amoto Santonus hoste
et Biturix longisque leves Suessones in armis,
optimus excusso Leucus Remusque lacerto,
optima gens flexis in gyrum Sequana frenis, 425
et docilis rector monstrati Belga covinni,
Arvernique ausi Latio se fingere fratres
sanguine ab Iliaco populi, nimiumque rebellis
Nervius et caesi pollutus foedere Cottae,
et qui te laxis imitantur, Sarmata, bracis 430
Vangiones, Batavique truces, quos aere recurvo
stridentes acuere tubae; qua Cirta pererrat
gurgite, qua Rhodanus raptum velocibus undis
in mare fert Ararim, qua montibus ardua summis
gens habitat cana pendentes rupe Cebennas. 435

416 ducat MPVC : tollat ZGU, *Beda, Mundi const. Migne XC, 906* **419** late tunc* Z^2 (latunc A) MP, *Diom. GLK I, 434* : laete t- Z : latet t- A^2 : lates t- GUV **420** Aturi* (*Gelsomino*[1], *655sq.*)] atyri M : aturis G : saturi *vel sim.* Z^2UV : -ris ZPC **427** Arverni] *cf. H.-W.*[9] latio ZM : -ios PV : -iis GU **428** populos *Bentley* **429** foedere M, G(?)U : sanguine ZPV : funere ς **430–435** *iniuria del. Schrader* **431** Batavi] *cf. Whitaker, 321–322* **432** Cirta* *Gelsomino*[1], *654sq.* : cinga ΩC

tu quoque laetatus converti proelia, Trevir, 441
et nunc tonse Ligur, quondam per colla decore
crinibus effusis toti praelate Comatae,
et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates horrensque feris altaribus Esus 445
et Taranis Scythicae non mitior ara Dianae.
vos quoque, qui fortes animas belloque peremptas
laudibus in longum vates demittitis aevum,
plurima securi fudistis carmina, Bardi.
et vos barbaricos ritus moremque sinistrum 450
sacrorum, Dryadae, positis repetistis ab armis.
solis nosse deos et caeli numina vobis
aut solis nescire datum; nemora alta remotis
incolitis lucis; vobis auctoribus umbrae
non tacitas Erebi sedes Ditisque profundi 455
pallida regna petunt: regit idem spiritus artus
orbe alio; longae, canitis si cognita, vitae
mors media est. certe populi quos despicit Arctos
felices errore suo, quos ille timorum
maximus haud urguet leti metus. inde ruendi 460
in ferrum mens prona viris animaeque rapaces
mortis, et ignavum rediturae parcere vitae.

436–440 *versus interpolatos non habent* Ω : *cf. Gelsomino*[1], *651* **446** *post* Taranis *dist. Ussani, quem Getty*[2], *append. D, secutus est, quasi 'non mitior' pro 'non crudelior' usurpari posset. idem Getty* quo *vel* qua *pro* non *coni., haud absurde id quidem. vide tamen Ollfors* **448** demittitis* Z[2] : demittis P : dimittitis (dimittis Z) Ω, *vulg.* **451** dryadae ZM : dria- VPUC : druid** *in ras.* G **453** datum PG : -um est ZV : datur MU **455** profundo P (*cf. Getty*[2]) **457** orbe] *orbis terrarum parte, ut vid.* (*cf. Wuilleumier–Le Bonniec*) **461** prompta viris animique *Bentley* rapaces* *Barth* : cap- Ω, *Porphyr. ad Hor. Carm. 4, 14, 49*

et vos, crinigeros Belgis arcere Caycos
oppositi, petitis Romam Rhenique feroces
deseritis ripas et apertum gentibus orbem. 465
Caesar, ut immensae collecto robore vires
audendi maiora fidem fecere, per omnem
spargitur Italiam vicinaque moenia complet.
vana quoque ad veros accessit fama timores
irrupitque animos populi clademque futuram 470
intulit et velox properantis nuntia belli
innumeras solvit falsa in praeconia linguas.
est qui tauriferis ubi se Mevania campis
explicat audaces ruere in certamina turmas
afferat, et qua Nar Tiberino illabitur amni 475
barbaricas saevi discurrere Caesaris alas;
ipsum omnis aquilas collataque signa ferentem
agmine non uno densisque incedere castris.
nec qualem meminere vident: maiorque ferusque
mentibus occurrit victoque immanior hoste. 480
tunc inter Rhenum populos Albimque iacentes
finibus Arctois patriaque a sede revulsos
pone sequi, iussamque feris a gentibus urbem
Romano spectante rapi. sic quisque pavendo
dat vires famae, nulloque auctore malorum 485
quae finxere timent. nec solum vulgus inani
percussum terrore pavet, sed curia et ipsi
sedibus exiluere patres, invisaque belli
consulibus fugiens mandat decreta senatus.
tum, quae tuta petant et quae metuenda relinquant 490
incerti, quo quemque fugae tulit impetus urguent
praecipitem populum, serieque haerentia longa

463 Belgis *Bentley* : bellis Ω (*def. H.-W.*[1]) 464 ferocis ς 470–472 *om.* P 481 tunc* ZVC, *Prisc. GLK II, 328* (*def. Getty*[1]) : nunc MP : hunc GU Albim *van Jever* : alpem Ω, *Prisc.* : -es Z[2]C 490 tum a : tunc ΩC 491 urguent ς : -et Ω

agmina prorumpunt. credas aut tecta nefandas
corripuisse faces aut iam quatiente ruina
nutantes pendere domos, sic turba per urbem 495
praecipiti lymphata gradu, velut unica rebus
spes foret afflictis patrios excedere muros,
inconsulta ruit. qualis, cum turbidus Auster
reppulit a Libycis immensum Syrtibus aequor
fractaque veliferi sonuerunt pondera mali, 500
desilit in fluctus deserta puppe magister
navitaque et nondum sparsa compage carinae
naufragium sibi quisque facit, sic urbe relicta
in bellum fugitur. nullum iam languidus aevo
evaluit revocare parens coniunxve maritum 505
fletibus, aut patrii, dubiae dum vota salutis
conciperent, tenuere lares; nec limine quisquam
haesit et extremo tunc forsitan urbis amatae
plenus abit visu: ruit irrevocabile vulgus.
O facilis dare summa deos eademque tueri 510
difficilis! urbem populis victisque frequentem
gentibus et generis, coeat si turba, capacem
humani facilem venturo Caesare praedam
ignavae liquere manus. cum pressus ab hoste
clauditur externis miles Romanus in oris, 515
effugit exiguo nocturna pericula vallo,
et subitus rapti munimine caespitis agger
praebet securos intra tentoria somnos:
tu tantum audito bellorum nomine, Roma,
desereris; nox una tuis non credita muris. 520
danda tamen venia est tantorum, danda, pavorum:
Pompeio fugiente timent.
Tum, ne qua futuri
spes saltem trepidas mentes levet, addita fati

499 immensum Ω : inversum *Bentley, fort. recte* 505 ve PGV : que ZMU 507 conciperet ς

peioris manifesta fides, superique minaces
prodigiis terras implerunt, aethera, pontum. 525
ignota obscurae viderunt sidera noctes
ardentemque polum flammis caeloque volantes
obliquas per inane faces crinemque timendi
sideris et terris mutantem regna cometen.
fulgura fallaci micuerunt crebra sereno, 530
et varias ignis denso dedit aere formas,
nunc iaculum longo, nunc sparso lumine lampas.
emicuit caelo tacitum sine nubibus ullis
fulmen et Arctois rapiens de partibus ignem
percussit Latiare caput, stellaeque minores 535
per vacuum solitae noctis decurrere tempus
in medium venere diem, cornuque coacto
iam Phoebe toto fratrem cum redderet orbe
terrarum subita percussa expalluit umbra.
ipse caput medio Titan cum ferret Olympo 540
condidit ardentis atra caligine currus
involvitque orbem tenebris gentesque coegit
desperare diem; qualem fugiente per ortus
sole Thyesteae noctem duxere Mycenae.
ora ferox Siculae laxavit Mulciber Aetnae, 545
nec tulit in caelum flammas sed vertice prono
ignis in Hesperium cecidit latus. atra Charybdis
sanguineum fundo torsit mare. flebile saevi
latravere canes. Vestali raptus ab ara
ignis, et ostendens confectas flamma Latinas 550
scinditur in partis geminoque cacumine surgit
Thebanos imitata rogos. tum cardine tellus

531 denso GV : te- ΩC, *Prisc. GLK II, 520 et III 473* 534 de ZM : e ω 538 orbe Ω, *Isid. N. r. 21, 2* : ore V 543 *per ortus eo die refugit sol in Oceanum descendens. interpretum errores ap. H.-W.*[9] *requiras, qui et ipse erravit* 545–546 *de interpunctione v. H.-W.*[6]

subsedit, veteremque iugis nutantibus Alpes
discussere nivem. Tethys maioribus undis
Hesperiam Calpen summumque implevit Atlanta. 555
indigetes flevisse deos, urbisque laborem
testatos sudore Lares, delapsaque templis
dona suis, dirasque diem foedasse volucres
accipimus, silvisque feras sub nocte relictis
audaces media posuisse cubilia Roma. 560
tum pecudum faciles humana ad murmura linguae,
monstrosique hominum partus numeroque modoque
membrorum, matremque suus conterruit infans;
diraque per populum Cumanae carmina vatis
vulgantur. tum, quos sectis Bellona lacertis 565
saeva movet, cecinere deos, crinemque rotantes
sanguineum populis ulularunt tristia Galli.
compositis plenae gemuerunt ossibus urnae.
tunc fragor armorum magnaeque per avia voces
auditae nemorum et venientes comminus umbrae. 570
quique colunt iunctos extremis moenibus agros
diffugiunt: ingens urbem cingebat Erinys
excutiens pronam flagranti vertice pinum
stridentisque comas, Thebanam qualis Agaven
impulit aut saevi contorsit tela Lycurgi 575
Eumenis, aut qualem iussu Iunonis iniquae
horruit Alcides viso iam Dite Megaeran.
insonuere tubae et, quanto clamore cohortes
miscentur, tantum nox atra silentibus auris
edidit. e medio visi consurgere Campo 580

566 movet Ω : monet PG 567 sanguineum ZMV : -ei Z[2]PGU, *Serv. Aen. 10, 220* (*finem vocis om. libri plures*) 569 tunc*] tum ς (*v. Housman ad* 490) magnae Ω : variae PU 577 Megaeran* *Kortte* : -ram Ω 578 insonuere Ω : into- PU (*def. Mayer*[1]) 579 auris ZMG : umbris PUV

tristia Sullani cecinere oracula manes,
tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
agricolae fracto Marium fugere sepulchro.
Haec propter placuit Tuscos de more vetusto
acciri vates. quorum qui maximus aevo 585
Arruns incoluit desertae moenia Lucae,
fulminis edoctus motus venasque calentis
fibrarum et monitus errantis in aere pinnae,
monstra iubet primum quae nullo semine discors
protulerat natura rapi sterilique nefandos 590
ex utero fetus infaustis urere flammis.
mox iubet et totam pavidis a civibus urbem
ambiri et festo purgantes moenia lustro
longa per extremos pomeria cingere fines
pontifices, sacri quibus est permissa potestas. 595
turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
Vestalemque chorum ducit vittata sacerdos
Troianam soli cui fas vidisse Minervam.
tum, qui fata deum secretaque carmina servant
et lotam parvo revocant Almone Cybeben, 600
et doctus volucres augur servare sinistras
septemvirque epulis festus Titiique sodales
et Salius laeto portans ancilia collo
et tollens apicem generoso vertice flamen.
dumque illi effusam longis anfractibus urbem 605
circumeunt Arruns dispersos fulminis ignis

581 Sullani] *Sullae, non a Sulla necatorum, ut Mayer*[2] *ad* 8, 25 *nec non ante eum Bersmannus et Bagnani* 583 fracto marium PGU : m- f- ZMV 587–588 motus *et* monitus *inter se transp.* ς, *Graevius* 588 errantis ωC : volita- ZM 596 turba minor] *hos pontifices minores fuisse putant Wuilleumier–Le Bonniec, qui tres tantum erant numero; sed addendi sunt servi publici et alii a Szemler, RE suppl. XV, 339 sq., memorati* 600 revocant ΩC (*cf. H.-W.*[9]) : renovant *Burman* 602 festus Ω, *Augustin. Regul. GLK V, 524* : festis ς, *cum homoeoteleuto non probando* (*cf. SB*[3] *ad* 9, 153)

colligit et terrae maesto cum murmure condit
datque locis numen; sacris tunc admovet aris
electa cervice marem. iam fundere Bacchum
coeperat obliquoque molas inducere cultro, 610
impatiensque diu non grati victima sacri,
cornua succincti premerent cum torva ministri,
deposito victum praebebat poplite collum.
nec cruor emicuit solitus, sed vulnere laxo
diffusum rutilo nigrum pro sanguine virus. 615
palluit attonitus sacris feralibus Arruns
atque iram superum raptis quaesivit in extis.
terruit ipse color vatem; nam pallida taetris
viscera tincta notis gelidoque infecta cruore
plurimus asperso variabat sanguine livor. 620
cernit tabe iecur madidum, venasque minaces
hostili de parte videt. pulmonis anheli
fibra iacet, pravusque secat vitalia limes.
cor latet, et saniem per hiantis viscera rimas
emittunt, produntque suas omenta latebras. 625
quodque nefas nullis impune apparuit extis,
ecce, videt capiti fibrarum increscere molem
alterius capitis. pars aegra et marcida pendet,
pars micat et celeri venas movet improba pulsu.
his ubi concepit magnorum fata malorum 630
exclamat: 'vix fas, superi, quaecumque movetis,
prodere me populis; nec enim tibi, summe, litavi,
Iuppiter, hoc sacrum, caesique in pectora tauri
inferni venere dei. non fanda timemus,
sed venient maiora metu. di visa secundent, 635
aut fibris sit nulla fides, sed conditor artis

608 numen ZMP : nomen GUV, *schol. Iuv. 6, 587* 612 *om.* P 614 laxo ω : largo ZM 615 nigrum* PGUC (*Getty*[2]) : dirum ZMV 623–624 iacet ... latet* *van Jever* (*Getty*[2]) : latet ... iacet Ω 623 pravus* *veterum aliquis* (SB[3]) : parvus ΩC 636 aut* *SB*[2] : et Ω

finxerit ista Tages.' flexa sic omina Tuscus
involvens multaque tegens ambage canebat.
At Figulus, cui cura deos secretaque caeli
nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis 640
aequaret visu numerisque moventibus astra,
'aut hic errat' ait 'nulla cum lege per aevum
mundus et incerto discurrunt sidera motu
aut, si fata movent, urbi generique paratur
humano matura lues. terraene dehiscent 645
subsidentque urbes, an tollet fervidus aer
temperiem? segetes tellus infida negabit,
omnis an infusis miscebitur unda venenis?
quod cladis genus, o superi, qua peste paratis
saevitiam? extremi multorum tempus in unum 650
convenere dies. summo si frigida caelo
stella nocens nigros Saturni accenderet ignis,
Deucalioneos fudisset Aquarius imbris
totaque diffuso latuisset in aequore tellus.
si saevum radiis Nemeaeum, Phoebe, Leonem 655
nunc premeres, toto fluerent incendia mundo
succensusque tuis flagrasset curribus aether.
hi cessant ignes. tu, qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda chelasque peruris,
quid tantum, Gradive, paras? nam mitis in alto 660
Iuppiter occasu premitur, Venerisque salubre
sidus hebet, motuque celer Cyllenius haeret,
et caelum Mars solus habet. cur signa meatus
deseruere suos mundoque obscura feruntur,
ensiferi nimium fulget latus Orionis? 665

637 omina Z²PGU : omnia ZMV **639** at A²GUV : ad PC : aut ZM **641** moventibus* Ω, C (m.) : seque- *Bentley; sed cf. SB³* **642** cum ZMV : sine cum A : sine Z²A²PGUC; *Prisc. GLK III, 337* : sub ς **644** urbi ΩC : orbi PU **646** an (*etiam* C) tollet ω : atto- ZM **648** infusis ΩC : eff- ZM **664** que] ve *SB³*

imminet armorum rabies, ferrique potestas
confundet ius omne manu, scelerique nefando
nomen erit virtus, multosque exibit in annos
hic furor. et superos quid prodest poscere finem?
cum domino pax ista venit. duc, Roma, malorum 670
continuam seriem cladem que in tempora multa
extrahe civili tantum iam libera bello.'
Terruerant satis haec pavidam praesagia plebem,
sed maiora premunt. nam, qualis vertice Pindi
Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo, 675
talis 〈inops animi subitoque instincta furore 675A
saevit〉 et attonitam rapitur matrona per urbem
vocibus his prodens urguentem pectora Phoebum:
'quo feror, o Paean? qua me super aethera raptam
constituis terra? video Pangaea nivosis
cana iugis latosque Haemi sub rupe Philippos. 680
quis furor hic, o Phoebe, doce, quo tela manusque
Romanae miscent acies bellumque sine hoste est.
quo diversa feror? primos me ducis in ortus,
qua mare Lagei mutatur gurgite Nili:
hunc ego, fluminea deformis truncus harena 685
qui iacet, agnosco. dubiam super aequora Syrtim
arentemque feror Libyen, quo tristis Enyo
transtulit Emathias acies. nunc desuper Alpis
nubiferae colles atque aeriam Pyrenen
abripimur. patriae sedes remeamus in urbis, 690
impiaque in medio peraguntur bella senatu.
consurgunt partes iterum, totumque per orbem
rursus eo. nova da mihi cernere litora ponti
telluremque novam: vidi iam, Phoebe, Philippos.'
haec ait, et lasso iacuit deserta furore. 695

667 manus C 675A *exempli causa add. SB*[2] 681 quo PG : qu(a)e Ω : quod G[2] 683 primos *de* πλεονάσμῳ (*nam primus orientalis est*) *v. H.-W.*[7] 687 enyo PVC : erynis Ω 688–691 *v. SB*[3]

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER SECUNDUS

Iamque irae patuere deum manifestaque belli
signa dedit mundus legesque et foedera rerum
praescia monstrifero vertit natura tumultu
indixitque nefas. cur hanc tibi, rector Olympi,
sollicitis visum mortalibus addere curam, 5
noscant venturas ut dira per omina clades?
sive parens rerum, cum primum informia regna
materiamque rudem flamma cedente recepit,
fixit in aeternum causas, qua cuncta coercet
se quoque lege tenens, et saecula iussa ferentem 10
fatorum immoto divisit limite mundum,
sive nihil positum est, sed fors incerta vagatur
fertque refertque vices et habet mortalia casus,
sit subitum quodcumque paras; sit caeca futuri
mens hominum fati; liceat sperare timenti. 15
  Ergo, ubi concipiunt quantis sit cladibus orbi
constatura fides superum, ferale per urbem
iustitium; latuit plebeio tectus amictu
omnis honos, nullos comitata est purpura fasces.
tum questus tenuere suos magnusque per omnis 20
erravit sine voce dolor. sic funere primo
attonitae tacuere domus, cum corpora nondum
conclamata iacent nec mater crine soluto
exigit ad saevos famularum bracchia planctus,
sed cum membra premit fugiente rigentia vita 25

5 *om.* Z : *habent* MZ^2ω, *interpr.* c **13** habet ZM : -ent Z^2ωC casus Ω : -um PGC **15** fati] τοῦ πεπρωμένου (*SB*^{2}) timenti ΩC, *Augustin. Enchir. 8, Isid. Or. 1, 34, 4* : -tes P, *fort. recte*

vultusque exanimes oculosque in morte natantes,
necdum est ille dolor nec iam metus: incubat amens
miraturque malum. cultus matrona priores
deposuit maestaeque tenent delubra catervae:
hae lacrimis sparsere deos, hae pectora duro 30
afflixere solo, lacerasque in limine sacro
attonitae fudere comas votisque vocari
assuetas crebris feriunt ululatibus aures.
nec cunctae summi templo iacuere Tonantis:
divisere deos, et nullis defuit aris 35
invidiam factura parens. quarum una madentis
scissa genas, planctu liventis atra lacertos,
'nunc', ait 'o miserae, contundite pectora, matres,
nunc laniate comas neve hunc differte dolorem
et summis servate malis. nunc flere potestas 40
dum pendet fortuna ducum: cum vicerit alter,
gaudendum est.' his se stimulis dolor ipse lacessit.
nec non bella viri diversaque castra petentes
effundunt iustas in numina saeva querellas:
'o miserae sortis quod non in Punica nati 45
tempora Cannarum fuimus Trebiaeque iuventus.
non pacem petimus, superi: date gentibus iras,
nunc urbes excite feras; coniuret in arma
mundus, Achaemeniis decurrant Medica Susis
agmina, Massageten Scythicus non alliget Hister, 50
fundat ab extremo flavos Aquilone Suebos
Albis et indomitum Rheni caput; omnibus hostes
reddite nos populis: civile avertite bellum.
hinc Dacus, premat inde Getes; occurrat Hiberis
alter, ad Eoas hic vertat signa pharetras; 55

26 natantes* *Bentley* (*SB*^{2}) : minaces Ω, *quod defendentibus Meurig-Davies, Goessens, Deonna sanum esse vix credo* : iacentes ς, *Grotius* **27** nec (*et* tam) ZM : sed Z^{2}A^2 (sed nec A) ωςC *cf. Mart.* 7, 47, *5* **31** *om.* Z afflixere PU : adfi- MZ^{2}GV **45–46** *v. Mayer*[1] **48** coniuret GUV : -rat ZM : -rget P

nulla vacet tibi, Roma, manus. vel, perdere nomen
si placet Hesperium, superi, collatus in ignis
plurimus ad terram per fulmina decidat aether.
saeve parens, utrasque simul partesque ducesque,
dum nondum meruere, feri. tantone novorum 60
proventu scelerum quaerunt uter imperet orbi?
vix tanti fuerat civilia bella movere
ut neuter.'
Talis pietas peritura querellas
egerit. at miseros angit sua cura parentes,
oderuntque gravis vivacia fata senectae 65
servatosque iterum bellis civilibus annos.
atque aliquis magno quaerens exempla timori
'non alios' inquit 'motus tum fata parabant
cum post Teutonicos victor Libycosque triumphos
exul limosa Marius caput abdidit ulva. 70
stagna avidi texere soli laxaeque paludes
depositum, Fortuna, tuum; mox vincula ferri
exedere senem longusque in carcere paedor.
consul et eversa felix moriturus in urbe
poenas ante dabat scelerum. mors ipsa refugit 75
saepe virum, frustraque hosti concessa potestas
sanguinis invisi, primo qui caedis in actu
deriguit ferrumque manu torpente remisit.
viderat immensam tenebroso in carcere lucem
terribilisque deos scelerum Mariumque futurum, 80
audieratque pavens "fas haec contingere non est
colla tibi; debet multas hic legibus aevi
ante suam mortes: vanum depone furorem."
si libet ulcisci deletae funera gentis,
hunc, Cimbri, servate senem. non ille favore 85

57 conlatus ZMPC : collapsus Z²GUV 61 orbi* Ω (*Fraenkel, 512 = 285*) : urbi ς, *CGL V, 255* : erbi C 62 movere ΩC : -ri PV 71 avidi ZMPC : audi G : vidi U : humidi V 77 actu ZMP : ictu GUV 85 cimbri GUVC : -ris ZMP

numinis, ingenti superum protectus ab ira,
vir ferus et Romam cupienti perdere fato
sufficiens. idem pelago delatus iniquo
hostilem in terram vacuisque mapalibus actus
nuda triumphati iacuit per regna Iugurthae 90
et Poenos pressit cineres. solacia fati
Carthago Mariusque tulit, pariterque iacentes
ignovere deis. Libycas ibi colligit iras.
ut primum Fortuna redit, servilia solvit
agmina, conflato saevas ergastula ferro 95
exeruere manus. nulli gestanda dabantur
signa ducis, nisi qui scelerum iam fecerat usum
attuleratque in castra nefas. pro fata, quis ille,
quis fuit ille dies, Marius quo moenia victor
corripuit, quantoque gradu mors saeva cucurrit! 100
nobilitas cum plebe perit, lateque vagatus
ensis, et a nullo revocatum pectore ferrum.
stat cruor in templis multaque rubentia caede
lubrica saxa madent. nulli sua profuit aetas:
non senis extremum piguit vergentibus annis 105
praecepisse diem, nec primo in limine vitae
infantis miseri nascentia rumpere fata.
crimine quo parvi caedem potuere mereri?
sed satis est iam posse mori. trahit ipse furoris
impetus, et visum lenti quaesisse nocentem. 110
in numerum pars magna perit, rapuitque cruentus
victor ab ignota vultus cervice recisos
dum vacua pudet ire manu. spes una salutis
oscula pollutae fixisse trementia dextrae.
mille licet gladii mortis nova signa sequantur, 115

101 vagatus Ω : -ur GV **102** revocatum est VC **106** praecepisse A^2PV : -cipisse ZM : -cipitasse GU **110** lenti ΩC : -te U : -tum V **115** *versum supervacaneum remotum velim; quot enim carnifices fuerint, quid ad rem?*

degener o populus, vix saecula longa decorum
sic meruisse viris, nedum breve dedecus aevi
et vitam dum Sulla redit. cui funera vulgi
flere vacet? vix te sparsum per viscera, Baebi,
innumeras inter carpentis membra coronae 120
discessisse manus, aut te, praesage malorum
Antoni, cuius laceris pendentia canis
ora ferens miles festae rorantia mensae
imposuit. truncos laceravit Fimbria Crassos;
saeva tribunicio maduerunt robora tabo. 125
te quoque neglectum violatae, Scaevola, Vestae
ante ipsum penetrale deae semperque calentis
mactavere focos; parvum sed fessa senectus
sanguinis effudit iugulo flammisque pepercit.
septimus haec sequitur repetitis fascibus annus. 130
ille fuit vitae Mario modus, omnia passo
quae peior fortuna potest, atque omnibus uso
quae melior, mensoque hominis quid fata paterent.
iam quot apud Sacri cecidere cadavera Portum
aut Collina tulit stratas quot porta catervas, 135
tum cum paene caput mundi rerumque potestas
mutavit translata locum, Romanaque Samnis
ultra Caudinas speravit vulnera Furcas!
Sulla quoque immensis accessit cladibus ultor.
ille quod exiguum restabat sanguinis urbi 140
hausit; dumque nimis iam putria membra recidit
excessit medicina modum, nimiumque secuta est,
qua morbi duxere, manus. periere nocentes,
sed cum iam soli possent superesse nocentes.
tum data libertas odiis, resolutaque legum 145
frenis ira ruit. non uni cuncta dabantur

121 discessisse c *ad* 119 *et, ut vid.*, ZM : discerpsi- ω 126 vestae A[2] : dextrae, ω M in *ras.*, C (d.) : *om.* Z 133 paterent Z[2]PGU : parer- ZM : parar- V 145 tum G : tunc Ω

sed fecit sibi quisque nefas: semel omnia victor
iusserat. infandum domini per viscera ferrum
exegit famulus, nati maduere paterno
sanguine, certatum est cui cervix caesa parentis 150
cederet, in fratrum ceciderunt praemia fratres.
busta repleta fuga, permixtaque viva sepultis
corpora, nec populum latebrae cepere ferarum.
hic laqueo fauces elisaque guttura fregit,
hic se praecipiti iaculatus pondere dura 155
dissiluit percussus humo, mortisque cruento
victori rapuere suas; hic robora busti
exstruit ipse sui necdum omni sanguine fuso
desilit in flammas et, dum licet, occupat ignes.
colla ducum pilo trepidam gestata per urbem 160
et medio congesta foro: cognoscitur illic
quidquid ubique iacet. scelerum non Thracia tantum
vidit Bistonii stabulis pendere tyranni,
postibus Antaei Libye, nec Graecia maerens
tot laceros artus Pisaea flevit in aula. 165
cum iam tabe fluunt confusaque tempore multo
amisere notas, miserorum dextra parentum
colligit et pavido subducit cognita furto.
meque ipsum memini, caesi deformia fratris
ora rogo cupidum vetitisque imponere flammis, 170
omnia Sullanae lustrasse cadavera pacis
perque omnis truncos, cum qua cervice recisum
conveniat, quaesisse, caput. quid sanguine manes
placatos Catuli referam? cum victima tristis
inferias Marius forsan nolentibus umbris 175
pendit inexpleto non fanda piacula busto,
cum laceros artus aequataque vulnera membris
vidimus et toto quamvis in corpore caeso

162 latet V 165 tot U, P (*ex* tos) : tam Ω : iam C 174 cum Ω : cui V 176–177 *om.* P (*interpr.* c)

nil animae letale datum, moremque nefandae
dirum saevitiae, pereuntis parcere morti. 180
avulsae cecidere manus exectaque lingua
palpitat et muto vacuum ferit aera motu.
hic aures, alius spiramina naris aduncae
amputat, ille cavis evolvit sedibus orbes
ultimaque effodit spectatis lumina membris. 185
vix erit ulla fides tam saevi criminis, unum
tot poenas cepisse caput. sic mole ruinae
fracta sub ingenti miscentur pondere membra,
nec magis informes veniunt ad litora trunci
qui medio periere freto. quid perdere fructum 190
iuvit et, ut vilem, Marii confundere vultum?
ut scelus hoc Sullae caedesque ostensa placeret
agnoscendus erat. vidit Fortuna colonos
Praenestina suos cunctos simul ense recepto
unius populum pereuntem tempore mortis. 195
tum flos Hesperiae, Latii iam sola iuventus,
concidit et miserae maculavit Ovilia Romae.
tot simul infesto iuvenes occumbere leto
saepe fames pelagique furor subitaeque ruinae
aut terrae caelique lues aut bellica clades, 200
numquam poena fuit. densi vix agmina vulgi
inter et exangues immissa morte catervas
victores movere manus; vix caede peracta
procumbunt, dubiaque labant cervice; sed illos
magna premit strages peraguntque cadavera partem 205
caedis: viva graves elidunt corpora trunci.
intrepidus tanti sedit securus ab alto

185 effodit ω : effudit ZM 194 recepto Ω : -os PU 195 mortis Ω, C (m.) : noctis V 201 poena fuit *v. H.-W.*[9] *nec non quae scripsi in Anthologiae Latinae editione ad 8 (Riese 21), 31* mens audax scelus hoc, manus improba 203 manus ω : -um ZM

spectator sceleris: miseri tot milia vulgi
non timuit iussisse mori. congesta recepit
omnia Tyrrhenus Sullana cadavera gurges. 210
in fluvium primi cecidere, in corpora summi.
praecipites haesere rates, et strage cruenta
interruptus aquam fluxit prior amnis in aequor,
ad molem stetit unda sequens. iam sanguinis alti
vis sibi fecit iter campumque effusa per omnem 215
praecipitique ruens Tiberina in flumina rivo
haerentis adiuvit aquas; nec iam alveus amnem
nec retinent ripae, redditque cadavera campo.
tandem Tyrrhenas vix eluctatus in undas
sanguine caeruleum torrenti dividit aequor. 220
hisne salus rerum, felix his Sulla vocari,
his meruit tumulum medio sibi tollere Campo?
haec rursus patienda manent, hoc ordine belli
ibitur, hic stabit civilibus exitus armis.
quamquam agitant graviora metus, multumque coitur 225
humani generis maiore in proelia damno.
exulibus Mariis bellorum maxima merces
Roma recepta fuit, nec plus victoria Sullae
praestitit invisas penitus quam tollere partes:
hos alio, Fortuna, vocas, olimque potentes 230
concurrunt. neuter civilia bella moveret
contentus quo Sulla fuit.' sic maesta senectus
praeteritique memor flebat metuensque futuri.
At non magnanimi percussit pectora Bruti
terror et in tanta pavidi formidine motus 235

209 timuit ΩC : piguit Z^2A^2 : ping- A 213 aquam* SB^2 (*cf.* SB^3 *ann.* 8) : aqua ZC : aquae MPV : aqui U : aquis Z^2G : aquas ς 214 iam V : nam Ω 218 reddit ω : -dunt ZM 222 medio tumulum G 232 quo V : quod Ω 235 motus] mundi *van Jever*

pars populi lugentis erat, sed nocte sopora,
Parrhasis obliquos Helice cum verteret axes,
atria cognati pulsat non ampla Catonis.
invenit insomni volventem publica cura
fata virum casusque urbis cunctisque timentem 240
securumque sui, farique his vocibus orsus:
'omnibus expulsae terris olimque fugatae
virtutis iam sola fides, quam turbine nullo
excutiet Fortuna tibi, tu mente labantem
derige me, dubium certo tu robore firma. 245
namque alii Magnum vel Caesaris arma sequantur,
dux Bruto Cato solus erit. pacemne tueris
inconcussa tenens dubio vestigia mundo,
an placuit ducibus scelerum populique furentis
cladibus immixtum civile absolvere bellum? 250
quemque suae rapiunt scelerata in proelia causae:
hos polluta domus legesque in pace timendae,
hos ferro fugienda fames mundique ruinae
permiscenda fides. nullum furor egit in arma;
castra petunt magna victi mercede: tibi uni 255
per se bella placent? quid tot durare per annos
profuit immunem corrupti moribus aevi?
hoc solum longae pretium virtutis habebis:
accipient alios, facient te bella nocentem.
ne tantum, o superi, liceat feralibus armis, 260
has etiam movisse manus. nec pila lacertis
missa tuis caeca telorum in nube ferentur:
ne tanta in cassum virtus eat, ingeret omnis
se belli fortuna tibi. quis nolet in isto

256 durare ΩC : -asse Z²V **257** corrupti MPV : -is ZGU **262** ferentur *Housman* : feran- Ω : ferun- G **263** ne ςC, *GLK IV, 227* : nec Ω ingeret GVC : -rit ZMU : -rat P **264** nolet P : nolit GUV : nollet ZMC

ense mori, quamvis alieno vulnere labens, 265
et scelus esse tuum? melius tranquilla sine armis
otia solus ages, sicut caelestia semper
inconcussa suo volvuntur sidera lapsu.
fulminibus propior terrae succenditur aer,
imaque telluris ventos tractusque coruscos 270
flammarum accipiunt; nubis excedit Olympus.
lege deum minimas rerum discordia turbat,
pacem magna tenent. quam laetae Caesaris aures
accipient tantum venisse in proelia civem!
nam praelata suis numquam diversa dolebit 275
castra ducis Magni. nimium placet ipse Catoni,
si bellum civile placet. pars magna senatus
et duce privato gesturus proelia consul
sollicitant proceresque alii; quibus adde Catonem
sub iuga Pompei, toto iam liber in orbe 280
solus Caesar erit. quod si pro legibus arma
ferre iuvat patriis libertatemque tueri,
nunc neque Pompei Brutum neque Caesaris hostem,
post bellum victoris habes.'
Sic fatur; at illi
arcano sacras reddit Cato pectore voces: 285
'summum, Brute, nefas civilia bella fatemur,
sed quo fata trahunt virtus secura sequetur.
crimen erit superis et me fecisse nocentem.
sidera quis mundumque velit spectare cadentem
expers ipse metus? quis, cum ruat arduus aether, 290
terra labet mixto coeuntis pondere mundi,
compressas tenuisse manus? gentesne furorem

273 magna ΩC, *Augustin. De genes. ad litt. 3, 2* : summa *Palat. 869* (H), *Serv. Aen. 1, 58. 8, 454* **284** fatus Z^2U **289** velit ΩC : valet U **292** compressas* ω : -plosas Z : plo*sas M : -plossas *Housman, dormitans*

Hesperium ignotae Romanaque bella sequentur
diductique fretis alio sub sidere reges,
otia solus agam? procul hunc arcete pudorem, 295
o superi, motura Dahas ut clade Getasque
securo me Roma cadat. ceu morte parentem
natorum orbatum longum producere funus
ad tumulos iubet ipse dolor, iuvat ignibus atris
inseruisse manus constructoque aggere busti 300
ipsum atras tenuisse faces, non ante revellar
exanimem quam te complectar, Roma; tuumque
nomen, Libertas, et inanem persequar umbram.
sic eat: immites Romana piacula divi
plena ferant, nullo fraudemus sanguine bellum. 305
o utinam caelique deis Erebique liceret
hoc caput in cunctas damnatum exponere poenas!
devotum hostiles Decium pressere catervae:
me geminae figant acies, me barbara telis
Rheni turba petat, cunctis ego pervius hastis 310
excipiam medius totius vulnera belli.
hic redimat sanguis populos, hac caede luatur
quidquid Romani meruerunt pendere mores.
ad iuga cur faciles populi, cur saeva volentes
regna pati pereunt? me solum invadite ferro, 315
me frustra leges et inania iura tuentem.
hic dabit, hic pacem iugulus finemque malorum
gentibus Hesperiis: post me regnare volenti

293 bella Ω : signa GV : castra *coni. Luck* (*cf. ad* 1, 381) sequentur GUV : sequun- ZMP 295 pudorem* *Håkanson*[1] : furo- ΩC 296 dahas ZMP : dacas GU : dacos V : deas (h *ss.*) C 299 iubet GUV : iuvet ZMP 303 persequar Ω, C (per equa r) : pros- GV 312 caede luatur ω : clade leva- ZM 313 pendere U, MP *ex corr.* : -dente C : pondere *ante corr.* P : perdere GV, Z *in ras., Gelasius I papa Adv. Andr. contr. Lup. CSE XXXV, p. 458* 316 *om.* Z 317 laborum G (*cf. ad* 5,481. 6,312. 8,18)

non opus est bello. quin publica signa ducemque
Pompeium sequimur? nec, si Fortuna favebit, 320
hunc quoque totius sibi ius promittere mundi
non bene compertum est: ideo me milite vincat
ne sibi se vicisse putet.' sic fatur, et acris
irarum movit stimulos iuvenisque calorem
excitat in nimios belli civilis amores. 325
Interea Phoebo gelidas pellente tenebras
pulsatae sonuere fores, quas sancta relicto
Hortensi maerens irrupit Marcia busto.
quondam virgo toris melioris iuncta mariti,
mox, ubi conubii pretium mercesque soluta est 330
tertia iam suboles, alios fecunda penates
impletura datur geminas et sanguine matris
permixtura domos; sed, postquam condidit urna
supremos cineres, miserando concita vultu,
effusas laniata comas contusaque pectus 335
verberibus crebris cineresque ingesta sepulchri,
non aliter placitura viro, sic maesta profatur:
'dum sanguis inerat, dum vis materna, peregi
iussa, Cato, et geminos excepi feta maritos:
visceribus lassis partuque exhausta revertor 340
iam nulli tradenda viro. da foedera prisci
illibata tori, da tantum nomen inane
conubii; liceat tumulo scripsisse "Catonis
Marcia", nec dubium longo quaeratur in aevo
mutarim primas expulsa an tradita taedas. 345
non me laetorum sociam rebusque secundis
accipis: in curas venio partemque laborum.
da mihi castra sequi: cur tuta in pace relinquar
et sit civili propior Cornelia bello?'

323 fatur Ω : -us PU 344 nec Ω : ne UV 346 sociam ZM, C (s.) : comitem ω 348 relinquar G : -uor Ω

Hae flexere virum voces, et, tempora quamquam 350
sint aliena toris iam fato in bella vocante,
foedera sola tamen vanaque carentia pompa
iura placent sacrisque deos admittere testes.
festa coronato non pendent limine serta,
infulaque in geminos discurrit candida postes, 355
legitimaeque faces, gradibusque acclinis eburnis
stat torus et picto vestes discriminat auro,
turritaque premens frontem matrona corona
translata vitat contingere limina planta;
non timidum nuptae leviter tectura pudorem 360
lutea demissos velarunt flammea vultus,
balteus aut fluxos gemmis astrinxit amictus,
colla monile decens, umerisque haerentia primis
suppara nudatos cingunt angusta lacertos.
sicut erat, maesti servat lugubria cultus 365
quoque modo natos hoc est amplexa maritum.
obsita funerea celatur purpura lana.
non soliti lusere sales, nec more Sabino
excepit tristis convicia festa maritus.
pignora nulla domum, nulli coiere propinqui: 370
iunguntur taciti contentique auspice Bruto.
Ille nec horrificam sancto dimovit ab ore
caesariem duroque admisit gaudia vultu
(ut primum tolli feralia viderat arma,
intonsos rigidam in frontem descendere canos 375

359 vitat ΩC : que vetat G 362 aut ΩC : haut ς 363 colla monile] *'circuit' ex* astrinxit *intellegendum. aliter enim claudicat* σύνταξις *nec corrigendi via patet, nisi ad audaciora descendas velut* colla monile (*cf.* 7, 391) carent ... suppara non nudos 365 servat ZMP : -ans GUVC 366 *haec quoque suspecta; cf. H.-W.*[9] (*coni.* quoque modo mater natos amplexa); *at cf. 7, 18* 367 *ante* 366 *Kortte, ante* 365 *Burman* : *del. Bentley* (*interpr.* c) 368 *om.* G 370 domum* *scripsi* : domus Ω, C *in ras.*

passus erat maestamque genis increscere barbam:
uni quippe vacat studiis odiisque carenti
humanum lugere genus), nec foedera prisci
sunt temptata tori: iusto quoque robur amori
restitit. hi mores, haec duri immota Catonis 380
secta fuit, servare modum finemque tenere
naturamque sequi patriaeque impendere vitam
nec sibi sed toti genitum se credere mundo.
huic epulae vicisse famem, magnique penates
summovisse hiemem tecto, pretiosaque vestis 385
hirtam membra super Romani more Quiritis
induxisse togam, Veneris quoque maximus usus
progenies: urbi pater est urbique maritus,
iustitiae cultor, rigidi servator honesti,
in commune bonus; nullosque Catonis in actus 390
subrepsit partemque tulit sibi nata voluptas.
  Interea trepido discedens agmine Magnus
moenia Dardanii tenuit Campana coloni.
haec placuit belli sedes, hinc summa moventem
hostis in occursum sparsas extendere partis, 395
umbrosis mediam qua collibus Appenninus
erigit Italiam nulloque a vertice tellus
altius intumuit propiusque accessit Olympo.

381 finemque tenere ωC, *schol. Pers. 1, 48* : finesque teneri ZM : -sque tueri *Francken* 386 Quiritis] *cf. H.-W.*[9] 387 quoque* *SB*[1] : que hic ω : hic ZM : que huic ς maximus* (*def. Håkanson*[1], *29sq.; cf. SB*[1]) : unicus *Bentley* 388 urbique Ω, *Serv. Aen. 11, 472, Prisc. GLK III, 218* : patriaeque G 389 rigidus V 392 discedens Z²ω : discendens ZMC : des- G² 394 hinc Ω : hic V moventem ZMP : -ti GUV 395 partis ZMP : -tes (vel vires *ss.*) GUV 397 que a Z²GC, *Serv. Aen. 12, 702* : qua MPUV : *om.* Z : quo M² vertice] *sc. Italico, opinor* tellus ωC, *Serv.* : terrae ZM : terra tellus *Servii cod. Floriacensis* 398 altius Ω, *Serv.* : lat- *Servii cod. idem* propior *Serv.*

mons inter geminas medius se porrigit undas
inferni superique maris, collisque coercent 400
hinc Tyrrhena vado frangentes aequora Pisae,
illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon.
fontibus hic vastis immensos concipit amnis
fluminaque in gemini spargit divortia ponti
(in laevum cecidere latus veloxque Metaurus 405
Crustumiumque rapax et iunctus Apise Pisaurus
Senaque et Hadriacas qui verberat Aufidus undas;
quoque magis nullum tellus se solvit in amnem
Eridanus fractas devolvit in aequora silvas
Hesperiamque exhaurit aquis. hunc fabula primum 410
populea fluvium ripas umbrasse corona,
cumque diem pronum transverso limite ducens
succendit Phaethon flagrantibus aethera loris,
gurgitibus raptis penitus tellure perusta,
hunc habuisse pares Phoebeis ignibus undas. 415
non minor hic Nilo, si non per plana iacentis
Aegypti Libycas Nilus stagnaret harenas;
non minor hic Histro, nisi quod, dum permeat orbem,
Hister casuros in quaelibet aequora fontis
accipit et Scythicas exit non solus in undas. 420
dexteriora petens montis declivia Thybrim
unda facit Rutubamque cavum. delabitur inde
Vulturnusque celer nocturnaeque editor aurae
Sarnus et umbrosae Liris per regna Maricae
Vestinis impulsus aquis radensque Salerni 425

403 hic ZUV : hinc MPGC 406 rapax Z^2ω : capax ZMC et iunctus* V : et -to Ω (*in ras.* M) : -tusque G Apise Pisaurus *J. D. Morgan* (*cf. SB*^{3}) : apisis isauro G : isapis isauro V : sapis is- Ω (*cf. S. Mariotti, RE suppl. X, 542 sqq.*) 416 *om.* U 417 libycas (C) ... harenas A^2G, *Serv. Georg. 1, 482* : -cis ... -nis Ω : *utrumque* C 425 salerni ΩC : Alburni *coni. Hosius, 'numeris Lucilianis', quos Gelsomino*^{1}*, 658 imprudenter defendit*

tesca Siler nullasque vado qui Macra moratus
alnos vicinae procurrit in aequora Lunae).
longior educto qua surgit in aera dorso,
Gallica rura videt devexasque excipit Alpes.
tunc Umbris Marsisque ferax domitusque Sabello 430
vomere, piniferis amplexus rupibus omnis
indigenas Latii populos, non deserit ante
Hesperiam quam cum Scyllaeis clauditur undis,
extenditque suas in templa Lacinia rupes,
longior Italia, donec confinia pontus 435
solveret incumbens terrasque repelleret aequor;
at, postquam gemino tellus elisa profundo est,
extremi colles Siculo cessere Peloro.
Caesar in arma furens nullas nisi sanguine fuso
gaudet habere vias, quod non terat hoste vacantis 440
Hesperiae fines vacuosque irrumpat in agros
atque ipsum non perdat iter consertaque bellis
bella gerat. non tam portas intrare patentis
quam fregisse iuvat, nec tam patiente colono
arva premi quam si ferro populetur et igni. 445
concessa pudet ire via civemque videri.
tunc urbes Latii dubiae varioque favore
ancipites, quamquam primo terrore ruentis
cessurae belli, denso tamen aggere firmant
moenia et abrupto circumdant undique vallo, 450
saxorumque orbes et quae super eminus hostem
tela petant altis murorum turribus aptant.
pronior in Magnum populus, pugnatque minaci
cum terrore fides, ut, cum mare possidet Auster
flatibus horrisonis, hunc aequora tota secuntur, 455

426 tesca *Heinsius* : tecta ΩC : dexta P : culta ς, *vulg. olim* 429 excipit ZMG : aspicit Z^2PUV 435 pontus Ω : montis *pro v. l.* G^2U^2 446–448 *om.* Z (446–447 *interpr.* c) 450 obducto *pro v. l.* a

si rursus tellus pulsu laxata tridentis
Aeolii tumidis immittat fluctibus Eurum,
quamvis icta novo, ventum tenuere priorem
aequora, nubiferoque polus cum cesserit Euro
vindicat unda Notum. facilis sed vertere mentes 460
terror erat, dubiamque fidem Fortuna ferebat.
Gens Etrusca fuga trepidi nudata Libonis,
iusque sui pulso iam perdidit Umbria Thermo.
nec gerit auspiciis civilia bella paternis
Caesaris audito conversus nomine Sulla. 465
Varus, ut admotae pulsarunt Auximon alae,
per diversa ruens neglecto moenia tergo,
qua silvae, qua saxa, fugit. depellitur arce
Lentulus Asculea; victor cedentibus instat
devertitque acies, solusque ex agmine tanto 470
dux fugit et nullas ducentia signa cohortes.
tu quoque nudatam commissae deseris arcem,
Scipio, Nuceriae, quamquam firmissima pubes
his sedeat castris, iam pridem Caesaris armis
Parthorum seducta metu, qua Gallica damna 475
supplevit Magnus, dumque ipse ad bella vocaret
donavit socero Romani sanguinis usum.
At te Corfini validis circumdata muris
tecta tenent, pugnax Domiti; tua classica servat
oppositus quondam pullato tiro Miloni. 480
ut procul immensam campo consurgere nubem
ardentisque acies percussis sole corusco
conspexit telis, 'socii, decurrite' dixit
'fluminis ad ripas undaeque immergite pontem.

459 cum cesserit P : conce- Ω 463–464 *om.* ZM (*interpr.* c) 466 *om.* Z 473 nuceriae Ω : lu- PV 474 iampridem] nec p- Z^2 475 seducta ΩC : subd- V 476 vocaret ZMG : vac- PUVC 480 pullato* *Lipsius* (*cf.* SB^3 *ann.* 4) : polluto Ω 481 campo ZMG : -pis PUV

et tu montanis totus nunc fontibus exi 485
atque omnis trahe, gurges, aquas, ut spumeus alnos
discussa compage feras. hoc limite bellum
haereat, hac hostis lentus terat otia ripa.
praecipitem cohibete ducem: victoria nobis
hic primum stans Caesar erit.' nec plura locutus 490
devolvit rapidum nequiquam moenibus agmen.
nam prior e campis ut conspicit amne soluto
rumpi Caesar iter, calida proclamat ab ira
'non satis est muris latebras quaesisse pavori?
obstruitis campos fluviisque arcere paratis, 495
ignavi? non, si tumido me gurgite Ganges
summoveat, stabit iam flumine Caesar in ullo
post Rubiconis aquas. equitum properate catervae,
ite simul pedites, ruiturum ascendite pontem.'
haec ubi dicta, levis totas accepit habenas 500
in campum sonipes, crebroque simillima nimbo
trans ripam validi torserunt tela lacerti.
ingreditur pulsa fluvium statione vacantem
Caesar, et ad tutas hostis compellitur arces.
et iam moturas ingentia pondera turris 505
erigit, et mediis subrepit vinea muris:
ecce, nefas belli, reseratis agmina portis
captivum traxere ducem, civisque superbi
constitit ante pedes. vultu tamen alta minaci
nobilitas recta ferrum cervice poposcit. 510
scit Caesar poenamque peti veniamque timeri.
'vive, licet nolis, et nostro munere' dixit
'cerne diem. victis iam spes bona partibus esto
exemplumque mei. vel, si libet, arma retempta,
et nihil hac venia, si viceris, ipse paciscor.' 515

493 proclamat *Bentley*: prolatus ΩC 499 escendite P, C (e.) 505 *interpr. Håkanson*[1] 506 mediis] *interpr. Nutting*[7] 511 timeri PUVC: -re ZM: tenere G 515 ipse *cum* viceris *coniungunt alii; cf. Nutting*[3]

fatur et astrictis laxari vincula palmis
imperat. heu, quanto melius vel caede peracta
parcere Romano potuit Fortuna pudori!
poenarum extremum civi, quod castra secutus
sit patriae Magnumque ducem totumque senatum, 520
ignosci. premit ille gravis interritus iras,
et secum 'Romamne petes pacisque recessus
degener? in medios belli non ire furores
iam dudum moriture paras? rue certus et omnis
lucis rumpe moras et Caesaris effuge munus.' 525
Nescius interea capti ducis arma parabat
Magnus, ut immixto firmaret robore partis.
iamque secuturo iussurus classica Phoebo
temptandasque ratus moturi militis iras
alloquitur tacitas veneranda voce cohortes: 530
'o scelerum ultores melioraque signa secuti,
o vere Romana manus, quibus arma senatus
non privata dedit, votis deposcite pugnam.
ardent Hesperii saevis populatibus agri,
Gallica per gelidas rabies effunditur Alpes, 535
iam tetigit sanguis pollutos Caesaris enses.
di melius, belli tulimus quod damna priores:
coeperit inde nefas, iam iam me praeside Roma
supplicium poenamque petat. neque enim ista vocari
proelia iusta decet, patriae sed vindicis iram; 540
nec magis hoc bellum est, quam cum Catilina paravit
arsuras in tecta faces sociusque furoris
Lentulus exertique manus vaesana Cethegi.
o rabies miseranda ducis! cum fata Camillis
te, Caesar, magnisque velint miscere Metellis, 545

517 quantum PU 519 castra ZGC : signa PUV, M *in ras.* (*cf. ad* 1, 381) 535 effunditur (exf- P)ω : perfu- ZM 537 priores PUV : -ris ZMG 541 cum PGU : quod ZMV

ad Cinnas Mariosque venis. sternere profecto
ut Catulo iacuit Lepidus, nostrasque securis
passus Sicanio tegitur qui Carbo sepulchro,
quique feros movit Sertorius exul Hiberos.
quamquam, si qua fides, his te quoque iungere, Caesar, 550
invideo nostrasque manus quod Roma furenti
opposuit. Parthorum utinam post proelia sospes
et Scythicis Crassus victor remeasset ab oris,
ut simili causa caderes, cui Spartacus, hosti.
te quoque si superi titulis accedere nostris 555
iusserunt, valet, en, torquendo dextera pilo,
fervidus haec iterum circa praecordia sanguis
incaluit; disces non esse ad bella fugaces
qui pacem potuere pati. licet ille solutum
defectumque vocet, ne vos mea terreat aetas: 560
dux sit in his castris senior, dum miles in illis.
quo potuit civem populus perducere liber
ascendi, supraque nihil nisi regna reliqui.
non privata cupis, Romana quisquis in urbe
Pompeium transire paras. hinc consul uterque, 565
hinc acies statura ducum est. Caesarne senatus
victor erit? non tam caeco trahis omnia cursu
teque nihil, Fortuna, pudet. multisne rebellis
Gallia iam lustris aetasque impensa labori
dant animos? Rheni gelidis quod fugit ab undis 570
Oceanumque vocans incerti stagna profundi
territa quaesitis ostendit terga Britannis?

553 crassus victor ZMV : v- c- PGU oris ZMGC : arvis Z^2PUV 554 cui (quoi) *Housman* (*def. Håkanson*[1] *et Håkanson*[2]) : quod ZM : qua ωC hosti ZM : -is ωC 556 en G : in ΩC 557 circum V 558 disces Z^2V : -et PUC : -ent ZMG 564–565 cupis ... paras Ω : -it ... -at PV 568 multis ΩC (*def. H.-W.*[9], *cui vix assentior*) : geminis *vel* binis *Bentley* : iunctis *coni. Housman* 570 quod ZM : quos ω fugit Ω : fudit GV 571 *om.* M

an vanae tumuere minae quod fama furoris
expulit armatam patriis e sedibus urbem?
heu demens, non te fugiunt, me cuncta secuntur. 575
qui cum signa tuli toto fulgentia ponto,
ante bis exactum quam Cynthia conderet orbem,
omne fretum metuens pelagi pirata reliquit
angustaque domum terrarum in sede poposcit.
idem per Scythici profugum divortia ponti 580
indomitum regem Romanaque fata morantem
ad mortem Sulla felicior ire coegi.
pars mundi mihi nulla vacat, sed tota tenetur
terra meis, quocumque iacet sub sole, tropaeis:
hinc me victorem gelidas ad Phasidos undas 585
Arctos habet, calida medius mihi cognitus axis
Aegypto atque umbras nusquam flectente Syene,
occasus mea iura timent Tethynque fugacem
qui ferit Hesperius post omnia flumina Baetis,
me domitus cognovit Arabs, me Marte feroces 590
Heniochi notique erepto vellere Colchi,
Cappadoces mea signa timent et dedita sacris
incerti Iudaea dei mollisque Sophene,
Armenios Cilicasque feros Taurumque subegi:
quod socero bellum praeter civile reliqui?' 595
Verba ducis nullo partes clamore secuntur
nec matura petunt promissae classica pugnae.
sensit et ipse metum Magnus, placuitque referri
signa nec in tantae discrimina mittere pugnae
iam victum fama non visi Caesaris agmen. 600
pulsus ut armentis primo certamine taurus

579 angusta ZMU : -am PGV 580 *om.* G 587 nusquam V : numq- ΩC, *Prisc, GLK II, 511, Macrob. Somn. 2, 7, 16* 588 timent ZMG : -et PUVC 593 mollis ωC : -les ZM 594 armenios UV : -ias ZM, G(?), P (*ex* -ia) Taurum a, *ut vid.* : -ros Ω : -ron *Guyet*

silvarum secreta petit vacuosque per agros
exul in adversis explorat cornua truncis
nec redit in pastus nisi cum cervice recepta
excussi placuere tori, mox reddita victor 605
quoslibet in saltus comitantibus agmina tauris
invito pastore trahit, sic viribus impar
tradidit Hesperiam profugusque per Apula rura
Brundisii tutas concessit Magnus in arces.
Urbs est Dictaeis olim possessa colonis, 610
quos Creta profugos vexere per aequora puppes
Cecropiae victum mentitis Thesea velis.
hinc latus angustum iam se cogentis in artum
Hesperiae tenuem producit in aequora linguam,
Hadriacas flexis claudit quae cornibus undas. 615
nec tamen hoc artis immissum faucibus aequor
portus erat, si non violentos insula Coros
exciperet saxis lassasque refunderet undas.
hinc illinc montes scopulosae rupis aperto
opposuit natura mari flatusque removit, 620
ut tremulo starent contentae fune carinae.
hinc late patet omne fretum, seu vela ferantur
in portus, Corcyra, tuos, seu laeva petatur
Illyris Ionias vergens Epidamnos in undas.
hoc fuga nautarum, cum totas Hadria vires 625
movit et in nubes abiere Ceraunia cumque
spumoso Calaber perfunditur aequore Sason.

605–607 *et* tauris (parvis *Bentley*) *et victor taurus Pompeio fugienti neque mox victuro assimilatus suspicionem movent* **609** concessit ΩC : conscendit GV **613** hinc V, U (c *in ras.*) : hanc ΩC : hac Z^2 **614** linguam ω : sulcum ZM **618** lassas ZPU : laxsas Z^2ς : lasas M : laxas A^2GV **619** montes] moles *anon. ap. Oudendorp* **620** opposuit Z^2A^2 (copompos- A) ω : compos- ZM **625** hoc ZMPC : huc GV : hunc U **627** Sason] *cf. Trevaskis*

Ergo, ubi nulla fides rebus post terga relictis
nec licet ad duros Martem convertere Hiberos,
cum mediae iaceant immensis tractibus Alpes, 630
tum subole e †tanta† natum cui firmior aetas
affatur: 'mundi iubeo temptare recessus:
Euphraten Nilumque move, quo nominis usque
nostri fama venit, quas est vulgata per urbes
post me Roma ducem. sparsos per rura colonos 635
redde mari Cilicas; Pharios hinc concute reges
Tigranemque meum; nec Pharnacis arma relinquas
admoneo nec tu populos utraque vagantis
Armenia Pontique feras per litora gentis
Riphaeasque manus et quos tenet aequore denso 640
pigra palus Scythici patiens Maeotia plaustri
et – quid plura moror? totos mea, nate, per ortus
bella feres totoque urbes agitabis in orbe
perdomitas; omnes redeant in castra triumphi.
at vos, qui Latios signatis nomine fastos, 645
primus in Epirum Boreas agat; inde per arva
Graiorum Macetumque novas acquirite vires,
dum paci dat tempus hiemps.' sic fatur, et omnes
iussa gerunt solvuntque cavas a litore puppes.
At numquam patiens pacis longaeque quietis 650
armorum, ne quid fatis mutare liceret,
assequitur generique premit vestigia Caesar.
sufficerent aliis primo tot moenia cursu
rapta, tot oppressae depulsis hostibus arces,

631 tanta(*) Ω, *quod Sexto neutiquam convenit* : gemina *Bentley* **636** parios Ω : parthos Z² **640** quos* *Heinsius* : quas Ω **641** m(a)eotia ZMC : -ica ω **642** et] sed Z² ς **645** at V : et Ω : et *et* ut C latios ς : -o ΩC fastus ZM **650** patiens pacis Z²U : pat- segnis Ω : pacis pat- *coni. Housman* **653** aliis GUV : alis Z, M(*?*) : alii P primo tot ZM : tot p- ω **654** oppressae ZMG : infestae PUV

ipsa, caput mundi, bellorum maxima merces, 655
Roma capi facilis; sed Caesar in omnia praeceps,
nil actum credens cum quid superesset agendum,
instat atrox et adhuc, quamvis possederit omnem
Italiam, extremo sedeat quod litore Magnus,
communem tamen esse dolet; nec rursus aperto 660
vult hostes errare freto, sed molibus undas
obstruit et latum deiectis rupibus aequor.
cedit in immensum cassus labor; omnia pontus
haurit saxa vorax montesque immiscet harenis,
ut, maris Aeolii medias si celsus in undas 665
depellatur Eryx, nullae tamen aequore rupes
emineant, vel si convulso vertice Gaurus
decidat in fundum penitus stagnantis Averni.
ergo, ubi nulla vado tenuit sua pondera moles,
tunc placuit caesis innectere vincula silvis 670
roboraque immensis late religare catenis.
talis fama canit tumidum super aequora Persen
construxisse vias, multum cum pontibus ausis
Europamque Asiae Sestonque admovit Abydo
incessitque fretum rapidi super Hellesponti, 675
non Eurum Zephyrumque timens, cum vela ratisque
in medium deferret Athon. sic ora profundi
artantur casu nemorum; tunc aggere multo
surgit opus longaeque tremunt super aequora turres.
Pompeius tellure nova compressa profundi 680
ora videns curis animum mordacibus angit,
ut reseret pelagus spargatque per aequora bellum.
saepe Noto plenae tensisque rudentibus actae
ipsa maris per claustra rates fastigia molis

657 cum ΩC : dum *Rutgers ex cod. Iustin. 6, 35, 11, 3* 665 Aeolii *Bentley* : aegaei Ω : aegi U 672 Persem P : sersen ZMC : xersem UV : xerxen Z^2G 673 ausis ZMP : ausus GUV 677 deferret GV : defert Z^2 : differ(r)et Ω

discussere salo spatiumque dedere carinis 685
tortaque per tenebras validis ballista lacertis
multifidas iaculata faces. ut tempora tandem
furtivae placuere fugae, ne litora clamor
nauticus exagitet neu bucina dividat horas
neu tuba praemonitos perducat ad aequora nautas 690
praecepit sociis. iam coeperat ultima Virgo
Phoebum laturas ortu praecedere Chelas,
cum tacitas solvere rates. non anchora voces
movit, dum spissis avellitur uncus harenis;
dum iuga curvantur mali dumque ardua pinus 695
erigitur, pavidi classis siluere magistri,
strictaque pendentes deducunt carbasa nautae
nec quatiunt validos, ne sibilet aura, rudentes.
dux etiam votis hoc te, Fortuna, precatur,
quam retinere vetas, liceat sibi perdere saltem 700
Italiam. vix fata sinunt; nam murmure vasto
impulsum rostris sonuit mare, fluctuat unda,
totque carinarum permixtis aequora sulcis
⟨eruta fervescunt litusque frementia pulsant.⟩ 703 A
Ergo hostes portis, quas omnis solverat urbis
cum fato conversa fides, murisque recepti 705
praecipiti cursu flexi per cornua portus
ora petunt pelagusque dolent contingere classi.
heu pudor, exigua est fugiens victoria Magnus.
angustus puppes mittebat in aequora limes
artior Euboica, qua Chalcida verberat, unda. 710

689 neu PUV : ne ZMG 690 neu GUV : ne ZMP praemonitos GU : perm- A^2PV : ter monitus Z (-tos Z^2) M perducat Ω : ded- GV 703 A *lac. agnovit, versum exempli causa adiecit Housman* 705 recepti Ω : -is GU 707 classi M : -sis ZPG : -ses Z^2UV 710 qua V : quae ΩC

hic haesere rates geminae, classique paratae
excepere manus, tractoque in litora bello
hic primum rubuit civili sanguine Nereus,
cetera classis abit summis spoliata carinis:
ut, Pagasaea ratis peteret cum Phasidos undas, 715
Cyaneas tellus emisit in aequora cautes;
rapta puppe minor subducta est montibus Argo
vanaque percussit pontum Symplegas inanem
et statura redit. iam Phoebum urguere monebat
non idem Eoi color aetheris, albaque nondum 720
lux rubet et flammas propioribus eripit astris,
et iam Plias hebet, flexi iam plaustra Bootae
in faciem puri redeunt languentia caeli,
maioresque latent stellae, calidumque refugit
Lucifer ipse diem. pelagus iam, Magne, tenebas 725
non ea fata ferens quae cum super aequora toto
praedonem sequerere mari: lassata triumphis
descivit Fortuna tuis. cum coniuge pulsus
et natis totosque trahens in bella penates
vadis adhuc ingens populis comitantibus exul. 730
quaeritur indignae sedes longinqua ruinae.
non quia te superi patrio privare sepulchro
maluerint Phariae busto damnantur harenae:
parcitur Hesperiae. procul hoc et in orbe remoto
abscondat Fortuna nefas, Romanaque tellus 735
immaculata sui servetur sanguine Magni.

711 parat(a)e P *ex* -tes, ca : -tas Ω 712 in litora (*interpr. Håkanson*[1]) PGV : in litore ZMU : ad litora Z[2] 715 phasidos A[2]ω : -dis ZM 720–721 albaque ... rubet *interpr. Mayer*[1] 722 flexi iam Ω : -xum Z : -xo iam Z[2]A[2] (-xum iam A)ς 726 aequora Z[2]UV : -re MPG : -ris Z 727 *om.* Z 732–733 *om.* M

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER TERTIUS

Propulit ut classem velis cedentibus Auster
incumbens mediumque rates movere profundum,
omnis in Ionios spectabat navita fluctus:
solus ab Hesperia non flexit lumina terra
Magnus, dum patrios portus, dum litora numquam 5
ad visus reditura suos tectumque cacumen
nubibus et dubios cernit vanescere montis.
Inde soporifero cesserunt languida somno
membra ducis; diri tum plena horroris imago
visa caput maestum per hiantes Iulia terras 10
tollere et escenso furialis stare sepulchro.
'sedibus Elysiis campoque expulsa piorum
ad Stygias' inquit 'tenebras manesque nocentes
post bellum civile trahor. vidi ipsa tenentis
Eumenidas quaterent quas vestris lampadas armis; 15
praeparat innumeras puppis Acherontis adusti
portitor; in multas laxantur Tartara poenas;
vix operi cunctae dextra properante Sorores
sufficiunt, lassant rumpentis stamina Parcas.
coniuge me laetos duxisti, Magne, triumphos: 20
fortuna est mutata toris, semperque potentis

2 movere ΩC (m.) : *verbum erasum in* G : tenuere ς 8 soporifero (*etiam* C)] *vix recte improbant Anderson et Currie* 11 escenso* ς : acce- Ω : asce- *Guyet* furialis ΩC : fera- ς 12 expulsa] *cf. Nutting*[5], *109sq.* 14 post ΩC : per *Castiglioni* tenentis Ω : furentis *ante corr. fort.* V *et* ς 19 lassant ΩC, *schol. Stat. Theb. 3,642 et 8,27* : laxant *Vat. 3284* (F), *Prisc. GLK II, 124* parcas ω, *Prisc., schol. Stat. Theb. 8.27* : -cae ZM, *schol. Stat. Theb. 3,642*

detrahere in cladem fato damnata maritos
innupsit tepido paelex Cornelia busto.
haereat illa tuis per bella per aequora signis,
dum non securos liceat mihi rumpere somnos 25
et nullam vestro vacuum sit tempus amori
sed teneat Caesarque dies et Iulia noctes.
me non Lethaeae, coniunx, oblivia ripae
immemorem fecere tui, regesque silentum
permisere sequi. veniam te bella gerente 30
in medias acies. numquam tibi, Magne, per umbras
perque meos manes genero non esse licebit;
abscidis frustra ferro tua pignora: bellum
te faciet civile meum.' sic fata refugit
umbra per amplexus trepidi dilapsa mariti. 35
Ille, dei quamvis cladem manesque minentur,
maior in arma ruit certa cum mente malorum,
et 'quid' ait 'vani terremur imagine visus?
aut nihil est sensus animis a morte relictum
aut mors ipsa nihil.' Titan iam pronus in undas 40
ibat et igniferi tantum demerserat orbis
quantum desse solet lunae, seu plena futura est
seu iam plena fuit: tunc obtulit hospita tellus
puppibus accessus faciles; legere rudentes
et posito remis petierunt litora malo. 45
Caesar, ut emissas venti rapuere carinas,
absconditque fretum classes, et litore solus
dux stetit Hesperio, non illum gloria pulsi
laetificat Magni: queritur quod tuta per aequor
terga ferant hostes. neque enim iam sufficit ulla 50
praecipiti fortuna viro, nec vincere tanti,
ut bellum differret, erat. tum pectore curas
expulit armorum pacique intentus agebat
quoque modo vanos populi conciret amores,

23 innupsit Ω : en nu- GV 41 demerserat GUV : dim- ZM : dimiserat P : dem- ς

gnarus et irarum causas et summa favoris 55
annona momenta trahi. namque asserit urbis
sola fames, emiturque metus, cum segne potentes
vulgus alunt: nescit plebes ieiuna timere.
Curio Sicanias transcendere iussus in urbes,
qua mare tellurem subitis aut obruit undis 60
aut scidit, et medias fecit sibi litora terras:
vis illic ingens pelagi, semperque laborant
aequora ne rupti repetant confinia montes.
bellaque Sardoas etiam sparguntur in oras.
utraque frugiferis est insula nobilis arvis, 65
nec prius Hesperiam longinquis messibus ullae
nec Romana magis complerunt horrea terrae.
ubere vix glaebae superat, cessantibus Austris
cum medium nubes Borea cogente sub axem
effusis magnum Libye tulit imbribus annum. 70
Haec ubi sunt provisa duci, tunc agmina victor
non armata trahens sed pacis habentia vultum
tecta petit patriae. pro, si remeasset in urbem
Gallorum tantum populis Arctoque subacta,
quam seriem rerum longa praemittere pompa, 75
quas potuit belli facies! ut vincula Rheno
Oceanoque daret, celsos et Gallia currus
nobilis ut flavis sequeretur mixta Britannis.
perdidit o qualem vincendo plura triumphum!
non illum laetis vadentem coetibus urbes 80
sed tacitae videre metu, nec constitit usquam
obvia turba duci. gaudet tamen esse timori
tam magno populis et se non mallet amari.
Iamque et praecipitis superaverat Anxuris arces,
et qua Pomptinas via dividit uda paludes, 85

66 plus V 70 libye GV, *schol. Stat. Theb. 4, 709* : lybiae Ω 71 duci] satis *Bentley* victor Z^2V : duc- Ω, *Bentley* 73 in] ad Z^2ς 77–78 et ... ut* *coni. sed vix probavit Housman* : ut ... et ΩC 84 praecipitis ZMU : -tes PGV : -ti C arces ω : -em ZM

qua sublime nemus, Scythicae qua regna Dianae,
quaque iter est Latiis ad summam fascibus Albam;
excelsa de rupe procul iam conspicit urbem
Arctoi toto non visam tempore belli
miratusque suae sic fatur moenia Romae: 90
'tene, deum sedes, non ullo Marte coacti
deseruere viri? pro qua pugnabitur urbe?
di melius, quod non Latias Eous in oras
nunc furor incubuit nec iuncto Sarmata velox
Pannonio Dacisque Getes admixtus: habenti 95
tam pavidum tibi, Roma, ducem Fortuna pepercit
quod bellum civile fuit.'
Sic fatur et urbem
attonitam terrore subit. namque ignibus atris
creditur, ut captae, rapturus moenia Romae
sparsurusque deos. fuit haec mensura timoris: 100
velle putant quodcumque potest. non omina fausta,
non fictas laeto voces simulare tumultu,
vix odisse vacat. Phoebea Palatia complet
turba patrum nullo cogendi iure senatus
e latebris educta suis; non consule sacrae 105
fulserunt sedes, non, proxima lege potestas,
praetor adest, vacuaeque loco cessere curules.
omnia Caesar erat: privatae curia vocis
testis adest. sedere patres censere parati,
si regnum, si templa sibi iugulumque senatus 110
exiliumque petat. melius, quod plura iubere
erubuit quam Roma pati.
Tamen exciet iram

96 tam PUV : iam ZM : non G **97** fuit Ω : f. C : tulit *Heinsius* : fugit *Håkanson*[1] **101** fausta* ς : festa ΩC **110–111** que (*etiam* C) ... que Ω : ve ... ve *Luck* **111** exilium] *cf. SB*[3] **112** exciet* *SB*[2] (exciit *iam Francken*) : exit in ΩC

viribus an possint obsistere iura per unum
Libertas experta virum; pugnaxque Metellus,
ut videt ingenti Saturnia templa revelli 115
mole, rapit gressus et Caesaris agmina rumpens
ante fores nondum reseratae constitit aedis
(usque adeo solus ferrum mortemque timere
auri nescit amor; pereunt discrimine nullo
amissae leges sed, pars vilissima rerum, 120
certamen movistis, opes), prohibensque rapina
victorem clara testatur voce tribunus.
'non nisi per nostrum vobis percussa patebunt
templa latus, nullasque feres nisi sanguine sacro
sparsas, raptor, opes. certe violata potestas 125
invenit ista deos; Crassumque in bella secutae
saeva tribuniciae voverunt proelia dirae.
detege iam ferrum; neque enim tibi turba verenda est
spectatrix scelerum: deserta stamus in urbe.
non feret e nostro sceleratus praemia miles: 130
sunt quos prosternas populi, quae moenia dones.
pacis ad exutae spolium non cogit egestas:
bellum, Caesar, habes.' his magnam victor in iram
vocibus accensus 'vanam spem mortis honestae
concipis: haud' inquit 'iugulo se polluet isto 135
nostra, Metelle, manus; dignum te Caesaris ira
nullus honor faciet. te vindice tuta relicta est
libertas? non usque adeo permiscuit imis
longus summa dies ut non, si voce Metelli
servantur leges, malint a Caesare tolli.' 140

113 possint Z^2GV : -sent PU : -sit ZM **120** sed ZM : et ωC **124** sacro ZC : nostro ω, M *in ras.* **127** vovere in Z^2 **132** exutae *Heinsius, 'temere ac fortuito'* : exhaustae Ω : exustae U (*cf. Fraenkel, 512sq. = 286, quod ad* U *attinet recte*) : exaustas C **135** polluet Z^2ω : -uit ZM **140** servantur V, *Prisc. GLK II, 159* : -ventur Ω

Dixerat, et nondum foribus cedente tribuno
acrior ira subit: saevos circumspicit enses
oblitus simulare togam; cum Cotta Metellum
compulit audaci nimium desistere coepto.
'libertas' inquit 'populi quem regna coercent 145
libertate perit; cuius servaveris umbram,
si quidquid iubeare velis. tot rebus iniquis
paruimus victi; venia est haec sola pudoris
degenerisque metus, nullam potuisse negari.
ocius avertat diri mala semina belli. 150
damna movent populos si quos sua iura tuentur:
non sibi sed domino gravis est quae servit egestas.'
protinus abducto patuerunt templa Metello.
tunc rupes Tarpeia sonat magnoque reclusas
testatur stridore fores; tum conditus imo 155
eruitur templo multis non tactus ab annis
Romani census populi, quem Punica bella,
quem dederat Perses, quem victi praeda Philippi,
quod tibi, Roma, fuga Gallus trepidante reliquit,
quo te Fabricius regi non vendidit auro, 160
quidquid parcorum mores servastis avorum,
quod dites Asiae populi misere tributum
victorique dedit Minoia Creta Metello,
quod Cato longinqua vexit super aequora Cypro.
tunc Orientis opes captorumque ultima regum 165
quae Pompeianis praelata est gaza triumphis
egeritur; tristi spoliantur templa rapina,
pauperiorque fuit tum primum Caesare Roma.

143 cum *Bentley* : tum Ω : tunc C **146** *om.* ZM **149** nullam a, *quod iure maluit Housman. hanc rem si recusarint, priora etiam negari potuisse patebit* : nil iam Z^2ω : non iam ZM **150** avertat ZMG : -tant A^2P : -tet UV **159** Gallus *Housman* (*cf. Fraenkel, 509 = 282*) : pyrrhus ΩC : Brennus *Francken* **160** quo ω : quod ZMC regi ZGUV : regni MP aurum U **167–168** *habent* A^2 (*post* 165) GV : *om.* Ω **167** ruina V

Interea totum Magni fortuna per orbem
secum casuras in proelia moverat urbes. 170
proxima vicino vires dat Graecia bello.
Phocaicas Amphissa manus scopulosaque Cirrha
Parnasosque iugo misit desertus utroque.
Boeoti coiere duces, quos impiger ambit
fatidica Cephisos aqua Cadmeaque Dirce, 175
Pisaeaeque manus populisque per aequora mittens
Sicaniis Alpheos aquas. tum Maenala liquit
Arcas et Herculeam miles Trachinius Oeten.
Thesproti Dryopesque ruunt, quercusque silentis
Chaonio veteres liquerunt vertice Selloe. 180
exhausit totas quamvis dilectus Athenas,
exiguae Phoebea tenent navalia puppes
tresque petunt veram credi Salamina carinae.
iam dilecta Iovi centenis venit in arma
Creta vetus populis Cnososque agitare pharetras 185
docta nec Eois peior Gortyna sagittis;
tum qui Dardaniam tenet Oricon et vagus altis
dispersus silvis Athaman et nomine prisco
Encheliae versi testantes funera Cadmi,
Colchis et Hadriaca spumans Apsyrtos in unda; 190
Penei qui rura colunt, quorumque labore
Thessalus Haemoniam vomer proscindit Iolcon.
inde lacessitum primo mare, cum rudis Argo
miscuit ignotas temerato litore gentes
primaque cum ventis pelagique furentibus undis 195
composuit mortale genus, fatisque per illam
accessit mors una ratem. tum linquitur Haemus
Thracius et populum Pholoe mentita biformem.

177 liquit Ω : linq- Z^2PU 187 tum* *coni. Housman* : tunc Ω 188 Athaman *Bentley* : -mas ΩC 189 enchelidae V 190 adriaca Z, M(?) : -cas ωC unda *Francken* : -as Ω

deseritur Strymon tepido committere Nilo
Bistonias consuetus aves et barbara Cone, 200
Sarmaticas ubi perdit aquas sparsamque profundo
multifidi Peucen unum caput alluit Histri,
Mysiaque et gelido tellus perfusa Caico
Idalis et nimium glaebis exilis Arisbe,
quique colunt Pitanen, et quae tua munera, Pallas, 205
lugent damnatae Phoebo victore Celaenae,
qua celer et rectis descendens Marsya ripis
errantem Maeandron adit mixtusque refertur,
passaque ab auriferis tellus exire metallis
Pactolon, qua culta secat non vilior Hermus. 210
Iliacae quoque signa manus perituraque castra
ominibus petiere suis, nec fabula Troiae
continuit Phrygiique ferens se Caesar Iuli.
accedunt Syriae populi; desertus Orontes
et felix, sic fama, Ninos, ventosa Damascos 215
Gazaque et arbusto palmarum dives Idume
et Tyros instabilis pretiosaque murice Sidon.
has ad bella rates non flexo limite ponti
certior haud ullis duxit Cynosura carinis.
(Phoenices primi, famae si creditur, ausi 220
mansuram rudibus vocem signare figuris:
nondum flumineas Memphis contexere biblos
noverat, et saxis tantum volucresque feraeque
sculptaque servabant magicas animalia linguas.)
deseritur Taurique nemus Perseaque Tarsos 225
Coryciumque patens exesis rupibus antrum;
Mallos et extremae resonant navalibus Aegae,
itque Cilix iusta iam non pirata carina.

203 misia V : moesia Ω 204 idalis ΩC : Aeolis *Micyllus* 211 *om.* Z : *post* 193 *habent* Z^2ς 215 *de mendis Housmanianis vide* SB[3] ventura *Prob. GLK IV, 20* 228 it GUVC : id P : et ZM

Movit et Eoos bellorum fama recessus,
qua colitur Ganges, toto qui solus in orbe 230
ostia nascenti contraria solvere Phoebo
audet et adversum fluctus impellit in Eurum,
hic ubi Pellaeus post Tethyos aequora ductor
constitit et magno vinci se fassus ab orbe est;
quaque ferens rapidum diviso gurgite fontem 235
vastis Indus aquis mixtum non sentit Hydaspen;
quique bibunt tenera dulcis ab harundine sucos,
et qui tinguentes croceo medicamine crinem
fluxa coloratis astringunt carbasa gemmis,
quique suas struxere pyras vivique calentis 240
conscendere rogos. pro, quanta est gloria genti
iniecisse manum fatis vitaque repletos
quod superest donasse deis! venere feroces
Cappadoces, duri populus non cultor Amani,
Armeniusque tenens volventem saxa Niphaten. 245
aethera tangentis silvas liquere Choatrae.
ignotum vobis, Arabes, venistis in orbem
umbras mirati nemorum non ire sinistras.
tum furor extremos movit Romanus Oretas
Carmanosque duces, quorum iam flexus in Austrum 250
aether non totam mergi tamen aspicit Arcton
lucet et exigua velox ibi nocte Bootes,
Aethiopumque solum, quod non premeretur ab ulla
signiferi regione poli, nisi poplite lapso
ultima curvati procederet ungula Tauri, 255
quaque caput rapido tollit cum Tigride magnus
Euphrates, quos non diversis fontibus edit
Persis, et incertum, tellus si misceat amnes,

234 se vinci V 235 diviso Ω : diverso GV fontem ZMG, C (f.) : pontum PUV 249 Oretas* *Scaliger* : orestas ΩC 250 duces Ω, C (d.) : tru- *Bentley, sed cf.* 3, 174 258 incertum est GV

quod potius sit nomen aquis. sed sparsus in agros
fertilis Euphrates Phariae vice fungitur undae; 260
at Tigrim subito tellus absorbet hiatu
occultosque tegit cursus rursusque renatum
fonte novo flumen pelagi non abnegat undis.
inter Caesareas acies diversaque signa
pugnaces dubium Parthi tenuere favorem 265
contenti fecisse duos. tinxere sagittas
errantes Scythiae populi, quos gurgite Bactros
includit gelido vastisque Hyrcania silvis;
hinc Lacedaemonii, moto gens aspera freno,
Heniochi saevisque affinis Sarmata Moschis; 270
Colchorum qua rura secat ditissima Phasis,
qua Croeso fatalis Halys, qua vertice lapsus
Riphaeo Tanais diversi nomina mundi
imposuit ripis Asiaeque et terminus idem
Europae, mediae dirimens confinia terrae, 275
nunc hunc nunc illum, qua flectitur, ampliat orbem;
quaque, fretum torrens, Maeotidos egerit undas
Pontus, et Herculeis aufertur gloria metis,
Oceanumque negat solas admittere Gadis;
hinc Essedoniae gentes auroque ligatas 280
substringens, Arimaspe, comas; hinc fortis Arius
longaque Sarmatici solvens ieiunia belli
Massagetes, quo fugit, equo volucresque Geloni.
non, cum Memnoniis deducens agmina regnis
Cyrus et effusis numerato milite telis 285
descendit Xerses, fraternique ultor amoris
aequora cum tantis percussit classibus, unum
tot reges habuere ducem, coiere nec umquam
tam variae cultu gentes, tam dissona vulgi

276 hunc ZMVC : huc Z^2PGU illum V : -uc Ω 279 negat* (*i.e. vetat*) G : -ant ΩC 286 Xerses* ς (*de* c *vide SB*[3]) : perses GUV : -se PC : -sis ZM

ora. tot immensae comites missura ruinae 290
excivit populos et dignas funere Magni
exequias Fortuna dedit. non corniger Hammon
mittere Marmaricas cessavit in arma catervas,
quidquid ab occiduis Libye patet arida Mauris
usque Paraetonias Eoa ad litora Syrtis. 295
acciperet felix ne non semel omnia Caesar,
vincendum pariter Pharsalia praestitit orbem.
Ille ubi deseruit trepidantis moenia Romae
agmine nubiferam rapto super evolat Alpem;
cumque alii famae populi terrore paverent 300
Phocais in dubiis ausa est servare iuventus
non Graia levitate fidem signataque iura,
et causas, non fata, sequi. tamen ante furorem
indomitum duramque viri deflectere mentem
pacifico sermone parant hostemque propinquum 305
orant Cecropiae praelata fronde Minervae:
'Semper in externis populo communia vestro
Massiliam bellis testatur fata tulisse
comprensa est Latiis quaecumque annalibus aetas.
et nunc, ignoto si quos petis orbe triumphos, 310
accipe devotas externa in proelia dextras.
at, si funestas acies, si dira paratis
proelia discordes, lacrimas civilibus armis
secretumque damus. tractentur vulnera nulla
sacra manu. si caelicolis furor arma dedisset 315
aut si terrigenae temptarent astra gigantes,
non tamen auderet pietas humana vel armis
vel votis prodesse Iovi, sortisque deorum
ignarum mortale genus per fulmina tantum
sciret adhuc caelo solum regnare Tonantem. 320

305 pacifero Z^2GU 308 fama Z^2 315 sacra] *non tangenda; cf. OLD s.v. 5. dico propter Huebner*

adde quod innumerae concurrunt undique gentes,
nec sic horret iners scelerum contagia mundus
ut gladiis egeant civilia bella coactis.
sit mens ista quidem cunctis, ut vestra recusent
fata, nec haec alius committat proelia miles. 325
cui non conspecto languebit dextra parente
telaque diversi prohibebunt spargere fratres?
finis adest scelerum, si non committitis ullis
arma quibus fas est. nobis haec summa precandi:
terribilis aquilas infestaque signa relinquas 330
urbe procul nostrisque velis te credere muris
excludique sinas admisso Caesare bellum.
sit locus exceptus sceleri, Magnoque tibique
tutus, ut, invictae fatum si consulat urbi,
foedera si placeant, sit quo veniatis inermes. 335
vel, cum tanta vocent discrimina Martis Hiberi,
quid rapidum deflectis iter? non pondera rerum
nec momenta sumus, numquam felicibus armis
usa manus, patriae primis a sedibus exul,
et post translatas exhaustae Phocidos arces 340
moenibus exiguis alieno in litore tuti,
illustrat quos sola fides. si claudere muros
obsidione paras et vi perfringere portas,
excepisse faces tectis et tela parati,
undarum raptos aversis fontibus haustus 345
quaerere et effossam sitientes lambere terram
et, desit si larga Ceres, tunc horrida cerni
foedaque contingi maculato frangere morsu.
nec pavet hic populus pro libertate subire
obsessum Poeno gessit quae Marte Saguntum. 350

325 committat ZPG : -itat M : comitat C : com(m)itetur UV 328 scelerum *Schrader* : rerum Ω non ω : nunc ZM illis Z² UV 339 a ΩC : e PU 340 exhaustae* *Burman* : exus- ΩC 348 frangere* *Kortte* (*cf.* 6, 114) : attin- Ω,C (a.) : corpora V : carpere ς 350 quae Ω, *schol. Iuv. 15, 93* : quod Z²UV

pectoribus rapti matrum frustraque trahentes
ubera sicca fame medios mittentur in ignis,
uxor et a caro poscet sibi fata marito,
vulnera miscebunt fratres bellumque coacti
hoc potius civile gerent.' sic Graia iuventus 355
finierat, cum turbato iam prodita vultu
ira ducis tandem testata est voce dolorem:
'Vana movet Graios nostri fiducia cursus:
quamvis Hesperium mundi properemus ad axem
Massiliam delere vacat. gaudete, cohortes: 360
obvia praebentur fatorum munere bella.
ventus ut amittit vires, nisi robore densae
occurrunt silvae, spatio diffusus inani,
utque perit magnus nullis obstantibus ignis,
sic hostes mihi desse nocet, damnumque putamus 365
armorum, nisi qui vinci potuere rebellant.
sed, si solus eam dimissis degener armis,
tunc mihi tecta patent. iam non excludere tantum,
inclusisse volunt. at enim contagia belli
dira fugant. dabitis poenas pro pace petita, 370
et nihil esse meo discetis tutius aevo
quam duce me bellum.' sic postquam fatus, ad urbem
haud trepidam convertit iter; cum moenia clausa
conspicit et densa iuvenum vallata corona.
Haud procul a muris tumulus surgentis in altum 375
telluris parvum diffuso vertice campum
explicat: haec patiens longo munimine cingi
visa duci rupes tutisque aptissima castris.
proxima pars urbis celsam consurgit in arcem
par tumulo, mediisque sedent convallibus arva. 380

359 ad ΩC : in Z^2A^2 (adind A) ς 362 robora GV densae ω : -so M : dentur Z 373 cum *Bentley* : tunc Ω 379 consurgit ω : -scendit ZM

tunc res immenso placuit statura labore,
aggere diversos vasto committere colles.
sed prius, ut totam, qua terra cingitur, urbem
clauderet, a summis perduxit ad aequora castris
longum Caesar opus, fontesque et pabula campi 385
amplexus fossa densas tollentia pinnas
caespitibus crudaque extruxit bracchia terra.
Iam satis hoc Graiae memorandum contigit urbi
aeternumque decus, quod non impulsa nec ipso
strata metu tenuit flagrantis in omnia belli 390
praecipitem cursum, raptisque a Caesare cunctis
vincitur una mora. quantum est quod fata tenentur
quodque virum toti properans imponere mundo
hos perdit Fortuna dies! tunc omnia late
procumbunt nemora et spoliantur robore silvae, 395
ut, cum terra levis mediam virgultaque molem
suspendant, structa laterum compage ligatam
artet humum, pressus ne cedat turribus agger.
Lucus erat longo numquam violatus ab aevo
obscurum cingens conexis aera ramis 400
et gelidas alte summotis solibus umbras.
hunc non ruricolae Panes nemorumque potentes
Silvani Nymphaeque tenent, sed barbara ritu
sacra deum; structae diris altaribus arae
omnisque humanis lustrata cruoribus arbor. 405
si qua fidem meruit superos mirata vetustas,
illis et volucres metuunt insistere ramis
et lustris recubare ferae; nec ventus in illas
incubuit silvas excussaque nubibus atris
fulgura: non ulli frondem praebentibus aurae 410
arboribus suus horror inest. tum plurima nigris

382 diversos ZMG : -so PUV vasto ZMG : -tos Z^2PUVC
389 nec ZMG : neque V : neque in PU 406 si qua] *cf.* *SB*[3]
410 ulli (nuli Z) ... aurae (*corr. in* aures) ZM : ullis (nu- Z^2P) ...
auris ω 411 tum PGVC : tunc ZMU

fontibus unda cadit, simulacraque maesta deorum
arte carent caesisque extant informia truncis.
ipse situs putrique facit iam robore pallor
attonitos; non vulgatis sacrata figuris 415
numina sic timeant: tantum terroribus addit,
quos metuunt, non nosse, deos. iam fama ferebat
saepe cavas motu terrae mugire cavernas,
et procumbentis iterum consurgere taxos,
et non ardentis fulgere incendia silvae, 420
roboraque amplexos circum fluxisse dracones.
non illum cultu populi propiore frequentant
sed cessere deis. medio cum Phoebus in axe est
aut caelum nox atra tenet, pavet ipse sacerdos
accessus dominumque timet deprendere luci. 425
Hanc iubet immisso silvam procumbere ferro;
nam vicina operi belloque intacta priore
inter nudatos stabat densissima montis.
sed fortes tremuere manus, motique verenda
maiestate loci, si robora sacra ferirent, 430
in sua credebant redituras membra securis.
implicitas magno Caesar torpore cohortes
ut vidit, primus raptam librare bipennem
ausus et aeriam ferro proscindere quercum
effatur merso violata in robora telo: 435
'iam ne quis vestrum dubitet subvertere silvam,
credite me fecisse nefas.' tum paruit omnis
imperiis non sublato secura pavore
turba, sed expensa superorum et Caesaris ira.

413 *om.* U (*interpr.* c) 416–417 timeant ... metuunt* SB^3 : m- ... t- Ω 421 amplexos ... dracones ω : -xus ... -nis ZM 422 cultu populi ZMG,C (-um) : p- c- PUV 427 priore ωMC : -ri Z 432 torpore (-pere Z) Ω, *Prisc. GLK II, 473* : terrore Z^2G 433 librare Z^2ω : vipr- ZM : vibr- M^2 435 et fatur Z^2G : haec f- *Bentley* telo* *vel hic vel superiore versu coni. Housman* : ferro Ω

procumbunt orni, nodosa impellitur ilex, 440
silvaque Dodones et fluctibus aptior alnus
et non plebeios luctus testata cupressus
tum primum posuere comas et fronde carentes
admisere diem, propulsaque robore denso
sustinuit se silva cadens. gemuere videntes 445
Gallorum populi, muris sed clausa iuventus
exultat; quis enim laesos impune putaret
esse deos? servat multos fortuna nocentes
et tantum miseris irasci numina possunt.
utque satis caesi nemoris, quaesita per agros 450
plaustra ferunt, curvoque soli cessantis aratro
agricolae raptis annum flevere iuvencis.
Dux tamen impatiens haesuri ad moenia Martis
versus ad Hispanas acies extremaque mundi
iussit bella geri. stellatis axibus agger 455
erigitur geminasque aequantis moenia turris
accipit; hae nullo fixerunt robore terram
sed per iter longum causa repsere latenti.
cum tantum nutaret onus, telluris inanis
concussisse sinus quaerentem erumpere ventum 460
credidit et muros mirata est stare iuventus.
illinc tela cadunt excelsas urbis in arces.
sed maior Graio Romana in corpora ferro
vis inerat. neque enim solis excussa lacertis
lancea, sed tenso ballistae turbine rapta, 465
haud unum contenta latus transire quiescit,
sed pandens perque arma viam perque ossa relicta
morte fugit: superest telo post vulnera cursus.
at saxum quotiens ingenti verberis actu
excutitur, qualis rupes quam vertice montis 470
abscidit impulsu ventorum adiuta vetustas,

440–443] *Cf. SB*³ **462** *om.* G **469** actu ΩC : ictu U, *Phoc. GLK V, 428* (*om. cod. opt.*)

frangit cuncta ruens, nec tantum corpora pressa
exanimat, totos cum sanguine dissipat artus.
ut tamen hostiles densa testudine muros
tecta subit virtus, armisque innixa priores 475
arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo,
quae prius ex longo nocuerunt missa recessu
iam post terga cadunt. nec Grais flectere iactum
aut facilis labor est longinqua ad tela parati
tormenti mutare modum; sed pondere solo 480
contenti nudis evolvunt saxa lacertis.
dum fuit armorum series, ut grandine tecta
innocua percussa sonant, sic omnia tela
respuit; at postquam virtus incerta virorum
perpetuam rupit defesso milite cratem, 485
singula continuis cesserunt ictibus arma.
tunc adoperta levi procedit vinea terra,
sub cuius pluteis et tecta fronte latentes
moliri nunc ima parant et vertere ferro
moenia; nunc aries suspenso fortior ictu 490
incussus densi compagem solvere muri
temptat et impositis unum subducere saxis.
sed super et flammis et magnae fragmine molis
et sudibus crebris et adusti roboris ictu
percussae cedunt crates, frustraque labore 495
exhausto fessus repetit tentoria miles.
Summa fuit Grais, starent ut moenia, voti;
ultro acies inferre parant, armisque coruscas
nocturni texere faces, audaxque iuventus
erupit. non hasta viris, non letifer arcus, 500
telum flamma fuit, rapiensque incendia ventus
per Romana tulit celeri munimina cursu.

475 innixa* PUV : innexa ZMG 476 gerunt V 479 aut M^2U^2 : haut *vel* haud Ω parati A^2UV : -is Ω 484 incerta ΩC, *Serv. Aen. 9, 515* : -ensa V 488 fronde PV, *unde* texta *Guyet* 492 unum *interpr. SB*[2] 499 nocturni Z^2GV : -is Ω

nec, quamvis viridi luctetur robore, lentas
ignis agit vires, taeda sed raptus ab omni
consequitur nigri spatiosa volumina fumi, 505
nec solum silvas sed saxa ingentia solvit,
et crudae putri fluxerunt pulvere cautes.
procubuit maiorque iacens apparuit agger.
Spes victis telluris abit, placuitque profundo
fortunam temptare maris. non robore picto 510
ornatas decuit fulgens tutela carinas,
sed rudis et qualis procumbit montibus arbor
conseritur, stabilis navalibus area bellis.
et iam turrigeram Bruti comitata carinam
venerat in fluctus Rhodani cum gurgite classis 515
Stoechados arva tenens. nec non et Graia iuventus
omne suum fatis voluit committere robur
grandaevosque senes mixtis armavit ephebis.
accepit non sola viros, quae stabat in undis,
classis: et emeritas repetunt navalibus alnos. 520
ut matutinos spargens super aequora Phoebus
fregit aquis radios et liber nubibus aether
et posito Borea pacemque tenentibus Austris
servatum bello iacuit mare, movit ab omni
quisque suam statione ratem, paribusque lacertis 525
Caesaris hinc puppes, hinc Graio remige classis
tollitur: impulsae tonsis tremuere carinae
crebraque sublimes convellunt verbera puppes.
cornua Romanae classis validaeque triremes
quasque quater surgens extructi remigis ordo 530
commovet et plures quae mergunt aequore pinus
multiplices cinxere rates. hoc robur aperto
oppositum pelago: lunata classe recedunt
ordine contentae gemino crevisse Liburnae.

510 maris Z : -i ωM 524 bello iacuit ZMG : i- b- PUV
525 suam PGV : sua ZMUC 527 tonsis ωC : contis ZM

celsior at cunctis Bruti praetoria puppis 535
verberibus senis agitur molemque profundo
invehit et summis longe petit aequora remis.
Ut tantum medii fuerat maris, utraque classis
quod semel excussis posset transcurrere tonsis,
innumerae vasto miscentur in aethere voces, 540
remorumque sonus premitur clamore, nec ullae
audiri potuere tubae. tum caerula verrunt
atque in transtra cadunt et remis pectora pulsant.
ut primum rostris crepuerunt obvia rostra,
in puppem rediere rates, emissaque tela 545
aera texerunt vacuumque cadentia pontum.
et iam diductis extendunt cornua proris
diversaeque rates laxata classe receptae.
ut, quotiens aestus Zephyris Eurisque repugnat,
huc abeunt fluctus, illo mare, sic, ubi puppes 550
sulcato varios duxerunt gurgite tractus,
quod tulit illa ratis remis, haec rettulit aequor.
sed Grais habiles pugnamque lacessere pinus
et temptare fugam nec longo frangere gyro
cursum nec tarde flectenti cedere clavo; 555
at Romana ratis stabilem praebere carinam
certior et terrae similem bellantibus usum.
tunc in signifera residenti puppe magistro
Brutus ait 'paterisne acies errare profundo
artibus et certas pelagi? iam consere bellum, 560
Phocaicis medias rostris oppone carinas.'
paruit, obliquas et praebuit hostibus alnos.

539 posset MPG : -sit ZUV 545 puppem PV, *Prisc. GLK II, 330 (cf. 336)* : -pim ΩC, *Prisc. III, 53* 547 deductis PVC proris ZMG,C (p.) : rostris PUV 549 que ΩC, *Serv. Aen. 5, 2* : ve G repugnat Ω, *Serv.* : -ant PV 550 illo ΩC : illuc V, *Serv.* 552 haec PUV : hoc ZMG 553 lacessere ZM : cape- $Z^2ω$ 555 tardae GU

tum quaecumque ratis temptavit robora Bruti
ictu victa suo percussae capta cohaesit;
ast alias manicaeque ligant teretesque catenae, 565
seque tenent remis: tecto stetit aequore bellum.
Iam non excussis torquentur tela lacertis
nec longinqua cadunt iaculato vulnera ferro,
miscenturque manus. navali plurima bello
ensis agit. stat quisque suae de robore puppis 570
pronus in adversos ictus, nullique perempti
in ratibus cecidere suis. cruor altus in unda
spumat, et obducti concreto sanguine fluctus.
et, quas immissi traxerunt vincula ferri,
has prohibent iungi conferta cadavera puppis. 575
semianimes alii vastum subiere profundum
hauseruntque suo permixtum sanguine pontum;
hi luctantem animam lenta cum morte trahentes
fractarum subita ratium periere ruina.
irrita tela suas peragunt in gurgite caedes, 580
et quodcumque cadit frustrato pondere ferrum
exceptum mediis invenit vulnus in undis.
Phocaicis Romana ratis vallata carinis
robore diducto dextrum laevumque tuetur
aequo Marte latus; cuius dum pugnat ab alta 585
puppe Catus Graiumque audax aplustre retentat,
terga simul pariter missis et pectora telis
transigitur: medio concurrit corpore ferrum,
et stetit incertus, flueret quo vulnere, sanguis,
donec utrasque simul largus cruor expulit hastas 590
divisitque animam sparsitque in vulnera letum.
derigit huc puppem miseri quoque dextra Telonis,

564 percussae ZM : -sa ē P : -sa et Z^2UV : -saque G **566** remi PC **571** nulli ZM : multi ω **573** concreto ZMG, U *in ras.* : -escunt PV **575** conferta ZPGV : conse- Z^2MU **586** catus Ω : cagus V : tagus Z^2ς : satus C : *de* G *n.l.* **588** corpore *van Jever* : pectore Ω

qua nullam melius pelago turbante carinae
audivere manum, nec lux est notior ulli
crastina, seu Phoebum videat seu cornua lunae, 595
semper venturis componere carbasa ventis.
hic Latiae rostro compagem ruperat alni,
pila sed in medium venere trementia pectus
avertitque ratem morientis dextra magistri.
dum cupit in sociam Gyareus erepere puppem, 600
excipit immissum suspensa per ilia ferrum
affixusque rati telo retinente pependit.
Stant gemini fratres, fecundae gloria matris,
quos eadem variis genuerunt viscera fatis:
discrevit mors saeva viros, unumque relictum 605
agnorunt miseri sublato errore parentes,
aeternis causam lacrimis; tenet ille dolorem
semper et amissum fratrem lugentibus offert.
quorum alter mixtis obliquo pectine remis
ausus Romanae Graia de puppe carinae 610
iniectare manum; sed eam gravis insuper ictus
amputat; illa tamen nisu, quo prenderat, haesit
deriguitque tenens strictis immortua nervis.
crevit in adversis virtus: plus nobilis irae
truncus habet fortique instaurat proelia laeva 615
rapturusque suam procumbit in aequora dextram.
haec quoque cum toto manus est abscisa lacerto.
iam clipeo telisque carens, non conditus ima
puppe sed expositus fraternaque pectore nudo
arma tegens, crebra confixus cuspide perstat 620

593 pelago Z^2GUV, *schol. Stat. Theb. 5, 412* : -gi ZMP 594–595 *post* 599 U 596 semper] *vix sanum* : sollers *Bentley* : *anne* dexter? 598 pila ZM : tela ω 600 erepere *Heinsius ex* ς : ae rep- Z,M(?) : et rep- U : erip- P : erump- Z^2GV 607 aeternis PGVC : -nam U : alternis ZM 608 *om.* ZM, *adferunt Serv. Aen. 10, 392 et schol. Stat. Theb. 9, 295* 617 abscissa ZP 620 tegens ... perstat ω : ferens ... perstant Z, M(?)

telaque multorum leto casura suorum
emerita iam morte tenet. tum vulnere multo
effugientem animam lassos collegit in artus
membraque contendit toto, quicumque manebat,
sanguine et hostilem defectis robore nervis 625
insiluit solo nociturus pondere puppem.
strage virum cumulata ratis multoque cruore
plena per obliquum crebros latus accipit ictus
et, postquam ruptis pelagus compagibus hausit,
ad summos repleta foros descendit in undas 630
vicinum involvens contorto vertice pontum.
aequora discedunt mersa diducta carina
inque locum puppis cecidit mare. multaque ponto
praebuit ille dies varii miracula fati.
Ferrea dum puppi rapidos manus inserit uncos, 635
affixit Lycidan. mersus foret ille profundo,
sed prohibent socii suspensaque crura retentant.
scinditur avulsus, nec, sicut vulnere, sanguis
emicuit; lentus ruptis cadit undique venis,
discursusque animae diversa in membra meantis 640
interceptus aquis. nullius vita perempti
est tanta dimissa via. pars ultima trunci
tradidit in letum vacuos vitalibus artus;
at tumidus qua pulmo iacet, qua viscera fervent,
haeserunt ibi fata diu, luctataque multum 645
hac cum parte viri vix omnia membra tulerunt.

621 que multorum ω : tot in puppim Z,M(?) **624** manebat GUV, M *in ras.* : -bit P : tenebat Z **625** nervis ω : membris ZM **629** et Z : sed M *in ras.* ω **630** desedit *Sabellicus* **635** rapidos] *i.e. rapaces?* **639** *ante* lentus *dist. Bentley, ante* ruptis *Housman et vulg.; sed vocabula* emicuit *et* cadit *inter se opposita videntur*

Dum nimium pugnax unius turba carinae
incumbit prono lateri vacuamque relinquit,
qua caret hoste, ratem, congesto pondere puppis
versa cava texit pelagus nautasque carina, 650
bracchia nec licuit vasto iactare profundo
sed clauso periere mari. tunc unica diri
conspecta est leti facies, cum forte natantem
diversae rostris iuvenem fixere carinae.
discessit medium tam vastos pectus ad ictus, 655
nec prohibere valent obtritis ossibus artus
quo minus aera sonent; eliso ventre per ora
eiectat saniem permixtus viscere sanguis.
postquam inhibent remis puppes ac rostra reducunt,
deiectum in pelagus perfosso pectore corpus 660
vulneribus transmisit aquas. pars maxima turbae
naufraga iactatis morti obluctata lacertis
puppis ad auxilium sociae concurrit; at illis,
robora cum vetitis prensarent altius ulnis
nutaretque ratis populo peritura recepto, 665
impia turba super medios ferit ense lacertos.
bracchia linquentes Graia pendentia puppe
a manibus cecidere suis: non amplius undae
sustinuere graves in summo gurgite truncos.
Iamque omni fusis nudato milite telis 670
invenit arma furor: remum contorsit in hostem
alter, at hi totum validis aplustre lacertis
avulsasque rotant excusso remige sedes.
in pugnam fregere rates. sidentia pessum
corpora caesa tenent spoliantque cadavera ferro. 675

648–650 *om.* P **648** incubuit UV relinquit ZMP : reliq- Z^2GUV **658** viscere PUV, *Serv. Georg. 1, 139* : -ra ZMGC **659** remis ZMV : remos Z^2PGUC : remi G^2 reducunt $Z^2\omega$: recedunt ZM **663** illis MP : illi ZGUV **670** omni G *ex corr.* : -is (s *in ras.* M) Ω fusis MZ^2PV,G *in ras.* : fusus ZU **672** hi ς : hic Ω tortum V **673** excusso* Z^2ς : expulso Ω

multi inopes teli iaculum letale revulsum
vulneribus traxere suis et viscera laeva
oppressere manu, validos dum praebeat ictus
sanguis et, hostilem cum torserit, exeat, hastam.
Nulla tamen plures hoc edidit aequore clades 680
quam pelago diversa lues. nam pinguibus ignis
affixus taedis et tecto sulpure vivax
spargitur; at faciles praebere alimenta carinae
nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cera.
nec flammas superant undae, sparsisque per aequor 685
iam ratibus fragmenta ferus sibi vindicat ignis.
hic recipit fluctus, extinguat ut aequore flammas,
hi, ne mergantur, tabulis ardentibus haerent.
mille modos inter leti mors una timori est
qua coepere mori. nec cessat naufraga virtus: 690
tela legunt deiecta mari ratibusque ministrant
incertasque manus ictu languente per undas
exercent; nunc, rara datur si copia ferri,
utuntur pelago: saevus complectitur hostem
hostis, et implicitis gaudent subsidere membris 695
mergentesque mori.
Pugna fuit unus in illa
eximius Phoceus animam servare sub undis
scrutarique fretum, si quid mersisset harenis,
et nimis affixos unci convellere morsus,
adductum quotiens non senserat anchora funem. 700
hic, ubi comprensum penitus deduxerat hostem,
victor et incolumis summas remeabat in undas;

679 hastam GUV, *schol. Stat. Theb. 8, 727* : hastem Z[2] : hostem ZMP 682 tecto (*cf. SB*[3])] rapto *Burman ex cod.* 683 faciles PGV : -lis ZMU carinae ω : -as ZM 687 flammas ZU : -mis M : fauces PG, V *in ras.* 697 Phoceus] *nimirum nomen proprium* (*ut* Sabelli 9, 763), *non, ut Kortte et Housman, gentile* ('a patria nomen accepit' c) 701 comprensum U : -essum Ω 702 superas V in] ad U : ab P

sed, se per vacuos credit dum surgere fluctus,
puppibus occurrit tandemque sub aequore mansit.
hi super hostiles iecerunt bracchia remos 705
et ratium tenuere fugam. non perdere letum
maxima cura fuit: multus sua vulnera puppi
affixit moriens et rostris abstulit ictus.
Stantem sublimi Tyrrhenum culmine prorae
Lygdamus excussa Balearis tortor habenae 710
glande petens solido fregit cava tempora plumbo.
sedibus expulsi, postquam cruor omnia rupit
vincula, procurrunt oculi; stat lumine rapto
attonitus mortisque illas putat esse tenebras.
at postquam membris sensit constare vigorem 715
'vos', ait 'o socii, sicut tormenta soletis,
me quoque mittendis rectum componite telis.
egere quod superest animae, Tyrrhene, per omnis
bellorum casus. ingentem militis usum
hoc habet ex magna defunctum parte cadaver: 720
viventis feriere loco.' sic fatus in hostem
caeca tela manu sed non tamen irrita mittit.
excipit haec iuvenis generosi sanguinis Argus,
qua iam non medius descendit in ilia venter,
adiuvitque suo procumbens pondere ferrum. 725
stabat diversa victae iam parte carinae
infelix Argi genitor, non ille iuventae
tempore Phocaicis ulli cessurus in armis:
victum aevo robur cecidit, fessusque senecta
exemplum, non miles erat; qui funere viso 730
saepe cadens longae senior per transtra carinae
pervenit ad puppim spirantisque invenit artus.

710 excussa M^2 : -ae Ω 712 exclusi G^2U^2 723 *om.* P (*interpr.* c) 724 descendit A^2PU, *Prisc. GLK II, 103* : dis- Z^2 : discedit Ω

non lacrimae cecidere genis, non pectora tundit,
distentis toto riguit sed corpore palmis.
nox subit atque oculos vastae obduxere tenebrae, 735
et miserum cernens agnoscere desinit Argum.
ille caput labens et iam languentia colla
viso patre levat; vox faucis nulla solutas
prosequitur, tacito tantum petit oscula vultu
invitatque patris claudenda ad lumina dextram. 740
ut torpore senex caruit viresque cruentus
coepit habere dolor, 'non perdam tempora' dixit
'a saevis permissa deis, iugulumque senilem
confodiam. veniam misero concede parenti,
Arge, quod amplexus, extrema quod oscula fugi. 745
nondum destituit calidus tua vulnera sanguis,
semianimisque iaces et adhuc potes esse superstes.'
sic fatus, quamvis capulum per viscera missi
polluerit gladii, tamen alta sub aequora tendit
praecipiti saltu: letum praecedere nati 750
festinantem animam morti non credidit uni.
Inclinant rem fata ducum, nec iam amplius anceps
belli casus erat. Graiae pars maxima classis
mergitur, ast aliae mutato remige puppes
victores vexere suos; navalia paucae 755
praecipiti tenuere fuga. quis in urbe parentum
fletus erat, quanti matrum per litora planctus!
coniunx saepe sui confusis vultibus unda
credidit ora viri Romanum amplexa cadaver,
accensisque rogis miseri de corpore trunco 760
certavere patres. at Brutus in aequore victor
primus Caesareis pelagi decus addidit armis.

735 oculos GUV : -lis Z,M(?)P 748 capulum quamvis V missi Z^2V : -sum ZM : mersi PGU 749 polluerat V 752 rem* *SB*[3] : iam Ω anceps ω, M *in ras.* : ullus Z

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER QUARTUS

At procul extremis terrarum Caesar in oris
Martem saevus agit non multa caede nocentem
maxima sed fati ducibus momenta daturum.
iure pari rector castris Afranius illis
ac Petreius erat; concordia duxit in aequas 5
imperium commune vices, tutelaque valli
pervigil alterno paret custodia signo.
his praeter Latias acies erat impiger Astur
Vettonesque leves profugique a gente vetusta
Gallorum Celtae miscentes nomen Hiberis. 10
Colle tumet modico lenique excrevit in altum
pingue solum tumulo; super hunc fundata vetusta
surgit Ilerda manu; placidis praelabitur undis
Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis,
saxeus ingenti quem pons amplectitur arcu 15
hibernas passurus aquas. at proxima rupes
signa tenet Magni, nec Caesar colle minore
castra levat; medius dirimit tentoria gurges.
explicat hinc tellus campos effusa patentis
vix oculo prendente modum, camposque coerces, 20
Cinga rapax, vetitus fluctus et litora cursu
Oceani pepulisse tuo; nam gurgite mixto
qui praestat terris aufert tibi nomen Hiberus.
Prima dies belli cessavit Marte cruento
spectandasque ducum vires numerosaque signa 25

13 placidis] blandis V 14 amnis ZMG (*'certe accusativus est' Housman*) : amnes PUV 20 coerces ς : -ens Ω : -ent U : -et M^2U^2 22 tuo ς : suo ΩC

exposuit. piguit sceleris; pudor arma furentum
continuit, patriaeque et ruptis legibus unum
donavere diem; prono cum Caesar Olympo
in noctem subita circumdedit agmina fossa,
dum primae perstant acies, hostemque fefellit 30
et prope consertis obduxit castra maniplis.
luce nova collem subito conscendere cursu,
qui medius tutam castris dirimebat Ilerdam,
imperat. huc hostem pariter terrorque pudorque
impulit, et rapto tumulum prior agmine cepit. 35
his virtus ferrumque locum promittit, at illis
ipse locus. miles rupes oneratus in altas
nititur, adversoque acies in monte supina
haeret et in tergum casura umbone sequentis
erigitur. nulli telum vibrare vacavit, 40
dum labat et fixo firmat vestigia pilo,
dum scopulos stirpesque tenent atque hoste relicto
caedunt ense viam. vidit lapsura ruina
agmina dux equitemque iubet succedere bello
munitumque latus laevo praeducere gyro. 45
sic pedes ex facili nulloque urguente receptus,
irritus et victor subducto Marte pependit.
  Hactenus armorum discrimina: cetera bello
fata dedit variis incertus motibus aer.
pigro bruma gelu siccisque Aquilonibus haerens 50
aethere constricto pluvias in nube tenebat.
urebant montana nives camposque iacentes
non duraturae conspecto sole pruinae,
atque omnis propior mergenti sidera caelo
aruerat tellus hiberno dura sereno. 55

30 perstant ZMGC : praes- PUV 34 *om.* U huc PGV : hunc ZM 40 librare $Z^2\varsigma$ vacavit A^2PU : -abit ZM : -abat GV 45 laevo] *cf. H.-W.*[6] praeducere MUV : prod- ZPG

sed postquam vernus calidum Titana recepit
sidera respiciens delapsae portitor Helles,
atque iterum aequatis ad iustae pondera Librae
temporibus vicere dies, tum sole relicto
Cynthia, quo primum cornu dubitanda refulsit, 60
exclusit Borean flammasque accepit in Euro.
ille suo nubes quascumque invenit in axe
torsit in occiduum Nabataeis flatibus orbem,
et quas sentit Arabs et quas Gangetica tellus
exhalat nebulas, quidquid concrescere primus 65
sol patitur, quidquid caeli fuscator Eoi
impulerat Corus, quidquid defenderat Indos.
incendere diem nubes oriente remotae
nec medio potuere graves incumbere mundo
sed nimbos rapuere fuga. vacat imbribus Arctos 70
et Notos, in solam Calpen fluit umidus aer.
hic, ubi iam Zephyri fines, et summus Olympi
cardo tenet Tethyn, vetitae transcurrere densos
involvere globos, congestumque aeris atri
vix recipit spatium quod separat aethere terram. 75
iamque polo pressae largos densantur in imbres
spissataeque fluunt; nec servant fulmina flammas;
quamvis crebra micent, extinguunt fulgura nimbi.
hinc imperfecto complectitur aera gyro
arcus vix ulla variatus luce colorem 80
Oceanumque bibit raptosque ad nubila fluctus
pertulit et caelo defusum reddidit aequor.

57 delapsae U : dil- Ω portitor ΩC : proditor *Scriverius* 61 in Ω, C (i.) : ab V 67 inpulerat U : intu- Ω 70 nimbos Z²ωC : -bi Z, M (?) 71 notos ZGC : notus MA²PUV 72 hic GUV : hinc ZMP 77–78 *dist. Håkanson*[1] 78 *habent* G, U (*in pagina xxxii versuum tricesimum tertium*) : *om.* Ω extinguunt ... nimbi G : -guit ... -bus U 82 caelo defusum PC : c- diff- A²GUV : fusum de c- ZM : rusum de c- *Bentley*

iamque Pyrenaeae, quas numquam solvere Titan
evaluit, fluxere nives, fractoque madescunt
saxa gelu. tum quae solitis e fontibus exit 85
non habet unda vias; tam largas alveus omnis
a ripis accepit aquas. iam naufraga campo
Caesaris arma natant, impulsaque gurgite multo
castra labant; alto restagnant flumina vallo.
non pecorum raptus faciles, non pabula mersi 90
ulla ferunt sulci; tectarum errore viarum
fallitur occultis sparsus populator in agris.
iamque comes semper magnorum prima malorum
saeva fames aderat, nulloque obsessus ab hoste
miles eget: toto censu non prodigus emit 95
exiguam Cererem. pro lucri pallida tabes!
non dest prolato ieiunus venditor auro.
Iam tumuli collesque latent, iam flumina cuncta
condidit una palus vastaque voragine mersit,
absorpsit penitus rupes ac tecta ferarum 100
detulit atque ipsas hausit, subitisque frementis
verticibus contorsit aquas et reppulit aestus
fortior Oceani. nec Phoebum surgere sentit
nox subtexta polo: rerum discrimina miscet
deformis caeli facies iunctaeque tenebrae. 105
sic mundi pars ima iacet, quam zona nivalis
perpetuaeque premunt hiemes: non sidera caelo
ulla videt, sterili non quidquam frigore gignit
sed glacie medios signorum temperat ignes.
sic, o summe parens mundi, sic, sorte secunda 110
aequorei rector, facias, Neptune, tridentis,

86 omnis V : am- Ω 90 faciles ΩC : -lis PU 92 occultos ... agros Z^2ς 100 ac PGU : at ZM : et V, *Prisc. GLK II, 491*
104 subtexta ZMP : -tecta Z^2U : subiecta GV

et tu perpetuis intendas aera nimbis,
tu remeare vetes quoscumque emiseris aestus.
non habeant amnes declivem ad litora cursum
sed pelagi referantur aquis, concussaque tellus 115
laxet iter fluviis: hos campos Rhenus inundet,
hos Rhodanus; vastos obliquent flumina fontes.
Riphaeas huc solve nives, huc stagna lacusque
et pigras, ubicumque iacent, effunde paludes
et miseras bellis civilibus eripe terras. 120
Sed parvo Fortuna viri contenta pavore
plena redit, solitoque magis favere secundi
et veniam meruere dei. iam rarior aer,
et par Phoebus aquis densas in vellera nubes
sparserat, et noctes ventura luce rubebant, 125
servatoque loco rerum discessit ab astris
umor, et ima petit quidquid pendebat aquarum.
tollere silva comas, stagnis emergere colles
incipiunt visoque die durescere valles.
utque habuit ripas Sicoris camposque reliquit 130
primum cana salix madefacto vimine parvam
texitur in puppem caesoque inducta iuvenco
vectoris patiens tumidum super emicat amnem.
sic Venetus stagnante Pado fusoque Britannus
navigat Oceano; sic, cum tenet omnia Nilus, 135
conseritur bibula Memphitis cumba papyro.
his ratibus traiecta manus festinat utrimque
succisum curvare nemus, fluviique ferocis
incrementa timens non primis robora ripis
imposuit, medios pontem distendit in agros. 140

112 intendas* *cod. Erlangensis 304* (E) : impe- Ω **118** huc (hoc P) ... huc ω : hic ... hic ZM **131** vimine] robore V, *Prisc. GLK II, 336*

ac, ne quid Sicoris repetitis audeat undis,
spargitur in sulcos et scisso gurgite rivis
dat poenas maioris aquae.
Postquam omnia fatis
Caesaris ire videt, celsam Petreius Ilerdam
deserit et noti diffisus viribus orbis 145
indomitos quaerit populos et semper in arma
mortis amore feros et tendit in ultima mundi.
nudatos Caesar colles desertaque castra
conspiciens capere arma iubet nec quaerere pontem
nec vada, sed duris fluvium superare lacertis. 150
paretur, rapuitque ruens in proelia miles
quod fugiens timuisset iter. mox uda receptis
membra fovent armis gelidosque a gurgite cursu
restituunt artus, donec decresceret umbra
in medium surgente die; iamque agmina summa 155
carpit eques, dubiique fugae pugnaeque tenentur.
Attollunt campo geminae iuga saxea rupes
valle cavae media; tellus hinc ardua celsos
continuat colles, tutae quos inter opaco
anfractu latuere viae; quibus hoste potito 160
faucibus emitti terrarum in devia Martem
inque feras gentes Caesar videt. 'ite sine ullo
ordine' ait 'raptumque fuga convertite bellum
et faciem pugnae vultusque inferte minaces;
nec liceat pavidis ignava occumbere morte: 165
excipiant recto fugientes pectore ferrum.'
dixit et ad montis tendentem praevenit hostem.
illic exiguo paulum distantia vallo
castra locant. postquam spatio languentia nullo
mutua conspicuos habuerunt lumina vultus, 170
[hic fratres natosque suos videre patresque]

147 martis G 158 cavae* MPGU (*def. Håkanson*[1]) : cava ZV 171 *hic habent* ω, *post* 177 Z[2] ς : *om.* ZM

deprensum est civile nefas. tenuere parumper
ora metu, tantum nutu motoque salutant
ense suos. mox, ut stimulis maioribus ardens
rupit amor leges, audet transcendere vallum 175
miles, in amplexus effusas tendere palmas.
hospitis ille ciet nomen, vocat ille propinquum,
admonet hunc studiis consors puerilibus aetas;
nec Romanus erat, qui non agnoverat hostem.
arma rigant lacrimis, singultibus oscula rumpunt, 180
et quamvis nullo maculatus sanguine miles
quae potuit fecisse timet. quid pectora pulsas?
quid, vaesane, gemis? fletus quid fundis inanes
nec te sponte tua sceleri parere fateris?
usque adeone times quem tu facis ipse timendum? 185
classica det bello, saevos tu neglege cantus;
signa ferat, cessa: iam iam civilis Erinys
concidet et Caesar generum privatus amabit.
Nunc ades, aeterno complectens omnia nexu,
o rerum mixtique salus Concordia mundi 190
et sacer orbis amor: magnum nunc saecula nostra
venturi discrimen habent. periere latebrae
tot scelerum, populo venia est erepta nocenti:
agnovere suos. pro numine fata sinistro
exigua requie tantas augentia clades! 195
pax erat, et castris miles permixtus utrisque
errabat; duro concordes caespite mensas
instituunt et permixto libamina Baccho;
graminei luxere foci, iunctoque cubili
extrahit insomnis bellorum fabula noctes, 200

172 est *om.* Z^2 ς 173 moto GUV : motu ZMP 177 propinquum MG; -qui ZPUVC 183 gemis] times G 186 det Z : dat MPU : dent G : dant V bellum GV 187 ferant GV 196 castris miles ω : m- c- ZM

quo primum steterint campo, qua lancea dextra
exierit. dum quae gesserunt fortia iactant
et dum multa negant, quod solum fata petebant,
est miseris renovata fides, atque omne futurum
crevit amore nefas. nam postquam foedera pacis 205
cognita Petreio, seque et sua tradita venum
castra videt, famulas scelerata ad proelia dextras
excitat atque hostis turba stipatus inermes
praecipitat castris iunctosque amplexibus ense
separat et multo disturbat sanguine pacem. 210
addidit ira ferox moturas proelia voces:
'Immemor o patriae, signorum oblite tuorum,
non potes hoc causae, miles, praestare, senatus
assertor victo redeas ut Caesare? certe,
ut vincare, potes. dum ferrum, incertaque fata, 215
quique fluat multo non derit vulnere sanguis,
ibitis ad dominum damnataque signa feretis,
utque habeat famulos nullo discrimine Caesar
exorandus erit? ducibus quoque vita petita est?
numquam nostra salus pretium mercesque nefandae 220
proditionis erit: non hoc civilia bella,
ut vivamus, agunt. trahimur sub nomine pacis.
non chalybem gentes penitus fugiente metallo
eruerent, nulli vallarent oppida muri,
non sonipes in bella ferox, non iret in aequor 225
turrigeras classis pelago sparsura carinas,
si bene libertas umquam pro pace daretur.
hostes nempe meos sceleri iurata nefando
sacramenta tenent; at vobis vilior hoc est
vestra fides, quod pro causa pugnantibus aequa 230

201 steterint ZG : -rant MPUV 203 negant] *ineptum*; novant (= *fingunt*) *ante* renovata *scribere nolui* 207 videt] *num* furit *vel* fremit (*SB*^{3})? 213 potes GUV : -est ZMP (P *etiam* 215) 219 erit GUV : erat ZMP petenda V

et veniam sperare licet. pro dira pudoris
funera! nunc toto fatorum ignarus in orbe,
Magne, paras acies mundique extrema tenentis
sollicitas reges, cum forsan foedere nostro
iam tibi sit promissa salus.' 235
Sic fatur et omnis
concussit mentes scelerumque reduxit amorem.
sic, ubi desuetae silvis in carcere clauso
mansuevere ferae et vultus posuere minaces
atque hominem didicere pati, si torrida parvus
venit in ora cruor, redeunt rabiesque furorque 240
admonitaeque tument gustato sanguine fauces;
fervet et a trepido vix abstinet ira magistro.
itur in omne nefas, et, quae Fortuna deorum
invidia caeca bellorum in nocte tulisset,
fecit monstra fides. inter mensasque torosque 245
quae modo complexu foverunt pectora caedunt;
et quamvis primo ferrum strinxere gementes,
ut dextrae iusti gladius dissuasor adhaesit,
dum feriunt, odere suos, animosque labantis
confirmant ictu. fervent iam castra tumultu, 250
ac, velut occultum pereat scelus, omnia monstra 252
in facie posuere ducum: iuvat esse nocentis.
Tu, Caesar, quamvis spoliatus milite multo,
agnoscis superos; neque enim tibi maior in arvis 255
Emathiis fortuna fuit nec Phocidos undis
Massiliae, Phario nec tantum est aequore gestum,
hoc siquidem solo civilis crimine belli
dux causae melioris eris. polluta nefanda
agmina caede duces iunctis committere castris 260

232 funera Ω (*in ras.* P) : foedera G : vulnera *Heinsius* 237 in] et Vς clausae ς 244 in Z^2V (*cf.* C -orūm. nocte) : *om.* Ω 245 fides] *inter duos exercitus* (*SB*^{2}) *post* 250 *versum interpolant* G^2V^2 253 facie Z(?)ς : -em Mω 260 *om.* U

non audent, altaeque ad moenia rursus Ilerdae
intendere fugam. campos eques obvius omnis
abstulit et siccis inclusit collibus hostem.
tunc inopes undae praerupta cingere fossa
Caesar avet nec castra pati contingere ripas 265
aut circum largos curvari bracchia fontes.
Ut leti videre viam, conversus in iram
praecipitem timor est. miles non utile clausis
auxilium mactavit equos, tandemque coactus
spe posita damnare fugam casurus in hostes 270
fertur. ut effuso Caesar decurrere passu
vidit et ad certam devotos tendere mortem,
'tela tene iam, miles,' ait 'ferrumque ruenti
subtrahe: non ullo constet mihi sanguine bellum.
vincitur haud gratis iugulo qui provocat hostem. 275
en, sibi vilis adest invisa luce iuventus
iam damno peritura meo; non sentiet ictus,
incumbet gladiis, gaudebit sanguine fuso.
deserat hic fervor mentes, cadat impetus amens;
perdant velle mori.' sic deflagrare minaces 280
incassum et vetito passus languescere bello,
substituit merso dum nox sua lumina Phoebo.
inde, ubi nulla data est miscendae copia mortis,
paulatim cadit ira ferox mentesque tepescunt,
saucia maiores animos ut pectora gestant, 285
dum dolor est ictusque recens et mobile nervis
conamen calidus praebet cruor ossaque nondum
adduxere cutem: si conscius ensis adacti
stat victor tenuitque manus, tum frigidus artus
alligat atque animum subducto robore torpor, 290

275 non gratis moritur *Prisc. GLK II, 501* 279–280 *post* amens *gravius dist.,* perdant *interpr. Håkanson*[1] 283 miscendae ... mortis ZM : -di ... martis ω 284 cadit ZGV, M *in ras.* : fugit PU 290 animum ZMGC : -mam PUV

postquam sicca rigens astrinxit vulnera sanguis.
iamque inopes undae primum tellure refossa
occultos latices abstrusaque flumina quaerunt;
nec solum rutris durisque ligonibus arva
sed gladiis fodere suis, puteusque cavati 295
montis ad irrigui premitur fastigia campi.
non se tam penitus, tam longe luce relicta
merserit Astyrici scrutator pallidus auri.
non tamen aut tectis sonuerunt cursibus amnes
aut micuere novi percusso pumice fontes, 300
antra nec exiguo stillant sudantia rore
aut impulsa levi turbatur glarea vena.
sic exhausta super multo sudore iuventus
extrahitur duris silicum lassata metallis;
quoque minus possent siccos tolerare vapores 305
quaesitae fecistis aquae. nec languida fessi
corpora sustentant epulis, mensasque perosi
auxilium fecere famem. si mollius arvum
prodidit umorem, pinguis manus utraque glaebas
exprimit ora super; nigro si turbida limo 310
colluvies immota iacet, cadit omnis in haustus
certatim obscaenos miles moriensque recepit
quas nollet victurus aquas; rituque ferarum
distentas siccant pecudes, et lacte negato
sordidus exhausto sorbetur ab ubere sanguis. 315
tunc herbas frondesque terunt, et rore madentis
destringunt ramos et si quos palmite crudo
arboris aut tenera sucos pressere medulla.
O fortunati, fugiens quos barbarus hostis
fontibus immixto stravit per rura veneno. 320

294 rutris* *Heinsius* : rast- Ω 297 tam (*pr.*) A^{2}GV : iam Ω 298 astyrici (*vel* -tur-) *Housman* : assyri(c)i *vel* assir- Ω : asturii ς 299 tectis Z^{2}PUV : -ti G : lectis ZM 303 sic* Z^{2}ς : tunc ΩC 304 medullis V 317 destringunt PGV : dis- ZMU 318 tenerae (*hoc etiam* G) ... medullae V

hos licet in fluvios saniem tabemque ferarum,
pallida Dictaeis, Caesar, nascentia saxis
infundas aconita palam, Romana iuventus
non decepta bibet. torrentur viscera flamma
oraque sicca rigent squamosis aspera linguis; 325
iam marcent venae, nulloque umore rigatus
aeris alternos angustat pulmo meatus,
rescissoque nocent suspiria dura palato;
pandunt ora tamen nociturumque aera captant.
expectant imbres, quorum modo cuncta natabant 330
impulsu, et siccis vultus in nubibus haerent.
quoque magis miseros undae ieiunia solvant
non super arentem Meroen Cancrique sub axe,
qua nudi Garamantes arant, sedere, sed inter
stagnantem Sicorim et rapidum deprensus Hiberum 335
spectat vicinos sitiens exercitus amnes.

Iam domiti cessere duces, pacisque petendae
auctor damnatis supplex Afranius armis
semianimes in castra trahens hostilia turmas
victoris stetit ante pedes. servata precanti 340
maiestas non fracta malis, interque priorem
fortunam casusque novos gerit omnia victi,
sed ducis, et veniam securo pectore poscit:
'si me degeneri stravissent fata sub hoste,
non derat fortis rapiendo dextera leto; 345
at nunc causa mihi est orandae sola salutis
dignum donanda, Caesar, te credere vita.
non partis studiis agimur nec sumpsimus arma
consiliis inimica tuis. nos denique bellum
invenit civile duces, causaeque priori, 350
dum potuit, servata fides. nil fata moramur:

329 tamen ω : siti ZM nociturum *D'Orville et Bentley* : nocturnum Ω, *quod post Ollfors def. Håkanson*[1], *frustra, opinor*
345 capiendo PU 346 sola ... causa PU : causa ... magna Z[2]

tradimus Hesperias gentes, aperimus Eoas,
securumque orbis patimur post terga relicti.
nec cruor effusus campis tibi bella peregit
nec ferrum lassaeque manus: hoc hostibus unum, 355
quod vincas, ignosce tuis. nec magna petuntur:
otia des fessis, vitam patiaris inermes
degere quam tribuis. campis prostrata iacere
agmina nostra putes; nec enim felicibus armis
misceri damnata decet, partemque triumphi 360
captos ferre tui: turba haec sua fata peregit.
hoc petimus, victos ne tecum vincere cogas.'
Dixerat; at Caesar facilis vultuque serenus
flectitur atque usus belli poenamque remittit.
ut primum iustae placuerunt foedera pacis, 365
incustoditos decurrit miles ad amnes,
incumbit ripis permissaque flumina turbat.
continuus multis subitarum tractus aquarum
aera non passus vacuis discurrere venis
artavit clausitque animam; nec fervida pestis 370
cedit adhuc, sed morbus egens iam gurgite plenis
visceribus sibi poscit aquas. mox robora nervis
et vires rediere viris. o prodiga rerum
luxuries numquam parvo contenta paratis
et quaesitorum terra pelagoque ciborum 375
ambitiosa fames et lautae gloria mensae,
discite quam parvo liceat producere vitam
et quantum natura petat. non erigit aegros
nobilis ignoto diffusus consule Bacchus,
non auro murraque bibunt, sed gurgite puro 380
vita redit. satis est populis fluviusque Ceresque.

357 des fessis G : def- Z : da f- M *in ras.* : des victis PU, V (vict *in ras.*) inermes *vel* -mis Ω : -mem Z^2G 362 ne tecum ZMG : t-ne PUV 364 usum Z^2GC 372 poscit Z^2V^2, U *in ras.* : c(o)e-pit ΩC : quaerit *pro v. l.* M^2

Heu miseri qui bella gerunt! tunc arma relinquens
victori miles spoliato pectore tutus
innocuusque suas curarum liber in urbes
spargitur. o quantum donata pace potitos 385
excussis umquam ferrum vibrasse lacertis
paenituit, tolerasse sitim frustraque rogasse
prospera bella deos! nempe usis Marte secundo
tot dubiae restant acies, tot in orbe labores;
ut numquam fortuna labet successibus anceps, 390
vincendum totiens; terras fundendus in omnis
est cruor et Caesar per tot sua fata sequendus.
felix qui potuit mundi nutante ruina
quo iaceat iam scire loco. non proelia fessos
ulla vocant, certos non rumpunt classica somnos. 395
iam coniunx natique rudes et sordida tecta
et non deductos recipit sua terra colonos.
hoc quoque securis oneris Fortuna remisit,
sollicitus menti quod abest favor: ille salutis
est auctor, dux ille fuit. sic proelia soli 400
felices nullo spectant civilia voto.

Non eadem belli totum fortuna per orbem
constitit, in partes aliquid sed Caesaris ausa est.
qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas
et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader, 405
illic bellaci confisus gente Curictum,
quos alit Hadriaco tellus circumflua ponto,
clauditur extrema residens Antonius ora
cautus ab incursu belli, si sola recedat,
expugnat quae tuta, fames. non pabula tellus 410
pascendis summittit equis, non proserit ullam
flava Ceres segetem; spoliarat gramine campum
miles et attonso miseris iam dentibus arvo
castrorum siccas de caespite vulserat herbas.

383 *om.* U 399 pavor V : p. a. bor C 412 spoliarat *Guyet* : -iabat Ω campum ω : -us ZM, *unde* -pos *coni. Hosius*

Ut primum adversae socios in litore terrae 415
et Basilum videre ducem, nova furta per aequor
exquisita fugae. neque enim de more carinas
extendunt puppesque levant, sed firma gerendis
molibus insolito contexunt robora ductu.
namque ratem vacuae sustentant undique cupae, 420
quarum porrectis series constricta catenis
ordinibus geminis obliquas excipit alnos;
nec gerit expositum telis in fronte patenti
remigium, sed, quod trabibus circumdedit aequor,
hoc ferit et taciti praebet miracula cursus, 425
quod nec vela ferat nec apertas verberet undas.
tum freta servantur, dum se declivibus undis
aestus agat refluoque mari nudentur harenae.
iamque relabenti crescebant litora ponto:
missa ratis prono defertur lapsa profundo 430
et geminae comites. cunctas super ardua turris
eminet et tremulis tabulata minantia pinnis.
noluit Illyricae custos Octavius undae
confestim temptare ratem, celeresque carinas
continuit, cursu crescat dum praeda secundo, 435
et temere ingressos repetendum invitat ad aequor
pace maris. sic, dum pavidos formidine cervos
claudat odoratae metuentis aera pinnae
aut dum dispositis attollat retia varis,
venator tenet ora levis clamosa Molossi, 440
Spartanos Cretasque ligat, nec creditur ulli
silva cani, nisi qui presso vestigia rostro
colligit et praeda nescit latrare reperta
contentus tremulo monstrasse cubilia loro.
nec mora, complentur moles, avideque petitis 445

423 patenti ω, C (p.) : la- ZM 425 ferit et Ω : feriet Z : ferit ac A^2ς : f- hac Z^2 427 declivibus* Z^2V, U *in ras.* (*def. Fraenkel, 513 = 286*) : declini- ΩC

insula deseritur ratibus, quo tempore primas
impedit ad noctem iam lux extrema tenebras.
At Pompeianus fraudes innectere ponto
antiqua parat arte Cilix, passusque vacare
summa freti medio suspendit vincula ponto 450
et laxe fluitare sinit, religatque catenas
rupis ab Illyricae scopulis. nec prima nec illam
quae sequitur tardata ratis, sed tertia moles
haesit et ad cautes adducto fune secuta est.
impendent cava saxa mari, ruituraque semper 455
stat, mirum, moles et silvis aequor inumbrat.
huc fractas Aquilone rates summersaque pontus
corpora saepe tulit caecisque abscondit in antris;
restituit raptus tectum mare, cumque cavernae
evomuere fretum, contorti verticis undae 460
Tauromenitanam vincunt fervore Charybdim.
hic Opiterginis moles onerata colonis
constitit; hanc omni puppes statione solutae
circumeunt, alii rupes ac litora complent.
Vulteius tacitas sensit sub gurgite fraudes 465
(dux erat ille ratis); frustra qui vincula ferro
rumpere conatus poscit spe proelia nulla,
incertus qua terga daret, qua pectora bello.
hoc tamen in casu quantum deprensa valebat
effecit virtus: inter tot milia captae 470
circumfusa rati et plenam vix inde cohortem
pugna fuit, non longa quidem; nam condidit umbra
nox lucem dubiam pacemque habuere tenebrae.
Tum sic attonitam venturaque fata paventem
rexit magnanima Vulteius voce cohortem: 475
'libera non ultra parva quam nocte iuventus,
consulite extremis angusto in tempore rebus.

451 laxe ZUV : laxa P : laxas MG 452 illam ZMP : -a GUV 459 tectum] fetum *Bonner* 465 sensit PGV, M *in ras.* : sentis Z : -tit U

vita brevis nulli superest qui tempus in illa
quaerendae sibi mortis habet; nec gloria leti
inferior, iuvenes, admoto occurrere fato. 480
omnibus incerto venturae tempore vitae
par animi laus est et, quos speraveris, annos
spernere et extremae momentum abrumpere lucis,
accersas dum fata manu: non cogitur ullus
velle mori. fuga nulla patet, stant undique nostris 485
intenti cives iugulis: decernite letum,
et metus omnis abest. cupias quodcumque necesse est.
non tamen in caeca bellorum nube cadendum est
aut cum permixtas acies sua tela tenebris
involvent. conferta iacent cum corpora campo, 490
in medium mors omnis abit, perit obruta virtus:
nos in conspicua sociis hostique carina
constituere dei; praebebunt aequora testes,
praebebunt terrae, summis dabit insula saxis,
spectabunt geminae diverso litore partes. 495
nescio quod nostris magnum et memorabile fatis
exemplum, Fortuna, paras. quaecumque per aevum
exhibuit monimenta fides servataque ferro
militiae pietas, transisset nostra iuventus.
namque suis pro te gladiis incumbere, Caesar, 500
esse parum scimus; sed non maiora supersunt
obsessis tanti quae pignora demus amoris.
abscidit nostrae multum fors invida laudi,
quod non cum senibus capti natisque tenemur.

480 fato C (f.) *et in ras.* MGV (‘*nempe scriptum fuerat* vitae’ *Housman*) 483 spernere *SB*[3] : perdere ω : redere Z : redd- M : prod- Z[2] : p.C 486 cives ω : civis ZM 487 abest ω : abit Z : abē (ē *in ras.*) M 489 permixtas ZMG : -tis PUV 490 involvent ZM : -lvunt ω conserta V 499–501 iuventus – namque … scimus – sed *Nutting*[5], *283sq.* 499 transisset ZMV : -ibit Z[2]A[2]PGU 503 sors Z[2]V, C (s.) laudi Z[2]PV; -dis Ω

indomitos sciat esse viros timeatque furentis 505
et morti faciles animos et gaudeat hostis
non plures haesisse rates. temptare parabunt
foederibus turpique volent corrumpere vita.
o utinam, quo plus habeat mors unica famae,
promittant veniam, iubeant sperare salutem, 510
ne nos, cum calido fodiemus viscera ferro,
desperasse putent. magna virtute merendum est,
Caesar ut amissis inter tot milia paucis
hoc damnum cladem que vocet. dent fata recessum
emittantque licet, vitare instantia nolim. 515
proieci vitam, comites, totusque futurae
mortis agor stimulis: furor est. agnoscere solis
permissum, quos iam tangit vicinia fati,
victurosque dei celant, ut vivere durent,
felix esse mori.' sic cunctas sustulit ardor 520
mobilium mentes iuvenum. cum sidera caeli
ante ducis voces oculis umentibus omnes
aspicerent flexoque Ursae temone paverent,
idem, cum fortes animos praecepta subissent,
optavere diem. nec segnis vergere ponto 525
tunc erat astra polus; nam sol Ledaea tenebat
sidera, vicino cum lux altissima Cancro est;
nox tum Thessalicas urguebat parva sagittas.
Detegit orta dies stantis in rupibus Histros
pugnacesque mari Graia cum classe Liburnos. 530
temptavere prius suspenso vincere bello
foederibus, fieret captis si dulcior ipsa
mortis vita mora. stabat devota iuventus
damnata iam luce ferox securaque pugnae
promisso sibi fine manu, nullique tumultus 535

518 permissum est Z^2UV fati ZVC : leti PGU, M *in ras.* : mortis Z^2 519 victuros ΩC : -tores PU 521 mobilium *Bentley* : no- Ω 525 vergere ω : me- ZM 528 tum U : cum ΩC 535 manu GUV : -us ZMP

excussere viris mentes ad summa paratas;
innumerasque simul pauci terraque marique
sustinuere manus: tanta est fiducia mortis.
utque satis bello visum est fluxisse cruoris
versus ab hoste furor. primus dux ipse carinae 540
Vulteius iugulo poscens iam fata retecto
'ecquis' ait 'iuvenum est cuius sit dextra cruore
digna meo certaque fide per vulnera nostra
testetur se velle mori?' nec plura locuto
viscera non unus iam dudum transigit ensis. 545
collaudat cunctos, sed eum cui vulnera prima
debebat grato moriens interficit ictu.
concurrunt alii totumque in partibus unis
bellorum fecere nefas. sic semine Cadmi
emicuit Dircaea cohors ceciditque suorum 550
vulneribus, dirum Thebanis fratribus omen;
Phasidos et campis insomni dente creati
terrigenae ⟨im⟩missa magicis e cantibus ira
cognato tantos implerunt sanguine sulcos,
ipsaque inexpertis quod primum fecerat herbis 555
expavit Medea nefas. sic mutua pacti
fata cadunt iuvenes, minimumque in morte virorum
mors virtutis habet. pariter sternuntque caduntque
vulnere letali, nec quemquam dextra fefellit
cum feriat moriente manu. nec vulnus adactis 560
debetur gladiis: percussum est pectore ferrum
et iuguli pressere manum. cum sorte cruenta
fratribus incurrunt fratres natusque parenti,
haud trepidante tamen toto cum pondere dextra
exegere enses. pietas ferientibus una 565
non repetisse fuit. iam latis viscera lapsa

549 sic ΩC : ut *Bentley* 553 immissa* ς : mi- Ω : emi- G 562 iuguli ZMP : -lis Z^{2}UV : -los G manum ZMU : -u P : -us GV 563 incurrunt ωC : -rant ZM

semianimes traxere foris multumque cruorem
infudere mari. despectam cernere lucem
victoresque suos vultu spectare superbo
et mortem sentire iuvat. iam strage cruenta 570
conspicitur cumulata ratis, bustisque remittunt
corpora victores, ducibus mirantibus ulli
esse ducem tanti. nullam maiore locuta est
ore ratem totum discurrens Fama per orbem.
non tamen ignavae post haec exempla virorum 575
percipient gentes quam sit non ardua virtus
servitium fugisse manu, sed regna timentur
ob ferrum et saevis libertas subditur armis,
ignorantque datos, ne quisquam serviat, enses.
mors, utinam pavidos vitae subducere nolles, 580
sed virtus te sola daret.
Non segnior illo
Marte fuit, qui tum Libycis exarsit in arvis.
namque rates audax Lilybaeo litore solvit
Curio, nec forti velis Aquilone recepto
inter semirutas magnae Carthaginis arces 585
et Clipeam tenuit stationis litora notae,
primaque castra locat cano procul aequore, qua se
Bagrada lentus agit siccae sulcator harenae.
inde petit tumulos exesasque undique rupes,
Antaei quae regna vocat non vana vetustas. 590
nominis antiqui cupientem noscere causas
cognita per multos docuit rudis incola patres:
'Nondum post genitos Tellus effeta gigantas
terribilem Libycis partum concepit in antris.

567 cruorem ZMP : -ore U : -oris Z^2GV 578 et *om.* ZP subditur* *Axelson*[1] : uritur Ω : angi- *Burman* : vinci- *Bentley* 579 ignorant V : -at Ω 586 clipeam Z^2ς : -ea ZM : clepeam A^2ω 590 quae* ω (*Fraenkel, 513 = 286*) : quas ZM 593 effeta PGV : effecta U : etfata ZM : est C

nec tam iusta fuit genetricis gloria Typhon 595
aut Tityos Briareusque ferox; caeloque pepercit
quod non Phlegraeis Antaeum sustulit arvis.
hoc quoque tam vastas cumulavit munere vires
Terra sui fetus, quod, cum tetigere parentem,
iam defecta vigent renovato robore membra. 600
haec illi spelunca domus; latuisse sub alta
rupe ferunt, epulas raptos habuisse leones;
ad somnos non terga ferae praebere cubile
assuerunt, non silva torum, viresque resumit
in nuda tellure iacens. periere coloni 605
arvorum Libyae, pereunt quos appulit aequor;
auxilioque diu virtus non usa cadendi
terrae spernit opes: invictus robore cunctis,
quamvis staret, erat. tandem vulgata cruenti
fama mali terras monstris aequorque levantem 610
magnanimum Alciden Libycas excivit in oras.
ille Cleonaei proiecit terga leonis,
Antaeus Libyci; perfudit membra liquore
hospes Olympiacae servato more palaestrae;
ille parum fidens pedibus contingere matrem 615
auxilium membris calidas infudit harenas.
conseruere manus et multo bracchia nexu;
colla diu gravibus frustra temptata lacertis,
immotumque caput fixa cum fronte tenetur,
miranturque habuisse parem. nec viribus uti 620
Alcides primo voluit certamine totis,
exhausitque virum, quod creber anhelitus illi
prodidit et gelidus fesso de corpore sudor.

595 genetricis* *anon. ap. Burman obs. misc. crit. II, p. 193 (Fraenkel, 508sq. = 281)* : terrarum Ω python V 603 cubili GU 610 terram Z^2 613 libyci Ω, *schol. Stat. Theb. 4, 160* : -yco A^2V : -yae U perfudit PUV : -undit ZMG 616 infundit GU 618 frustra gravibus PU 620 mirantur PGV, M (antur *in ras.*) : -atur ZU 623 gelidus (-de C) fesso ΩC : f- g- V

tum cervix lassata quati, tum pectore pectus
urgueri, tunc obliqua percussa labare 625
crura manu. iam terga viri cedentia victor
alligat et medium compressis ilibus artat
inguinaque insertis pedibus distendit et omnem
explicuit per membra virum. rapit arida tellus
sudorem; calido complentur sanguine venae, 630
intumuere tori, totosque induruit artus
Herculeosque novo laxavit corpore nodos.
constitit Alcides stupefactus robore tanto,
nec sic Inachiis, quamvis rudis esset, in undis
desectam timuit reparatis anguibus hydram. 635
conflixere pares, Telluris viribus ille,
ille suis. numquam saevae sperare novercae
plus licuit: videt exhaustos sudoribus artus
cervicemque viri, siccam cum ferret Olympum.
utque iterum fessis iniecit bracchia membris, 640
non expectatis Antaeus viribus hostis
sponte cadit maiorque accepto robore surgit.
quisquis inest terris in fessos spiritus artus
egeritur, Tellusque viro luctante laborat.
ut tandem auxilium tactae prodesse parentis 645
Alcides sensit, 'standum est tibi', dixit 'et ultra
non credere solo, sternique vetabere terra.
haerebis pressis intra mea pectora membris:
huc, Antaee, cades.' sic fatus sustulit alte
nitentem in terras iuvenem. morientis in artus 650
non potuit nati Tellus permittere vires:

624 tum ... tum U : tunc ... tum Ω : tunc ... tunc V **634** undis Z^2ω, M *in ras.* : arvis Z : a. C : Argis *Luck* **643** in fessos GUV : infessus P : infossos ZM **645** tactae PUV : tacitae G : factae Z, M (?) **647** terrae M^2 **651** summittere PU

Alcides medius tenuit iam pectora pigro
stricta gelu terrisque diu non credidit hostem.
hinc, aevi veteris custos, famosa vetustas,
miratrixque sui, signavit nomine terras. 655
sed maiora dedit cognomina collibus istis
Poenum qui Latiis revocavit ab arcibus hostem,
Scipio; nam sedes Libyca tellure potito
haec fuit. en, veteris cernis vestigia valli.
Romana hos primum tenuit victoria campos.' 660
Curio laetatus, tamquam fortuna locorum
bella gerat servetque ducum sibi fata priorum,
felici non fausta loco tentoria ponens
inclusit castris et collibus abstulit omen
sollicitatque feros non aequis viribus hostis. 665
Omnis Romanis quae cesserat Africa signis
tum Vari sub iure fuit; qui robore quamquam
confisus Latio regis tamen undique vires
excivit, Libycas gentis, extremaque mundi
signa suum comitata Iubam. non fusior ulli 670
terra fuit domino: qua sunt longissima, regna
cardine ab occiduo vicinus Gadibus Atlans
terminat, a medio confinis Syrtibus Hammon;
at, qua lata iacet, vasti plaga fervida regni
distinet Oceanum zonaeque exusta calentis. 675
sufficiunt spatio populi: tot castra secuntur,
Autololes Numidaeque vagi semperque paratus
inculto Gaetulus equo, tum concolor Indo

652 medius* *Bentley* : -io ZMG (*'hoc est medio inter Tellurem et natum loco constitutus' Housman, cui suo iure refragatur Fraenkel, 513 = 286sq.*) : -ium PUV; *cf. ad* 6, 65 662 gerat ZMV : regat PGU 644 inclusit* *nescio quis ap. Kortte* : indulsit ΩC, *varie nec feliciter explicatum; cf. H.-W.*[9] *et SB*[3] 669 libycas ς : -ycae Ω : -yae ς 671 quae Z^2V regna MGV : -ni ZPU 672 at(h)lans Z^2A^2PC : -las Ω 673 a A^2ZVC : e G,M *in ras.* : et PU 677–678 semperque ... equo *habent* Z^2GV : *om.* Ω

Maurus, inops Nasamon, mixti Garamante perusto
Marmaridae volucres, aequaturusque sagittas 680
Medorum, tremulum cum torsit missile, Mazax,
et gens quae nudo residens Massylia dorso
ora levi flectit frenorum nescia virga,
et solitus vacuis errare mapalibus Arzux
venator, ferrique simul fiducia non est, 685
vestibus iratos laxis operire leones.
nec solum studiis civilibus arma parabat
privatae sed bella dabat Iuba concitus irae.
hunc quoque, quo superos humanaque polluit anno,
lege tribunicia solio depellere avorum 690
Curio temptarat, Libyamque auferre tyranno
dum regnum te, Roma, facit. memor ille doloris
hoc bellum sceptri fructum putat esse retenti.
hac igitur regis trepidat iam Curio fama
et quod Caesareis numquam devota iuventus 695
illa nimis castris nec Rheni miles in undis
exploratus erat, Corfini captus in arce,
infidusque novis ducibus dubiusque priori
fas utrumque putat. sed, postquam languida segni
cernit cuncta metu nocturnaque munera valli 700
desolata fuga, trepida sic mente profatur:
'audendo magnus tegitur timor; arma capessam
ipse prior. campum miles descendat in aequum,
dum meus est; variam semper dant otia mentem.
eripe consilium pugna: cum dira voluptas 705
ense subit presso, galeae texere pudorem,
quis conferre duces meminit, quis pendere causas!
qua stetit, inde favet; veluti fatalis harenae
muneribus non ira vetus concurrere cogit

684 Arzux *J.D. Morgan* (Austur *conieceram; cf. SB*[3]) : afer Ω
686 laxis GUV : laxos Z(?)MP 696 *om.* U 700 munia U, MV *in ras.* 705 voluptas ZGV : -untas M, P (-umt-) U

productos, odere pares.' sic fatus apertis 710
instruxit campis acies; quem blanda futuris
deceptura malis belli fortuna recepit.
nam pepulit Varum campo nudataque foeda
terga fuga, donec vetuerunt castra, cecidit.
Tristia sed postquam superati proelia Vari 715
sunt audita Iubae, laetus quod gloria belli
sit rebus servata suis, rapit agmina furtim,
obscuratque suam per iussa silentia famam
hoc solum metuens incauto ex hoste, timeri.
mittitur, exigua qui proelia prima lacessat 720
eliciatque manu, Numidis a rege secundus,
ut sibi commissi simulator Sabbura belli;
ipse cava regni vires in valle retentat:
aspidas ut Pharias cauda sollertior hostis
ludit et iratas incerta provocat umbra 725
obliquusque caput vanas serpentis in auras
effusae tuto comprendit guttura morsu
letiferam citra saniem; tunc irrita pestis
exprimitur faucesque fluunt pereunte veneno.
fraudibus eventum dederat Fortuna, feroxque 730
non exploratis occulti viribus hostis
Curio nocturnum castris erumpere cogit
ignotisque equitem late decurrere campis.
ipse sub aurorae primos excedere motus
signa iubet castris, multum frustraque rogatus 735
ut Libycas metuat fraudes infectaque semper
Punica bella dolis. leti fortuna propinqui
tradiderat fatis iuvenem, bellumque trahebat

719 metuens incauto* (-austo U, -austum P) Ω, C (m.i.) : incauto metuentis *Housman, quod soloecismum esse monstravit Anderson* ex Z^2 : ab Ω, C (a.) timeri Z^2ω, M *in ras.* C (t.) : videri Z 722 *om.* P (*interpr.* c) 726 obliquumque Z^2ς : -uatque PU 733 decurrere ZMV : disc- PGU

auctorem civile suum. super ardua ducit
saxa, super cautes, abrupto limite signa, 740
cum procul e summis conspecti collibus hostes
fraude sua cessere parum, dum colle relicto
effusam patulis aciem committeret arvis.
ille fugam credens simulatae nescius artis,
ut victor, mersos aciem deiecit in agros. 745
ut primum patuere doli, Numidaeque fugaces
undique completis clauserunt montibus agmen,
obstipuit dux ipse simul perituraque turba.
non timidi petiere fugam, non proelia fortes,
quippe ubi non sonipes motus clangore tubarum 750
saxa quatit pulsu rigidos vexantia frenos
ora terens spargitque iubas et subrigit aures
incertoque pedum pugnat non stare tumultu:
fessa iacet cervix, fumant sudoribus artus
oraque proiecta squalent arentia lingua, 755
pectora rauca gemunt, quae creber anhelitus urguet,
et defecta gravis longe trahit ilia pulsus
siccaque sanguineis durescit spuma lupatis.
iamque gradum neque verberibus stimulisque coacti
nec quamvis crebris iussi calcaribus addunt: 760
vulneribus coguntur equi; nec profuit ulli
cornipedis rupisse moras, neque enim impetus ille
incursusque fuit: tantum perfertur ad hostis
et spatium iaculis oblato vulnere donat.

740–741 *de interpunctione cf. Nutting*[7], *323 sq.* 740 limite Ω (*in ras.* V) : milite C (m.), *cod. Erlangensis 304* (E) 741 conspecti U : -im (?) ZP : -is MG : conspexit V 745 medios Z^2U 746 ut] tunc Z : cum G 749 petiere Z^2GUV : peri- ZMP 752 terens ZMG : tenens PUV aures] artus *Prisc. GLK III, 341* 756 urguet ω : illis ZM (*sc. ex* 622) 762 cornipedes MV ille MPU : illi ZG : -is V 763 hostis Z, M (?) : -tes A^2V : -tem Z^2PGU 764 vulnere] *cf. Ollfors*

at, vagus Afer equos ut primum emisit in agmen, 765
tum campi tremuere sono, terraque soluta,
quantus Bistonio torquetur turbine, pulvis
aera nube sua texit traxitque tenebras.
ut vero in pedites fatum miserabile belli
incubuit, nullo dubii discrimine Martis 770
ancipites steterunt casus, sed tempora pugnae
mors tenuit; neque enim licuit procurrere contra
et miscere manus. sic undique saepta iuventus
comminus obliquis et rectis eminus hastis
obruitur, non vulneribus nec sanguine solum, 775
telorum nimbo peritura et pondere ferri.
ergo acies tantae parvum spissantur in orbem,
ac, si quis metuens medium correpsit in agmen,
vix impune suos inter convertitur enses;
densaturque globus, quantum pede prima relato 780
constrinxit gyros acies. non arma movendi
iam locus est pressis, stipataque membra teruntur;
frangitur armatum colliso pectore pectus.
non tam laeta tulit victor spectacula Maurus
quam Fortuna dabat; fluvios non ille cruoris 785
membrorumque videt lapsum et ferientia terram
corpora: compressum turba stetit omne cadaver.
Excitet invisas dirae Carthaginis umbras
inferiis Fortuna novis, ferat ista cruentus
Hannibal et Poeni tam dira piacula manes. 790
Romanam, superi, Libyca tellure ruinam
Pompeio prodesse nefas votisque senatus.
Africa nos potius vincat sibi.
Curio, fusas
ut vidit campis acies et cernere tantas
permisit clades compressus sanguine pulvis, 795

771 steterant GV 781 constringit *Serv. Aen. 10, 432* : adstrinxit *Prisc. GLK II, 444 (codd. plerique)*

non tulit afflictis animam producere rebus
aut sperare fugam, ceciditque in strage suorum
impiger ad letum et fortis virtute coacta.
Quid nunc rostra tibi prosunt turbata forumque
unde tribunicia plebeius signifer arce 800
arma dabas populis? quid prodita iura senatus
et gener atque socer bello concurrere iussi?
ante iaces quam dira duces Pharsalia confert,
spectandumque tibi bellum civile negatum est.
has urbi miserae vestro de sanguine poenas 805
ferre datis, luitis iugulo sic arma, potentes.
felix Roma quidem civisque habitura beatos,
si libertatis superis tam cura placeret
quam vindicta placet. Libycas, en, nobile corpus,
pascit aves nullo contectus Curio busto. 810
at tibi nos, quando non proderit ista silere
a quibus omne aevi senium sua fama repellit,
digna damus, iuvenis, meritae praeconia vitae.
haud alium tanta civem tulit indole Roma
aut cui plus leges deberent recta sequenti; 815
perdita nunc urbi nocuerunt saecula, postquam
ambitus et luxus et opum metuenda facultas
transverso mentem dubiam torrente tulerunt,
momentumque fuit mutatus Curio rerum
Gallorum captus spoliis et Caesaris auro. 820
ius licet in iugulos nostri sibi fecerit ensis
Sulla potens Mariusque ferox et Cinna cruentus
Caesareaeque domus series, cui tanta potestas
concessa est? emere omnes, hic vendidit urbem.

806 ferre] nempe V **811** sileri Z^2 **816** nunc* P (*Anglice 'as it was'*) : tunc ΩC **821** iugulos Z^2PUV : -lo G : -lis ZM nostri* ZP : -ris M (s *in ras.*) : -ros Z^2UV *homoeoteleuto refragante* (*SB*[3] *ad* 9, 153) : -ro G ensis Z^2PUV : enses Z, M(?) : *de* G *n.l.* : ense ς. *militum Romanorum ius sibi fecit in civium iugulos*

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER QUINTUS

Sic alterna duces bellorum vulnera passos
in Macetum terras miscens adversa secundis
servavit Fortuna pares. iam sparserat Haemo
bruma nives gelidoque cadens Atlantis Olympo,
instabatque dies qui dat nova nomina fastis 5
quique colit primus ducentem tempora Ianum.
dum tamen emeriti remanet pars ultima iuris
consul uterque vagos belli per munia patres
elicit Epirum. peregrina ac sordida sedes
Romanos cepit proceres, secretaque rerum 10
hospes in externis audivit curia tectis.
nam quis castra vocet tot strictas iure securis,
tot fasces? docuit populos venerabilis ordo
non Magni partes sed Magnum in partibus esse.
Ut primum maestum tenuere silentia coetum, 15
Lentulus e celsa sublimis sede profatur:
'indole si dignum Latia, si sanguine prisco
robur inest animis, non qua tellure coacti
quamque procul tectis captae sedeamus ab urbis
cernite, sed vestrae faciem cognoscite turbae, 20
cunctaque iussuri primum hoc decernite, patres,
quod regnis populisque liquet, nos esse senatum.
nam vel Hyperboreae plaustrum glaciale sub Ursae
vel plaga qua torrens claususque vaporibus axis
nec patitur noctes nec iniquos crescere soles, 25
si Fortuna ferat, rerum nos summa sequetur
imperiumque comes. Tarpeia sede perusta

22 nos] non P : vos V

Gallorum facibus Veiosque habitante Camillo
illic Roma fuit. non umquam perdidit ordo
mutato sua iura solo. maerentia tecta 30
Caesar habet vacuasque domos legesque silentis
clausaque iustitio tristi fora; curia solos
illa videt patres plena quos urbe fugavit:
ordine de tanto quisquis non exulat hic est.
ignaros scelerum longaque in pace quietos 35
bellorum primus sparsit furor: omnia rursus
membra loco redeunt. en, totis viribus orbis
Hesperiam pensant superi: iacet hostis in undis
obrutus Illyricis, Libyae squalentibus arvis
Curio Caesarei cecidit pars magna senatus. 40
tollite signa, duces, fatorum impellite cursum,
spem vestram praestate deis, Fortunaque tantos
det vobis animos quantos fugientibus hostem
causa dabat. nostrum exhausto ius clauditur anno:
vos, quorum finem non est sensura potestas, 45
consulite in medium, patres, Magnumque iubete
esse ducem.'

Laeto nomen clamore senatus
excipit et Magno fatum patriaeque suumque
imposuit. tunc in reges populosque merentis
sparsus honor, pelagique potens Phoebeia donis 50
exornata Rhodos gelidique inculta iuventus
Taygeti, fama veteres laudantur Athenae,
Massiliaeque suae donatur libera Phocis;
tum Sadalam fortemque Cotyn fidumque per arma

31–91 *in* N **39** libyae MV : lybaeo *vel* -os ZM : libyes Z^2PGU **43** vobis M : no- NΩ **44** exhausto] exacto N **50** pelago N **52** taygeti Z^2 (taug-) ω, C (taieti) : -te ZM : -tae *a Gelsomino coniectum falso putavit Rutz*^{2} fama NZ^2ω : famae ZM veteris M^2 **53** *om.* NP (*interpr.* c), *post* **54** *ponunt* ZM

Deiotarum et gelidae dominum Rhascypolin orae 55
collaudant, Libyamque iubent auctore senatu
sceptrifero parere Iubae. pro tristia fata!
et tibi, non fidae gentis dignissime regno,
Fortunae, Ptolemaee, pudor crimenque deorum,
cingere Pellaeo pressos diademate crinis 60
permissum. saevum in populos puer accipis ensem,
atque utinam in populos! donata est regia Lagi,
accessit Magni iugulus, regnumque sorori
ereptum est soceroque nefas.

Iam turba soluto
arma petit coetu; quae cum populique ducesque 65
casibus incertis et caeca sorte pararent,
solus in ancipites metuit descendere Martis
Appius eventus, finemque expromere rerum
sollicitat superos multosque obducta per annos
Delphica fatidici reserat penetralia Phoebi. 70

Hesperio tantum quantum summotus Eoo
cardine Parnasos gemino petit aethera colle,
mons Phoebo Bromioque sacer, cui numine mixto
Delphica Thebanae referunt trieterica Bacchae.
hoc solum fluctu terras mergente cacumen 75
eminuit pontoque fuit discrimen et astris.
tu quoque vix summam, seductus ab aequore, rupem
extuleras, unoque iugo, Parnase, latebas.
ultor ibi expulsae, premeret cum viscera partus,
matris adhuc rudibus Paean Pythona sagittis 80
explicuit, cum regna Themis tripodasque teneret.
ut vidit Paean vastos telluris hiatus
divinam spirare fidem ventosque loquaces

55 gelidae ω : gedilae ZM : gelae N t(h)rascypolin *vel sim.* ΩC : Rhascuporin *Kahrstedt* (-cip- *Scaliger*) 59 ptolemaee NZMP : ptolom- GUV 61 permissum est Z^2UC accipis Nω : -pit ZM 82 Paean] primum *Bentley* : victor *SB*[3] sub quibus ut vidit (*om.* Paean) *Delz, per litteras*

exhalare solum, sacris se condidit antris,
incubuitque adyto vates ibi factus Apollo. 85
Quis latet hic superum? quod numen ab aethere pressum
dignatur caecas inclusum habitare cavernas?
quis terram caeli patitur deus, omnia cursus
aeterni secreta tenens mundoque futuri
conscius, ac populis sese proferre paratus 90
contactumque ferens hominis, magnusque potensque,
sive canit fatum seu, quod iubet ille canendo,
fit fatum? forsan, terris inserta regendis
aere libratum vacuo quae sustinet orbem,
totius pars magna Iovis Cirrhaea per antra 95
exit et aetherio trahitur conexa Tonanti.
hoc ubi virgineo conceptum est pectore numen,
humanam feriens animam sonat oraque vatis
solvit, ceu Siculus flammis urguentibus Aetnam
undat apex, Campana fremens ceu saxa vaporat 100
conditus Inarimes aeterna mole Typhoeus.
Hoc tamen expositum cunctis nullique negatum
numen ab humani solum se labe furoris
vindicat. haud illic tacito mala vota susurro
concipiunt, nam fixa canens mutandaque nulli 105
mortales optare vetat; iustisque benignus
saepe dedit sedem totas mutantibus urbes,
ut Tyriis, dedit ille minas impellere belli,
ut Salaminiacum meminit mare; sustulit iras
telluris sterilis monstrato fine, resolvit 110
aera tabificum. non ullo saecula dono
nostra carent maiore deum, quam Delphica sedes
quod siluit, postquam reges timuere futura

85 apollo est N 88 caeli *om.* N 89 mundo NZMG : -di UV : *de* P *n.l.* 91 contactumque (contra- C) Z^2PUVC : -um ZM : -usque NG 110 sterilis PUV : -les ZMG 112 maiore GUV : -ra ZMP 113 *om.* Z (*interpr.* c)

et superos vetuere loqui. nec voce negata
Cirrhaeae maerent vates, templique fruuntur 115
iustitio. nam, si qua deus sub pectora venit,
numinis aut poena est mors immatura recepti
aut pretium; quippe ex stimulo fluctuque furoris
compages humana labat, pulsusque deorum
concutiunt fragiles animas. sic tempore longo 120
immotos tripodas vastaeque silentia rupis
Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
sollicitat. iussus sedes laxare verendas
antistes pavidamque deis immittere vatem
Castalios circum latices nemorumque recessus 125
Phemonoen errore vagam curisque vacantem
corripuit cogitque fores irrumpere templi.
limine terrifico metuens consistere Phoebas
absterrere ducem noscendi ardore futura
cassa fraude parat. 'quid spes' ait 'improba veri 130
te, Romane, trahit? muto Parnasos hiatu
conticuit pressitque deum, seu spiritus istas
destituit fauces mundique in devia versum
duxit iter, seu, barbarica cum lampade Python
arsit, in immensas cineres abiere cavernas 135
et Phoebi tenuere viam, seu sponte deorum
Cirrha silet farique sat est arcana futuri
carmina longaevae vobis commissa Sibyllae,
seu Paean solitus templis arcere nocentes,
ora quibus solvat, nostro non invenit aevo.' 140
Virginei patuere doli, fecitque negatis
numinibus metus ipse fidem. tum torta priores
stringit vitta comas, crinesque in terga solutos
candida Phocaica complectitur infula lauro.
haerentem dubiamque premens in templa sacerdos 145

118 quippe ex *Delz, per litteras* : quippe (p *ex* c, ppe *in ras.*) M : quiq; Z stimulos MZ 137 fari *Burman* : fati Ω

impulit. illa pavens adyti penetrale remoti
fatidicum prima templorum in parte resistit
atque deum simulans sub pectore ficta quieto
verba refert, nullo confusae murmure vocis
instinctam sacro mentem testata furore, 150
haud aeque laesura ducem cui falsa canebat
quam tripodas Phoebique fidem. non rupta trementi
verba sono nec vox antri complere capacis
sufficiens spatium nulloque horrore comarum
excussae laurus immotaque limina templi 155
securumque nemus veritam se credere Phoebo
prodiderant. sensit tripodas cessare furensque
Appius 'et nobis meritas dabis, impia, poenas
et superis, quos fingis', ait 'nisi mergeris antris
deque orbis trepidi tanto consulta tumultu 160
desinis ipsa loqui.' tandem conterrita virgo
confugit ad tripodas vastisque adducta cavernis
haesit et insueto concepit pectore numen,
quod non exhaustae per tot iam saecula rupis
spiritus ingessit vati; tandemque potitus 165
pectore Cirrhaeo non umquam plenior artus
Phoebados irrupit Paean mentemque priorem
expulit atque hominem toto sibi cedere iussit
pectore. bacchatur demens aliena per antrum
colla ferens, vittasque dei Phoebeaque serta 170
erectis discussa comis per inania templi
ancipiti cervice rotat spargitque vaganti
obstantis tripodas magnoque exaestuat igne
iratum te, Phoebe, ferens. nec verbere solo
uteris et stimulis flammasque in viscera mergis: 175

152–211 *in* N **155** limina] culmina NZG **157** prodiderat NG **158** impia NZ[2]PUV : improba ZMG, *Serv. Aen. 6, 662* **159** fingis NZ[2]GV : -git P : -ges ZM : fugis U **162** adducta NZMP : abd- GV : *eras. in* U **163** insueto Nω : invito ZM **174** solo NΩ : solum G **175** stimulis PGV : -los NZMU

accipit et frenos, nec tantum prodere vati
quantum scire licet. venit aetas omnis in unam
congeriem, miserumque premunt tot saecula pectus,
tanta patet rerum series, atque omne futurum
nititur in lucem, vocemque petentia fata 180
luctantur; non prima dies, non ultima mundi,
non modus Oceani, numerus non derat harenae.
qualis in Euboico vates Cumana recessu
indignata suum multis servire furorem
gentibus ex tanta fatorum strage superba 185
excerpsit Romana manu, sic plena laborat
Phemonoe Phoebo, dum te, consultor operti
Castalia tellure dei, vix invenit, Appi,
inter fata diu quaerens tam magna latentem.
spumea tum primum rabies vaesana per ora 190
effluit et gemitus et anhelo clara meatu
murmura, tum maestus vastis ululatus in antris
extremaeque sonant domita iam virgine voces:
'effugis ingentes, tanti discriminis expers,
bellorum, Romane, minas, solusque quietem 195
Euboici vasta lateris convalle tenebis.'
cetera suppressit faucesque obstrinxit Apollo.
Custodes tripodes fatorum arcanaque mundi
tuque, potens veri Paean nullumque futuri
a superis celate diem, suprema ruentis 200
imperii caesosque duces et funera regum
et tot in Hesperio collapsas sanguine gentis
cur aperire times? an nondum numina tantum
decrevere nefas et adhuc dubitantibus astris
Pompei damnare caput tot fata tenentur? 205

182 deerrat N 183 qualis ς : talis N Ω, *fort. recte* (*cf. Fraenkel, 508 = 281*) 192 maestus Ω : primum N (*ex* 190) 197 obstrinxit* N (*def. Souter*[1], *Souter*[3]) : -ruxit Ω

vindicis an gladii facinus poenasque furorum
regnaque ad ultores iterum redeuntia Brutos
ut peragat Fortuna, taces?
Tum pectore vatis
impactae cessere fores, expulsaque templis
prosiluit; perstat rabies, nec cuncta locutae, 210
quem non emisit, superest deus. illa feroces
torquet adhuc oculos totoque vagantia caelo
lumina, nunc vultu pavido, nunc torva minaci;
stat numquam facies; rubor igneus inficit ora
liventesque genas; nec qui solet esse timenti, 215
terribilis sed pallor inest; nec fessa quiescunt
corda, sed, ut tumidus Boreae post flamina pontus
rauca gemit, sic muta levant suspiria vatem.
dumque a luce sacra, qua vidit fata, refertur
ad vulgare iubar, mediae venere tenebrae. 220
immisit Stygiam Paean in viscera Lethen,
quae raperet secreta deum. tum pectore verum
fugit et ad Phoebi tripodas rediere futura,
vixque refecta cadit. nec te vicinia leti
territat ambiguis frustratum sortibus, Appi; 225
iure sed incerto mundi subsidere regnum
Chalcidos Euboicae vana spe rapte parabas.
heu demens, nullum belli sentire fragorem,
tot mundi caruisse malis, praestare deorum

209 templo N 210 perstat NΩ : res- Z[2] locutae ΩC : -ta est UV : loctae N 211 illa *edd. vett.* : ille NΩC, *def. Mayer*[1], *qui* torva *cum* facies *coniungit Grotium secutus* 218 muta ZMP : multa GUV 226 regnum Ω, *Serv. Aen. 11, 268* : -no *Micyllus* : in agro *Weber* : tuta *mallem* (*cf.* 6, 150 tuta fugae; 10, 459 tuta domus). *quod si sana est traditio, Appius, dum incertum est quis mundi regnum occupaturus sit, suum sibi regnum in Graeciae oppido promittebat; vir enim talis tali loco pro rege fuisset. nam quo modo 'praedium' Housman monente interpretemur nullus video, praesertim insequente genitivo* Chalcidos

excepta quis Morte potest? secreta tenebis 230
litoris Euboici memorando condite busto,
qua maris angustat fauces saxosa Carystos
et, tumidis infesta colit quae numina, Rhamnus,
artatus rapido fervet qua gurgite pontus
Euripusque trahit, cursum mutantibus undis, 235
Chalcidicas puppes ad iniquam classibus Aulin.
Interea domitis Caesar remeabat Hiberis
victrices aquilas alium laturus in orbem,
cum prope fatorum tantos per prospera cursus
avertere dei. nullo nam Marte subactus 240
intra castrorum timuit tentoria ductor
perdere successus scelerum, cum paene fideles
per tot bella manus satiatae sanguine tandem
destituere ducem; seu maesto classica paulum
intermissa sono claususque et frigidus ensis 245
expulerat belli furias, seu, praemia miles
dum maiora petit, damnat causamque ducemque
et scelere imbutos etiamnunc venditat enses.
haud magis expertus discrimine Caesar in ullo est
quam non e stabili tremulo sed culmine cuncta 250
despiceret staretque super titubantia fultus.
tot raptis truncus manibus gladioque relictus
paene suo, qui tot gentis in bella trahebat,
scit non esse ducis strictos sed militis enses.
non pavidum iam murmur erat nec pectore tecto 255
ira latens; nam quae dubias constringere mentes
causa solet, dum quisque pavet quibus ipse timori est,
seque putat solum regnorum iniusta gravari,
haud retinet. quippe ipsa metus exsolverat audax
turba suos: quidquid multis peccatur inultum est. 260
effudere minas: 'liceat discedere, Caesar,
a rabie scelerum. quaeris terraque marique

246 expulerant ZU 249 est PUV : *om.* ZMGC

his ferrum iugulis animasque effundere viles
quolibet hoste paras; partem tibi Gallia nostri
eripuit, partem duris Hispania bellis, 265
pars iacet Hesperia, totoque exercitus orbe
te vincente perit. terris fudisse cruorem
quid iuvat Arctois Rhodano Rhenoque subactis?
tot mihi pro bellis bellum civile dedisti.
cepimus expulso patriae cum tecta senatu, 270
quos hominum vel quos licuit spoliare deorum?
imus in omne nefas manibus ferroque nocentes,
paupertate pii. finis quis quaeritur armis?
quid satis est, si Roma parum est? iam respice canos
invalidasque manus et inanis cerne lacertos. 275
usus abit vitae, bellis consumpsimus aevum:
ad mortem dimitte senes. en improba vota:
non duro liceat morientia caespite membra
ponere, non anima galeam fugiente ferire
atque oculos morti clausuram quaerere dextram; 280
coniugis illabi lacrimis, unique paratum
scire rogum. liceat morbis finire senectam,
sit praeter gladios aliquod sub Caesare fatum.
quid velut ignaros ad quae portenta paremur
spe trahis? usque adeo soli civilibus armis 285
nescimus cuius sceleris sit maxima merces?
nil actum est bellis, si nondum comperit istas
omnia posse manus. nec fas nec vincula iuris
hoc audere vetant: Rheni mihi Caesar in undis
dux erat, hic socius; facinus quos inquinat aequat. 290
adde quod ingrato meritorum iudice virtus
nostra perit: quidquid gerimus Fortuna vocatur.

272–301 *in* N 275 carne *Oudendorp* 279 anima (-am ZM) ... galeam Ω : -mam ... -ea N 284–290 *locus difficilis nec recte, opinor, ab editoribus intellectus; cf. SB*[2]

nos fatum sciat esse suum. licet omne deorum
obsequium speres, irato milite, Caesar,
pax erit.' haec fatus totis discurrere castris 295
coeperat infestoque ducem deposcere vultu.
sic eat, o superi: quando pietasque fidesque
destituunt moresque malos sperare relictum est,
finem civili faciat discordia bello.
Quem non ille ducem potuit terrere tumultus? 300
fata sed in praeceps solitus demittere Caesar
fortunamque suam per summa pericula gaudens
exercere venit; nec dum desaeviat ira
expectat: medios properat temptare furores.
non illis urbem spoliandaque templa negasset 305
Tarpeiamque Iovis sedem matresque senatus
passurasque infanda nurus. vult omnia certe
a se saeva peti, vult praemia Martis amari;
militis indomiti tantum mens sana timetur.
non pudet, heu, Caesar, soli tibi bella placere 310
iam manibus damnata tuis? hos ante pigebit
sanguinis? his ferri grave ius erit, ipse per omne
fasque nefasque rues? lassare et disce sine armis
posse pati; liceat scelerum tibi ponere finem.
saeve, quid insequeris? quid iam nolentibus instas? 315
bellum te civile fugit. stetit aggere fulti
caespitis intrepidus vultu meruitque timeri
non metuens, atque haec ira dictante profatur:
'qui modo in absentem vultu dextraque furebas,
miles, habes nudum promptumque ad vulnera pectus. 320
hic fuge, si belli finis placet, ense relicto.

297 eat o NV, U *in ras.* : fato ZM : fas o P : placeat G 300 ducem] virum N 301 demittere ZM : dim- NGV : comm- PU 305 urbem* *Kortte ex* ς : -es Ω 311 tuis Z^2UV : suis ΩA^2C 312 ius (lus ZM) erit Ω : ius erat U : iusserit PC 314 tibi ZMG, U *in ras.* : sibi PV *post* 321 *versum interpolatum habet* U, *habuisse vid.* N : si non feminei vultus linguaeque tumultus

detegit imbelles animas nil fortiter ausa
seditio tantumque fugam meditata iuventus
ac ducis invicti rebus lassata secundis.
vadite meque meis ac bella relinquite fatis. 325
invenient haec arma manus, vobisque repulsis
tot reddet Fortuna viros quot tela vacabunt.
anne fugam Magni tanta cum classe secuntur
Hesperiae gentes, nobis victoria turbam
non dabit, impulsi tantum quae praemia belli 330
auferat et vestri rapta mercede laboris
lauriferos nullo comitetur vulnere currus?
vos despecta senes exhaustaque sanguine turba
cernetis nostros iam plebs Romana triumphos.
Caesaris an cursus vestrae sentire putatis 335
damnum posse fugae? veluti, si cuncta minentur
flumina quos miscent pelago subducere fontes,
non magis ablatis umquam descenderit aequor,
quam nunc crescit, aquis. an vos momenta putatis
ulla dedisse mihi? numquam sic cura deorum 340
se premet, ut vestrae morti vestraeque saluti
fata vacent: procerum motus haec cuncta secuntur;
humanum paucis vivit genus. orbis Hiberi
horror et Arctoi nostro sub nomine miles
Pompeio certe fugeres duce. fortis in armis 345
Caesareis Labienus erat: nunc transfuga vilis
cum duce praelato terras atque aequora lustrat.
nec melior mihi vestra fides, si bella nec hoste
nec duce me geritis. quisquis mea signa relinquens
non Pompeianis tradit sua partibus arma, 350

325 ac* *Millard* : ad (d *in ras.* M) Ω 328 secuntur ZMP : sequen- Z²GUV 331–345 *initia versuum in* N 335 *om.* U 338 descenderit ZMC : -ret GV : decreverit PU 341 premet ZMG : -mit Z²PUV 346–360 *clausulae versuum in* N

hic numquam vult esse meus. sunt ista profecto
curae castra deis, qui me committere tantis
non nisi mutato voluerunt milite bellis.
heu, quantum Fortuna umeris iam pondere fessis
amolitur onus! sperantis omnia dextras 355
exarmare datur, quibus hic non sufficit orbis:
iam certe mihi bella geram. discedite castris,
tradite nostra viris ignavi signa, Quirites.
at paucos, quibus haec rabies auctoribus arsit,
non Caesar sed poena tenet. procumbite terra 360
infidumque caput feriendaque tendite colla.
et tu, quo solo stabunt iam robore castra,
tiro rudis, specta poenas et disce ferire,
disce mori.'
Tremuit saeva sub voce minantis
vulgus iners, unumque caput tam magna iuventus 365
privatum factura timet, velut ensibus ipsis
imperet invito moturus milite ferrum.
ipse pavet ne tela sibi dextraeque negentur
ad scelus hoc Caesar: vicit patientia saevi
spem ducis, et iugulos, non tantum praestitit ensis. 370
nil magis assuetas sceleri quam perdere mentis
atque perire tenet. tam diri foederis ictu
parta quies, poenaque redit placata iuventus.
Brundisium decimis iubet hanc attingere castris
et cunctas revocare rates quas avius Hydrus 375
antiquusque Taras secretaque litora Leucae,
quas recipit Salpina palus et subdita Sipus
montibus, Ausoniam qua torquens frugifer oram
Delmatico Boreae Calabroque obnoxius Austro
Apulus Hadriacas exit Garganus in undas. 380

361–390 *in* N **372** tenet NZMG : timet PUV **375** revocare] retinere NV **377** salapina ς (*cf. Gelsomino*[2], *132*) : salamina N **379** delmatico Ω : dal- Z^2GV

ipse petit trepidam tutus sine milite Romam
iam doctam servire togae, populoque precanti
scilicet indulgens summo dictator honori
contigit et laetos fecit se consule fastos.
namque omnis voces, per quas iam tempore tanto 385
mentimur dominos, haec primum repperit aetas,
qua, sibi ne ferri ius ullum, Caesar, abesset,
Ausonias voluit gladiis miscere secures
addidit et fasces aquilis et nomen inane
imperii rapiens signavit tempora digna 390
maesta nota; nam quo melius Pharsalicus annus
consule notus erit? fingit sollemnia Campus
et non admissae dirimit suffragia plebis
decantatque tribus et vana versat in urna.
nec caelum servare licet: tonat augure surdo, 395
et laetae iurantur aves bubone sinistro.
inde perit primum quondam veneranda potestas
iuris inops; tantum careat ne nomine tempus
menstruus in fastos distinguit saecula consul.
nec non Iliacae numen quod praesidet Albae, 400
haud meritum Latio sollemnia sacra subacto,
vidit flammifera confectas nocte Latinas.
Inde rapit cursus et, quae piger Apulus arva
deseruit rastris et inerti tradidit herbae,
ocior et caeli flammis et tigride feta 405
transcurrit, curvique tenens Minoia tecta
Brundisii clausas ventis brumalibus undas
invenit et pavidas hiberno sidere classes.
turpe duci visum rapiendi tempora belli
in segnes exisse moras, portuque teneri 410

383 summo ... honori ZM : -mo ... -re Z^2GV, P *in ras.* : -mum ... -rem N(?)U 386 dominos* a (*cf. SB*[3]) : -nis NΩ 388 hesperias N 390 tempora] nomina N 398 tantum careat ω : c- t- ZM 401–404 *om.* P 406 *om.* U

dum pateat tutum vel non felicibus aequor.
expertes animos pelagi sic robore complet:
'fortius hiberni flatus caelumque fretumque,
cum cepere, tenent quam quos incumbere certos
perfida nubiferi vetat inconstantia veris. 415
nec maris anfractus lustrandaque litora nobis,
sed recti fluctus soloque Aquilone secandi.
hic utinam summi curvet carchesia mali
incumbatque furens et Graia ad moenia perflet,
ne Pompeiani Phaeacum e litore toto 420
languida iactatis comprendant carbasa remis.
rumpite quae retinent felices vincula proras:
iam dudum nubes et saevas perdimus undas.'
Sidera prima poli Phoebo labente sub undas
exierant et luna suas iam fecerat umbras, 425
cum pariter solvere rates, totosque rudentes
laxavere sinus et flexo navita cornu
obliquat laevo pede carbasa summaque pandens
sipara velorum perituras colligit auras.
vix primum levior propellere lintea ventus 430
incipit exiguumque tument, et reddita malo
in mediam cecidere ratem, terraque relicta
non valet ipsa sequi puppes quae vexerat aura.
aequora lenta iacent, alto torpore ligatae
pigrius immotis haesere paludibus undae. 435
sic stat iners Scythicas astringens Bosporos undas,

414 cepere ZM : coep- ω 419 furens Z²PUV, G *in ras.* : fer- ZM 420 ne GUVC : nec ZA²MP 421 iactatis V, U (-tis *in ras.*) : ictantis ZM : iactantes Z²PG remis Z² V : -i ZMP : remo U : mali G 426 rudentes PUV : -tis ZMGC 428 pandens GUV : pend- Z, M(?)P : p. C : tend- *Isid. Or. 19, 3, 4* 429 sipara ZMPC, *Isid.* : sup- U : supp- GV 430 vix *Housman* : ut Ω 431 et ΩC : mox Z²GV 434 torpore GUV : -pere ZMP ligate *Vat. 3284* (F) : -ta Ω (a *alt. in ras.* M) : -to Z

cum glacie retinente fretum non impulit Hister,
immensumque gelu tegitur mare; comprimit unda
deprendit quascumque rates, nec pervia velis
aequora frangit eques, fluctuque latente sonantem 440
orbita migrantis scindit Maeotida Bessi.
saeva quies pelagi, maestoque ignava profundo
stagna iacentis aquae; veluti deserta regente
aequora natura cessant, pontusque vetustas
oblitus servare vices non commeat aestu, 445
non horrore tremit, non solis imagine vibrat.
casibus innumeris fixae patuere carinae.
illinc infestae classes et inertia tonsis
aequora moturae, gravis hinc languore profundi
obsessis ventura fames. nova vota timori 450
sunt inventa novo, fluctus nimiasque precari
ventorum vires, dum se torpentibus unda
excutiat stagnis et sit mare. nubila nusquam
undarumque minae; caelo languente fretoque
naufragii spes omnis abit. sed nocte fugata 455
laesum nube dies iubar extulit imaque sensim
concussit pelagi movitque Ceraunia nautis.
inde rapi coepere rates atque aequora classem
curva sequi, quae iam vento fluctuque secundo
lapsa Palaestinas uncis confixit harenas. 460

Prima duces iunctis vidit consistere castris
tellus quam volucer Genusus, quam mollior Hapsus
circumeunt ripis. Hapso gestare carinas
causa palus, leni quam fallens egerit unda;
at Genusum nunc sole nives nunc imbre solutae 465
praecipitant. neuter longo se gurgite lassat,
sed minimum terrae vicino litore novit.

443 iacentis ZGV : ta- MPU regente M[2] : rig- Ω **448** illinc UVC : -ic Ω **449** hinc Z[2]UVC : hic Ω **456** dies Z[2]PU : diis ZM : diem GV **461** iunctis vidit ω : v- i- ZM **462** apsus GV (*item* 463). *cf. Gelsomino*[2], *658 sq.*

hoc Fortuna loco tantae duo nomina famae
composuit, miserique fuit spes irrita mundi
posse duces parva campi statione diremptos 470
admotum damnare nefas; nam cernere vultus
et voces audire datur, multosque per annos
dilectus tibi, Magne, socer post pignora tanta,
sanguinis infausti subolem partemque nepotum,
te nisi Niliaca propius non vidit harena. 475
Caesaris attonitam miscenda ad proelia mentem
ferre moras scelerum partes iussere relictae.
ductor erat cunctis audax Antonius armis
iam tum civili meditatus Leucada bello.
illum saepe minis Caesar precibusque morantem 480
evocat: 'o mundi tantorum causa laborum,
quid superos et fata tenes? sunt cetera cursu
acta meo, summam rapti per prospera belli
te poscit Fortuna manum. non rupta vadosis
Syrtibus incerto Libye nos dividit aestu. 485
numquid inexperto tua credimus arma profundo
inque novos traheris casus? ignave, venire
te Caesar, non ire iubet; prior ipse per hostes
percussi medios alieni iuris harenas.
tu mea castra times? pereuntia tempora fati 490
conqueror, in ventos impendo vota fretumque.
ne retine dubium cupientis ire per aequor:
si bene nota mihi est, ad Caesaris arma iuventus
naufragio venisse volet. iam voce doloris
utendum est: non ex aequo divisimus orbem; 495
Epirum Caesarque tenet totusque senatus,
Ausoniam tu solus habes.' his terque quaterque
vocibus excitum postquam cessare videbat,

474 partem* *SB*[3] : mortem ΩC nepotum ΩC : -tis Z[2]G **481** mundi ΩC : -do U laborum] malo- Z[2]G, C (m.) (*cf. ad* 2, 317) **489** medios *Oudendorp* : -ias ΩC

dum se desse deis ac non sibi numina credit,
sponte per incautas audet temptare tenebras 500
quod iussi timuere fretum, temeraria prono
expertus cessisse deo, fluctusque verendos
classibus exigua sperat superare carina.
  Solverat armorum fessas nox languida curas,
parva quies miseris, in quorum pectora somno 505
dat vires fortuna minor; iam castra silebant,
tertia iam vigiles commoverat hora secundos:
Caesar sollicito per vasta silentia gressu
vix famulis audenda parat, cunctisque relictis
sola placet Fortuna comes. tentoria postquam 510
egressus vigilum somno cedentia membra
transiluit, questus tacite quod fallere posset,
litora curva legit, primisque invenit in undis
rupibus exesis haerentem fune carinam.
rectorem dominumque ratis secura tenebat 515
haud procul inde domus, non ullo robore fulta
sed sterili iunco cannaque intexta palustri
et latus inversa nudum munita phaselo.
haec Caesar bis terque manu quassantia tectum
limina commovit. molli consurgit Amyclas 520
quem dabat alga toro. 'quisnam mea naufragus' inquit
'tecta petit, aut quem nostrae Fortuna coegit
auxilium sperare casae?' sic fatus ab alto
aggere iam tepidae sublato fune favillae
scintillam tenuem commotos pavit in ignes, 525
securus belli: praedam civilibus armis
scit non esse casas. o vitae tuta facultas
pauperis angustique lares! o munera nondum
intellecta deum! quibus hoc contingere templis

499 dum] cum PU **500** tenebras ω : lateb- ZM, C (l.) **512** posset GUV : -sit ZM : potest P **524** fune] f. C : fuste U^2V^2 : torre *Bentley* **528** *num* larĭs?

aut potuit muris, nullo trepidare tumultu 530
Caesarea pulsante manu? tum poste recluso
dux ait 'expecta votis maiora modestis
spesque tuas laxa, iuvenis: si iussa secutus
me vehis Hesperiam, non ultra cuncta carinae
debebis manibusque ⟨tuis saevamve quereris 535
pauperiem deflens⟩ inopem duxisse senectam.
ne cessa praebere deo tua fata volenti 536
angustos opibus subitis implere penates.'
sic fatur, quamquam plebeio tectus amictu,
indocilis privata loqui. tum pauper Amyclas
'multa quidem prohibent nocturno credere ponto. 540
nam sol non rutilas deduxit in aequora nubes
concordesque tulit radios: Noton altera Phoebi,
altera pars Borean diducta luce vocabat.
orbe quoque exhaustus medio languensque recessit
spectantis oculos infirmo lumine passus. 545
lunaque non gracili surrexit lucida cornu
aut orbis medii puros exesa recessus,
nec duxit recto tenuata cacumina cornu,
ventorumque notam rubuit; tum lurida pallens
ora tulit vultu sub nubem tristis ituro. 550
sed mihi nec motus nemorum nec litoris ictus
nec placet incurvus qui provolat aequore delphin,
aut siccum quod mergus amat, quodque ausa volare
ardea sublimis pinnae confisa natanti,

535 que ZMV : ve PGU 535 *additamentum Housmanianum refinxit SB*[3] 541 rutilas PUV : -lans G : -los Z[2] : rutulas ZM 543 diducta ω : ded- ZMC 545 spectantis ZM : -ntes G : -ntisque PUV 548 *versum neque intellectu facilem et post 546 inconcinnum abiectum velim* 549 notam ZM : -a ωC 552 incurvus* *Bentley* : incertus ΩC qui ωC : quid ZM : qua Z[2] : quod ς, *Bentley* provolat aequore* *Steinhart* : provocat aequora Ω 554 natanti] *vide Graham*

quodque caput spargens undis, velut occupet imbrem, 555
instabili gressu metitur litora cornix.
sed, si magnarum poscunt discrimina rerum,
haud dubitem praebere manus: vel litora tangam
iussa, vel hoc potius pelagus flatusque negabunt.'
Haec fatur, solvensque ratem dat carbasa ventis; 560
ad quorum motus non solum lapsa per altum
aera dispersos traxere cadentia sulcos
sidera, sed summis etiam quae fixa tenentur
astra polis sunt visa quati. niger inficit horror
terga maris, longo per multa volumina tractu 565
aestuat unda minax, flatusque incerta futuri
turbida testantur conceptos aequora ventos.
tum rector trepidae fatur ratis: 'aspice saevum
quanta paret pelagus: Zephyros intendat an Austros
incertum est; puppim dubius ferit undique pontus. 570
nubibus et caelo Notus est; si murmura ponti
consulimus, Cori veniet mare. gurgite tanto
nec ratis Hesperias tanget nec naufragus oras:
desperare viam et vetitos convertere cursus
sola salus. liceat vexata litora puppe 575
prendere, ne longe nimium sit proxima tellus.'
Fisus cuncta sibi cessura pericula Caesar
'sperne minas' inquit 'pelagi ventoque furenti
trade sinum. Italiam si caelo auctore recusas,
me pete. sola tibi causa est haec iusta timoris, 580
vectorem non nosse tuum, quem numina numquam
destituunt, de quo male tunc Fortuna meretur
cum post vota venit. medias perrumpe procellas
tutela secure mea. caeli iste fretique,

569 paret ZMG : parat PV : parit U austros GUV, P *in ras.* : euros ZM 572 veniet (*vide SB*[2]; *coniectura* venit *nihil opus esse recte disputavit Mayer*[3])] ferient V : verrent *Grotius ex codd.* 575 puppe $Z^2\omega$: -pi ZM 576 ne V : nec ΩC

non puppis nostrae labor est: hanc Caesare pressam 585
a fluctu defendet onus. nec longa furori
ventorum saevo dabitur mora: proderit undis
ista ratis. ne flecte manum, fuge proxima velis
litora; tum Calabro portu te crede potitum
cum iam non poterit puppi nostraeque saluti 590
altera terra dari. quid tanta strage paretur
ignoras: quaerit pelagi caelique tumultu
quod praestet Fortuna mihi.' non plura locuto
avulsit laceros percussa puppe rudentis
turbo rapax fragilemque super volitantia malum 595
vela tulit; sonuit victis compagibus alnus.
Inde ruunt toto concita pericula mundo.
primus ab oceano caput exeris Atlanteo,
Core, movens aestus. iam te tollente furebat
pontus et in scopulos totas erexerat undas: 600
occurrit gelidus Boreas pelagusque retundit,
et dubium pendet, vento cui concidat, aequor.
sed Scythici vicit rabies Aquilonis et undas
torsit et abstrusas penitus vada fecit harenas.
nec perfert pontum Boreas ad saxa, suumque 605
in fluctus Cori frangit mare, motaque possunt
aequora subductis etiam concurrere ventis.
non Euri cessasse minas, non imbribus atrum
Aeolii iacuisse Notum sub carcere saxi
crediderim; cunctos solita de parte ruentis 610
defendisse suas violento turbine terras,
sic pelagus mansisse loco. nam priva procellis
aequora rapta ferunt; Aegaeas transit in undas
Tyrrhenum, sonat Ionio vagus Hadria ponto.
a quotiens frustra pulsatos aequore montis 615
obruit ille dies! quam celsa cacumina pessum

588 nec PV 589 tum ς : tunc ΩC 593 quod ΩC : quid V 612 priva *Housman* : parva ΩC 616 ille PUV : illa ZMG

tellus victa dedit! non ullo litore surgunt
tam validi fluctus, alioque ex orbe voluti
a magno venere mari, mundumque coercens
monstriferos agit unda sinus. sic rector Olympi 620
cuspide fraterna lassatum in saecula fulmen
adiuvit, regnoque accessit terra secundo,
cum mare convolvit gentes, cum litora Tethys
noluit ulla pati caelo contenta teneri.
tum quoque tanta maris moles crevisset in astra, 625
ni superum rector pressisset nubibus undas.
non caeli nox illa fuit: latet obsitus aer
infernae pallore domus nimbisque gravatus
deprimitur, fluctusque in nubibus accipit imbrem.
lux etiam metuenda perit, nec fulgura currunt 630
clara, sed obscurum nimbosus dissilit aer.
tum superum convexa tremunt atque arduus axis
intonuit motaque poli compage laborant.
extimuit natura chaos; rupisse videntur
concordes elementa moras rursusque redire 635
nox manes mixtura deis. spes una salutis,
quod tanta mundi nondum periere ruina.
quantum Leucadio placidus de vertice pontus
despicitur, tantum nautae videre trementes
fluctibus e summis praeceps mare; cumque tumentes 640
rursus hiant undae, vix eminet aequore malus.
nubila tanguntur velis et terra carina.
nam pelagus, qua parte sedet, non celat harenas
exhaustum in cumulos, omnisque in fluctibus unda est.
artis opem vicere metus, nescitque magister 645
quam frangat, cui cedat aquae. discordia ponti
succurrit miseris, fluctusque evertere puppem

617 ullo GUV : illo ZMPC 631–660 *in* N 633 intonuit PUV : inso- NZMG laborant Ω (nt *in ras.* M) : -rat NP 638–713 *perierunt in* M 640 e N : a Zω

non valet in fluctum: victum latus unda repellens
erigit, atque omni surgit ratis ardua vento.
non humilem Sasona vadis, non litora curvae 650
Leucadiae saxosa pavent oraeque malignos
Ambraciae portus, scopulosa Ceraunia nautae
summa timent.
Credit iam digna pericula Caesar
fatis esse suis. 'quantusne evertere' dixit
'me superis labor est, parva quem puppe sedentem 655
tam magno petiere mari! si gloria leti
est pelago donata mei bellisque negamur,
intrepidus quamcumque datis mihi, numina, mortem
accipiam. licet ingentes abruperit actus
festinata dies fatis, sat magna peregi. 660
Arctoas domui gentes, inimica subegi
arma metu, vidit Magnum mihi Roma secundum,
iussa plebe tuli fasces per bella negatos;
nulla meis aberit titulis Romana potestas,
nec sciet hoc quisquam nisi tu, quae sola meorum 665
conscia votorum es, me, quamvis plenus honorum
et dictator eam Stygias et consul ad umbras,
privatum, Fortuna, mori. mihi funere nullo
est opus, o superi: lacerum retinete cadaver
fluctibus in mediis, desint mihi busta rogusque, 670
dum metuar semper terraque expecter ab omni.'
haec fatum decimus, dictu mirabile, fluctus
invalida cum puppe levat, nec rursus ab alto

648 fluctum PUV : -tus NZG 650–651* non litora ... pavent *del. Guyet* 651 Leucadiae* *Håkanson*[1] : thessaliae Zω malignae N 654 quantus ZG : q. tantus N : t- UV : tantum P 658–660 mortem ... magna *om.* P (659 *interpr.* c) 659 abruperit Zω, C (-ufe-) : -umperet N 660 sat GUV : ad ZP : ac N 665 nec sciet Z^2ς : nesciet ZωC : ne sciat *Heinsius* 671 'ab *auctorem indicat, non locum', Housman, cui ratione, ut vid., adversatur Nutting*[5], *285*

aggere deiecit pelagi sed pertulit unda
scruposisque angusta vacant ubi litora saxis 675
imposuit terrae. pariter tot regna, tot urbes
fortunamque suam tacta tellure recepit.
Sed non tam remeans Caesar iam luce propinqua
quam tacita sua castra fuga comitesque fefellit.
circumfusa duci flevit gemituque suorum 680
et non ingratis incessit turba querellis:
'quo te, dure, tulit virtus temeraria, Caesar,
aut quae nos viles animas in fata relinquens
invitis spargenda dabas tua membra procellis?
cum tot in hac anima populorum vita salusque 685
pendeat et tantus caput hoc sibi fecerit orbis,
saevitia est voluisse mori. nullusne tuorum
emeruit comitum fatis non posse superstes
esse tuis? cum te raperet mare, corpora segnis
nostra sopor tenuit. pudet, heu! tibi causa petendae 690
haec fuit Hesperiae, visum est quod mittere quemquam
tam saevo crudele mari. sors ultima rerum
in dubios casus et prona pericula morti
praecipitare solet: mundi iam summa tenentem
permisisse mari tantum! quid numina lassas? 695
sufficit ad fatum belli favor iste laborque
Fortunae, quod te nostris impegit harenis?
hine usus placuere deum, non rector ut orbis
nec dominus rerum, sed felix naufragus esses?'
talia iactantis discussa nocte serenus 700

675 vacant GUV : vagant ZP **680** gemitu ZC : -us ω **681** ingratas *et* querellas G^2 *pro v.l.* incessit ZPUC : inge- GV **686** *anne* tantum? **691** quod mittere ZPU : commi- GVC **693** morti PG : -is ZUV **695** numina lassas ZGV : fata fatigas PU (*cf. Fraenkel, 508 = 280*) **696** fatum ZG : fatum *et* factum *Prisc. GLK II, 523* : summam PUV favor iste labor ZGU, C (f. i. l.), *Prisc.* : l- i- f- PV **697** quod PU, *Prisc.* : quo ZG : quae V

oppressit cum sole dies, fessumque tumentes
composuit pelagus ventis patientibus undas.
  Nec non Hesperii lassatum fluctibus aequor
ut videre duces, purumque insurgere caelo
fracturum pelagus Borean, solvere carinas. 705
quas ventus doctaeque pari moderamine dextrae
permixtas habuere diu, latumque per aequor,
ut terrestre, coit consertis puppibus agmen.
sed nox saeva modum vento velique tenorem
eripuit nautis excussitque ordine puppes. 710
Strymona sic gelidum bruma pellente relinquunt
poturae te, Nile, grues, primoque volatu
effingunt varias casu monstrante figuras;
mox, ubi percussit tensas Notus altior alas,
confusos temere immixtae glomerantur in orbes, 715
et turbata perit dispersis littera pinnis.
cum primum redeunte die violentior aer
puppibus incubuit Phoebeo concitus ortu,
praetereunt frustra temptati litora Lissi
Nymphaeumque tenent: nudas Aquilonibus undas 720
succedens Boreae iam portum fecerat Auster.
  Undique collatis in robur Caesaris armis
summa videns duri Magnus discrimina Martis
iam castris instare suis seponere tutum
coniugii decrevit onus Lesboque remota 725
te procul a saevi strepitu, Cornelia, belli
occulere. heu, quantum mentes dominatur in aequas
iusta Venus! dubium trepidumque ad proelia, Magne,

703 hesperii PUV : -iis ZG 709 vento* *coni. Housman* (*cf.* 8, 492) : -ti Zω, *ei quod est* veli *assimilatum* (*non persuadet H.-W.*[8]) 714 *redit* M densas PU 720 Aquilonibus *dativus est; cf. OLD* nudus *4b. dico propter Barratt* 723 duri ZMG : sivi P : saevi UV 725 remota ZGV : -am MPU 727 aequas] *opinor, bene inter se compositas; alii aliter (v. Barratt)*

te quoque fecit amor; quod nolles stare sub ictu
Fortunae quo mundus erat Romanaque fata, 730
coniunx sola fuit. mentem iam verba paratam
destituunt, blandaeque iuvat ventura trahentem
indulgere morae et tempus subducere fatis.
nocte sub extrema pulso torpore quietis
dum fovet amplexu gravidum Cornelia curis 735
pectus et aversi petit oscula grata mariti,
umentis mirata genas percussaque caeco
vulnere non audet flentem deprendere Magnum.
ille gemens 'non nunc vita mihi dulcior', inquit
'cum taedet vitae, laeto sed tempore, coniunx, 740
venit maesta dies et quam nimiumque parumque
distulimus; iam totus adest in proelia Caesar.
cedendum est bellis, quorum tibi tuta latebra
Lesbos erit. desiste preces temptare: negavi
iam mihi. non longos a me patiere recessus; 745
praecipites aderunt casus: properante ruina
summa cadunt. satis est audisse pericula Magni;
meque tuus decepit amor, civilia bella
si spectare potes. nam me iam Marte parato
securos cepisse pudet cum coniuge somnos, 750
eque tuo, quatiunt miserum cum classica mundum,
surrexisse sinu. vereor civilibus armis
Pompeium nullo tristem committere damno.
tutior interea populis et tutior omni
rege late, positamque procul fortuna mariti 755
non tota te mole premat. si numina nostras
impulerint acies, maneat pars optima Magni,
sitque mihi, si fata prement victorque cruentus,
quo fugisse velim.'
Vix tantum infirma dolorem

729 *om.* Z 733 et PUV : *om.* ZMG 750 pudet ΩC : piget PV 751 quatiunt GV : -tient Z, M(?) : -terent PU 758 prement ω : -mant ZM

cepit, et attonito cesserunt pectore sensus. 760
tandem vox maestas potuit proferre querellas:
'nil mihi de fatis thalami superisque relictum est,
Magne, queri: nostros non rumpit funus amores
nec diri fax summa rogi, sed sorte frequenti
plebeiaque nimis careo dimissa marito. 765
hostis ad adventum rumpamus foedera taedae,
placemus socerum! sic est tibi cognita, Magne,
nostra fides? credisne aliquid mihi tutius esse
quam tibi? non olim casu pendemus ab uno?
fulminibus me, saeve, iubes tantaeque ruinae 770
absentem praestare caput? secura videtur
sors tibi, cum facias etiamnunc vota, perisse?
ut nolim servire malis sed morte parata
te sequar ad manes, feriat dum maesta remotas
fama procul terras, vivam tibi nempe superstes. 775
adde quod assuescis fatis tantumque dolorem,
crudelis, me ferre doces. ignosce fatenti:
posse pati timeo. quod si sunt vota, deisque
audior, eventus rerum sciet ultima coniunx.
sollicitam rupes iam te victore tenebunt, 780
et puppem quae fata feret tam laeta timebo.
nec solvent audita metus mihi prospera belli,
cum vacuis proiecta locis a Caesare possim
vel fugiente capi. notescent litora clari
nominis exilio, positaque ibi coniuge Magni 785
quis Mytilenaeas poterit nescire latebras?
hoc precor extremum: si nil tibi victa relinquent

760 cesserunt GUV : ceper- P : cessarunt ZM 761 vox ZM : vix G : ut vox PU : ut vix V proferre G : perf- Ω 764 frequenti ω (U *in ras.*) M *in ras.* : fecisti Z 769 non Z^2ω : nos ZM 772 cum ... perisse] *iam victo marito se quoque perisse absens nesciet votaque faciet; cf. Madvig Adv. II, p. 131* 781 tam (*in ras.* M) Ω : iam PU 782 belli P : -la Ω 785 ibi ZMG : hic PUV

tutius arma fuga, cum te commiseris undis,
quolibet infaustam potius deflecte carinam:
litoribus quaerere meis.' 790
Sic fata relictis
exiluit stratis amens tormentaque nulla
vult differre mora. non maesti pectora Magni
sustinet amplexu dulci, non colla tenere,
extremusque perit tam longi fructus amoris,
praecipitantque suos luctus, neuterque recedens 795
sustinuit dixisse vale, vitamque per omnem
nulla fuit tam maesta dies; nam cetera damna
durata iam mente malis firmaque tulerunt.
Labitur infelix manibusque excepta suorum
fertur ad aequoreas, ac se prosternit, harenas, 800
litoraque ipsa tenet, tandemque illata carinae est.
non sic infelix patriam portusque reliquit
Hesperios, saevi premerent cum Caesaris arma,
fida comes Magni; vadit duce sola relicto
Pompeiumque fugit. quae nox tibi proxima venit 805
insomnis! viduo tum primum frigida lecto
atque insueta quies uni, nudumque marito
non haerente latus. somno quam saepe gravata
deceptis vacuum manibus complexa cubile est
atque oblita fugae quaesivit nocte maritum! 810
nam quamvis flamma tacitas urente medullas
non iuvat in toto corpus iactare cubili:
servatur pars illa tori. caruisse timebat
Pompeio; sed non superi tam laeta parabant:
instabat miserae, Magnum quae redderet, hora. 815

795–796 neuterque ... vale GV : *om.* Ω **801** carinae GV : -na Ω **803–804** *post* Magni *dist.* *SB*[2], *post* arma *vulg. gravius* **804–805** vadis *et* fugis (fugit *etiam* C) G **808** gravata PGU : -to ZM : -ta est V **810** *om.* ZM **811** tacitas urente ς : tectas ure- G : tectas urge- PUV : tacita surge- ZM

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER SEXTUS

Postquam castra duces pugnae iam mente propinquis
imposuere iugis admotaque comminus arma
parque suum videre dei, capere omnia Caesar
moenia Graiorum spernit Martemque secundum
iam nisi de genero fatis debere recusat. 5
funestam mundo votis petit omnibus horam
in casum quae cuncta ferat; placet alea fati
alterutrum mersura caput. ter collibus omnis
explicuit turmas et signa minantia pugnam
testatus numquam Latiae se desse ruinae. 10
ut videt ad nullos exciri posse tumultus
in pugnam generum sed clauso fidere vallo,
signa movet tectusque viam dumosa per arva
Dyrrachii praeceps rapiendas tendit ad arcis.
hoc iter aequoreo praecepit limite Magnus, 15
quemque vocat collem Taulantius incola Petram
insedit castris Ephyraeaque moenia servat
defendens tutam vel solis rupibus urbem.
non opus hanc veterum nec moles structa tuetur
humanusque labor facilis, licet ardua tollat, 20
cedere vel bellis vel cuncta moventibus annis,

1 propinquis A^2M, P *ex* -uus : -quos Z : -qui GUV 7 cas(s)um Z^2ωC : -us ZM 13 viam* *Heinsius* (*sed ille* tacite *pro* tectus) : via Ω 15 limite GU, P *in ras.* : limine ZM : litore V 18 rupibus* *D'Orville* : turri- Ω 21–61 *in* Π, *finibus* (21–41) *vel initiis* (42–61) *mutilatis*

sed munimen habet nullo quassabile ferro
naturam sedemque loci; nam clausa profundo
undique et illisum scopulis revomentibus aequor
exiguo debet, quod non est insula, collo. 25
terribiles ratibus sustentant moenia cautes,
Ioniumque furens, rapido cum tollitur Austro,
templa domosque quatit, spumatque in culmina pontus.
  Hic avidam belli rapuit spes improba mentem
Caesaris, ut vastis diffusum collibus hostem 30
cingeret ignarum ducto procul aggere valli.
metatur terras oculis, nec caespite tantum
contentus fragili subitos attollere muros
ingentis cautes avulsaque saxa metallis
Graiorumque domos direptaque moenia transfert. 35
extruitur quod non aries impellere saevus,
quod non ulla queat violenti machina belli.
franguntur montes, planumque per ardua Caesar
ducit opus; pandit fossas turritaque summis
disponit castella iugis magnoque recessu 40
amplexus fines saltus nemorosaque tesca
et silvas vastaque feras indagine claudit.
non desunt campi, non desunt pabula Magno,
castraque Caesareo circumdatus aggere mutat:
flumina tot cursus illic exorta fatigant, 45

22–24 *om.* Z 24 et illisum* V *in ras.*, G² *pro v. l.* (*cf. Fraenkel, 516 = 290*) : praecipiti ΩC, *Aldhelm. De metr.*, *Mon. Germ. auct. ant. XV, p. 89* : neicum pr- Π revomentibus* M : que vo- ΠG : remove- PUV, *Aldhelm.* : que mo- Z²ς 25 collo* *Dominicus Niger, pro isthmo* ἅπ. λεγ., *ut vid.* (colla *pro montium iugis Stat. Theb. 9, 644, itidem* ἅπ. λεγ.) : -li Ω 27 rapido Πω : rabido ZM 29 *om.* Π (*interpr.* c) hic ZMGC : hinc V : huc U : *de* P *n. l.* 32 metatur ΠZGC : metitur PUV, M *in ras.* 41 tesca* *posui propter* 2, 426 : testa (‘*id est* tesca’) ZM : tesqua ωC : tescua Z² : pascua Π 42 vasta ΩC : -tas Π 43 magno Ω : campis Π

illic mersa suos; operumque ut summa revisat
defessus Caesar mediis intermanet agris.

Nunc vetus Iliacos attollat fabula muros
ascribatque deis; fragili circumdata testa
moenia mirentur refugi Babylonia Parthi. 50
en, quantum Tigris, quantum celer ambit Orontes,
Assyriis quantum populis telluris Eoae
sufficit in regnum, subitum bellique tumultu
raptum clausit opus. tanti periere labores.
tot potuere manus aut iungere Seston Abydo 55
ingestoque solo Phrixeum elidere pontum,
aut Pelopis latis Ephyren abrumpere regnis
et ratibus longae flexus donare Maleae,
aut aliquem mundi, quamvis natura negasset,
in melius mutare locum. coit area belli: 60
hic capitur sanguis terras fluxurus in omnis,
hic et Thessalicae clades Libycaeque tenentur;
aestuat angusta rabies civilis harena.

Prima quidem surgens operum structura fefellit
Pompeium, veluti mediae qui tutus in arvis 65
Sicaniae rabidum nescit latrare Pelorum,
aut, vaga cum Tethys Rutupinaque litora fervent,
unda Caledonios fallit turbata Britannos.
ut primum vasto saeptas videt aggere terras,
ipse quoque a tuta deducens agmina Petra 70
diversis spargit tumulis, ut Caesaris arma
laxet et effuso claudentem milite tendat;
ac tantum saepti vallo sibi vindicat agri,
parva Mycenaeae quantum sacrata Dianae
distat ab excelsa nemoralis Aricia Roma, 75

47 intermanet] *in medio pernoctat* (*SB*^{2}) 51 en ZM : et Z^{2}PUV : in GC : *n Π 55 aut iungere] aut rig- Π : adiung- Z^{2} : coniung- *schol. Stat. Theb. 6, 547* 58 flexus ΩC : -um Π 60 area ZUV, P *in ras.* : rea M : alea ΠG 61 capitur* *Håkanson*^{1} : ali- ΩC terrasanguis Π 62 hic (nic P) et Z^{2}ω : illic ZM 65 mediae PGU : -io Z : -ium, *ut vid.* M : -iis V

quoque modo terrae praelapsus moenia Thybris
in mare descendit, si nusquam torqueat amnem.
classica nulla sonant iniussaque tela vagantur
et fit saepe nefas iaculum temptante lacerto.
maior cura duces miscendis abstrahit armis: 80
Pompeium exhaustae praebenda ad gramina terrae,
quae currens obtrivit eques gradibusque citatis
ungula frondentem discussit cornea campum.
belliger attonsis sonipes defessus in arvis,
advectos cum plena ferant praesepia culmos, 85
ore novas poscens moribundus labitur herbas
et tremulo medios abrumpit poplite gyros.
corpora dum solvit tabes et digerit artus,
traxit iners caelum fluvidae contagia pestis
obscuram in nubem. tali spiramine Nesis 90
emittit Stygium nebulosis aera saxis
antraque letiferi rabiem Typhonis anhelant.
inde labant populi, caeloque paratior unda
omne pati virus duravit viscera caeno.
iam riget arta cutis distentaque lumina rumpit, 95
igneaque in vultus et sacro fervida morbo
pestis abit, fessumque caput se ferre recusat.
iam magis atque magis praeceps agit omnia fatum,
nec medii dirimunt morbi vitamque necemque,
sed languor cum morte venit; turbaque cadentum 100
aucta lues, dum mixta iacent incondita vivis
corpora; nam miseros ultra tentoria cives
spargere funus erat. tamen hos minuere labores
a tergo pelagus pulsusque Aquilonibus aer

76 delapsus MP 77 descendit (*i.e.* descendet *vel* -dat) ZG : -dat (dis- M) Z^2PUV, M (at *in ras.*) 80 duces Z^2PGU : ducis ZMV 81 gramina] pabula Z^2 82 quae GUV : quas ZMPC obtrivit ΩC : attr- V 95 arta ς : atra ΩC 100 cadentum] perempta Z^2 101 iacent] manent Z^2

litoraque et plenae peregrina messe carinae. 105
at liber terrae spatiosis collibus hostis
aere non pigro nec inertibus angitur undis,
sed patitur saevam, veluti circumdatus arta
obsidione, famem. nondum turgentibus altam
in segetem culmis cernit miserabile vulgus 110
in pecudum cecidisse cibos et carpere dumos
et foliis spoliare nemus letumque minantis
vellere ab ignotis dubias radicibus herbas.
quae mollire queunt flamma, quae frangere morsu,
quaeque per abrasas utero demittere fauces, 115
plurimaque humanis ante hoc incognita mensis
diripiens miles saturum tamen obsidet hostem.
Ut primum libuit ruptis evadere claustris
Pompeio cunctasque sibi permittere terras,
non obscura petit latebrosae tempora noctis, 120
et raptum furto soceri cessantibus armis
dedignatur iter: latis exire ruinis
quaerit, et impulso turres confringere vallo,
perque omnis gladios et qua via caede paranda est.
opportuna tamen valli pars visa propinqui, 125
qua Minici castella vacant, et confraga densis
arboribus dumeta tegunt. hac pulvere nullo
proditus agmen agit subitusque in moenia venit.
tot simul e campis Latiae fulsere volucres,
tot cecinere tubae. ne quid victoria ferro 130
deberet, pavor attonitos confecerat hostes.

109 surgentibus V **112** foliis ω : morssus ZM : morsu A² **114** frangere morsu (m. C) ΩC : rumpere rictu Z² **116** hoc] hac Z²ς **118** claustris GUV : caust- P : cast- ZM **123** *cf. SB³* impulsi ... valli V : -su ... valli ς **126** qua (*etiam* C) ... vacant Ω : quam ... voc- PU minici Ω, C (mini) : minuci ς (*cf. App. B. C.* *2, 60*) **127** hac* (*etiam* huc) ς : hic ΩC : hinc G **128** in ΩC : ad Z²PV

quod solum valuit virtus, iacuere perempti
debuerant quo stare loco. qui vulnera ferrent
iam derant, et nimbus agens tot tela peribat.
tum piceos volvunt immissae lampades ignes, 135
tum quassae nutant turres lapsumque minantur,
roboris impacti crebros sonat agger ad ictus.
Iam Pompeianae celsi super ardua valli
exierant aquilae, iam mundi iura patebant:
quem non mille simul turmis nec Caesare toto 140
auferret Fortuna locum victoribus unus
eripuit vetuitque capi, seque arma tenente
ac nondum strato Magnum vicisse negavit.
Scaeva viro nomen: castrorum in plebe merebat
ante feras Rhodani gentes; ibi sanguine multo 145
promotus Latiam longo gerit ordine vitem,
pronus ad omne nefas et qui nesciret in armis
quam magnum virtus crimen civilibus esset.
hic ubi quaerentis socios iam Marte relicto
tuta fugae cernit, 'quo vos pavor' inquit 'adegit 150
impius et cunctis ignotus Caesaris armis?
terga datis morti? cumulo vos desse virorum 153
non pudet et bustis interque cadavera quaeri?
non ira saltem, iuvenes, pietate remota 155
stabitis? e cunctis, per quos erumperet hostis,
nos sumus electi. non parvo sanguine Magno

134 et nimbus agens ΩC : nimbusque agens Z^2 : nimbusque ferens A^2ς 135 inmissae Z^2PGV : emi- ZMU lampades P : -dis Ω 137 sonat* *Håkanson*[1], *29* : vomit Ω, C (v.) : gemit G : ruit *et* tremit ς 139 iura] *i.e. dominatus; cf. Nutting*[5], *109sq.* patebant GUV, MP (pat *in ras.*) : patet C : petebant Z : teneb- a *pro v.l.* 147 ad omne] in o- Z^2 (adimne A) A^2 150 adegit ZM : abe- Z^2ω 151 *post hunc sequitur in* ς *versus interpolatus* : o famuli turpes, servum pecus, absque cruore *ex Hor. Epist, 1, 19, 19* 153–163 *initiis mutilatis praebet* N 154 et NZM : in PUV : *om.* G 157 Magno* *Kortte ex cod.* : -ni ΩC

iste dies ⟨ste⟩terit. peterem felicior umbras
Caesaris in vultu: testem hunc Fortuna negavit:
Pompeio laudante cadam. confringite tela 160
pectoris impulsu iugulisque retundite ferrum.
iam longinqua petit pulvis sonitusque ruinae,
securasque fragor concussit Caesaris aures.
vincimus, o socii: veniet qui vindicet arces,
dum morimur.' movit tantum vox illa furorem 165
quantum non primo succendunt classica cantu,
mirantesque virum atque avidi spectare secuntur
scituri iuvenes, numero deprensa locoque
an plus quam mortem virtus daret. ille ruenti
aggere consistit, primumque cadavera plenis 170
turribus evolvit subeuntisque obruit hostis
corporibus; totaeque viro dant tela ruinae,
roboraque et moles hosti seque ipse minatur.
nunc sude nunc duro contraria pectora conto
detrudit muris, et valli summa tenentis 175
amputat ense manus; caput obterit ossaque saxo
ac male defensum fragili compage cerebrum
dissipat; alterius flamma crinesque genasque
succendit, strident oculis ardentibus ignes.
Ut primum cumulo crescente cadavera murum 180
admovere solo, non segnior extulit illum
saltus et in medias iecit super arma catervas
quam per summa rapit celerem venabula pardum.
tunc densos inter cuneos compressus et omni
vallatus bello vincit, quem respicit, hostem. 185

158 ista ω steterit* *Heinsius* : ierit Ω, C (i.) **159** negavit NGUV : -bit Z,M(?)P **161** inpulsu ZM : incursu NZ^2ω **164** vincimus UV : vic- Ω **166** cantu] cornu V **168–178** *finibus mutilatis praebet* N **178** dissipat NΩ : dissecat V crinesque NΩC : -emque Z^2 **179** strident PGV : -dunt ZMUC

iamque hebes et crasso non asper sanguine mucro
[percussum Scaevae frangit, non vulnerat, hostem;]
perdidit ensis opus, frangit sine vulnere membra.
illum tota premit moles, illum omnia tela,
nulla fuit non certa manus, non lancea felix; 190
parque novum Fortuna videt concurrere, bellum
atque virum. fortis crebris sonat ictibus umbo,
et galeae fragmenta cavae compressa perurunt
tempora, nec quidquam nudis vitalibus obstat
iam praeter stantis in summis ossibus hastas. 195
Quid nunc, vaesani, iaculis levibusve sagittis
perditis haesuros numquam vitalibus ictus?
hunc aut tortilibus vibrata falarica nervis
obruat aut vasti muralia pondera saxi,
hunc aries ferro ballistaque †limine† torta 200
promoveat. stat non fragilis pro Caesare murus
Pompeiumque tenet. iam pectora non tegit armis,
ac veritus credi clipeo laevaque vacasse
aut culpa vixisse sua tot vulnera belli
solus obit densamque ferens in pectore silvam 205
iam gradibus fessis, in quem cadat, eligit hostem.
[par pelagi monstris Libycae sic belua terrae]
sic Libycus densis elephans oppressus ab armis
omne repercussum squalenti missile tergo
frangit et haerentis mota cute discutit hastas: 210
viscera tuta latent penitus, citraque cruorem
confixae stant tela ferae: tot facta sagittis,
tot iaculis unam non explent vulnera mortem.

186–188 *om.* Pς, 187 ς, 188 ZMU 189 premit ZMV : petit PGU 195 ossibus Z^{2}GUVC : hosti- ZMP 196 ve Ω : que Z^{2}GV 200 limine$^{(*)}$ ΩC : limite a *pro v.l.* : verbere *vel* turbine *Oudendorp* torta* Z^{2}V, C (t.) (*cf. Nutting*[6]) : portae Ω 203 *cf. SB*[3] 207 *habent* Z^{2}G : *om.* Ω 208 sic Libycus] getulus Z^{2}ς 212 facta ZG : fra- C : ia- a *pro v.l.* : fixa M(?)PUV

Dictaea procul, ecce, manu Gortynis harundo
tenditur in Scaevam, quae voto certior omni 215
in caput atque oculi laevum descendit in orbem.
ille moras ferri nervorum et vincula rumpit
affixam vellens oculo pendente sagittam
intrepidus, telumque suo cum lumine calcat.
Pannonis haud aliter post ictum saevior ursa, 220
cum iaculum parva Libys ammentavit habena,
se rotat in vulnus telumque irata receptum
impetit et secum fugientem circumit hastam.
perdiderat vultum rabies, stetit imbre cruento
informis facies. laetus fragor aethera pulsat 225
victorum: maiora viris e sanguine parvo
gaudia non faceret conspectum in Caesare vulnus.
ille tegens alta suppressum mente furorem,
mitis et a vultu penitus virtute remota,
'parcite', ait 'cives; procul hinc avertite ferrum. 230
collatura meae nil sunt iam vulnera morti:
non eget ingestis sed vulsis pectore telis.
tollite et in Magni viventem ponite castris.
hoc vestro praestate duci: sit Scaeva relicti
Caesaris exemplum potius quam mortis honestae.' 235
credidit infelix simulatis vocibus Aunus
nec vidit tecto gladium mucrone prementem,

214 manu ΩC : venit V 215–274 *in* N 219 telum NZMGC : ferrum PUV 223 impetit (C) et] impedit hoc N 224 rabies] sanies *Nutting*[5], *311–313* 225 facie NM 226 e Z^2ω : et ZMA^2 sanguine parvo] *sanguis, quippe unius hominis, parvus erat, magna tamen gaudia fecit, nec maiora faceret si Caesaris fuisset* (*errat H.-W.*[6]) 228–267 *praebet* Π, *finibus* (228–247) *vel initiis* (248–267) *mutilatis* 236 Aunus* *SB*[3] (*de Silio tamen erraveram indice Duffiano deceptus*) : aulus NΩ 237 vidit ΠΩ : videt N tecto* *Oudendorp* : re- ΠΩ : ere- N prementem* U : trem- NΩ (*def. Ollfors*) : tenentem ΠG

membraque captivi pariter laturus et arma
fulmineum mediis excepit faucibus ensem.
incaluit virtus, atque una caede refectus 240
'solvat' ait 'poenas, Scaevam quicumque subactum
speravit. pacem gladio si quaerit ab isto
Magnus, adorato summittat Caesare signa.
an similem vestri segnemque ad fata putastis?
Pompei vobis minor est causaeque senatus 245
quam mihi mortis amor.' simul haec effatur, et altus
Caesareas pulvis testatur adesse cohortes.
dedecus hic belli Magno crimenque remisit,
ne solum totae fugerent te, Scaeva, catervae.
subducto qui Marte ruis; nam sanguine fuso 250
vires pugna dabat. labentem turba suorum
excipit atque umeris defectum imponere gaudet,
ac velut inclusum perfosso in pectore numen
et vivam magnae speciem Virtutis adorant;
telaque confixis certant evellere membris, 255
exornantque deos ac nudum pectore Martem
armis, Scaeva, tuis: felix hoc nomine famae,
si tibi durus Hiber aut si tibi terga dedisset
Cantaber exiguis aut longis Teutonus armis.
non tu bellorum spoliis ornare Tonantis 260
templa potes, non tu laetis ululare triumphis.
infelix, quanta dominum virtute parasti!
Nec magis hac Magnus castrorum parte repulsus
intra claustra piger dilato Marte quievit,
quam mare lassatur, cum se tollentibus Euris 265
frangentem fluctus scopulum ferit aut latus alti
montis adest seramque sibi parat unda ruinam.

244 putastis* NZ² : -atis ΠΩ 252 defectum ΠΩ : defessum N 253 perfosso in pectore NΩ : perfuso inponere Π 254 vivam (vitam N) magnae NΩ : (vi)vae magnam Π 261 *post* 262 ZM 263 nec NZ²ω : non ZM

hinc vicina petens placido castella profundo
incursu gemini Martis rapit, armaque late
spargit et effuso laxat tentoria campo, 270
mutandaeque iuvat permissa licentia terrae.
sic pleno Padus ore tumens super aggere tutas
excurrit ripas et totos concutit agros;
succubuit si qua tellus cumuloque furentem
undarum non passa ruit, tum flumine toto 275
transit et ignotos operit sibi gurgite campos:
illos terra fugit dominos, his rura colonis
accedunt donante Pado.
Vix proelia Caesar
senserat, elatus specula quae prodidit ignis:
invenit impulsos presso iam pulvere muros, 280
frigidaque, ut veteris, deprendit signa ruinae.
accendit pax ipsa loci, movitque furorem
Pompeiana quies et victo Caesare somnus.
ire vel in clades properat dum gaudia turbet.
Torquato ruit inde minax, qui Caesaris arma 285
segnius haud vidit, quam malo nauta tremente
omnia subducit Circaeae vela procellae;
agminaque interius muro breviore recepit,
densius ut parva disponeret arma corona.
transierat primi Caesar munimina valli, 290
cum super e totis immisit collibus arma
effuditque acies obsaeptum Magnus in hostem.
non sic Hennaeis habitans in vallibus horret

268 placido] *quo castella oppugnantium navigia ne turbarentur* 274 cumulo Z : -lum NMω 276 operit ς : ap- Ω (aperto Z, *corr.* Z^2) C 278 accedunt] 'quae fluvius relinquit' c. *expectarem* iam redeunt 281 ut ZVC : et Z^2A^2PGU : ut et A 286 tremente V : -ti Z^2PGU : premente Z, M *ut vid.* 291 e PUV, G *in ras.* : et ZM : ex *Kortte* immisit PUV : emi- Z^2GC : mi- ZM arma] *om.* Z : agmen Z^2ς 292 obsessum V 293 hennaeis ZM : aetheneis U : (a)etn(a)eis PGVC

Enceladum spirante Noto, cum tota cavernas
egerit et torrens in campos defluit Aetna, 295
Caesaris ut miles glomerato pulvere victus
ante aciem caeci trepidus sub nube timoris
hostibus occurrit fugiens inque ipsa pavendo
fata ruit. totus mitti civilibus armis
usque vel in pacem potuit cruor: ipse furentis 300
dux tenuit gladios. felix ac libera regum,
Roma, fores iurisque tui, vicisset in illo
si tibi Sulla loco. dolet, heu, semperque dolebit
quod scelerum, Caesar, prodest tibi summa tuorum,
cum genero pugnasse pio. pro tristia fata! 305
non Uticae Libye clades, Hispania Mundae
flesset et infando pollutus sanguine Nilus
nobilius Phario gestasset rege cadaver,
nec Iuba Marmaricas nudus pressisset harenas
Poenorumque umbras placasset sanguine fuso 310
Scipio, nec sancto caruisset vita Catone.
ultimus esse dies potuit tibi, Roma, malorum,
exire e mediis potuit Pharsalia fatis.
Deserit averso possessam numine sedem
Caesar et Emathias lacero petit agmine terras. 315
arma secuturum soceri, quacumque fugasset,
temptavere suo comites devertere Magnum
hortatu, patrias sedes atque hoste carentem
Ausoniam peteret. 'numquam me Caesaris' inquit
'exemplo reddam patriae, numquamque videbit 320
me nisi dimisso redeuntem milite Roma.

294 enceladum GUV : -dos ZMP : -don ς, *fort. recte* noto ΩC : notum P 296 *om.* Z (*interpr.* c) 297 c(a)eci ΩC : cecidit PU 301 regum U : le- Ω 305–334 *in* N 305 fata NMUVC : facta ZG : fati P 312 malorum NZ^{2}GV, C (m.) : labo- Ω (*cf. ad 2, 317*) 313 exire NΩ : exciri V : excidere *Burman* : excidi *Oudendorp* e NZ^{2}MGUV : *om.* ZPC 317 suo NΩ : sui GU 318 patriae NG

Hesperiam potui motu surgente tenere,
si vellem patriis aciem committere templis
ac medio pugnare foro. dum bella relegem,
extremum Scythici transcendam frigoris orbem 325
ardentesque plagas. victor tibi, Roma, quietem
eripiam, qui, ne premerent te proelia, fugi?
a potius, ne quid bello patiaris in isto,
te Caesar putet esse suam.' sic fatus in ortus
Phoebeos condixit iter, terraeque secutus 330
devia, qua vastos aperit Candavia saltus,
contigit Emathiam, bello quam fata parabant.
Thessaliam, qua parte diem brumalibus horis
attollit Titan, rupes Ossaea coercet;
cum per summa poli Phoebum trahit altior aestas, 335
Pelion opponit radiis nascentibus umbras;
at medios ignes caeli rapidique Leonis
solstitiale caput nemorosus summovet Othrys.
excipit adversus Zephyros et Iapyga Pindus
et maturato praecidit vespere lucem; 340
nec metuens imi Borean habitator Olympi
lucentem totis ignorat noctibus Arcton.
hos inter montis media qui valle premuntur,
perpetuis quondam latuere paludibus agri,
flumina dum campi retinent nec pervia Tempe 345
dant aditus pelagi, stagnumque implentibus unus
crescere cursus erat. postquam discessit Olympo
Herculea gravis Ossa manu subitaeque ruinam
sensit aquae Nereus, melius mansura sub undis
Emathis aequorei regnum Pharsalos Achillis 350
eminet et, prima Rhoeteia litora pinu

328 a NΩ : ac GV 330 condixit NZMP : -duxit U : convertit GV 337 rabidi M^2 *pro v.l.*, V^2 339 adversus* ς (*def. Håkanson*[1], *40*) : -sos ZMV : aversos Z^2P : -sus GU 346 unus* *Bourgery* : unum Ω : undis a *pro v.l*

quae tetigit, Phylace Pteleosque et Dorion ira
flebile Pieridum; Trachin pretioque nefandae
lampados Herculeis fortis Meliboea pharetris
atque olim Larisa potens; ubi nobile quondam 355
nunc super Argos arant, veteres ubi fabula Thebas
monstrat Echionias, ubi quondam Pentheos exul
colla caputque ferens supremo tradidit igni
questa quod hoc solum nato rapuisset Agave.
ergo abrupta palus multos discessit in amnes. 360
purus in occasus, parvi sed gurgitis, Aeas
Ionio fluit inde mari, nec fortior undis
labitur avectae pater Isidis, et tuus, Oeneu,
paene gener crassis oblimat Echinadas undis,
et Meleagream maculatus sanguine Nessi 365
Euhenos Calydona secat. ferit amne citato
Maliacas Spercheos aquas, et flumine puro
irrigat Amphrysos famulantis pascua Phoebi. 368
accipit Asopos cursus Phoenixque Melasque 374
quique nec umentis nebulas nec rore madentem 369
aera nec tenues ventos suspirat Anauros,
et quisquis pelago per se non cognitus amnis
Peneo donavit aquas: it gurgite rapto
Apidanos numquamque celer nisi mixtus Enipeus; 373
solus, in alterius nomen cum venerit undae, 375
defendit Titaressos aquas lapsusque superne
gurgite Penei pro siccis utitur arvis.
hunc fama est Stygiis manare paludibus amnem
et capitis memorem fluvii contagia vilis
nolle pati superumque sibi servare timorem. 380

352 dorion GUVC : -iton ZM : dorian P : dotion ς 354 sagittis V 357 ubi] *cf. SB*[3] quondam] tandem *SB*[3] 374 *huc transtulit Housman* (*cf. Gelsomino*[1], *659*) 372 it Z^2ς : et Ω 376 Titaressos* (-sus) PUV : -esos ZMG (*cf. Gelsomino*[1], 660)

Ut primum emissis patuerunt amnibus arva,
pinguis Bebrycio discessit vomere sulcus;
mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum,
Aeolidae Dolopesque solum fregere coloni
et Magnetes equis, Minyae gens cognita remis. 385
illic semiferos Ixionidas Centauros
feta Pelethroniis nubes effudit in antris:
aspera te Pholoes frangentem, Monyche, saxa,
teque sub Oetaeo torquentem vertice vulsas,
Rhoece ferox, quas vix Boreas inverteret ornos, 390
hospes et Alcidae magni Phole, teque, per amnem
improbe Lernaeas vector passure sagittas,
teque, senex Chiron, gelido qui sidere fulgens
impetis Haemonio maiorem Scorpion arcu.
Hac tellure feri micuerunt semina Martis. 395
primus ab aequorea percussis cuspide saxis
Thessalicus sonipes, bellis feralibus omen,
exiluit, primus chalybem frenosque momordit
spumavitque novis Lapithae domitoris habenis.
prima fretum scindens Pagasaeo litore pinus 400
terrenum ignotas hominem proiecit in undas.
primus Thessalicae rector telluris Ionos
in formam calidae percussit pondera massae
fudit et argentum flammis aurumque moneta
fregit et immensis coxit fornacibus aera. 405
illic, quod populos scelerata impegit in arma,
divitias numerare datum est. hinc maxima serpens
descendit Python Cirrhaeaque fluxit in arva,
unde et Thessalicae veniunt ad Pythia laurus.

384 fregere Z^2G : reg- Z : rupere PUV, M *in ras.* 390 rhoece ς : rhoete Ω, C (rete) 395–424 *in* N 400 scindens ΩC : secuit N 401 terrenum NZ^2GUVC : tyrr- ZMP ignotas] que novas NZ^2 402 ionos NωC : ionas Z, M(?) 404 *om.* P (*interpr.* c) 408 arva NZMG : antra Z^2PUV

impius hinc prolem superis immisit Aloeus, 410
inseruit celsis prope se cum Pelion astris
sideribusque vias incurrens abstulit Ossa.
  Hac ubi damnata fatis tellure locarunt
castra duces, cunctos belli praesaga futuri
mens agitat, summique gravem discriminis horam 415
adventare palam est, propius iam fata moveri.
degeneres trepidant animi peioraque versant;
ad dubios pauci praesumpto robore casus
spemque metumque ferunt. turbae sed mixtus inerti
Sextus erat, Magno proles indigna parente, 420
cui mox Scyllaeis exul grassatus in undis
polluit aequoreos Siculus pirata triumphos.
qui stimulante metu fati praenoscere cursus,
impatiensque morae venturisque omnibus aeger,
non tripodas Deli, non Pythia consulit antra, 425
nec quaesisse libet primis quid frugibus altrix
aere Iovis Dodona sonet, quis noscere fibra
fata queat, quis prodat aves, quis fulgura caeli
servet et Assyria scrutetur sidera cura,
aut si quid tacitum sed fas erat. ille supernis 430
detestanda deis saevorum arcana magorum
noverat et tristes sacris feralibus aras,
umbrarum Ditisque fidem, miseroque liquebat
scire parum superos. vanum saevumque furorem
adiuvat ipse locus vicinaque moenia castris 435
Haemonidum, ficti quas nulla licentia monstri
transierit, quarum quidquid non creditur ars est.

410 hinc NZMGC : hic PUV 411 se cum NGC : se tunc Ω : sed hunc P 418 *om.* Z 420 indigna Ω, C (i.) : non d- N (*def. Mayer*[1]) 421 cui *Heinsius* : qui NΩ, *CGL V, p. 147* 425 pythia GV, *schol. Stat. Theb. 4, 409* : cythia Z : cynt- Z^2PU : *de* M *n.l.* 437 transierat Z^2PV

Thessala quin etiam tellus herbasque nocentes
rupibus ingenuit sensuraque saxa canentes
arcanum ferale magos. ibi plurima surgunt 440
vim factura deis, et terris hospita Colchis
legit in Haemoniis quas non advexerat herbas.
impia tot populis, tot surdas gentibus aures
caelicolum dirae convertunt carmina gentis.
una per aetherios exit vox illa recessus 445
verbaque ad invitum perfert cogentia numen,
quod non cura poli caelique volubilis umquam
avocat. infandum tetigit cum sidera murmur,
tum, Babylon Persea licet secretaque Memphis
omne vetustorum solvat penetrale magorum, 450
abducet superos alienis Thessalis aris.
carmine Thessalidum dura in praecordia fluxit
non fatis adductus amor, flammisque severi
illicitis arsere senes. nec noxia tantum
pocula proficiunt aut cum turgentia suco 455
frontis amaturae subducunt pignora fetae:
mens hausti nulla sanie polluta veneni
excantata perit. quos non concordia mixti
alligat ulla tori blandaeque potentia formae,
traxerunt torti magica vertigine fili. 460
cessavere vices rerum, dilataque longa
haesit nocte dies. legi non paruit aether,
torpuit et praeceps audito carmine mundus,
axibus et rapidis impulsos Iuppiter urguens

post 442 *vel* 444 *quinque versus interpolant* M²ς : gens invisa deis maculandi pallida caeli / numinibus magicis arcanae conscia linguae, / quam genuit Natura parens ut foedera mundi / iuraque fixarum temptaret vertere rerum, / legibus adstricto ne quid non posset in orbe *primo excepto poeta haud indignos* **447–448** quod ... avocat] *i.e. mundi neglegens* (*Nutting*⁵, *124sq.*) **451** abducet ω : -cit ZM thessalis UV : -lus Ω **453** adductus ΩC : addic- PV **464** impulsus PV urguens GUV : ung- ZMP

miratur non ire polos. nunc omnia complent 465
imbribus et calido praeducunt nubila Phoebo,
et tonat ignaro caelum Iove: vocibus isdem
umentis late nebulas nimbosque solutis
excussere comis. ventis cessantibus aequor
intumuit, rursus vetitum sentire procellas 470
conticuit turbante Noto; puppimque ferentes
in ventum tumuere sinus. de rupe pependit
abscisa fixus torrens, amnisque cucurrit
non qua pronus erat. Nilum non extulit aestas,
Maeander derexit aquas, Rhodanumque morantem 475
praecipitavit Arar. summisso vertice montes
explicuere iugum, nubes suspexit Olympus,
solibus et nullis Scythicae, cum bruma rigeret,
dimaduere nives. impulsam sidere Tethyn
reppulit Haemonium defenso litore carmen. 480
terra quoque immoti concussit ponderis axes,
et medium vergens titubavit nisus in orbem.
tantae molis onus percussum voce recessit
perspectumque dedit circum labentis Olympi.
omne potens animal leti genitumque nocere 485
et pavet Haemonias et mortibus instruit artes.
has avidae tigres et nobilis ira leonum
ore fovent blando; gelidos his explicat orbes
inque pruinoso coluber distenditur arvo;
viperei coeunt abrupto corpore nodi, 490
humanoque cadit serpens afflata veneno.

465 nunc] tunc Z[2] 466 praeducunt MGV : prod- ZPUC 469 comis] *cf. SB*[3] 473 abscisa ΩC : -issa V *de quattuor versibus in Paris. 7900A* (Q) *post* 479 *interpolatis vide Housman* 480 haemonidum Z[2]U 481 axes Z[2]G : axem PUV : axis ZM 484 prospectum ς 485 animal leti GUV, C (animal l.) : animale Z, M (?) P 488 fovet Z[2]GC

Quis labor hic superis cantus herbasque sequendi
spernendique timor? cuius commercia pacti
obstrictos habuere deos? parere necesse est,
an iuvat? ignota tantum pietate merentur, 495
an tacitis valuere minis? hoc iuris in omnis
est illis superos, an habent haec carmina certum
imperiosa deum, qui mundum cogere quidquid
cogitur ipse potest? illis et sidera primum
praecipiti deducta polo, Phoebeque serena 500
non aliter diris verborum obsessa venenis
palluit et nigris terrenisque ignibus arsit
quam si fraterna prohiberet imagine tellus
insereretque suas flammis caelestibus umbras;
et patitur tantos cantu depressa labores 505
donec suppositas propior despumet in herbas.
Hos scelerum ritus, haec dirae crimina gentis
effera damnarat nimiae pietatis Erictho
inque novos ritus pollutam duxerat artem.
illi namque nefas urbis summittere tecto 510
aut laribus ferale caput, desertaque busta
incolit et tumulos expulsis obtinet umbris
grata deis Erebi. coetus audire silentum,
nosse domos Stygias arcanaque Ditis operti
non superi, non vita vetat. tenet ora profanae 515
foeda situ macies, caeloque ignota sereno
terribilis Stygio facies pallore gravatur

492 labor ZG : -ris C : pavor MPUV 495 ignota] *sc. nobis, non enim persuadet Timpanaro*[1] *aut Cassata* 496 valuere ZMG : potu- PUV 499 illis *Sulpitius* : -ic Ω 505 cantu ZG, MV *in ras.* : caelo PU 507 crimina P, MV *in ras.* : carm- ZG,U *in ras.* 508 nimiae ΩC, *Prisc. GLK III, 332* : minimae PV 509 rictus Z : actus *vel* usus *Bentley* 512 tumulos GUV : -lus ZMP urnis a *pro v.l.* 513 audire] ambire *Francken* (*cf. Castiglioni*) 514 domos Z^2MPUV : domus ZG

impexis onerata comis: si nimbus et atrae
sidera subducunt nubes, tunc Thessala nudis
egreditur bustis nocturnaque fulmina captat. 520
semina fecundae segetis calcata perussit
et non letiferas spirando perdidit auras.
nec superos orat nec cantu supplice numen
auxiliare vocat nec fibras illa litantis
novit: funereas aris imponere flammas 525
gaudet et accenso rapuit quae tura sepulchro.
omne nefas superi prima iam voce precantis
concedunt carmenque timent audire secundum.
viventes animas et adhuc sua membra regentes
infodit busto, fatis debentibus annos 530
mors invita subit; perversa funera pompa
rettulit a tumulis, fugere cadavera letum.
fumantis iuvenum cineres ardentiaque ossa
e mediis rapit illa rogis ipsamque parentes
quam tenuere facem, nigroque volantia fumo 535
feralis fragmenta tori vestesque fluentes
colligit in cineres et olentis membra favillas.
ast, ubi servantur saxis, quibus intimus umor
ducitur, et tracta durescunt tabe medullae
corpora, tunc omnis avide desaevit in artus 540
immergitque manus oculis gaudetque gelatos
effodisse orbes et siccae pallida rodit
excrementa manus. laqueum nodosque nocentis
ore suo rupit, pendentia corpora carpsit

519 nudis *interpr. SB*[1] 520 flumina P : fulgura Z[2] 521 segetis GV : -tes ZMP : messis U 532 letum M[2],U[2]V[2] *pro v.l.* : lectum Z[2]PGU,V *in ras.* : -to ZM 535 que volantia ZMG : que fuman- P : fuman- UV : que undan- *Heinsius* 543 nocentis (*gen., ut vid.; cf. SB*[3]) C : -tes ω : iacentis ZM : nocenti *J.D. Morgan* (*v. SB*[3])

abrasitque cruces percussaque viscera nimbis 545
vulsit et incoctas admisso sole medullas.
insertum manibus chalybem nigramque per artus
stillantis tabi saniem virusque coactum
sustulit et nervo morsus retinente pependit.
et, quodcumque iacet nuda tellure cadaver, 550
ante feras volucresque sedet; nec carpere membra
vult ferro manibusque suis, morsusque luporum
expectat siccis raptura e faucibus artus.
nec cessant a caede manus, si sanguine vivo
est opus, erumpat iugulo qui primus aperto, 555
[nec refugit caedes, vivum si sacra cruorem]
extaque funereae poscunt trepidantia mensae.
vulnere sic ventris, non qua natura vocabat,
extrahitur partus calidis ponendus in aris;
et quotiens saevis opus est ac fortibus umbris 560
ipsa facit manes. hominum mors omnis in usu est.
illa genae florem primaevo corpore vulsit,
illa comam laeva morienti abscidit ephebo.
saepe etiam caris cognato in funere dira
Thessalis incubuit membris atque oscula figens 565
truncavitque caput compressaque dentibus ora
laxavit siccoque haerentem gutture linguam
praemordens gelidis infudit murmura labris
arcanumque nefas Stygias mandavit ad umbras.

545–576 *in* N 545 nimbis Ω, *Prisc. GLK II, 526* : membris N, *Prisc. cod. Sangall.* 549 morsu PVC (*silet* N) 550 quocumque N : quac- *Grotius, 'imperite'* nuda] nulla N 552 luporum] ferarum N 556 *om.* N : *post* 557 *ponit* G : *del. Housman* 558 vulnere ωC : -ra NZM sic *Paris. 7900A* (Q) : sin N : si ΩC : sed *Bentley* 562 *om.* Z (*add. m. pr., interpr.* c) corpore NMPUV, C (c.), *Prisc. GLK II, 527* : e c- Z^2G 565 *eras. in* N fingens GU 568 infudit ω : -undit NZM

Hanc ut fama loci Pompeio prodidit, alta 570
nocte poli, Titan medium quo tempore ducit
sub nostra tellure diem, deserta per arva
carpit iter. fidi scelerum suetique ministri
effractos circum tumulos ac busta vagati
conspexere procul praerupta in caute sedentem, 575
qua iuga devexus Pharsalica porrigit Haemus.
illa magis magicisque deis incognita verba
temptabat carmenque novos fingebat in usus.
namque timens ne Mars alium vagus iret in orbem
Emathis et tellus tam multa caede careret, 580
pollutos cantu dirisque venefica sucis
conspersos vetuit transmittere bella Philippos,
tot mortes habitura suas usuraque mundi
sanguine: caesorum truncare cadavera regum
sperat et Hesperiae cineres avertere gentis 585
ossaque nobilium tantosque acquirere manes.
hic ardor solusque labor, quid corpore Magni
proiecto rapiat, quos Caesaris involet artus.
Quam prior affatur Pompei ignava propago:
'o decus Haemonidum, populis quae pandere fata 590
quaeque suo ventura potes devertere cursu,
te precor ut certum liceat mihi noscere finem
quem belli fortuna paret. non ultima turbae
pars ego Romanae, Magni clarissima proles,
vel dominus rerum vel tanti funeris heres. 595
mens dubiis perculsa pavet rursusque parata est
certos ferre metus: hoc casibus eripe iuris,
ne subiti caecique ruant. vel numina torque
vel tu parce deis et manibus exprime verum.

571 titan medium ΩC : m- t- N 573 ministri] *Sexti* (*SB*[3]) 581 polluto PV 585 avertere PGV : averrere ZM : averre U : avellere Z^2A^2 : vell- A 591 potes GUV : -est ZMP : -erit C 596 perculsa U : -ussa Ω

Elysias resera sedes ipsamque vocatam, 600
quos petat e nobis, Mortem mihi coge fateri.
non humilis labor est: dignum, quod quaerere cures
vel tibi, quo tanti praeponderet alea fati.'
Impia laetatur vulgato nomine famae
Thessalis, et contra 'si fata minora moveres, 605
pronum erat, o iuvenis, quos velles' inquit 'in actus
invitos praebere deos. conceditur arti,
unam cum radiis presserunt sidera mortem,
inseruisse moras; et, quamvis fecerit omnis
stella senem, medios herbis abrumpimus annos. 610
at, simul a prima descendit origine mundi
causarum series, atque omnia fata laborant
si quidquam mutare velis, unoque sub ictu
stat genus humanum, tum, Thessala turba fatemur,
plus Fortuna potest. sed, si praenoscere casus 615
contentus, facilesque aditus multique patebunt
ad verum: tellus nobis aetherque chaosque
aequoraque et campi Rhodopaeaque saxa loquentur.
sed pronum, cum tanta novae sit copia mortis,
Emathiis unum campis attollere corpus, 620
ut modo defuncti tepidique cadaveris ora
plena voce sonent, nec membris sole perustis
auribus incertum feralis strideat umbra.'
Dixerat, et noctis geminatis arte tenebris
maestum tecta caput squalenti nube pererrat 625
corpora caesorum tumulis proiecta negatis.
continuo fugere lupi, fugere revulsis

601 quos ΩC : quem *Serv. Aen. 11, 197* (*codd. plures*) mihi Mω : tibi ZG, *Serv.* 604 vulgatae ZV 607 praebere *interpr. H.-W.*[8] 610 abrumpimus Z^2ω : praer- ZM 621–623 *cadaver recens et tepidum nec sole perustum adhibebimus, ut plena voce ora sonent nec incertum umbra strideat* 622 ne GV sole ω : sola ZM (*def. Håkanson*[1], *33, hic, puto, non sequendus*)

unguibus impastae volucres, dum Thessala vatem
eligit et gelidas leto scrutata medullas
pulmonis rigidi stantis sine vulnere fibras 630
invenit et vocem defuncto in corpore quaerit.
fata peremptorum pendent iam multa virorum,
quem superis revocasse velit. si tollere totas
temptasset campis acies et reddere bello,
cessissent leges Erebi, monstroque potenti 635
extractus Stygio populus pugnasset Averno.
electum tandem traiecto pectore corpus
ducitur; inserto laqueis feralibus unco
per scopulos miserum trahitur, per saxa, cadaver
victurum, montisque cavi, quem tristis Erictho 640
damnarat sacris, alta sub rupe locatur.
Haud procul a Ditis caecis depressa cavernis
in praeceps subsedit humus, quam pallida pronis
urguet silva comis et nullo vertice caelum
suspiciens Phoebo non pervia taxus opacat. 645
marcentes intus tenebrae pallensque sub antris
longa nocte situs numquam nisi carmine factum
lumen habet (non Taenariis sic faucibus aer
sedit iners), maestum mundi confine latentis
ac nostri, quo non metuant admittere manes 650
Tartarei reges. nam, quamvis Thessala vates
vim faciat fatis, dubium est, quod traxerit illuc
aspiciat Stygias an quod descenderit umbras.
discolor et vario furialis cultus amictu
induitur, vultusque aperitur crine remoto, 655
et coma vipereis substringitur horrida sertis.

632 multa GV, MU *in ras.* : nulla ZP 637 pectore* ς, *Håkanson*[1] : gutture Ω 638 ducitur* *Watt* : ducit et Ω 648–649 non ... iners *parenthesim fecit Nutting*[5], *303 sq.* 650 admittere ZMV : em- Z²PGU, C (em.)

Ut pavidos iuvenis comites ipsumque trementem
conspicit exanimi defixum lumina vultu,
'ponite' ait 'trepida conceptos mente timores:
iam nova, iam vera reddetur vita figura, 660
ut quamvis pavidi possint audire loquentem.
si vero Stygiosque lacus ripamque sonantem
ignibus ostendam, si me praesente videri
Eumenides possint villosaque colla colubris
Cerberus excutiens et vincti terga gigantes, 665
quis timor, ignavi, metuentis cernere manes?'
Pectora tum primum ferventi sanguine supplet
vulneribus laxata novis taboque medullas
abluit et virus large lunare ministrat.
huc quidquid fetu genuit natura sinistro 670
miscetur: non spuma canum quibus unda timori est,
viscera non lyncis, non durae nodus hyaenae
defuit et cervi pastae serpente medullae,
non puppim retinens Euro tendente rudentis
in mediis echenais aquis oculique draconum 675
quaeque sonant feta tepefacta sub alite saxa,
non Arabum volucer serpens innataque rubris
aequoribus custos pretiosae vipera conchae
aut viventis adhuc Libyci membrana cerastae
aut cinis Eoa positi phoenicis in ara. 680
quo postquam viles et habentis nomina pestis
contulit, infando saturatas carmine frondis
et, quibus os dirum nascentibus inspuit, herbas
addidit et quidquid mundo dedit ipsa veneni.

663 praesente* Ω : -stante ς : praebente *Madvig* 664 possint ς : -sent Ω : -sunt V, *sed* u *in ras.* 667–698 *in* N 671 est *om.* MC (N *non legitur*) 672 dirae ς 673 past(a)e NZMPC : -ti GUV 674 puppim* Ω : -em Z^2PV 675 echenais N : ethenaeis Z *et peiora cett.* : ecinatis C 683 dirum PGU : durum ZMV : *de* N *n.l.* herbas Ω : -bis NZ^2PU

tum vox Lethaeos cunctis pollentior herbis 685
excantare deos confundit murmura primum
dissona et humanae multum discordia linguae.
latratus habet illa canum gemitusque luporum,
quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur,
quod strident ululantque ferae, quod sibilat anguis; 690
exprimit et planctus illisae cautibus undae
silvarumque sonum fractaeque tonitrua nubis:
tot rerum vox una fuit. mox cetera cantu
explicat Haemonio penetratque in Tartara lingua:
'Eumenides Stygiumque nefas Poenaeque nocentum 695
et Chaos innumeros avidum confundere mundos
et rector terrae, quem longa in saecula torquet
mors dilata deum; Styx et quos nulla meretur
Thessalis Elysios; caelum matremque perosa
Persephone, nostraeque Hecates pars ultima, per quam 700
manibus et mihi sunt tacitae commercia linguae,
ianitor et sedis laxae, qui viscera saevo
spargis nostra cani, repetitaque fila Sorores
tracturae, tuque o flagrantis portitor undae,
iam lassate senex ad me redeuntibus umbris, 705
exaudite preces. si vos satis ore nefando
pollutoque voco, si numquam haec carmina fibris
humanis ieiuna cano, si pectora plena
saepe deo lavi calido prosecta cerebro,
si cuius vestris caput extaque lancibus infans 710
imposui victurus erat, parete precanti.

686 confudit MG : *de* N *n.l.* 687 multum ZGUC, M *in ras.* : primum PV : *de* N *n.l.* 697 rector terrae] Ζεὺς Χθόνιος (*SB*[2]) ? 700 hecates PG : -tae U : -te Z[2]V, *Serv. codd. Aen.* 6, *118* (*ipse genetivum legit*) : hicatis ZM 709 deo V : dedi MPGU : -it Z : -i et Z[2]ς 710 cuius* *SB*[3] : quisquis Ω : quis qui UV : quis cum *ed. 1493* nostris U, *quod Housman impugnat, probare sibi visus* (*SB*[3]) 711 imposui* G : -it Ω

non in Tartareo latitantem poscimus antro
assuetamque diu tenebris, modo luce fugata
descendentem animam; primo pallentis hiatu
haeret adhuc Orci, licet has exaudiat herbas, 715
ad manes ventura semel. ducis omnia nato
Pompeiana canat nostri modo militis umbra,
si bene de vobis civilia bella merentur.'

Haec ubi fata caput spumantiaque ora levavit,
aspicit astantem proiecti corporis umbram, 720
exanimes artus invisaque claustra timentem
carceris antiqui. pavet ire in pectus apertum
visceraque et ruptas letali vulnere fibras.
a miser, extremum cui mortis munus inique
eripitur, non posse mori! miratur Erictho 725
has fatis licuisse moras, irataque morti
verberat immotum vivo serpente cadaver,
perque cavas terrae, quas egit carmine, rimas
manibus illatrat regnique silentia rumpit:
'Tisiphone vocisque meae secura Megaera, 730
non agitis saevis Erebi per inane flagellis
infelicem animam? iam vos ego nomine vero
eliciam Stygiasque canes in luce superna
destituam; per busta sequar, per funera, custos,
expellam tumulis, abigam vos omnibus urnis. 735
teque deis, ad quos alio procedere vultu
ficta soles, Hecate pallenti tabida forma,
ostendam faciemque Erebi mutare vetabo.
eloquar immenso terrae sub pondere quae te
contineant, Hennaea, dapes, quo foedere maestum 740
regem noctis ames, quae te contagia passam
noluerit revocare Ceres. tibi, pessime mundi

724 inique ZUV, C (inq-) : -ae MPG 732 iam vos ego ZMG : ego vos iam PUV vero GUV : aero P : viro M : viso Z : guro C 737 ficta ω, *schol. Stat. Theb. 4, 430* : facta C : tecta ZM

arbiter, immittam ruptis Titana cavernis,
et subito feriere die. paretis, an ille
compellandus erit, quo numquam terra vocato 745
non concussa tremit, qui Gorgona cernit apertam
verberibusque suis trepidam castigat Erinyn,
indespecta tenet vobis qui Tartara, cuius
vos estis superi, Stygias qui peierat undas?'
Protinus astrictus caluit cruor atraque fovit 750
vulnera et in venas extremaque membra cucurrit.
percussae gelido trepidant sub pectore fibrae,
et nova desuetis subrepens vita medullis
miscetur morti. tunc omnis palpitat artus,
tenduntur nervi; nec se tellure cadaver 755
paulatim per membra levat, terraque repulsum est
erectumque semel. distento lumina rictu
nudantur. nondum facies viventis in illo,
iam morientis erat: remanet pallorque rigorque,
et stupet illatus mundo. sed murmure nullo 760
ora astricta sonant: vox illi linguaque tantum
responsura datur. 'dic' inquit Thessala 'magna,
quod iubeo, mercede mihi; nam vera locutum
immunem toto mundi praestabimus aevo
artibus Haemoniis: tali tua membra sepulchro, 765
talibus exuram Stygio cum carmine silvis,
ut nullos cantata magos exaudiat umbra.
sit tanti vixisse iterum: nec verba nec herbae
audebunt longae somnum tibi solvere Lethes
a me morte data. tripodas vatesque deorum 770
sors obscura decet: certus discedat, ab umbris
quisquis vera petit duraeque oracula mortis
fortis adit. ne parce, precor: da nomina rebus,
da loca; da vocem qua mecum fata loquantur.'

744 feriere GUV : per- ZMP 746 non $Z^2\omega$C : nox ZM concussa PUVC : excu- A^2G : excussat ZM 756 terra ΩC, *Serv. Aen. 4, 253* : -re V 757 semel ZMG, *Serv.* : simul PUV

addidit et carmen, quo, quidquid consulit, umbram 775
scire dedit.
Maestum fletu manante cadaver
'tristia non equidem Parcarum stamina' dixit
'aspexi tacitae revocatus ab aggere ripae;
quod tamen e cunctis mihi noscere contigit umbris,
effera Romanos agitat discordia manes 780
impiaque infernam ruperunt arma quietem;
Elysias Latii sedes ac Tartara maesta
diversi liquere duces. quid fata pararent,
hi fecere palam. tristis felicibus umbris
vultus erat: vidi Decios natumque patremque, 785
lustrales bellis animas, flentemque Camillum
et Curios, Sullam de te, Fortuna, querentem;
deplorat Libycis perituram Scipio terris
infaustam subolem; maior Carthaginis hostis
non servituri maeret Cato fata nepotis: 790
solum te, consul depulsis prime tyrannis,
Brute, pias inter gaudentem vidimus umbras.
abruptis Catilina minax fractisque catenis
exultat Mariique truces nudique Cethegi;
vidi ego laetantis, popularia nomina, Drusos 795
legibus immodicos ausosque ingentia Gracchos;
aeternis chalybis nodis et carcere Ditis
constrictae plausere manus, camposque piorum
poscit turba nocens. regni possessor inertis
pallentis aperit sedes, abruptaque saxa 800
asperat et durum vinclis adamanta, paratque

778 aspexi tacitae Z^2GV : -t actae ZM : -it tactae P, U(?) **781** infernam ZGC, M *ex* exte- : aete- PUV ruperunt ZMG : -rit C : rapuerunt PUV **782** Latii *Housman* : alti ZM (*frustra def. H.-W.*[9]) : alii ω : aliis Z^2 **795–796** *cf. H.-W.*[9] **797** aeternis ZMP : -ni GUV calybum Z^2ς : Chaly- *Oudendorp* **801** vinclis ω : *om.* ZM

poenam victori. refer haec solacia tecum,
o iuvenis, placido manes patremque domumque
expectare sinu regnique in parte serena
Pompeis servare locum. nec gloria parvae 805
sollicitet vitae: veniet quae misceat omnis
hora duces. properate mori, magnoque superbi
quamvis e parvis animo descendite bustis
et Romanorum manes calcate deorum.
quem tumulum Nili, quem Thybridis alluat unda 810
quaeritur, et ducibus tantum de funere pugna est.
tu fatum ne quaere tuum: cognoscere Parcae
me reticente dabunt; tibi certior omnia vates
ipse canet Siculis genitor Pompeius in arvis,
ille quoque incertus quo te vocet, unde repellat, 815
quas iubeat vitare plagas, quae sidera mundi.
Europam, miseri, Libyamque Asiamque timete:
distribuit tumulos vestris Fortuna triumphis.
o miseranda domus, toto nil orbe videbis
tutius Emathia.'
Sic postquam fata peregit, 820
stat vultu maestus tacito mortemque reposcit.
carminibus magicis opus est herbisque, cadaver
ut cadat, et nequeunt animam sibi reddere fata
consumpto iam iure semel. tunc robore multo
extruit illa rogum; venit defunctus ad ignes. 825
accensa iuvenem positum strue liquit Erictho
tandem passa mori, Sextoque ad castra parentis
it comes; et caelo lucis ducente colorem,
dum ferrent tutos intra tentoria gressus,
iussa tenere diem densas nox praestitit umbras. 830

804 *om.* Z (*interpr.* c) 805 pompeiis U : -eius ZMP : -eio Z^2A^2GV (*vers. om.* A) 806 vit(a)e ωC : *om.* ZM 808 e GUV : se ZMP 810 alluat *vel* adl- ZPU : abl- MGVC 816 *habent* GUV : *om.* ZMP 819 nil ZMC : nihil ω 828 *om.* U

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER SEPTIMUS

Segnior Oceano quam lex aeterna vocabat
luctificus Titan numquam magis aethera contra
egit equos cursumque polo rapiente retorsit,
defectusque pati voluit raptaeque labores
lucis, et attraxit nubes, non pabula flammis 5
sed ne Thessalico purus luceret in orbe.
At nox felicis Magno pars ultima vitae
sollicitos vana decepit imagine somnos.
nam Pompeiani visus sibi sede theatri
innumeram effigiem Romanae cernere plebis 10
attollique suum laetis ad sidera nomen
vocibus et plausu cuneos certare sonantes;
qualis erat populi facies clamorque faventis
olim, cum iuvenis primique aetate triumphi,
post domitas gentes quas torrens ambit Hiberus 15
et quaecumque fugax Sertorius impulit arma,
Vespere pacato, pura venerabilis aeque
quam currus ornante toga, plaudente senatu
sedit adhuc Romanus eques; seu fine bonorum
anxia mens curis ad tempora laeta refugit, 20
sive per ambages solitas contraria visis

2–3 *Soli equos sursum agenti aether contrario motu* (*cf. Ov. Met. 2, 70–73*) *numquam magis obnixus est; quin etiam aliquantum progressum retrorsus haud invitum rapuit. laqueos sibi induunt imprimis Housman et illi adversatus Nutting*^{2} 3 currumque Z^2G 4–5 *om.* U (*interpr.* c) 6 purum Z 7 magni VC 16 fugax A^2U : -as ZM : -a Z^2PGVC 20 mens curis c, *ut vid., Bentley* : venturis ΩC

vaticinata quies magni tulit omina planctus,
seu vetito patrias ultra tibi cernere sedes
sic Romam Fortuna dedit. ne rumpite somnos,
castrorum vigiles, nullas tuba verberet aures. 25
crastina dira quies et imagine maesta diurna
undique funestas acies feret, undique bellum.
Unde pares somnos populis noctemque beatam?
o felix, si te vel sic tua Roma videret!
donassent utinam superi patriaeque tibique 30
unum, Magne, diem, quo fati certus uterque
extremum tanti fructum raperetis amoris.
tu velut Ausonia vadis moriturus in urbe,
illa rati semper de te sibi conscia voti
hoc scelus haud umquam fatis haerere putavit, 35
sic se dilecti tumulum quoque perdere Magni.
te mixto flesset luctu iuvenisque senexque
iniussusque puer; lacerasset crine soluto
pectora femineum ceu Bruti funere vulgus.
nunc quoque, tela licet paveant victoris iniqui, 40
nuntiet ipse licet Caesar tua funera, flebunt,
sed dum tura ferunt, dum laurea serta Tonanti.
o miseri, quorum gemitus texere dolorem,
qui te non pleno pariter planxere theatro.
Vicerat astra iubar, cum mixto murmure turba 45
castrorum fremuit fatisque trahentibus orbem
signa petit pugnae. miseri pars maxima vulgi

22 omina Z²GUV : omnia ZMPC 28 populis ZMP : -li GU : -lo V : -los C 32 extremum tanti ΩC : -mi -tum PG raperetis GU : raparatis Z,M(?) : caperetis Z²PV, C (c.) 33 urbe GUV : orbe ZMP 43 texere* *Francken* (?) (*cf. SB*²) : edere GVC : sed- ZM,P *ex* seden** : odere U dolorem ΩC : -es *H.-W.*³ (*cf. H.-W.*⁷) dolor edere mussat *temptavit Housman* 45 commixto PV

non totum visura diem tentoria circum
ipsa ducis queritur magnoque accensa tumultu
mortis vicinae properantis admovet horas. 50
dira subit rabies: sua quisque ac publica fata
praecipitare cupit; segnis pavidusque vocatur
ac nimium patiens soceri Pompeius et orbis
indulgens regno, qui tot simul undique gentis
iuris habere sui vellet pacemque timeret. 55
nec non et reges populique queruntur Eoi
bella trahi patriaque procul tellure teneri.
hoc placet, o superi, cum vobis vertere cuncta
propositum, nostris erroribus addere crimen?
cladibus irruimus nocituraque poscimus arma; 60
in Pompeianis votum est Pharsalia castris.
cunctorum voces Romani maximus auctor
Tullius eloquii, cuius sub iure togaque
pacificas saevus tremuit Catilina securis,
pertulit iratus bellis, cum rostra forumque 65
optaret passus tam longa silentia miles.
addidit invalidae robur facundia causae:
'Hoc pro tot meritis solum te, Magne, precatur,
uti se Fortuna velis, proceresque tuorum
castrorum regesque tui cum supplice mundo 70
affusi vinci socerum patiare rogamus.
humani generis tam longo tempore bellum
Caesar erit? merito Pompeium vincere lente
gentibus indignum est a transcurrente subactis.
quo tibi fervor abit aut quo fiducia fati? 75
de superis, ingrate, times causamque senatus
credere dis dubitas? ipsae tua signa revellent

58 vertere ZG : perdere PUV, M *in ras.* 59 propositum ZMG : -um est PUV nostris ... crimen] *i.e. facere ut vertantur nostris non erroribus modo (quod satis acerbum erat) sed etiam delictis* 63 togaque] -ato *schol. Iuv. 8, 243* 72 *om.* U (*interpr.* c) 77 sua G

prosilientque acies: pudeat vicisse coactum.
si duce te iusso, si nobis bella geruntur,
sit iuris, quocumque velint, concurrere campo. 80
quid mundi gladios a sanguine Caesaris arces?
vibrant tela manus, vix signa morantia quisquam
expectat: propera, ne te tua classica linquant.
scire senatus avet, miles te, Magne, sequatur
an comes.' ingemuit rector sensitque deorum 85
esse dolos et fata suae contraria menti:
'si placet hoc' inquit 'cunctis, si milite Magno,
non duce tempus eget, nil ultra fata morabor:
involvat populos una Fortuna ruina
sitque hominum magnae lux ista novissima parti. 90
testor, Roma, tamen Magnum quo cuncta perirent
accepisse diem. potuit tibi vulnere nullo
stare labor belli; potui sine caede subactum
captivumque ducem violatae tradere paci.
quis furor, o caeci, scelerum? civilia bella 95
gesturi metuunt ne non cum sanguine vincant.
abstulimus terras, exclusimus aequore toto,
ad praematuras segetum ieiuna rapinas
agmina compulimus, votumque effecimus hosti
ut mallet sterni gladiis mortemque suorum 100
permiscere meis. belli pars magna peracta est
his quibus effectum est ne pugnam tiro paveret,
si modo virtutis stimulis iraeque calore
signa petunt. multos in summa pericula misit
venturi timor ipse mali. fortissimus ille est 105
qui, promptus metuenda pati, si comminus instent,

80 velim Z²GUC 83 ne te GUV, Z *in ras.* : ante P : te net M : te ne M² 90 *om.* ZM 93 potui M (*ex* -is) : -it Ω 100 mortesque G 101 meis Z²A²ω : malis ZM : meis malis A 103 *habent* GV : *om.* Ω

et differre potest. placet haec tam prospera rerum
tradere Fortunae, gladio permittere mundi
discrimen; pugnare ducem quam vincere malunt.
res mihi Romanas dederas, Fortuna, regendas: 110
accipe maiores et caeco in Marte tuere.
Pompei nec crimen erit nec gloria bellum.
vincis apud superos votis me, Caesar, iniquis:
pugnatur. quantum scelerum quantumque malorum
in populos lux ista feret! quot regna iacebunt! 115
sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!
prima velim caput hoc funesti lancea belli,
si sine momento rerum partisque ruina
casurum est, feriat; neque enim victoria Magno
laetior. aut populis invisum hac clade peracta 120
aut hodie Pompeius erit miserabile nomen:
omne malum victi, quod sors feret ultima rerum,
omne nefas victoris erit.'
Sic fatur et arma
permittit populis frenosque furentibus ira
laxat et ut victus violento navita Coro 125
dat regimen ventis ignavumque arte relicta
puppis onus trahitur. trepido confusa tumultu
castra fremunt, animique truces sua pectora pulsant
ictibus incertis. multorum pallor in ore
mortis venturae faciesque simillima fato. 130
advenisse diem qui fatum rebus in aevum
conderet humanis, et quaeri, Roma quid esset,
illo Marte, palam est. sua quisque pericula nescit
attonitus maiore metu. quis litora ponto
obruta, quis summis cernens in montibus aequor 135

114 pugnatur ΩC : -netur *v.l. in Laurent. S. Crucis* (L) **126** ventis PGUC : -ti ZM : victis V **127–128** *om.* P (127 *interpr.* c) **129** ore ΩC : ore est U **130** mortis venturae Z^2 (et m- v- A) A^2U : et mors ventura est Ω

aetheraque in terras deiecto sole cadentem,
tot rerum finem, timeat sibi? non vacat ullos
pro se ferre metus: urbi Magnoque timetur.
nec gladiis habuere fidem, nisi cautibus asper
exarsit mucro; tunc omnis lancea saxo 140
erigitur, tendunt nervis melioribus arcus,
cura fuit lectis pharetras implere sagittis,
auget eques stimulos frenorumque artat habenas.
si liceat superis hominum conferre labores,
non aliter Phlegra rabidos tollente gigantas 145
Martius incaluit Siculis incudibus ensis
et rubuit flammis iterum Neptunia cuspis
spiculaque extenso Paean Pythone recoxit,
Pallas Gorgoneos diffudit in aegida crines,
Pallenaea Iovi mutavit fulmina Cyclops. 150
Non tamen abstinuit venturos prodere casus
per varias Fortuna notas. nam, Thessala rura
cum peterent, totus venientibus obstitit aether
[inque oculis hominum fregerunt fulmina nubes]
adversasque faces immensoque igne columnas 155
et trabibus mixtis avidos typhonas aquarum
detulit atque oculos ingesto fulgure clausit;
excussit cristas galeis capulosque solutis
perfudit gladiis ereptaque pila liquavit,
aetherioque nocens fumavit sulpure ferrum; 160
nec non innumero cooperta examine signa
vixque revulsa solo maiori pondere pressum

136 deiecto PGV : defecto ZM : de icto U 137 ulli *Bentley* 138–139 *om.* P (139 *interpr.* c) 139 cotibus Z^2,U(?) 154 *habent* Z^2G,U (*add. infima in pagina*) V : *om.* ZMP 156 typhonas PU,GV *in ras.* C (tifo-) : pyth- ZM 158 capulos] *vide Ollfors* 159 erepta ZMG : erecta PUV 161* *interpr.* c, *del. Housman, fort. recte; vide tamen Bradley, qui virgulam post* 163 *posuit*

signiferi mersere caput rorantia fletu,
usque ad Thessaliam Romana et publica signa.
admotus superis discussa fugit ab ara 165
taurus et Emathios praeceps se iecit in agros,
nullaque funestis inventa est victima sacris.
(at tu quos scelerum superos, quas rite vocasti
Eumenidas, Caesar? Stygii quae numina regni
infernumque nefas et mersos nocte furores 170
impia tam saeve gesturus bella litasti?)
iam (dubium, monstrisne deum, nimione pavore
crediderint) multis concurrere visus Olympo
Pindus et abruptis mergi convallibus Haemus,
edere nocturnas belli Pharsalia voces, 175
ire per Ossaeam rapidus Boebeida sanguis;
inque vicem vultus tenebris mirantur opertos
et pallere diem galeisque incumbere noctem
defunctosque patres et iuncti sanguinis umbras
ante oculos volitare suos. dementibus unum 180
hoc solamen erat, quod voti turba nefandi
conscia, quae patrum iugulos, quae pectora fratrum
sperabat, gaudet monstris, mentisque tumultum
atque omen scelerum subitos putat esse furores.
Quid mirum populos quos lux extrema manebat 185
lymphato trepidasse metu, praesaga malorum
si data mens homini est? Tyriis qui Gadibus hospes
adiacet Armeniumque bibit Romanus Araxen,
sub quocumque die, quocumque est sidere mundi,
maeret et ignorat causas animumque dolentem 190

171 litasti ω, C (l.) : put- ZM 172 nimione *Bersmannus* : -ove Ω : -oque G pavori M² 179 que ZMGC : volitare PUV iuncti *Heinsius* : cu- Z : cunctis M, *ut vid.* : -tas GC : *om.* PUV 180 volitare G : volut- ZM : ululare PUV (*def. Mayer*¹) dementibus* *Schrader* : sed m- Ω 183 tumultum PGV : -tu UC : -tis ZM : -tus Z² ς 189 *om.* G

corripit, Emathiis quid perdat nescius arvis.
Euganeo, si vera fides memorantibus, augur
colle sedens, Aponus terris ubi fumifer exit
atque Antenorei dispergitur unda Timavi,
'venit summa dies, geritur res maxima', dixit 195
'impia concurrunt Pompei et Caesaris arma',
seu tonitrus ac tela Iovis praesaga notavit,
aethera seu totum discordi obsistere caelo
perspexitque polos, seu numen in aethere maestum
solis in obscuro pugnam pallore notavit. 200
dissimilem certe cunctis quos explicat egit
Thessalicum natura diem: si cuncta perito
augure mens hominum caeli nova signa notasset,
spectari toto potuit Pharsalia mundo.
o summos hominum, quorum Fortuna per orbem 205
signa dedit, quorum fatis caelum omne vacavit!
haec et apud seras gentes populosque nepotum,
sive sua tantum venient in saecula fama
sive aliquid magnis nostri quoque cura laboris
nominibus prodesse potest, cum bella legentur, 210
spesque metusque simul perituraque vota movebunt,
attonitique omnes veluti venientia fata,
non transmissa, legent et adhuc tibi, Magne, favebunt.
Miles, ut adverso Phoebi radiatus ab ictu
descendens totos perfudit lumine colles, 215
non temere immissus campis: stetit ordine certo
infelix acies. cornus tibi cura sinistri,
Lentule, cum prima, quae tum fuit optima bello,
et quarta legione datur. tibi, numine pugnax
adverso Domiti, dextri frons tradita Martis. 220

194–195 *om.* P (195 *interpr.* c) **199** numen ZMG : lu- PUV **200** *habent* GUV, *om.* ZMP : *del. Kortte* **209** *om.* M (*interpr.* c) magnis GUV : -ni PC : magis Z **215** perfundit PV **220** adverso ΩC : av- a

at medii robur belli fortissima densant
agmina, quae Cilicum terris deducta tenebat
Scipio, miles in hoc, Libyco dux primus in orbe.
at iuxta fluvios et stagna undantis Enipei
Cappadocum montana cohors et largus habenae 225
Ponticus ibat eques. sicci sed plurima campi
tetrarchae regesque tenent magnique tyranni
atque omnis Latio quae servit purpura ferro.
illuc et Libye Numidas et Creta Cydonas
misit, Ityraeis cursus fuit inde sagittis, 230
inde, truces Galli, solitum prodistis in hostem,
illic pugnaces commovit Hiberia caetras.
eripe victori gentis et sanguine mundi
fuso, Magne, semel totos consume triumphos.
Illo forte die Caesar statione relicta 235
ad segetum raptus moturus signa repente
conspicit in planos hostem descendere campos,
oblatumque videt votis sibi mille petitum
tempus, in extremos quo mitteret omnia casus.
aeger quippe morae flagransque cupidine regni 240
coeperat exiguo tractu civilia bella
ut lentum damnare nefas. discrimina postquam
adventare ducum supremaque proelia vidit
casuram †fatis† sensit nutare ruinam,
illa quoque in ferrum rabies promptissima paulum 245
languit, et casus audax spondere secundos
mens stetit in dubio, quam nec sua fata timere
nec Magni sperare sinunt. formidine mersa
prosilit hortando melior fiducia vulgo:

231 hostem Ω,C (o-) : orbem PG 239 quo Ω (*in ras.* M)C : quos P : quod *Heinsius* 240 regni] mundi Z[2] 244* et *post* casuram *add.* ς, *vulg., sed vide H.-W.*[3] : *anne* casuram et iam iam penitus n- r- ? fatis ω : -i ZM 246 spondere] sperare V

'O domitor mundi, rerum fortuna mearum, 250
miles, adest totiens optatae copia pugnae.
nil opus est votis, iam fatum accersite ferro.
in manibus vestris, quantus sit Caesar, habetis.
haec est illa dies mihi quam Rubiconis ad undas
promissam memini, cuius spe movimus arma, 255
in quam distulimus vetitos remeare triumphos,
[haec eadem est hodie quae pignora quaeque penates
reddat et emerito faciat vos Marte colonos]
haec, fato quae teste probet, quis iustius arma
sumpserit; haec acies victum factura nocentem est. 260
si pro me patriam ferro flammisque petistis,
nunc pugnate truces gladioque exolvite culpam:
nulla manus, belli mutato iudice, pura est.
non mihi res agitur, sed vos ut libera sitis
turba precor, gentes ut ius habeatis in omnes. 265
ipse ego privatae cupidus me reddere vitae
plebeiaque toga modicum componere civem,
omnia dum vobis liceant, nihil esse recuso.
invidia regnate mea. nec sanguine multo
spem mundi petitis: Grais delecta iuventus 270
gymnasiis aderit studioque ignava palaestrae
et vix arma ferens, aut mixtae dissona turbae
barbaries, non illa tubas, non agmine moto
clamorem latura suum. civilia paucae
bella manus facient: pugnae pars magna levabit 275
his orbem populis Romanumque obteret hostem.
ite per ignavas gentes famosaque regna
et primo ferri motu prosternite mundum;

257–258 *om.* Ω (*cum* 256 *et* 259 P) : *habet* G : *del. Oudendorp* 260 est ω : *om.* ZM 262 gladio GC : -ios ZMP : -iis UV culpam GV : -pa Z^2P : -pae Z,M(?) : -pas U 268 *in annotatione Housmaniana* rex *pro* dux *legendum*

sitque palam, quas tot duxit Pompeius in urbem
curribus unius gentes non esse triumphi. 280
Armeniosne movet Romana potentia cuius
sit ducis, aut emptum minimo vult sanguine quisquam
barbarus Hesperiis Magnum praeponere rebus?
Romanos odere omnes, dominosque gravantur,
quos novere, magis. sed me Fortuna meorum 285
commisit manibus, quarum me Gallia testem
tot fecit bellis. cuius non militis ensem
agnoscam? caelumque tremens cum lancea transit
dicere non fallar quo sit vibrata lacerto.
quod si, signa ducem numquam fallentia vestrum, 290
conspicio faciesque truces oculosque minaces,
vicistis. videor fluvios spectare cruoris
calcatosque simul reges sparsumque senatus
corpus et immensa populos in caede natantis.
sed mea fata moror, qui vos in tela furentis 295
vocibus his teneo. veniam date bella trahenti:
spe trepido; haud umquam vidi tam magna daturos
tam prope me superos; camporum limite parvo
absumus a votis. ego sum cui Marte peracto
quae populi regesque tenent donare licebit. 300
quone poli motu, quo caeli sidere verso
Thessalicae tantum, superi, permittitis orae?
aut merces hodie bellorum aut poena parata.
Caesareas spectate cruces, spectate catenas,
et caput hoc positum rostris effusaque membra 305
Saeptorumque nefas et clausi proelia Campi.
cum duce Sullano gerimus civilia bella.

286 quarum Z^2PUC : quorum Ω 295 tela] bella Z^2ς 303 parata MPV : -tur Z^2GUC : parare Z *post hunc versum hos tres inserunt* ς *nonnulli* : ne vos Hispani mitis victoria Martis / securos habeat, dedimus quod rura, quod (dedimusque ruraque *codd.*) urbes / et quidquid nobis post Gallica bella negatum. *vide Souter*[2], *Housman, CR 46 (1932), 150 = Cl. pap. 1196, Souter*[3]

vestri cura movet; nam me secura manebit
sors quaesita manu: fodientem viscera cernet
me mea qui nondum victo respexerit hoste. 310
di, quorum curas abduxit ab aethere tellus
Romanusque labor, vincat quicumque necesse
non putat in victos saevum destringere ferrum
quique suos cives, quod signa adversa tulerunt,
non credit fecisse nefas. Pompeius in arto 315
agmina vestra loco vetita virtute moveri
cum tenuit, quanto satiavit sanguine ferrum!
vos tamen hoc oro, iuvenes, ne caedere quisquam
hostis terga velit: civis qui fugerit esto.
sed, dum tela micant, non vos pietatis imago 320
ulla nec adversa conspecti fronte parentes
commoveant; vultus gladio turbate verendos.
sive quis infesto cognata in pectora ferro
ibit, seu nullum violarit vulnere pignus,
ignoti iugulum tamquam scelus imputet hostis. 325
sternite iam vallum fossasque implete ruina,
exeat ut plenis acies non sparsa maniplis.
parcite ne castris: vallo tendetis in illo
unde acies peritura venit.'

Vix cuncta locuto
Caesare quemque suum munus trahit, armaque raptim 330
sumpta Ceresque viris. capiunt praesagia belli
calcatisque ruunt castris; stant ordine nullo,
arte ducis nulla, permittuntque omnia fatis.
si totidem Magni soceros totidemque petentis
urbis regna suae funesto in Marte locasses, 335
non tam praecipiti ruerent in proelia cursu.

310 victum UV hoste PG : -em Ω 317 quanto ω : -tum ZM 319 velit] *vide Ollfors* 324 violarit MUV, C (-ari. t) : -abit G : -avit Z^2P : *de* Z *n.l.* 328 tendetis PGV : -ditis ZM : -dentis UC : tentetis Z^2 335 locasses *Grotius* : -et ΩC (*def.* *Mayer*[1]) : -ent P

Vidit ut hostiles in rectum exire catervas
Pompeius nullasque moras permittere bello
sed superis placuisse diem, stat corde gelato
attonitus; tantoque duci sic arma timere 340
omen erat. premit inde metus, totumque per agmen
sublimi praevectus equo 'quem flagitat' inquit
'vestra diem virtus, finis civilibus armis,
quem quaesistis, adest. totas effundite vires:
extremum ferri superest opus, unaque gentis 345
hora trahit. quisquis patriam carosque penates,
qui subolem ac thalamos desertaque pignora quaerit,
ense petat: medio posuit deus omnia campo.
causa iubet melior superos sperare secundos:
ipsi tela regent per viscera Caesaris, ipsi 350
Romanas sancire volent hoc sanguine leges.
si socero dare regna meo mundumque pararent,
praecipitare meam fatis potuere senectam:
non iratorum populis urbique deorum est
Pompeium servare ducem. quae vincere possent 355
omnia contulimus. subiere pericula clari
sponte viri sacraque antiquus imagine miles.
si Curios his fata darent reducesque Camillos
temporibus Deciosque caput fatale voventes,
hinc starent. primo gentes oriente coactae 360
innumeraeque urbes, quantas in proelia numquam,
excivere manus. toto simul utimur orbe.
quidquid signiferi comprensum limite caeli
sub Noton et Borean hominum sumus, arma movemus.
nonne superfusis collectum cornibus hostem 365

340 timeri *Heinsius* 342 sublimis MP, *aeque bonum* 349 secundos GUV : -dus ZMP 351 volunt MU 353 fatis] *num dativus? cf. H.-W.*[3] 355 possent PGV,U *in ras.* : -sint ZM 358 que ZU : ve PGV,M *ex corr.* 359 que] ve PV 363 compressum PV

in medium dabimus? paucas victoria dextras
exigit, at plures tantum clamore catervae
bella gerent: Caesar nostris non sufficit armis.
credite pendentes e summis moenibus urbis
crinibus effusis hortari in proelia matres; 370
credite grandaevum vetitumque aetate senatum
arma sequi sacros pedibus prosternere canos
atque ipsam domini metuentem occurrere Romam;
credite qui nunc est populus populumque futurum
permixtas afferre preces: haec libera nasci, 375
haec vult turba mori. si quis post pignora tanta
Pompeio locus est, cum prole et coniuge supplex,
imperii salva si maiestate liceret,
volverer ante pedes. Magnus, nisi vincitis, exul,
ludibrium soceri, vester pudor, ultima fata 380
deprecor ac turpes extremi cardinis annos,
ne discam servire senex.' tam maesta locuti
voce ducis flagrant animi, Romanaque virtus
erigitur, placuitque mori, si vera timeret.
Ergo utrimque pari procurrunt agmina motu 385
irarum; metus hos regni, spes excitat illos.
hae facient dextrae, quidquid non expleat aetas
ulla nec humanum reparet genus omnibus annis,
ut vacet a ferro. gentes Mars iste futuras
obruet et populos aevi venientis in †orbem† 390
erepto natale feret. tunc omne Latinum
fabula nomen erit; Gabios Veiosque Coramque

369 e summis] su- M : su- e M[2] : su- vos *Castiglioni, 94* 379 volverer PUV : -veret G : -verit ZM 384 si vera timeret] *interpr. SB*[2]*; vide etiam HSCPh 88 (1984), 127* 387 hae GUV : haec ZMC : ne P quidquid non* ΩC, *iniuria damnatum; vide MacKay*[1] *et Håkanson*[3] : q- nona *Housman* : quae damna haud *Axelson*[2] expleat*] explicat C, *Housman* 388* *del. Housman* 390 orbem (*)] Orcum *SB*[3]

pulvere vix tectae poterunt monstrare ruinae
Albanosque lares Laurentinosque penates,
rus vacuum, quod non habitet nisi nocte coacta 395
invitus questusque Numam iussisse senator.
non aetas haec carpsit edax monimentaque rerum
putria destituit: crimen civile videmus
tot vacuas urbes. generis quo turba redacta est
humani! toto populi qui nascimur orbe 400
nec muros implere viris nec possumus agros:
urbs nos una capit. vincto fossore coluntur
Hesperiae segetes, stat tectis putris avitis
in nullos ruitura domus, nulloque frequentem
cive suo Romam sed mundi faece repletam 405
cladis eo dedimus, ne tanto in corpore bellum
iam possit civile geri. Pharsalia tanti
causa mali. cedant feralia nomina Cannae
et damnata diu Romanis Allia fastis.
tempora signavit leviorum Roma malorum, 410
hunc voluit nescire diem. pro tristia fata!
aera pestiferum tractu morbosque fluentis
insanamque famem permissasque ignibus urbes
moeniaque in praeceps laturos plena tremores
hi possint explere viri, quos undique traxit 415
in miseram Fortuna necem, dum munera longi
explicat eripiens aevi populosque ducesque

395 quod PUV : quo ZMG 396 senatorum U : -tus V 397 haec] *cum* monimenta *coniungendum* (*H.-W.*[9]) 402 nos GUVC : non ZMP vincto PG : victo ZMC : iuncto UV 406 corpore ZMG : temp- PUV 407 posset PU 411 proh V : quo Ω (*in ras.* U) : quod (*pro* quot, *ut Housman opinatus est*) Z²ς 414 timores GV 415 possint* M, *ut vid.* : -sent Z²UC : -sunt PGV : poscunt Z 416 longi Z²GUV,C (logi) : -ge MP : mundi Z

constituit campis, per quos tibi, Roma, ruenti
ostendat quam magna cadas. quae latius orbem
possedit, citius per prospera fata cucurrit? 420
omne tibi bellum gentis dedit, omnibus annis
te geminum Titan procedere vidit in axem;
haud multum terrae spatium restabat Eoae
ut tibi nox, tibi tota dies, tibi curreret aether,
omniaque errantes stellae Romana viderent. 425
sed retro tua fata tulit par omnibus annis
Emathiae funesta dies. hac luce cruenta
effectum, ut Latios non horreat India fasces,
nec vetitos errare Dahas in moenia ducat
Sarmaticumque premat succinctus consul aratrum, 430
quod semper seras debet tibi Parthia poenas,
quod fugiens civile nefas redituraque numquam
Libertas ultra Tigrim Rhenumque recessit
ac, totiens nobis iugulo quaesita, vagatur
Germanum Scythicumque bonum, nec respicit ultra 435
Ausoniam, vellem populis incognita nostris.
vulturis ut primum laevo fundata volatu
Romulus infami complevit moenia luco,
usque ad Thessalicas servisses, Roma, ruinas.
de Brutis, Fortuna, queror. quid tempora legum 440
egimus aut annos a consule nomen habentis?
felices Arabes Medique Eoaque tellus,
quam sub perpetuis tenuerunt fata tyrannis.

419 quae latius (-ias C) $Z^2\omega C$: qua pla- M : quo plaucius Z : quo latius *vulg. ante Housman* **421** annis Z^2MGVP : armis ZUC **425** errantes stellae] *usitata significatione planetas dici adversus Housman contendit Kidd, recte, ut opinor; contra Gain* **429** dahas Z^2P : dacas GV : das ZM : *de* U *n.l.* **431** seras* *Markland* : s(a)evas ΩC : summas G **434** iugulo] *Romano, non, ut Nutting*[5], *libertatis; cf.* 309.344.10, 150 *sed imprimis* 9, 1022

ex populis qui regna ferunt sors utima nostra est,
quos servire pudet.
Sunt nobis nulla profecto 445
numina: cum caeco rapiantur saecula casu,
mentimur regnare Iovem. spectabit ab alto
aethere Thessalicas, teneat cum fulmina, caedes?
scilicet ipse petet Pholoen, petet ignibus Oeten
immeritaeque nemus Rhodopes pinusque Mimantis, 450
Cassius hoc potius feriet caput? astra Thyestae
intulit et subitis damnavit noctibus Argos:
tot †similis† fratrum gladios patrumque gerenti
Thessaliae dabit ille diem? mortalia nulli
sunt curata deo. cladis tamen huius habemus 455
vindictam, quantam terris dare numina fas est:
bella pares superis facient civilia divos,
fulminibus manes radiisque ornabit et astris
inque deum templis iurabit Roma per umbras.
Ut rapido cursu fati suprema morantem 460
consumpsere locum, parva tellure dirempti,
quo sua pila cadant aut quae sibi fata minentur 463
inde manus, spectant. penitus quo noscere possent 462

445 quos GUC : quo ZM : quod PV *novam paragraphen feci* 449 ipse *in ras.* U : ille C petet (*pr.*) ΩC : petit PU petet (*alt.*) ZMG : petit PUV 450 Mimantis *Parrhasius* : mina- Z^2PG,V (-tes) (*def. Gelsomino*[2], *149sq., frustra*) : manantes U : manus ZM 451 feriet ZMC : -iat ω 452 intulit ZM : inpu- ω 453 similis[(*)] *vix sanum* tot f- g- iuvenumque (*cf. etiam Quint. Decl. Min. 327,6; Juv. 8,262, 10,310; Sen. Tro. 100*) patrumque *SB*[3] 456 *om.* P (interpr. c) 458–537 *in* Π *finibus* (458–477 *et* 498–517) *vel initiis* (478–497 *et* 518–537) *mutilatis* 463–462 *hoc ordine* ΠA^2PGV, *schol. Stat. Theb. 6, 760, inverso ZM, U ex corr.* 463 quae* Håkanson[1] : quam ΠΩ, *Housman* : qua U 462 manus* ZU, *Håkanson*[1] : -um ΠPGVC, *schol. Stat.* : *de* M *n.l.* penitus* *Håkanson*[1] : tempus ΩC, *schol. Stat.* : vultus ΠZ^2U, *Housman* quo noscere possent Ω, *schol. Stat.* : quo no (*ceteris amissis*) Π : que agnoscere quaerunt Z^2U : q.t.i.r.n.p.C

facturi quae monstra forent, videre parentes 464
frontibus adversis fraternaque comminus arma, 465
nec libuit mutare locum. tamen omnia torpor
pectora constrinxit, gelidusque in viscera sanguis
percussa pietate coit, totaeque cohortes
pila parata diu tensis tenuere lacertis.
di tibi non mortem, quae cunctis poena paratur, 470
sed sensum post fata tuae dent, Crastine, morti,
cuius torta manu commisit lancea bellum
primaque Thessaliam Romano sanguine tinxit.
o praeceps rabies! cum Caesar tela teneret,
inventa est prior ulla manus? tum stridulus aer 475
elisus lituis conceptaque classica cornu,
tunc ausae dare signa tubae, tunc aethera tundit
extremique fragor convexa irrumpit Olympi,
unde procul nubes, quo nulla tonitrua durant.
excepit resonis clamorem vallibus Haemus 480
Peliacisque dedit rursus geminare cavernis,
Pindus agit fremitus Pangaeaque saxa resultant
Oetaeaeque gemunt rupes, vocesque furoris
expavere sui tota tellure relatas.
spargitur innumerum diversis missile votis: 485
vulnera pars optat, pars terrae figere tela
ac puras servare manus. rapit omnia casus
atque incerta facit quos vult Fortuna nocentes. 488

464 parentes* Ω : pa (*ceteris amissis*) Π : parentum *Housman* **471** crastine PUV,MG (e *in ras.*) : -na ΠZ morti ΠΩ : -is P **475** tum V : tunc ΠΩ **477** tundit* *Guyet* : ten- Ω **478** inrupit ΠZ²V **482** fremitus Πω : ge- (geni- M) ZM, *Porph. Hor. Carm. 1, 12, 6* **486** terrae ΠGUVC : -ra ZMP **487** puras Z²GUVC : -a ΠZMP

tunc et Ityraei Medique Arabesque soluti, 514
arcu turba minax, nusquam rexere sagittas,
sed petitur solus qui campis imminet aer;
inde cadunt mortes. sceleris sed crimine nullo
externum maculant chalybem: stetit omne coactum
circa pila nefas. ferro subtexitur aether
noxque super campos telis conserta pependit. 520
sed quota pars cladis iaculis ferroque volanti 489
exacta est! odiis solus civilibus ensis 490
sufficit, et dextras Romana in viscera ducit.
Pompei densis acies stipata catervis
iunxerat in seriem nexis umbonibus arma,
vixque habitura locum dextras ac tela movendi
constiterat gladiosque suos compressa timebat. 495
praecipiti cursu vaesanum Caesaris agmen
in densos agitur cuneos, perque arma, per hostem
quaerit iter. qua torta graves lorica catenas
opponit tutoque latet sub tegmine pectus,
hac quoque perventum est ad viscera, totque per arma 500
extremum est quod quisque ferit. civilia bella
una acies patitur, gerit altera; frigidus inde
stat gladius, calet omne nocens a Caesare ferrum.
nec Fortuna diu rerum tot pondera vergens
distulit ingentis fato torrente ruinas. 505

489–520 *versuum ordinem ita constituit Housman, numeris indicatum praebent* ΠΩC, 510–519 Z[2] *et* 510–520 U *ante* 489–509 489 sed GVC : et Ω cladis PUVC : -iis ZM : gladiis ΠG : hominum Z[2] 490 solus ΠPUVC : solis ZMG 495 timebat ΩΠ, *Serv. Aen. 10, 432* : tene- V 500–501 totque ... ferit] *exteriora enim ad ictum frangendum nihil valent; cf. SB*[2] 503 omne ... caesare ΩΠ : inde ... sanguine V 504 vergens* ς (*def. H.-W.*[3] *et H.-W.*[4]*; contra Dilke*[1]) : vertens Ω : ver (*ceteris amissis*) Π 505 distulit* *Bentley* : abs- ΠΩ

Ut primum toto diduxit cornua campo
Pompeianus eques bellique per ultima fudit,
sparsa per extremos levis armatura maniplos
insequitur saevasque manus immittit in hostem:
illic quaeque suo miscet gens proelia telo, 510
Romanus cunctis petitur cruor; inde sagittae,
inde faces et saxa volant spatioque solutae
aeris et calido liquefactae pondere glandes; 513
cum Caesar, metuens ne frons sibi prima labaret 521
incursu, tenet obliquas post signa cohortes,
inque latus belli, qua se vagus hostis agebat,
emittit subitum non motis cornibus agmen.
immemores pugnae nulloque pudore timendi 525
praecipites fecere palam civilia bella
non bene barbaricis umquam commissa catervis.
ut primum sonipes transfixus pectora ferro
in caput effusi calcavit membra regentis,
omnis eques cessit campis, glomerataque nubes 530
in sua conversis praeceps ruit agmina frenis.
perdidit inde modum caedes, ac nulla secutast
pugna, sed hinc iugulis, hinc ferro bella geruntur;
nec valet haec acies tantum prosternere quantum
inde perire potest. utinam, Pharsalia, campis 535
sufficiat cruor iste tuis, quem barbara fundunt

506 diduxit ΠΩ : ded- Z²PUC 521 labaret ΠA²GV : laboret ZMP : lavo- *sive* lavaret U 522 tenet ... cohortes] *cf. H.-W.*³ *et H.-W.*⁵ *(70sq.), qui* metuens ... cohortes *parenthesim esse (hoc etiam A. Y. Campbell suo Marte) et versum post* 522 *excidisse suspicatus est* 524 emittit ZMG : emisit Π(?)P : immittit V : imisit U 525 pugnae ... pudore (*hoc etiam* C)] regnae ... umore Π 526 fecere ω : fac- ΠZM 528 primum ΠΩ : -us C 536 fundunt ΠGV : -dent Z²PU : -det Z : *de* M *n. l.*

pectora, non alio mutentur sanguine fontes,
hic numerus totos tibi vestiat ossibus agros.
aut, si Romano compleri sanguine mavis,
istis parce, precor; vivant Galataeque Syrique, 540
Cappadoces Gallique extremique orbis Hiberi,
Armenii, Cilices; nam post civilia bella
hic populus Romanus erit. semel ortus in omnis
it timor, et fatis datus est pro Caesare cursus.
Ventum erat ad robur Magni mediasque catervas. 545
quod totos errore vago perfuderat agros
constitit hic bellum, fortunaque Caesaris haesit.
non illic regum auxiliis collecta iuventus
bella gerit ferrumque manus movere rogatae:
ille locus fratres habuit, locus ille parentis. 550
hic furor, hic rabies, hic sunt tua crimina, Caesar.
hanc fuge, mens, partem belli tenebrisque relinque,
nullaque tantorum discat me vate malorum,
quam multum bellis liceat civilibus, aetas.
a potius pereant lacrimae pereantque querellae: 555
quidquid in hac acie gessisti, Roma, tacebo.
Hic Caesar, rabies populis stimulusque furorum,
ne qua parte sui pereat scelus, agmina circum
it vagus atque ignes animis flagrantibus addit.
inspicit et gladios, qui toti sanguine manent, 560
qui niteant primo tantum mucrone cruenti,
quae presso tremat ense manus, quis languida tela,
quis contenta ferat, quis praestet bella iubenti,
quem pugnare iuvet, quis vultum cive perempto
mutet; obit latis proiecta cadavera campis; 565

538 totos GUV : totas P : totus ZM 554 bellis liceat PGU : l- b- ZMV 555 a ZM : ā U : ac V : hac G : ae P : hae *Sulpitius* 557 populis V : -li Ω furoris Z^2 560 *post* 561 PU 560 manent PG : madent ZMV : *eras. in* U

vulnera multorum totum fusura cruorem
opposita premit ipse manu. quacumque vagatur,
sanguineum veluti quatiens Bellona flagellum
Bistonas aut Mavors agitans si verbere saevo
Palladia stimulet turbatos aegide currus, 570
nox ingens scelerum est; caedes oriuntur et instar
immensae vocis gemitus, et pondere lapsi
pectoris arma sonant confractique ensibus enses.
ipse manu subicit gladios ac tela ministrat
adversosque iubet ferro confundere vultus, 575
promovet ipse acies, impellit terga suorum,
verbere conversae cessantis excitat hastae,
in plebem vetat ire manus monstratque senatum:
scit cruor imperii qui sit, quae viscera rerum,
unde petat Romam, libertas ultima mundi 580
quo steterit ferienda loco. permixta secundo
ordine nobilitas venerandaque corpora ferro
urguentur; caedunt Lepidos caeduntque Metellos
Corvinosque simul Torquataque nomina, rerum
saepe duces summosque hominum te, Magne, remoto. 585
Illic plebeia contectus casside vultus
ignotusque hosti quod ferrum, Brute, tenebas!
o decus imperii, spes o suprema senatus,
extremum tanti generis per saecula nomen,
ne rue per medios nimium temerarius hostis, 590
nec tibi fatales admoveris ante Philippos,
Thessalia periture tua. nil proficis istic
Caesaris intentus iugulo: nondum attigit arcem,
iuris et humani columen, quo cuncta premuntur,
egressus meruit fatis tam nobile letum. 595
vivat et, ut Bruti procumbat victima, regnet.

568 quatiens veluti PU 574 subicit PU; subigit A[2]GV : subegit ZM 575 confundere V : contu- Ω 582 *om.* P 584 rerum ZPG : regum MUV 591 neu U 594 humani P, G(?)U : -num ZMV premuntur PGV : regu- MU : rigu- Z

Hic patriae perit omne decus: iacet aggere magno
patricium campis non mixta plebe cadaver.
mors tamen eminuit clarorum in strage virorum
pugnacis Domiti, quem clades fata per omnis 600
ducebant: nusquam Magni fortuna sine illo
succubuit. victus totiens a Caesare salva
libertate perit: tunc mille in vulnera laetus
labitur ac venia gaudet caruisse secunda.
viderat in crasso versantem sanguine membra 605
Caesar, et increpitans: 'iam Magni deseris arma,
successor Domiti; sine te iam bella geruntur.'
dixerat. ast illi suffecit pectora pulsans
spiritus in vocem morientiaque ora resolvit:
'non te funesta scelerum mercede potitum 610
sed dubium fati, Caesar, generoque minorem
aspiciens Stygias Magno duce liber ad umbras
et securus eo: te saevo Marte subactum
Pompeioque gravis poenas nobisque daturum,
cum moriar, sperare licet.' non plura locutum 615
vita fugit, densaeque oculos mersere tenebrae.
Impendisse pudet lacrimas in funere mundi
mortibus innumeris, ac singula fata sequentem
quaerere letiferum per cuius viscera vulnus
exierit, quis fusa solo vitalia calcet, 620
ore quis adverso demissum faucibus ensem
expulerit moriens anima, quis corruat ictus,

598 non mixta ZMG, C (n. m.) : comm- PUV 599 emicuit V 604 ac ΩC : et PU 605 versantem ΩC : volven- V 607 *om.* ZM successor V : -ensor P : accensor G : succensos U *in ras. quod ad interpunctionem attinet, cf.* 9, 125 608 suffecit GUV : -ficit ZMP 612 stygias] patrias Z[2] 614 gravis ZMG : duci PUV 615 cum] dum a *pro v.l.* morior Z 616 mersere* *Oudendorp* : vertere Ω (*def. Nutting*[5], *114sq., haud insulse*) : pressere ς : versere *Heinsius* : vinxere *Badali*[2] 621 demissum ZGU : dim- MPVC 622 anima U : -ae G : -am Ω ictus MU : istus P : ictu ZGV

quis steterit dum membra cadunt, qui pectore tela
transmittant aut quos campis affixerit hasta,
quis cruor emissis perruperit aera venis 625
inque hostis cadat arma sui, quis pectora fratris
caedat et, ut notum possit spoliare cadaver,
abscisum longe mittat caput, ora parentis
quis laceret nimiaque probet spectantibus ira
quem iugulat non esse patrem. mors nulla querella 630
digna sua est, nullosque hominum lugere vacamus.
non istas habuit pugnae Pharsalia partes
quas aliae clades: illic per fata virorum,
per populos hic Roma perit; quod militis illic,
mors hic gentis erat: sanguis ibi fluxit Achaeus, 635
Ponticus, Assyrius; cunctos haerere cruores
Romanus campisque vetat consistere torrens.
maius ab hac acie quam quod sua saecula ferrent
vulnus habent populi; plus est quam vita salusque
quod perit: in totum mundi prosternimur aevum. 640
vincitur his gladiis omnis quae serviet aetas.
proxima quid suboles aut quid meruere nepotes
in regnum nasci? pavide num gessimus arma
teximus aut iugulos? alieni poena timoris
in nostra cervice sedet. post proelia natis 645
si dominum, Fortuna, dabas, et bella dedisses.
Iam Magnus transisse deos Romanaque fata
senserat infelix, tota vix clade coactus
fortunam damnare suam. stetit aggere campi,
eminus unde omnis sparsas per Thessala rura 650
aspiceret clades, quae bello obstante latebant.

623 quis Z^2 : qui Ω steterint G qui] quis Z^2ς 624 transmittant ΩA^2 : -tat Z^2P 625 emissis ΩC : -sus M^2G^2 627 possit] *anne* fas sit? *Cf. Mart. 12, 3, 11* nunc licet et fas est 632 istas habuit] *i.e. ex talibus constitit* 641 serviet PGU : -iat ZMV 643 pavide ΩC : -di U 648 tota vix ZMG : vix t- PUV

tot telis sua fata peti, sua corpora fusa
ac se tam multo pereuntem sanguine vidit.
nec, sicut mos est miseris, trahere omnia secum
mersa iuvat gentesque suae miscere ruinae: 655
ut Latiae post se vivat pars maxima turbae,
sustinuit dignos etiamnunc credere votis
caelicolas †voluitque† sui solacia casus.
'parcite,' ait 'superi, cunctas prosternere gentes.
stante potest mundo Romaque superstite Magnus 660
esse miser. si plura iuvant mea vulnera, coniunx
est mihi, sunt nati: dedimus tot pignora fatis.
civiline parum est bello, si meque meosque
obruit? exiguae clades sumus orbe remoto?
omnia quid laceras? quid perdere cuncta laboras? 665
iam nihil est, Fortuna, meum?'
Sic fatur et arma
signaque et afflictas omni iam parte catervas
circumit et revocat matura in fata ruentis
seque negat tanti. nec derat robur in enses
ire duci iuguloque pati vel pectore letum. 670
sed timuit strato miles ne corpore Magni
non fugeret, supraque ducem procumberet orbis;
Caesaris aut oculis voluit subducere mortem.
nequiquam, infelix: socero spectare volenti
praestandum est ubicumque caput. sed tu quoque, coniunx, 675
causa fugae vultusque tui fatisque negatum
parte absente mori. tum Magnum concitus aufert
a bello sonipes non tergo tela paventem
ingentisque animos extrema in fata ferentem.

652 sua* *SB*[3] : tot Ω 656 *post* 658 *transp. H.-W.*[3] 658* vovit V, *post* votis *haud ferendum* : habuit *SB*[2] 664 obruet Z[2]ς 666 *interrog. fecit,* tam *coniecit SB*[3] 671 sed ZMU,V *in ras.* : aut PG 677 parte apsente *Housman, optime; nam quod* mea *vel* mei *desiderat Mayer*[1] *praeeunte Anderson* (*30*), *ex* negatum (*sc. tibi*) *perfacile subauditur* : te praesente Ω : te non teste *Withof*

non gemitus, non fletus erat, salvaque verendus 680
maiestate dolor, qualem te, Magne, decebat
Romanis praestare malis. non impare vultu
aspicis Emathiam: nec te videre superbum
prospera bellorum nec fractum adversa videbunt;
quamque fuit laeto per tres infida triumphos 685
tam misero Fortuna minor. iam pondere fati
deposito securus abis; nunc tempora laeta
respexisse vacat, spes numquam implenda recessit;
quid fueris nunc scire licet. fuge proelia dira
ac testare deos nullum, qui perstet in armis, 690
iam tibi, Magne, mori. ceu flebilis Africa damnis
et ceu Munda nocens Pharioque a gurgite clades,
sic et Thessalicae post te pars maxima pugnae
non iam Pompei nomen populare per orbem
nec studium belli, sed par quod semper habemus, 695
Libertas et Caesar, erit; teque inde fugato
ostendit moriens sibi se pugnasse senatus.

Nonne iuvat pulsum bellis cessisse nec istud
perspectasse nefas? spumantes caede catervas
respice, turbatos incursu sanguinis amnes, 700
et soceri miserere tui. quo pectore Romam
intrabit factus campis felicior istis?
quidquid in ignotis solus regionibus exul,
quidquid sub Phario positus patiere tyranno,
crede deis, longo fatorum crede favori, 705
vincere peius erat. prohibe lamenta sonare,
flere veta populos, lacrimas luctusque remitte.
tam mala Pompei quam prospera mundus adoret.
aspice securus vultu non supplice reges,

687 abis (abhis P) A²PGV : ha- Z² : abit (ha- ZM) ZMU **690** perstet UV : -tat Ω **692** Pharioque] *et Alexandrinum bellum pro civili habetur; cf.* 10, 402–421. *dico propter Soubiran* **693** pugnae Ω, C (p.) : turbae V **696** erit ZM : erunt Z²ω **697** ostendit ΩC : -det V **703** *post* 704 V

aspice possessas urbes donataque regna, 710
Aegypton Libyamque, et terras elige morti.
Vidit prima tuae testis Larisa ruinae
nobile nec victum fatis caput. omnibus illa
civibus effudit totas per moenia vires
obvia ceu laeto: promittunt munera flentes, 715
pandunt templa, domos, socios se cladibus optant.
scilicet immenso superest ex nomine multum,
teque minor solo cunctas impellere gentes
rursus in arma potes rursusque in fata redire.
sed 'quid opus victo populis aut urbibus?' inquit 720
'victori praestate fidem.' tu, Caesar, in alto
caedis adhuc cumulo patriae per viscera vadis,
at tibi iam populos donat gener. avehit inde
Pompeium sonipes; gemitus lacrimaeque secuntur
plurimaque in saevos populi convicia divos. 725
nunc tibi vera fides quaesiti, Magne, favoris
contigit ac fructus: felix se nescit amari.
Caesar, ut Hesperio vidit satis arva natare
sanguine, parcendum ferro manibusque suorum
iam ratus ut viles animas perituraque frustra 730
agmina permisit vitae. sed, castra fugatos
ne revocent pellatque quies nocturna pavorem,
protinus hostili statuit succedere vallo,
dum fortuna calet, dum conficit omnia terror,
non veritus grave ne fessis aut Marte subactis 735
hoc foret imperium. non magno hortamine miles
in praedam ducendus erat. 'victoria nobis

711 aegypton PGU : -tum ZMV 719 potes GUV : -st ZMP 725 *om.* ZM (*interpr.* c) 726 vera ... magne ΩC : m- ... v- PU 727 felix] *i.e. in rebus secundis degens, quod moneo propter Dilke*[1] *et von Fritz* 732 pavorem MUV : -re ZG : favorem P 734 conficit ZMGC : -fidit P : continet V 735 aut] ac V tot Martis ab actis *Håkanson*[1], *alii alia; vide tamen SB*[2]

plena, viri' dixit; 'superest pro sanguine merces,
quam monstrare meum est; neque enim donare vocabo
quod sibi quisque dabit. cunctis, en, plena metallis 740
castra patent; raptum Hesperiis e gentibus aurum
hic iacet Eoasque premunt tentoria gazas.
tot regum fortuna simul Magnique coacta
expectat dominos: propera praecedere, miles,
quos sequeris; quascumque tuas Pharsalia fecit 745
a victis rapiuntur opes.' nec plura locutus
impulit amentes aurique cupidine caecos
ire super gladios supraque cadavera patrum
et caesos calcare duces. quae fossa, quis agger
sustineat pretium belli scelerumque petentis? 750
scire ruunt quanta fuerint mercede nocentes.
invenere quidem spoliato plurima mundo
bellorum in sumptus congestae pondera massae,
sed non implevit cupientis omnia mentes.
quidquid fodit Hiber, quidquid Tagus expulit auri, 755
quod legit dives summis Arimaspus harenis,
ut rapiant, parvo scelus hoc venisse putabunt.
cum sibi Tarpeias victor desponderit arces,
cum spe Romanae promiserit omnia praedae,
decipitur quod castra rapit. capit impia plebes 760

739 nec Z^{2}ς vocabo PG : vac- Z^{2}UV : *ras. in* Z : *om.* M 746 rapiuntur ZMU : -ientur P : -iantur GV nec ... duces (749)* *del. Housman* (746 *interpr.* c)*; vide tamen Perrotta* nec plura locutus Z^{2}UV : sic milite iusso ΩC 747 *habent* Z^{2}G : *om.* Ω 751 ruunt] volunt Z^{2}GV 753 pondera GUV : -re ZMP 754 implebit M^2, *H.-W.*^{3}, *qui post* massae *atque* harenis *alios secutus gravius distinguit, post* mentes *levius, probantibus Dilke*^{2} *et Rutz*^{1}*; sed* rapiant *sine obiecto expresso relictum non placet* : -erunt *edd. vett.* : *anne* -entur (cupientes)? 755 expulit G, U(?)V : extu- PM : extulli Z : expuit Z^2 756 quod ω : quodque ZM 759 promiserit] *cf. H.-W.*^{8}

caespite patricio somnos, stratumque cubile
regibus infandus miles premit, inque parentum
inque toris fratrum posuerunt membra nocentes.
quos agitat vaesana quies, somnique furentes
Thessalicam miseris versant in pectore pugnam. 765
invigilat cunctis saevum scelus, armaque tota
mente agitant, capuloque manus absente moventur.
ingemuisse putem campos, terramque nocentes
inspirasse animas, infectumque aera totum
manibus et superam Stygia formidine noctem. 770
exigit a meritis tristes victoria poenas,
sibilaque et flammas infert sopor. umbra perempti
civis adest; sua quemque premit terroris imago:
ille senum vultus, iuvenum videt ille figuras,
hunc agitant totis fraterna cadavera somnis, 775
pectore in hoc pater est, omnes in Caesare manes.
haud alios nondum Scythica purgatus in ara
Eumenidum vidit vultus Pelopeus Orestes,
nec magis attonitos animi sensere tumultus,
cum fureret, Pentheus aut, cum desisset, Agave. 780
hunc omnes gladii, quos aut Pharsalia vidit
aut ultrix visura dies stringente senatu,
illa nocte premunt, hunc infera monstra flagellant.
et quantum poenae misero mens conscia donat,
quod Styga, quod manes ingestaque Tartara somnis 785
Pompeio vivente videt!
Tamen omnia passo,
postquam clara dies Pharsalica damna retexit,
nulla loci facies revocat feralibus arvis

761 stratum PU,MV *in ras.* : caesum ZG **765** miseris PU : misseri C : miseri Ω **768** nocentes* *cod. Vat. 3284* (F) : -tem Ω (*epitheto eget* animas, *non eget* terram) **780** desisset Z^2GV : desci- PU : dedi- Z,M(?) **782** ultrix GV : vict- Ω **784** p(o)en(a)e misero mens PGUC : mis- p- mens ZM : mis- mens p- V

haerentes oculos. cernit propulsa cruore
flumina et excelsos cumulis aequantia colles 790
corpora, sidentis in tabem spectat acervos
et Magni numerat populos, epulisque paratur
ille locus, vultus ex quo faciesque iacentum
agnoscat. iuvat Emathiam non cernere terram
et lustrare oculis campos sub clade latentes. 795
fortunam superosque suos in sanguine cernit.
ac, ne laeta furens scelerum spectacula perdat,
invidet igne rogi miseris, caeloque nocenti
ingerit Emathiam. non illum Poenus humator
consulis et Libyca succensae lampade Cannae 800
compellunt hominum ritus ut servet in hoste,
sed meminit nondum satiata caedibus ira
cives esse suos. petimus non singula busta
discretosque rogos: unum da gentibus ignem,
non interpositis urantur corpora flammis; 805
aut, generi si poena iuvat, nemus extrue Pindi,
erige congestas Oetaeo robore silvas,
Thessalicam videat Pompeius ab aequore flammam.
nil agis hac ira: tabesne cadavera solvat
an rogus, haud refert; placido natura receptat 810
cuncta sinu, finemque sui sibi corpora debent.
hos, Caesar, populos si nunc non usserit ignis,
uret cum terris, uret cum gurgite ponti.
communis mundo superest rogus ossibus astra
mixturus. quocumque tuam Fortuna vocabit, 815
hae quoque sunt animae: non altius ibis in auras,
non meliore loco Stygia sub nocte iacebis.
libera Fortunae mors est; capit omnia tellus
quae genuit; caelo tegitur qui non habet urnam.

796 *habet* V, *non habent* Ω 801 hoste ZM : -es GUV : -is P 816 sunt] eunt Z[2],P (un *in ras.*) U : erunt ς 817 latebis Z[2]V 818 fortune ZMV : -na Z[2]PGUC

tu, cui dant poenas inhumato funere gentes, 820
quid fugis hanc cladem? quid olentis deseris agros?
has trahe, Caesar, aquas, hoc, si potes, utere caelo.
sed tibi tabentes populi Pharsalica rura
eripiunt camposque tenent victore fugato.
Non solum Haemonii funesta ad pabula belli 825
Bistonii venere lupi tabemque cruentae
caedis odorati Pholoen liquere leones.
tunc ursae latebras, obscaeni tecta domosque
deseruere canes, et quidquid nare sagaci
aera non sanum motumque cadavere sentit. 830
iamque diu volucres civilia castra secutae
conveniunt. vos, quae Nilo mutare soletis
Threicias hiemes, ad mollem serius Austrum
istis, aves. numquam tanto se vulture caelum
induit aut plures presserunt aera pinnae. 835
omne nemus misit volucres omnisque cruenta
alite sanguineis stillavit roribus arbor.
saepe super vultus victoris et impia signa
aut cruor aut alto defluxit ab aethere tabes
membraque deiecit iam lassis unguibus ales. 840
sic quoque non omnis populus pervenit ad ossa
inque feras discerptus abit; non intima curant
viscera nec totas avidae sorbere medullas:
degustant artus. Latiae pars maxima turbae
fastidita iacet; quam sol nimbique diesque 845
longior Emathiis resolutam miscuit arvis.

820–822 *habent* Z^2U : *om.* Ω **826** *om.* Z (*add.* Z^2) **828** ursi Z^2G obscaeni ZMG : -nae UV : -na P **830** cadavere UV, *Prisc. GLK III, 335* : -ra Ω, *schol. Stat. Theb. 9, 28* sentit Ω, *schol. Stat.* : sensit PU : caelum *Prisc.* **833–835** *om.* U **841** populus PUV : -los ZM : -li G **842** discerptus Z^2PG : -eptus Ω **843** avidae GUV : -de ZMP

Thessalia, infelix, quo tantum crimine, tellus,
laesisti superos, ut te tot mortibus unam,
tot scelerum fatis premerent? quod sufficit aevum
immemor ut donet belli tibi damna vetustas? 850
quae seges infecta surget non decolor herba?
quo non Romanos violabis vomere manes?
ante novae venient acies, scelerique secundo
praestabis nondum siccos hoc sanguine campos.
omnia maiorum vertamus busta licebit, 855
et stantes tumulos et qui radice vetusta
effudere suas victis compagibus urnas,
plus cinerum Haemoniae sulcis telluris aratur
pluraque ruricolis feriuntur dentibus ossa.
nullus ab Emathio religasset litore funem 860
navita, nec terram quisquam movisset arator,
Romani bustum populi, fugerentque coloni
umbrarum campos, gregibus dumeta carerent,
nullusque auderet pecori permittere pastor
vellere surgentem de nostris ossibus herbam, 865
ac, velut impatiens hominum vel solis iniqui
limite vel glacie, nuda atque ignota iaceres,
si non prima nefas belli sed sola tulisses.
o superi, liceat terras odisse nocentes.
quid totum premitis, quid totum absolvitis orbem? 870
Hesperiae clades et flebilis unda Pachyni
et Mutina et Leucas puros fecere Philippos.

847 thessalia PGVC : -lica MU,Z (*ex* -li) tanto Z^2ςC **861** aratro Z^2PV **868** *omnino sola belli nefas non tulit Thessalia, sed nec prima quidem. hoc poetae memoriae excidisse videtur.* non *pro* non dico *intellexit Nutting*[5], *126sq., quem si sequamur,* si non sola ... sed prima *scribendum* **871** *de pugna navali ad Pelorum erravit non Hosius modo sed etiam Lucanus, nisi ego fallor; Housman aliter*

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER OCTAVUS

Iam super Herculeas fauces nemorosaque Tempe
Haemoniae deserta petens dispendia silvae
cornipedem exhaustum cursu stimulisque negantem
Magnus agens incerta fugae vestigia turbat
implicitasque errore vias. pavet ille fragorem 5
motorum ventis nemorum, comitumque suorum
qui post terga redit trepidum laterique timentem
exanimat. quamvis summo de culmine lapsus
nondum vile sui pretium scit sanguinis esse,
seque, memor fati, tantae mercedis habere 10
credit adhuc iugulum, quantam pro Caesaris ipse
avulsa cervice daret. deserta sequentem
non patitur tutis fatum celare latebris
clara viri facies. multi, Pharsalica castra
cum peterent nondum fama prodente ruinas, 15
occursu stupuere ducis vertigine rerum
attoniti, cladisque suae vix ipse fidelis
auctor erat. gravis est Magno quicumque malorum
testis adest. cunctis ignotus gentibus esse
mallet et obscuro tutus transire per urbes 20
nomine; sed poenas longi Fortuna favoris
exigit a misero, quae tanto pondere famae
res premit adversas fatisque prioribus urguet.

9 sui precium Z^2 (pret-) GV : sui facinus PU : sui fac- pretium Z : facinusui pret- M 11 iugulum] *sc. confossum; cf.* 10.387 *et sim.* (*cf. Mayer*[2]) 18 *om.* G malorum] laborum V (*cf. ad* 2, 317) 20 urbes] orbem PU (*ignoto deserta sequenda non fuissent*) 21 longi poenas PU 23 factis VC

nunc festinatos nimium sibi sentit honores
actaque lauriferae damnat Sullana iuventae, 25
nunc et Corycias classes et Pontica signa
deiectum meminisse piget. sic longius aevum
destruit ingentis animos et vita superstes
imperio. nisi summa dies cum fine bonorum
affuit et celeri praevertit tristia leto, 30
dedecori est fortuna prior. quisquamne secundis
tradere se fatis audet nisi morte parata?
Litora contigerat per quae Peneius amnis
Emathia iam clade rubens exibat in aequor.
inde ratis trepidum ventis ac fluctibus impar, 35
flumineis vix tuta vadis, evexit in altum.
cuius adhuc remis quatitur Corcyra sinusque
Leucadii, Cilicum dominus terraeque Liburnae
exiguam vector pavidus correpsit in alnum.
conscia curarum secretae in litora Lesbi 40
flectere vela iubet, qua tu tellure latebas
maestior in mediis quam si, Cornelia, campis
Emathiae stares. tristes praesagia curas
exagitant, trepida quatitur formidine somnus,
Thessaliam nox omnis habet; tenebrisque remotis 45
rupis in abruptae scopulos extremaque curris
litora; prospiciens fluctus nutantia longe
semper prima vides venientis vela carinae,
quaerere nec quidquam de fato coniugis audes.
en ratis ad vestros quae tendit carbasa portus 50
quid ferat ignoras et nunc tibi summa pavoris
nuntius armorum tristis rumorque sinister.

27 piget ΩC : pudet Z^2V sic GUVC : si ZM : nec P 39 vector Z^2MG : vic- ZPU : rec- V 40 secretae P : -ta Ω : sacra C 41 tu* *Bentley* : tunc Ω 46 curris P : curis A^2 : cucurris Z^2 : currit Z (*om.* que) M : cucurrit U : currens V,G *in ras.* 48 vides ZM, G *ex corr.* : -ens P : -et UV 49 audes ZMP,G *in ras.* : -et UV 51 et ZMG : sed PUV : en C

victus adest coniunx. quid perdis tempora luctus?
cum possis iam flere, times.
Tum puppe propinqua
prosiluit crimenque deum crudele notavit, 55
deformem pallore ducem vultusque prementem
canitiem atque atro squalentis pulvere vestis.
obvia nox miserae caelum lucemque tenebris
abstulit atque animam clausit dolor; omnia nervis
membra relicta labant, riguerunt corda, diuque 60
spe mortis decepta iacet. iam fune ligato
litoribus lustrat vacuas Pompeius harenas.
quem postquam propius famulae videre fideles,
non ultra gemitus tacitos incessere fatum
permisere sibi, frustraque attollere terra 65
semianimem conantur eram; quam pectore Magnus
ambit et astrictos refovet complexibus artus.
coeperat in summum revocato sanguine corpus
Pompei sentire manus maestamque mariti
posse pati faciem: prohibet succumbere fatis 70
Magnus et immodicos castigat voce dolores:
'nobile cur robur Fortunae vulnere primo
femina tantorum titulis insignis avorum
frangis? habes aditum mansurae in saecula famae.
laudis in hoc sexu non legum cura nec arma, 75
unica materia est coniunx miser. erige mentem,
et tua cum fatis pietas decertet, et ipsum
quod sum victus ama. nunc sum tibi gloria maior,
a me quod fasces et quod pia turba senatus
tantaque discessit regum manus. incipe Magnum 80

57 canitie GU 59 animam G : animum Ω 75 cura* *Markland* (*cf.* a) : iura Ω 76 miser erige mentem GV : miserere gementem (-tis MU : -tos Z : -tes Z²) Ω 79 pia] *vix* εἰρωνικῶς; *nam neque fasces neque senatus neque reges sua sponte Pompeium deseruerant; cf.* 205. 258 sq.

sola sequi. deformis adhuc vivente marito
summus et augeri vetitus dolor: ultima debet
esse fides lugere virum. tu nulla tulisti
bello damna meo: vivit post proelia Magnus,
sed fortuna perit. quod defles, illud amasti?' 85
Vocibus his correpta viri vix aegra levavit
membra solo talis gemitu rumpente querellas:
'o utinam in thalamos invisi Caesaris issem
infelix coniunx et nulli laeta marito.
bis nocui mundo: me pronuba duxit Erinys 90
Crassorumque umbrae, devotaque manibus illis
Assyrios in castra tuli civilia casus,
praecipitesque dedi populos cunctosque fugavi
a causa meliore deos. o maxime coniunx,
o thalamis indigne meis, hoc iuris habebat 95
in tantum Fortuna caput? cur impia nupsi,
si miserum factura fui? nunc accipe poenas,
sed quas sponte luam: quo sit tibi mollius aequor,
certa fides regum totusque paratior orbis,
sparge mari comitem. mallem felicibus armis 100
dependisse caput: nunc clades denique lustra,
Magne, tuas. ubicumque iaces civilibus armis
nostros ulta toros, ades huc atque exige poenas,
Iulia crudelis, placataque paelice caesa
Magno parce tuo.' sic fata iterumque refusa 105
coniugis in gremium cunctorum lumina solvit
in lacrimas. duri flectuntur pectora Magni,
siccaque Thessalia confudit lumina Lesbos.
Tunc Mytilenaeum pleno iam litore vulgus
affatur Magnum: 'si maxima gloria nobis 110

85 *interrog. fecit Postgate* 86 correpta] -ecta PUC 88 in *om.* PU 90 duxit* ς : ducit Ω (*Pompeio nubentem, qui sensus praesens tempus respuit*) : docet C 103 ulta PGV : vita ZM : ultra U 104 crudeles V 108 thessalia V : -iae Ω (*cf. Mayer*[1]) confundit Z^2P

semper erit tanti pignus servasse mariti,
tu quoque devotos sacro tibi foedere muros
oramus sociosque lares dignere vel una
nocte tua: fac, Magne, locum, quem cuncta revisant
saecula, quem veniens hospes Romanus adoret. 115
nulla tibi subeunda magis sunt moenia victo:
omnia victoris possunt sperare favorem,
haec iam crimen habent. quid quod iacet insula ponto,
Caesar eget ratibus? procerum pars magna coibit
certa loci; noto reparandum est litore fatum. 120
accipe templorum cultus aurumque deorum;
accipe, si terris, si puppibus ista iuventus
aptior est; tota, quantum valet, utere Lesbo.
hoc solum crimen meritae bene detrahe terrae, 125
ne nostram videare fidem felixque secutus
et damnasse miser.' tali pietate virorum
laetus in adversis et mundi nomine gaudens
esse fidem 'nullum toto mihi' dixit 'in orbe
gratius esse solum non parvo pignore vobis 130
ostendi: tenuit nostros hac obside Lesbos
affectus; hic sacra domus carique penates,
hic mihi Roma fuit. non ulla in litora puppem
ante dedi fugiens, saevi cum Caesaris iram
iam scirem meritam servata coniuge Lesbon, 135
non veritus tantam veniae committere vobis
materiam. sed iam satis est fecisse nocentes:
fata mihi totum mea sunt agitanda per orbem.
heu nimium felix aeterno nomine Lesbos,

113 dignare A²PU 117 *om.* Z (*interpr.* c) 120 fatum Ω, C (f.) : bellum Z² 124 *versum qui est* accipe: ne Caesar rapiat, tu victus habeto *in marg. add. cod. Laurent. S. Crucis* (L) *manus prima et recentiores nonnulli* 132 affectus] *quae Corneliam tenuit, Pompeii affectus in potestate tenuit. nam erga insulam benevolentiam interpretando sententiam enervemus* 134 ira UC : arma V

sive doces populos regesque admittere Magnum, 140
seu praestas mihi sola fidem. nam quaerere certum est,
fas quibus in terris, ubi sit scelus. accipe, numen
si quod adhuc mecum es, votorum extrema meorum:
da similis Lesbo populos, qui Marte subactum
non intrare suos infesto Caesare portus, 145
non exire vetent.'
Dixit, maestamque carinae
imposuit comitem. cunctos mutare putares
tellurem patriaeque solum: sic litore toto
plangitur, infestae tenduntur in aethera dextrae.
Pompeiumque minus, cuius fortuna dolorem 150
moverat, ast illam, quam toto tempore belli
ut civem videre suam, discedere cernens
ingemuit populus; quam vix, si castra mariti
victoris peteret, siccis dimittere matres
iam poterant oculis: tanto devinxit amore 155
hos pudor, hos probitas castique modestia vultus,
quod summissa animi, nulla gravis hospita turba,
stantis adhuc fati vixit quasi coniuge victo.
Iam pelago medios Titan demissus ad ignes
nec quibus abscondit nec si quibus exerit orbem 160
totus erat. vigiles Pompei pectore curae
nunc socias adeunt Romani foederis urbes
et varias regum mentes, nunc invia mundi
arva super nimios soles Austrumque iacentis.
saepe labor maestus curarum odiumque futuri 165
proiecit fessos incerti pectoris aestus,
rectoremque ratis de cunctis consulit astris,
unde notet terras, quae sit mensura secandi

141 est ωC : *om.* ZM **143** es PUV : est ZMG **153** quamvis GVC **155** iam] non Z^2 (ianōm A) A^2GV **157** animi* *Bentley* (*cf. Mayer*[1]) : nimis Ω : animis *Heinsius* nulla ... turba* (*hoc* Z^2) *scripsi coll. Mart. 9, 79, 1* : -i ... -ae Ω **164** iacentes PG : -tem A^2ς : -tum C

aequoris in caelo, Syriam quo sidere servet
aut quotus in Plaustro Libyam bene derigat ignis. 170
doctus ad haec fatur taciti servator Olympi:
'signifero quaecumque fluunt labentia caelo,
numquam stante polo miseros fallentia nautas,
sidera non sequimur, sed, qui non mergitur undis
axis inocciduus gemina clarissimus Arcto, 175
ille regit puppes. hic cum mihi semper in altum
surget et instabit summis minor Ursa ceruchis,
Bosporon et Scythiae curvantem litora Pontum
spectamus. quidquid descendet ab arbore summa
Arctophylax propiorque mari Cynosura feretur, 180
in Syriae portus tendit ratis. inde Canopos
excipit, Australi caelo contenta vagari
stella, timens Borean: illa quoque perge sinistra
trans Pharon, in medio tanget ratis aequore Syrtim.
sed quo vela dari, quo nunc pede carbasa tendi 185
nostra iubes?' dubio contra cui pectore Magnus
'hoc solum toto' respondit 'in aequore serva,
ut sit ab Emathiis semper tua longius oris
puppis et Hesperiam pelago caeloque relinquas:
cetera da ventis. comitem pignusque recepi 190
depositum: tum certus eram quae litora vellem,
nunc portum Fortuna dabit.' sic fatur; at ille
iusto vela modo pendentia cornibus aequis
torsit et in laevum puppim dedit, utque secaret
Oenusae cautes et quas Chios asperat undas, 195
hos dedit in proram, tenet hos in puppe rudentis.

170 dirigat Z²PGU : -git ZMV **173** miseros ω : tacitos ZM (*ex* 171) **175** axis] *vide Mayer*² **177** surgit PG **179** descendet ZM : -dit ωC **181** tendit MPGV : -det Z²U : -dat Z **184** tangit GC **191** tum G : cum V : tunc ZMU : nunc P **192** portus Z² **195** Oenusae* *Postgate* (*SB*³) : quas asin(a)e ΩC : q- sas- PG : q- Samiae *Beroaldus*

aequora senserunt motus aliterque secante
iam pelagus rostro nec idem spectante carina
mutavere sonum. non sic moderator equorum,
dexteriore rota laevum cum circumit axem, 200
cogit inoffensae currus accedere metae.
Ostendit terras Titan et sidera texit.
sparsus ab Emathia fugit quicumque procella,
assequitur Magnum; primusque a litore Lesbi
occurrit gnatus, procerum mox turba fidelis. 205
nam neque deiecto fatis acieque fugato
abstulerat Magno reges Fortuna ministros:
terrarum dominos et sceptra Eoa tenentis
exul habet comites. iubet ire in devia mundi
Deiotarum, qui sparsa ducis vestigia legit. 210
'quando' ait 'Emathiis amissus cladibus orbis,
qua Romanus erat, superest, fidissime regum,
Eoam temptare fidem populosque bibentis
Euphraten et adhuc securum a Caesare Tigrim.
ne pigeat Magno quaerentem fata remotas 215
Medorum penetrare domos Scythicosque recessus
et totum mutare diem, vocesque superbo
Arsacidae perferre meas: "si foedera nobis
prisca manent mihi per Latium iurata Tonantem,
per vestros astricta magos, implete pharetras 220
Armeniosque arcus Geticis intendite nervis,
si vos, o Parthi, peterem cum Caspia claustra
et sequerer duros aeterni Martis Alanos,
passus Achaemeniis late decurrere campis
in tutam trepidos numquam Babylona coegi. 225
arva super Cyri Chaldaeique ultima regni,
qua rapidus Ganges et qua Nysaeus Hydaspes
accedunt pelago, Phoebi surgentis ab igne
iam propior quam Persis eram: tamen omnia vincens

218 vobis P 224 decurrere Z[2] M G V : decurre Z U : discurrere P

sustinui nostris vos tantum desse triumphis, 230
solusque e numero regum telluris Eoae
ex aequo me Parthus adit. nec munere Magni
stant semel Arsacidae; quis enim post vulnera cladis
Assyriae iustas Latii compescuit iras?
tot meritis obstricta meis nunc Parthia ruptis 235
excedat claustris vetitam per saecula ripam
Zeugmaque Pellaeum. Pompeio vincite, Parthi,
vinci Roma volet."'

Regem parere iubenti
ardua non piguit, positisque insignibus aulae
egreditur famulo raptos indutus amictus. 240
in dubiis tutum est inopem simulare tyranno;
quanto igitur mundi dominis securius aevum
verus pauper agit! dimisso in litore rege
ipse per Icariae scopulos, Ephesonque relinquens
et placidi Colophona maris, spumantia parvae 245
radit saxa Sami; spirat de litore Coo
aura fluens; Cnidon inde fugit claramque relinquit
sole Rhodon magnosque sinus Telmessidos undae
compensat medio pelagi. Pamphylia puppi
occurrit tellus, nec se committere muris 250
ausus adhuc ullis te primum, parva Phaseli,
Magnus adit; nam te metui vetat incola rarus
exhaustaeque domus populis, maiorque carinae
quam tua turba fuit. tendens hinc carbasa rursus
iam Taurum Tauroque videt Dipsunta cadentem. 255

Crederet hoc Magnus, pacem cum praestitit undis,
et sibi consultum? Cilicum per litora tutus
parva puppe fugit. sequitur pars magna senatus

238 volet GUV : volit ZM : valet Z^2P : velut C **240** famulo PU : -los Z,M(?) : -li Z^2GV **247** fluens ΩC : favens *Heinsius* **251** phaseli Z^2V : -lis Ω : faselo C **254** hinc UV : hic Ω

ad profugum collecta ducem; parvisque Syhedris,
quo portu mittitque rates recipitque Selinus, 260
in procerum coetu tandem maesta ora resolvit
vocibus his Magnus: 'comites bellique fugaeque
atque instar patriae, quamvis in litore nudo,
in Cilicum terra, nullis circumdatus armis
consultem rebusque novis exordia quaeram, 265
ingentis praestate animos. non omnis in arvis
Emathiis cecidi, nec sic mea fata premuntur
ut nequeam relevare caput cladesque receptas
excutere. an Libycae Marium potuere ruinae
erigere in fasces et plenis reddere fastis, 270
me pulsum leviore manu Fortuna tenebit?
mille meae Graio volvuntur in aequore puppes,
mille duces; sparsit potius Pharsalia nostras
quam subvertit opes. sed me vel sola tueri
fama potest rerum toto quas gessimus orbe 275
et nomen quod mundus amat. vos pendite regna
viribus atque fide, Libyam Parthosque Pharonque,
quemnam Romanis deceat succurrere rebus.
ast ego curarum vobis arcana mearum
expromam mentisque meae quo pondera vergant. 280
aetas Niliaci nobis suspecta tyranni est;
ardua quippe fides robustos exigit annos.
hinc anceps dubii terret sollertia Mauri;
namque memor generis Carthaginis impia proles
imminet Hesperiae, multusque in pectore vano est 285
Hannibal, obliquo maculat qui sanguine regnum
et Numidas contingit avos. iam supplice Varo

259 Syhedris *Usener* (Sye- *Salmasius*) : syne- (sin- Z) Ω 265 novis U : nobis P : meis Ω 274 tueri ZMVC : iuvare Z^2PGU 278 quemnam ZM, P(?) : qu(a)enam GUV : quem non Z^2 279 vobis Ω : proceres Z^2 280 expromam ZPUV : expinam M : exponam Z^2G

intumuit viditque loco Romana secundo.
quare agite Eoum, comites, properemus in orbem.
dividit Euphrates ingentem gurgite mundum 290
Caspiaque immensos seducunt claustra recessus,
et polus Assyrias alter noctesque diesque
vertit, et abruptum est nostro mare discolor unda
Oceanusque suus. pugnandi sola voluptas.
celsior in campo sonipes et fortior arcus, 295
nec puer aut senior letalis tendere nervos
segnis, et a nulla mors est incerta sagitta.
primi Pellaeas arcu fregere sarisas
Bactraque Medorum sedem murisque superbam
Assyrias Babylona domos. nec pila timentur 300
nostra nimis Parthis, audentque in bella venire
experti Scythicas Crasso pereunte pharetras.
spicula nec solo spargunt fidentia ferro,
stridula sed multo saturantur tela veneno;
vulnera parva nocent fatumque in sanguine summo est. 305
o utinam non tanta mihi fiducia saevis
esset in Arsacidis! fatis nimis aemula nostris
fata movent Medos, multumque in gente deorum est.
effundam populos alia tellure revulsos
excitosque suis immittam sedibus ortus. 310
quod si nos Eoa fides et barbara fallent
foedera, vulgati supra commercia mundi
naufragium Fortuna ferat: non regna precabor
quae feci. sat magna feram solacia mortis
orbe iacens alio, nihil haec in membra cruente, 315
nil socerum fecisse pie. sed, cuncta revolvens
vitae fata meae, semper venerabilis illa

292 assyrias ΩC : -ios PU **293** est *om.* MC **294** pugnandi* *Guyet* : regna- Ω **295** in] it *Heinsius* campis GV **305** nocent ΩC : necant *Bentley* **306** *om.* Z (*interpr.* c) **311** fallent ZM : -lunt Z^2ωC **314** sat Z^2MPU : set Z : sed GV

orbis parte fui, quantus Maeotida supra,
quantus apud Tanain toto conspectus in ortu!
quas magis in terras nostrum felicibus actis 320
nomen abit, aut unde redi maiore triumpho?
Roma, fave coeptis; quid enim tibi laetius umquam
praestiterint superi, quam, si civilia Partho
milite bella geras, tantam consumere gentem
et nostris miscere malis? cum Caesaris arma 325
concurrent Medis, aut me Fortuna necesse est
vindicet aut Crassos.'
Sic fatus murmure sensit
consilium damnasse viros; quos Lentulus omnis
virtutis stimulis et nobilitate dolendi
praecessit dignasque tulit modo consule voces: 330
'sicine Thessalicae mentem fregere ruinae?
una dies mundi damnavit fata? secundum
Emathiam lis tanta datur? iacet omne cruenti
vulneris auxilium? solos tibi, Magne, reliquit
Parthorum Fortuna pedes? quid? transfuga mundi, 335
terrarum totos tractus caelumque perosus,
aversosque polos alienaque sidera quaeris,
Chaldaeos culture focos et barbara sacra,
Parthorum famulus? quid causa obtenditur armis
libertatis amor? miserum quid decipis orbem, 340
si servire potes? te, qui Romana regentem
horruit auditu, qui captos ducere reges
vidit ab Hyrcanis, Indoque a litore, silvis,
deiectum fatis, humilem fractumque videbit
extolletque animos Latium vaesanus in orbem 345

321 redi *Lachmann* : -it ΩC (*def. Mayer*[1]) 324 geras Z^2GVC : -am Z,M(?) : geris PU 327 sensit Z^2GUV : sentit ZMP 335 *post* quid *distinxit SB*[2] 336 *om.* G notos *Guyet* 341–342 qui* (U^2) ... qui* *Fraenkel, 511 = 284* : quem ... quem Ω, *quo retento versum post* 344 *excidisse est quod arbitreris* 345 extollet*] rex t- *Housman, sed vide Mayer*[1]

se simul et Romam Pompeio supplice mensus?
nil animis fatisque tuis effabere dignum:
exiget ignorans Latiae commercia linguae
ut lacrimis se, Magne, roges. patimurne pudoris
hoc vulnus, clades ut Parthia vindicet ante 350
Hesperias, quam Roma suas? civilibus armis
elegit te nempe ducem: quid vulnera nostra
in Scythicos spargis populos cladesque latentes?
quid Parthos transire doces? solacia tanti
perdit Roma mali, nullos admittere reges 355
sed civi servire suo? iuvat ire per orbem
ducentem saevas Romana in moenia gentes
signaque ab Euphrate cum Crassis capta sequentem?
qui solus regum fato celante favorem
defuit Emathiae, nunc tantas ille lacesset 360
auditi victoris opes aut iungere fata
tecum, Magne, volet? non haec fiducia genti est.
omnis, in Arctois populus quicumque pruinis
nascitur, indomitus bellis et mortis amator:
quidquid ad Eoos tractus mundique teporem 365
ibitur, emollit gentes clementia caeli.
illic et laxas vestes et fluxa virorum
velamenta vides. Parthus per Medica rura,
Sarmaticos inter campos effusaque plano
Tigridis arva solo, nulli superabilis hosti est 370
libertate fugae; sed non, ubi terra tumebit,
aspera conscendet montis iuga, nec per opacas
bella geret tenebras incerto debilis arcu,
nec franget nando violenti verticis amnem,
nec totum in pugna perfusus sanguine membra 375

351 suas] *i.e. Carrhas; nam interpretatione aberrat, opinor, Housman* 358 sequentes *Prisc. GLK II, 349* 360 lacessit Z^2ςC 366 ibitur ZMU,P *ex corr., Serv. Georg. 1, 57* : lab- GV 373 gerat PC : gerit U 375 *om.* M totum* G (*def. Mayer*[2]) : tota Ω

exiget aestivum calido sub pulvere solem.
non aries illis, non ulla est machina belli
aut fossas implere valent, Parthoque sequenti
murus erit quodcumque potest obstare sagittae.
pugna levis bellumque fugax turmaeque vagantes, 380
et melior cessisse loco quam pellere miles;
illita tela dolis, nec Martem comminus usquam
ausa pati virtus, sed longe tendere nervos
et quo ferre velint permittere vulnera ventis.
ensis habet vires, et gens quaecumque virorum est 385
bella gerit gladiis. nam Medos proelia prima
exarmant vacuaque iubent remeare pharetra.
nulla manus illis, fiducia tota veneni est.
credis, Magne, viros, quos in discrimina belli
cum ferro misisse parum est? temptare pudendum 390
auxilium tanti est, toto divisus ut orbe
a terra moriare tua, tibi barbara tellus
incumbat, te parva tegant ac vilia busta,
invidiosa tamen Crasso quaerente sepulchrum?
sed tua sors levior, quoniam mors ultima poena est 395
nec metuenda viris. at non Cornelia letum
infando sub rege timet. num barbara nobis
est ignota Venus, quae ritu caeca ferarum
polluit innumeris leges et foedera taedae
coniugibus thalamique patent secreta nefandi 400
inter mille nurus? epulis vaesana meroque
regia non ullis exceptos legibus audet
concubitus: tot femineis complexibus unum

376 exigit ZM, C (-gita) 382 usquam Ω, *Prisc. GLK II, 531.545* umq- PG 385 quaecumque ω : quic- (*om.* est) ZM 387 vacua (C) ... pharetra Ω : -ae ... -ae V 390 misisse ΩC : venisse PU 393 tegant ac (et Z^2) vilia Z^2ω : tegata civ- ZM : tegant civ- C 395 levior PGU : melior ZMV 397 num ω : nunc M : non Z nobis ZMU : vo- PGV 402 audet Ω, C (a.) : horret V

non lassat nox tota marem. iacuere sorores
in regum thalamis sacrataque pignora matres. 405
damnat apud gentes sceleris non sponte peracti
Oedipodionias infelix fabula Thebas:
Parthorum dominus quotiens sic sanguine mixto
nascitur Arsacides! cui fas implere parentem,
quid rear esse nefas? proles tam clara Metelli 410
stabit barbarico coniunx millesima lecto.
quamquam non ulli plus regia, Magne, vacabit
saevitia stimulata Venus titulisque virorum;
nam, quo plura iuvent Parthum portenta, fuisse
hanc sciet et Crassi: ceu pridem debita fatis 415
Assyriis trahitur cladis captiva vetustae.
haereat Eoae vulnus miserabile sortis,
non solum auxilium funesto ab rege petisse
sed gessisse prius bellum civile pudebit.
nam quod apud populos crimen socerique tuumque 420
maius erit, quam quod vobis miscentibus arma
Crassorum vindicta perit? incurrere cuncti
debuerant in Bactra duces et, ne qua vacarent
arma, vel Arctoum Dacis Rhenique catervis
imperii nudare latus, dum perfida Susa 425
in tumulos prolapsa ducum Babylonque iaceret.
Assyriae paci finem, Fortuna, precamur;
et, si Thessalia bellum civile peractum est,
ad Parthos qui vicit eat. gens unica mundi est
de qua Caesareis possim gaudere triumphis. 430
non tibi, cum primum gelidum transibis Araxen,
umbra senis maesti Scythicis confixa sagittis

405 regum ω : regnum ZM : fratrum Z^2M^2 matres ZM, P *ex corr.* : -ris GV : -rum U *in ras.* 407 Thebas] taedas *Tollius* **413** stimulante V **426** in ... ducum] *i.e. Crassorum pro sepulcris futura; cf. Mayer*[2] *et* 9, 64*sq.* **427** paci ωC : -is ZM **428** thessalia GV, Z *ex* -iam : -icam M, *ut vid.* : -iae PU

ingeret has voces? "tu, quem post funera nostra
ultorem cinerum nudae speravimus umbrae,
ad foedus pacemque venis?" tum plurima cladis 435
occurrent monimenta tibi: quae moenia trunci
lustrarunt cervice duces, ubi nomina tanta
obruit Euphrates et nostra cadavera Tigris
detulit in terras ac reddidit. ire per ista
si potes, in media socerum quoque, Magne, sedentem 440
Thessalia placare potes. quin respicis orbem
Romanum? si regna times proiecta sub Austro
infidumque Iubam, petimus Pharon arvaque Lagi.
Syrtibus hinc Libycis tuta est Aegyptos, at inde
gurgite septeno rapidus mare summovet amnis. 445
terra suis contenta bonis, non indiga mercis
aut Iovis: in solo tota est fiducia Nilo.
sceptra puer Ptolemaeus habet tibi debita, Magne,
tutelae commissa tuae. quis nominis umbram
horreat? innocua est aetas. ne iura fidemque 450
respectumque deum veteri speraveris aula;
nil pudet assuetos sceptris: mitissima sors est
regnorum sub rege novo.' non plura locutus
impulit huc animos. quantum, spes ultima rerum,
libertatis habes! victa est sententia Magni. 455
Tum Cilicum liquere solum Cyproque citatas
immisere rates, nullas cui praetulit aras
undae diva memor Paphiae, si numina nasci
credimus aut quemquam fas est coepisse deorum.
haec ubi deseruit Pompeiuṣ litora, totos 460
emensus Cypri scopulos quibus exit in Austrum

439 reddidit GU : rededit ZMP : reddit V **444** Aegyptos ZMP : -tus GUV **447** Iovis] *Pluvii; non imbris, ut Mayer*[2] (*vide tamen Mart.* 9, 35, 7) tota* ς, *Heinsius* (*def. Håkanson*[1]) : tanta ΩC **449** quis A[2]ς : qui ΩC **451** veteri ZMU : -is Z[2]PGVC aula ZMU : -ae Z[2]GV : au*le (l *ex* d) P **455** habes ZMP : -et Z[2]GUV **461** emensus GUVC : -sis ZMP

inde maris vasti transverso vertitur aestu;
nec tenuit gratum nocturno lumine montem,
infimaque Aegypti pugnaci litora velo
vix tetigit, qua dividui pars maxima Nili 465
in vada decurrit Pelusia septimus amnis.
tempus erat quo Libra pares examinat horas,
non uno plus aequa die, noctique rependit
lux minor hibernae verni solacia damni.
comperit ut regem Casio se monte tenere, 470
flectit iter; nec Phoebus adhuc nec carbasa languent.
Iam rapido speculator eques per litora cursu
hospitis adventu pavidam compleverat aulam.
consilii vix tempus erat; tamen omnia monstra
Pellaeae coiere domus, quos inter Acoreus 475
iam placidus senio fractisque modestior annis
(hunc genuit custos Nili crescentis in arva
Memphis vana sacris; illo cultore deorum
lustra suae Phoebes non unus vixerat Apis)
consilii vox prima fuit, meritumque fidemque 480
sacraque defuncti iactavit pignora patris.
sed melior suadere malis et nosse tyrannos
ausus Pompeium leto damnare Pothinus
'ius et fas multos faciunt, Ptolemaee, nocentes;
dat poenas laudata fides, cum sustinet' inquit 485
'quos Fortuna premit. fatis accede deisque,
et cole felices, miseros fuge. sidera terra
ut distant et flamma mari, sic utile recto.
sceptrorum vis tota perit, si pendere iusta
incipit, evertitque arces respectus honesti. 490

463 gratum ZMV : casium P, U (si *in ras.*) : cassum G gratam ... molem *Gronovius, sed cf. Achill. Tat. 5, 6, 3* ὄρος ἦν (*sc.* ὁ Φάρος) ἐν μέσῃ τῇ θαλάσσῃ κείμενον *et ad* 695 *infra* **471** languent A²GV : -gent U : -gunt MP : -guit Z **475** Acoreus *an* Acho- (V) *incertum; cf.* 10, 175.193 **490** incipis *Heinsius*

libertas scelerum est quae regna invisa tuetur
sublatusque modus gladiis. facere omnia saeve
non impune licet, nisi cum facis. exeat aula
qui vult esse pius. virtus et summa potestas
non coeunt; semper metuet quem saeva pudebunt. 495
non impune tuos Magnus contempserit annos,
qui te nec victos arcere a litore nostro
posse putat. neu nos sceptris privaverit hospes,
pignora sunt propiora tibi: Nilumque Pharonque,
si regnare piget, damnatae redde sorori. 500
Aegypton certe Latiis tueamur ab armis.
quidquid non fuerit Magni dum bella geruntur,
nec victoris erit. toto iam pulsus ab orbe,
postquam nulla manet rerum fiducia, quaerit
cum qua gente cadat. rapitur civilibus umbris. 505
nec soceri tantum arma fugit: fugit ora senatus,
cuius Thessalicas saturat pars magna volucres,
et metuit gentes quas uno in sanguine mixtas
deseruit, regesque timet quorum omnia mersit,
Thessaliaeque reus nulla tellure receptus 510
sollicitat nostrum, quem nondum perdidit, orbem.
iustior in Magnum nobis, Ptolemaee, querellae
causa data est. quid sepositam semperque quietam
crimine bellorum maculas Pharon, arvaque nostra
victori suspecta facis? cur sola cadenti 515
haec placuit tellus, in quam Pharsalica fata
conferres poenasque tuas? iam crimen habemus
purgandum gladio, quod nobis sceptra senatus
te suadente dedit, votis tua fovimus arma.

492 gladiis ZMU : -ii Z²PGVC 493 dum *Grotius et fort.* c 498 nos PU : nas Z (*de* M *n.l.*) : te Z²GV 499 pharon ω : -rum ZM 501 Aegypton PU : -tum Ω 502–503 magni ... erit *om.* Z (*interpr.* c) 505 umbris ZM, C (u.) : armis Ω 506 fugit (*alt.*) A²GUVC, M *in ras.* : tonet Z (‘*hoc est opinor* timet’ *Housman*) : *om.* P

hoc ferrum, quod fata iubent proferre, paravi 520
non tibi, sed victo; feriam tua viscera, Magne,
malueram soceri: rapimur quo cuncta feruntur.
tene mihi dubitas an sit violare necesse,
cum liceat? quae te nostri fiducia regni
huc agit, infelix? populum non cernis inermem 525
arvaque vix refugo fodientem mollia Nilo?
metiri sua regna decet viresque fateri.
tu, Ptolemaee, potes Magni fulcire ruinam,
sub qua Roma iacet? bustum cineresque movere
Thessalicos audes bellumque in regna vocare? 530
ante aciem Emathiam nullis accessimus armis:
Pompei nunc castra placent, quae deserit orbis?
nunc victoris opes et cognita fata lacessis?
adversis non desse decet, sed laeta secutos:
nulla fides umquam miseros elegit amicos.' 535

Assensere omnes sceleri. laetatur honore
rex puer insueto, quod iam sibi tanta iubere
permittant famuli. sceleri delectus Achillas,
perfida qua tellus Casiis excurrit harenis
et vada testantur iunctas Aegyptia Syrtes, 540
exiguam sociis monstri gladiisque carinam
instruit. o superi, Nilusne et barbara Memphis
et Pelusiaci tam mollis turba Canopi
hos animos? sic fata premunt civilia mundum?
sic Romana iacent? ullusne in cladibus istis 545
est locus Aegypto Phariusque admittitur ensis?
hanc certe servate fidem, civilia bella:
cognatas praestate manus externaque monstra
pellite, si meruit tam claro nomine Magnus
Caesaris esse nefas. tanti, Ptolemaee, ruinam 550

525 inertem *Bentley* 549–552 *sequuntur in* M 529 qua ZMV : quo PGU 533 victoris GV : -res PU : toris ZM 539 excurrit] exultat V

nominis haud metuis, saevoque Tonante profanas
inseruisse manus, impure ac semivir, audes?
non domitor mundi nec ter Capitolia curru
invectus regumque potens vindexque senatus
victorisque gener, Phario satis esse tyranno 555
quod poterat, Romanus erat. quid viscera nostra
scrutaris gladio? nescis, puer improbe, nescis
quo tua sit fortuna loco: iam iure sine ullo
Nili sceptra tenes; cecidit civilibus armis
qui tibi regna dedit.
Iam vento vela negarat 560
Magnus et auxilio remorum infanda petebat
litora; quem contra non longe vecta biremi
appellat scelerata manus, Magnoque patere
fingens regna Phari celsae de puppe carinae
in parvam iubet ire ratem, litusque malignum 565
incusat bimaremque vadis frangentibus aestum,
qui vetet externas terris appellere classes.
quod nisi fatorum leges intentaque iussu
ordinis aeterni miserae vicinia mortis
damnatum leto traherent ad litora Magnum, 570
non ulli comitum sceleris praesagia derant:
quippe, fides si pura foret, si regia Magno,
sceptrorum auctori, vera pietate pateret,
venturum tota Pharium cum classe tyrannum.

551 saevoque Tonante* *SB*[2] (*cf. etiam* 2, 59 saeve parens *et Stat. Silv.* 3, 5, 32 saevum ingratumque dolebas ... Iovem) : caeloque to- Ω 552 inpure GUV : -une ZM : iniure P 553 non] *i.e. non dico* 560 negarat PGV : negabat ZM,U (bat *in ras.*) : negaretur C 562 longe* A *corr., Håkanson*[1] : -ga Ω 563 appellat* *Anderson* (*cf. H.-W.*[1]) : appulerat Ω : approperat *Bentley* : adcelerat *Postgate ante Håkanson*[1] 564 celsae ZMV : -sa A[2]PGU 567 vetat PG appellere *vel* adp- ZMV : exp- G : advertere PU 568–571 *recte interpr. Duff* (*cf. Håkanson*[1])

sed cedit fatis classemque relinquere iussus 575
obsequitur, letumque iuvat praeferre timori.
ibat in hostilem praeceps Cornelia puppem,
hoc magis impatiens egresso desse marito
quod metuit clades. 'remane, temeraria coniunx,
et tu, nate, precor, longeque a litore casus 580
expectate meos et in hac cervice tyranni
explorate fidem' dixit. sed surda vetanti
tendebat geminas amens Cornelia palmas.
'quo sine me, crudelis, abis? iterumne relinquor
Thessalicis summota malis? numquam omine laeto 585
distrahimur miseri. poteras non flectere puppim,
cum fugeres alto, latebrisque relinquere Lesbi,
omnibus a terris si nos arcere parabas.
an tantum in fluctus placeo comes?' haec ubi frustra
effudit, prima pendet tamen anxia puppe, 590
attonitoque metu nec quoquam avertere visus
nec Magnum spectare potest. stetit anxia classis
ad ducis eventum, metuens non arma nefasque
sed ne summissis precibus Pompeius adoret
sceptra sua donata manu. transire parantem 595
Romanus Pharia miles de puppe salutat
Septimius, qui, pro superum pudor, arma satelles
regia gestabat posito deformia pilo,
immanis, violentus, atrox nullaque ferarum
mitior in caedes. quis non, Fortuna, putasset 600
parcere te populis, quod bello haec dextra vacaret
Thessaliaque procul tam noxia tela fugasses?
disponis gladios, ne quo non fiat in orbe,
heu, facinus civile tibi. victoribus ipsis

575 classem] socios G 580 a GC : e Z^2PUV : *om.* ZM 582 surda] dura V vetanti GUV : ventati P : vetandi Z : vetata M 587 alto Z^2PGU : alio ZMV 595 parantem Z^2PUV : paren- MG : parentum Z 601 vacaret ZMV : -asset PGU

dedecus et numquam superum caritura pudore 605
fabula, Romanus regi sic paruit ensis,
Pellaeusque puer gladio tibi colla recidit,
Magne, tuo. qua posteritas in saecula mittet
Septimium fama? scelus hoc quo nomine dicent
qui Bruti dixere nefas?
Iam venerat horae 610
terminus extremae, Phariamque ablatus in alnum
perdiderat iam iura sui. tum stringere ferrum
regia monstra parant. ut vidit comminus ensis,
involvit vultus atque indignatus apertum
Fortunae praebere caput; tum lumina pressit 615
continuitque animam, ne quas effundere voces
vellet et aeternam fletu corrumpere famam.
sed, postquam mucrone latus funestus Achillas
perfodit, nullo gemitu consensit ad ictum
respexitque nefas, servatque immobile corpus, 620
seque probat moriens atque haec in pectore volvit:
'saecula Romanos numquam tacitura labores
attendunt, aevumque sequens speculatur ab omni
orbe ratem Phariamque fidem: nunc consule famae.
fata tibi longae fluxerunt prospera vitae: 625
ignorant populi, si non in morte probaris,
an scieris adversa pati. ne cede pudori
auctoremque dole fati: quacumque feriris,
crede manum soceri. spargant lacerentque licebit,

605 pudore GUV : -ri P : -rem ZM 611 alnum GUV : altum ZMP 612 tum ΩC : cum Z^2 614 atque] saevae *Håkanson*[1], *quod poeta aut scripsit aut certe debuit; scrupulum tamen inicit H.-W.*[9] : namque *Watt* indignatur *Bentley* 615 praebere Ω : monstrare V : praestare *Paris. 7900A* (Q) tum C : tunc Ω 617 vellet Ω, *Serv. Aen. 11, 418* : possit V 618 sed] at Z^2G 623 speculatur GUV : -tor, *ut vid.*, MP : -tus ZC 628 auctoremque] -mve Z^2PC

sum tamen, o superi, felix, nullique potestas 630
hoc auferre deo. mutantur prospera vita,
non fit morte miser. videt hanc Cornelia caedem
Pompeiusque meus: tanto patientius, oro,
claude, dolor, gemitus: gnatus coniunxque peremptum,
si mirantur, amant.' talis custodia Magno 635
mentis erat, ius hoc animi morientis habebat.
At non tam patiens Cornelia cernere saevum,
quam perferre, nefas miserandis aethera complet
vocibus: 'o coniunx, ego te scelerata peremi:
letiferae tibi causa morae fuit avia Lesbos, 640
et prior in Nili pervenit litora Caesar.
nam cui ius alii sceleris? sed, quisquis, in istud
a superis immisse caput, vel Caesaris irae
vel tibi prospiciens, nescis, crudelis, ubi ipsa
viscera sint Magni: properas atque ingeris ictus 645
qua votum est victo. poenas non morte minores
pendat et ante meum videat caput. haud ego culpa
libera bellorum, quae matrum sola per undas
et per castra comes nullis absterrita fatis
victum, quod reges etiam timuere, recepi. 650
hoc merui, coniunx, in tuta puppe relinqui?
perfide, parcebas? te fata extrema petente
vita digna fui? moriar, nec munere regis.
aut mihi praecipitem, nautae, permittite saltum,
aut laqueum collo tortosque aptare rudentis, 655
aut aliquis Magno dignus comes exigat ensem.
Pompeio praestare potest quod Caesaris armis
imputet. o saevi, properantem in fata tenetis?
vivis adhuc, coniunx, et iam Cornelia non est
iuris, Magne, sui: prohibent accersere mortem; 660

631 vita MωC : vitae Z **640** avia] obvia PU **642** cui ius Z²PUV : cui vis G : cuius ZM **645** sint Z²PGV : sunt ZMU **655** aptare PUV : -ate G : artare ZM

servor victori.' sic fata interque suorum
lapsa manus rapitur trepida fugiente carina.
At, Magni cum terga sonent et pectora ferro,
permansisse decus sacrae venerabile formae
placatamque deis faciem, nil ultima mortis 665
ex habitu vultuque viri mutasse fatentur
qui lacerum videre caput. nam saevus in ipso
Septimius sceleris maius scelus invenit actu,
ac retegit sacros scisso velamine vultus
semianimis Magni spirantiaque occupat ora 670
collaque in obliquo ponit languentia transtro.
tunc nervos venasque secat nodosaque frangit
ossa diu: nondum artis erat caput ense rotare.
at, postquam trunco cervix abscisa recessit,
vindicat hoc Pharius, dextra gestare, satelles. 675
degener atque operae miles Romane secundae,
Pompei diro sacrum caput ense recidis,
ut non ipse feras? o summi fata pudoris!
impius ut Magnum nosset puer, illa verenda
regibus hirta coma et generosa fronte decora 680
caesaries comprensa manu est, Pharioque veruto,
dum vivunt vultus atque os in murmura pulsant
singultus animae, dum lumina nuda rigescunt,
suffixum caput est, quo numquam bella iubente
pax fuit; hoc leges Campumque et rostra movebat, 685
hac facie, Fortuna, tibi, Romana, placebas.
nec satis infando fuit hoc vidisse tyranno:
vult sceleris superesse fidem. tunc arte nefanda
summota est capiti tabes, raptoque cerebro
assiccata cutis, putrisque effluxit ab alto 690
umor, et infuso facies solidata veneno est.

662 trepida ω : -de ZM 665 placatam* *Francken* (*def.* SB^2 *et* SB^3) : iratam ΩC : invictam *Ollfors ap. Ehlers* 681 comprensa V : -essa Ω 688 sceleris ZMG : -i Z^2PUV

Ultima Lageae stirpis perituraque proles,
degener incestae sceptris cessure sorori,
cum tibi sacrato Macedon servetur in antro
et regum cineres extructo monte quiescant, 695
cum Ptolemaeorum manes seriemque pudendam
pyramides claudant indignaque mausolea,
litora Pompeium feriunt, truncusque vadosis
huc illuc iactatur aquis. adeone molesta
totum cura fuit socero servare cadaver? 700
hac Fortuna fide Magni tam prospera fata
pertulit, hac illum summo de culmine rerum
mota petit cladesque omnis exegit in uno
saeva die quibus immunes tot praestitit annos,
Pompeiusque fuit qui numquam mixta videret 705
laeta malis, felix nullo turbante deorum
et nullo parcente miser; semel impulit illum
dilata Fortuna manu. pulsatur harenis,
carpitur in scopulis hausto per vulnera fluctu,
ludibrium pelagi, nullaque manente figura 710
una nota est Magno capitis iactura revulsi.
Ante tamen Pharias victor quam tangat harenas
Pompeio raptim tumulum Fortuna paravit,
ne iaceat nullo vel ne meliore sepulchro.
e latebris pavidus decurrit ad aequora Cordus. 715
quaestor ab Idalio Cinyreae litore Cypri
infaustus Magni fuerat comes. ille per umbras
ausus ferre gradum victum pietate timorem
compulit ut mediis quaesitum corpus in undis
duceret ad terram traheretque in litora Magnum. 720

693 sorori ZMA^2UC : soleri P : sororis Z^2GV **695** exstructa mole *Kortte : sed vide Postgate ed. 1917 et Mayer*[2] *nec non ad* 463 *supra* **701** fide GUV : -em ZMP **703** mota* *SB*[3] : morte Ω **704** dies PG **715** cordus Z^2ς : -dis Z : codrus ω : *de* M *n.l.* **716** idalio* ς : icario ΩC

lucis maesta parum per densas Cynthia nubes
praebebat, cano sed discolor aequore truncus
conspicitur. tenet ille ducem complexibus artis
eripiente mari; tunc victus pondere tanto
expectat fluctus pelagoque iuvante cadaver 725
impellit. postquam sicco iam litore sedit,
incubuit Magno lacrimasque effudit in omne
vulnus, et ad superos obscuraque sidera fatur:
'non pretiosa petit cumulato ture sepulchra
Pompeius, Fortuna, tuus, non pinguis ad astra 730
ut ferat e membris Eoos fumus odores,
ut Romana suum gestent pia colla parentem,
praeferat ut veteres feralis pompa triumphos,
ut resonent tristi cantu fora, totus ut ignes
proiectis maerens exercitus ambiat armis. 735
da vilem Magno plebei funeris arcam
quae lacerum corpus siccos effundat in ignes;
robora non desint misero nec sordidus ustor.
sit satis, o superi, quod non Cornelia fuso
crine iacet subicique facem complexa maritum 740
imperat, extremo sed abest a munere busti
infelix coniunx nec adhuc a litore longe est.'
Sic fatus parvos iuvenis procul aspicit ignes
corpus vile suis nullo custode cremantis.
inde rapit flammas semustaque robora membris 745
subducit. 'quaecumque es,' ait 'neglecta nec ulli
cara tuo sed Pompeio felicior umbra,
quod iam compositum violat manus hospita bustum,
da ueniam: si quid sensus post fata relictum est,

724 tunc ZUV : nunc PG, M *in ras.* 727 effudit Z²ω : -undit ZM 731 eoos Z²GUVC : eous ZMP 741 munere Z²ω : fu- ZM 749 relictum est Z²G,U (ū *in ras.*) : -um PV : -us ZM

cedis et ipsa rogo paterisque haec damna sepulchri, 750
teque pudet sparsis Pompei manibus uri.'
sic fatus plenusque sinus ardente favilla
pervolat ad truncum, qui fluctu paene relatus
litore pendebat. summas dimovit harenas
et collecta procul lacerae fragmenta carinae 755
exigua trepidus posuit scrobe. nobile corpus
robora nulla premunt, nulla strue membra recumbunt:
admotus Magnum, non subditus, accipit ignis.
Ille sedens iuxta flammas 'o maxime' dixit
'ductor et Hesperii maiestas nominis una, 760
si tibi iactatu pelagi, si funere nudo
tristior iste rogus, manes animamque potentem
officiis averte meis: iniuria fati
hoc fas esse iubet; ne ponti belua quidquam,
ne fera, ne volucres, ne saevi Caesaris ira 765
audeat, exiguam, quantum potes, accipe flammam
Romana succense manu. Fortuna recursus
si det in Hesperiam, non hac in sede quiescent
tam sacri cineres, sed te Cornelia, Magne,
accipiet nostraque manu transfundet in urnam. 770
interea parvo signemus litora saxo,
ut nota sit busti; si quis placare peremptum
forte volet plenos et reddere mortis honores,
inveniat trunci cineres et norit harenas
ad quas, Magne, tuum referat caput.'
Haec ubi fatus, 775

752 fatur V 757 premit ς 758 arripit *Burman* 761 nudo* G (*def. Mayer*[2]) : nullo ZMV,U *in ras.* : mundo P 763 averte ω : adv- ZM 765 volucres ω : -ris ZM 767 succense GV,U (nse *in ras.*) : -sa ZMP manu ω : -u est ZM 768 quiescant PV 770 nrā *in ras.* G : nota *Burman*

excitat invalidas admoto fomite flammas.
carpitur et lentum Magnus destillat in ignem
tabe fovens bustum. sed iam percusserat astra
aurorae praemissa dies: ille ordine rupto
funeris attonitus latebras in litore quaerit. 780
quam metuis, demens, isto pro crimine poenam
quo te fama loquax omnis accepit in annos?
condita laudabit Magni socer impius ossa:
i modo securus veniae fassusque sepulchrum
posce caput. cogit pietas imponere finem 785
officio. semusta rapit resolutaque nondum
ossa satis nervis et inustis plena medullis
aequorea restinguit aqua congestaque in unum
parva clausit humo. tunc, ne levis aura retectos
auferret cineres, saxo compressit harenam, 790
nautaque ne bustum religato fune moveret
inscripsit sacrum semusto stipite nomen:
'hic situs est Magnus.'
Placet hoc, Fortuna, sepulchrum
dicere Pompei, quo condi maluit illum
quam terra caruisse socer? temeraria dextra, 795
cur obicis Magno tumulum manesque vagantis
includis? situs est qua terra extrema refuso
pendet in Oceano; Romanum nomen et omne
imperium Magno tumuli est modus: obrue saxa
crimine plena deum. si tota est Herculis Oete 800
et iuga tota vacant Bromio Nyseia, quare

777 lentum magnus ZMG : m- l- PUV 779 aurorae ΩC : -ora V praemissa GU : prom- ΩC 784 i Z^2MGV : in Z : im P : sis U 786 semusta ω : semiu- Z^2ς : sed iu- ZMC 787 inustis plena GUV : mussi p- P : inusta ZM 797–798 refusum / tendit in Oceanum *Kortte*

unus in Aegypto Magni lapis? omnia Lagi
arva tenere potest, si nullo caespite nomen
haeserit. erremus populi cinerumque tuorum,
Magne, metu nullas Nili calcemus harenas. 805
quod si tam sacro dignaris nomine saxum,
adde actus tantos monimentaque maxima rerum,
adde trucis Lepidi motus Alpinaque bella
armaque Sertori revocato consule victa
et currus quos egit eques, commercia tuta 810
gentibus et pavidos Cilicas maris, adde subactam
barbariem gentesque vagas et quidquid in Euro
regnorum Boreaque iacet. dic semper ab armis
civilem repetisse togam, ter curribus actis
contentum multos patriae donasse triumphos. 815
quis capit haec tumulus? surgit miserabile bustum
non ullis plenum titulis, non ordine tanto
fastorum; solitumque legi super alta deorum
culmina et extructos spoliis hostilibus arcus
haud procul est ima Pompei nomen harena 820
depressum tumulo, quod non legat advena rectus,
quod nisi monstratum Romanus transeat hospes.
  Noxia civili tellus Aegyptia fato,
haud equidem immerito Cumanae carmine vatis
cautum, ne Nili Pelusia tangeret ora 825
Hesperius miles ripasque aestate tumentis.
quid tibi, saeva, precer pro tanto crimine, tellus?
vertat aquas Nilus quo nascitur orbe retentus,
et steriles egeant hibernis imbribus agri,
totaque in Aethiopum putres solvaris harenas. 830

802 magni PUV : est m- ZM : m- est G 803 arva PUV : rura ZMG 808 trucis ZMG : -ces PUV 812 barbariem GV : -iam ZMP,U(?) 817 ullis GUV : nu- ZMP : illis *Bentley* 818 fastorum MPGVC : fact- ZU 821 depressum ZMG : imp- PUV 824 inmerito Z^2PUVC : m- ZMA^2G

nos in templa tuam Romana accepimus Isim
semideosque canes et sistra iubentia luctus
et quem tu plangens hominem testaris Osirim;
tu nostros, Aegypte, tenes in pulvere manes.
Tu quoque, cum saevo dederis iam templa tyranno, 835
nondum Pompei cineres, o Roma, petisti;
exul adhuc iacet umbra ducis. si saecula prima
victoris timuere minas, nunc excipe saltem
ossa tui Magni, si nondum subruta fluctu
invisa tellure sedent. quis busta timebit? 840
quis sacris dignam movisse verebitur umbram?
imperet hoc nobis utinam scelus et velit uti
nostro Roma sinu: satis o nimiumque beatus,
si mihi contingat manes transferre revulsos
Ausoniam, si tale ducis violare sepulchrum. 845
forsitan, aut sulco sterili cum poscere finem
a superis aut Roma volet feralibus Austris
ignibus aut nimiis aut terrae tecta moventi,
consilio iussuque deum transibis in urbem,
Magne, tuam, summusque feret tua busta sacerdos. 850
nam quis ad exustam Cancro torrente Syenen
ibit et imbrifera siccas sub Pliade Thebas
spectator Nili, quis Rubri stagna profundi
aut Arabum portus mercis mutator Eoae,
Magne, petet, quem non tumuli venerabile saxum 855
et cinis in summis forsan turbatus harenis
avertet manesque tuos placare iubebit
et Casio praeferre Iovi? nil ista nocebunt

841 verebitur PGU : mere- V : vide- ZM 843 beatus ω : -te ZM : -ti *Postgate* 845 ausoniam ZMG : -ae P, U(?)V 853 spectator PUV : -ato ZM : sectator G 857 iubebit ZMG : iuvabit PUV

famae busta tuae. templis auroque sepultus
vilior umbra fores; nunc es pro numine summo. 860
hoc tumulo, Fortuna, iaces? augustius aris
victoris Libyco pulsatur in aequore saxum.
Tarpeis qui saepe deis sua tura negarunt
inclusum Tusco venerantur caespite fulmen.
proderit hoc olim, quod non mansura futuris 865
ardua marmoreo surrexit pondere moles.
pulveris exigui sparget non longa vetustas
congeriem, bustumque cadet, mortisque peribunt
argumenta tuae. veniet felicior aetas
qua sit nulla fides saxum monstrantibus illud; 870
atque erit Aegyptus populis fortasse nepotum
tam mendax Magni tumulo quam Creta Tonantis.

859 templis] *ut heros* (*cf. Eitrem, RE 8, 1120*) *atque adeo deus* 860 sq.] *cf. Makowski* es* Z^2U : est Ω (*in ras.* M) numine Z^2PUV : nom- ZMG 861 Fortuna] *sc. Magni* iaces* *Peskett (v. etiam Francken)* : iacens Ω *ipse interrogationem feci cui respondent sequentia* 863 negarunt ZMV : -arant G : -abant PU 865 futuris] sepulchri Z^2ς 868 cadet ZGV : cadit MU : cadent P 870 qua sit PGV : quas sit U : quas et ZM

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER NONUS

At non in Pharia manes iacuere favilla
nec cinis exiguus tantam compescuit umbram;
prosiluit busto semustaque membra relinquens
degeneremque rogum sequitur convexa Tonantis.
qua niger astriferis conectitur axibus aer — 5
quodque patet terras inter lunaeque meatus,
semidei manes habitant, quos ignea virtus
innocuos vita patientes aetheris imi
fecit et aeternos animam collegit in orbes.
non illuc auro positi nec ture sepulti — 10
perveniunt. illic postquam se lumine vero
implevit, stellasque vagas miratus et astra
fixa polis, vidit quanta sub nocte iaceret
nostra dies risitque sui ludibria trunci.
hinc super Emathiae campos et signa cruenti — 15
Caesaris ac sparsas volitavit in aequore classes,
et scelerum vindex in sancto pectore Bruti
sedit et invicti posuit se mente Catonis.
Ille, ubi pendebant casus dubiumque manebat
quem dominum mundi facerent civilia bella, — 20
oderat et Magnum, quamvis comes isset in arma
auspiciis raptus patriae ductuque senatus;
at post Thessalicas clades iam pectore toto
Pompeianus erat. patriam tutore carentem
excepit, populi trepidantia membra refovit, — 25
ignavis manibus proiectos reddidit enses,
nec regnum cupiens gessit civilia bella

12 miratus ZMVC : -tos P : -tur A^2GU 24 *om.* P

nec servire timens. nil causa fecit in armis
ille sua: totae post Magni funera partes
Libertatis erant. quas ne per litora fusas 30
colligeret rapido victoria Caesaris actu,
Corcyrae secreta petit ac mille carinis
abstulit Emathiae secum fragmenta ruinae.
quis ratibus tantis fugientia crederet ire
agmina, quis pelagus victas artasse carinas? 35
Dorida tum Malean et apertam Taenaron umbris,
inde Cythera petit, Boreaque urguente carinas
Graia fugit, Dictaea legit cedentibus undis
litora. tunc ausum classi praecludere portus
impulit ac saevas meritum Phycunta rapinas 40
sparsit, et hinc placidis alto delabitur auris
in litus, Palinure, tuum (neque enim aequore tantum
Ausonio monimenta tenes, portusque quietos
testatur Libye Phrygio placuisse magistro),
cum procul ex alto tendentes vela carinae 45
ancipites tenuere animos, sociosne malorum
an veherent hostes: praeceps facit omne timendum
victor, et in nulla non creditur esse carina.
ast illae puppes luctus planctusque ferebant
et mala vel duri lacrimas motura Catonis. 50
Nam, postquam frustra precibus Cornelia nautas
privignique fugam tenuit, ne forte repulsus
litoribus Phariis remearet in aequora truncus,
ostenditque rogum non iusti flamma sepulchri,

28 causa ZMPC : -sae GUV 29 sua GC : sui M *in ras.* : suae ZPUV 31 colligeret ΩC : corriperet *Postgate* 35 *om.* Z (*interpr.* c) 38 Graia *Housman* (Graeca *ed. Rom. 1469*) : creta (et *in ras.* P) Ω (*lapidem lavat H.-W.*[9]) 40 rapinas ZMG, *Prisc. GLK II, 396* : ruinas PUV : carinas a 41 sparsit] διῴκισε, *citra meritum severus* (*cf.* 298 *sq.*) 42 nec Z[2] 43 *om.* P 52 revulsus PU ne] si *Bentley* 54 iussi P : visi V

'ergo indigna fui,' dixit 'Fortuna, marito 55
accendisse rogum gelidosque effusa per artus
incubuisse viro, laceros exurere crines
membraque dispersi pelago componere Magni,
vulneribus cunctis largos infundere fletus,
ossibus et tepida vestes implere favilla, 60
quidquid ab extincto licuisset tollere busto
in templis sparsura deum. sine funeris ullo
ardet honore rogus; manus hoc Aegyptia forsan
obtulit officium grave manibus. o bene nudi
Crassorum cineres: Pompeio contigit ignis 65
invidia maiore deum. similisne malorum
sors mihi semper erit? numquam dare iusta licebit
coniugibus? numquam plenas plangemus ad urnas?
quid porro tumulis opus est aut ulla requiris
instrumenta, dolor? non toto in pectore portas, 70
impia, Pompeium? non imis haeret imago
visceribus? quaerat cineres victura superstes.
nunc tamen, hinc longe qui fulget luce maligna,
ignis adhuc aliquid Phario de litore surgens
ostendit mihi, Magne, tui. iam flamma resedit, 75
Pompeiumque ferens vanescit solis ad ortus
fumus, et invisi tendunt mihi carbasa venti.
linquere, si qua fides, Pelusia litora nolo. 83
non mihi nunc tellus Pompeio si qua triumphos 78
victa dedit, non alta terens Capitolia currus
gratior; elapsus felix de pectore Magnus: 80
hunc volumus quem Nilus habet, terraeque nocenti
non haerere queror; crimen commendat harenas.
tu pete bellorum casus et signa per orbem, 84
Sexte, paterna move; namque haec mandata reliquit

66 invidia] *Housman male intellexit, recte* a 67 busta A^2V
73 hinc A^2MU : hin Z : hic Z^2GVP 75 residit *Heinsius* 83
hoc loco ς, *post* 79 PU, *post* 82 V : *om.* ZMG

Pompeius vobis in nostra condita cura:
"me cum fatalis leto damnaverit hora,
excipite, o nati, bellum civile, nec umquam,
dum terris aliquis nostra de stirpe manebit,
Caesaribus regnare vacet. vel sceptra vel urbes 90
libertate sua validas impellite fama
nominis: has vobis partes, haec arma relinquo.
inveniet classes quisquis Pompeius in undas
venerit, et noster nullis non gentibus heres
bella dabit: tantum indomitos memoresque paterni 95
iuris habete animos. uni parere decebit,
si faciet partes pro libertate, Catoni."
exolvi tibi, Magne, fidem, mandata peregi;
insidiae valuere tuae, deceptaque vixi
ne mihi commissas auferrem perfida voces. 100
iam nunc te per inane chaos, per Tartara, coniunx,
si sunt ulla, sequar, quam longo tradita leto
incertum est: poenas animae vivacis ab ipsa
ante feram. potuit cernens tua funera, Magne,
non fugere in mortem: planctu contusa peribit, 105
effluet in lacrimas: numquam veniemus ad enses
aut laqueos aut praecipites per inania iactus:

87 *habent* Z^2GV : *om.* Ω 89 aliquid Z 99–100 *habent* Z^2GUV (99 *interpr.* c) : *om.* MP, 100 *etiam* Z 102 quam ... leto] *i.e. quantum temporis quasi moriendo* (*quippe cui sine te vita mortis est instar*) *consumam ante quam reapse moriar denique; aberrare enim mihi videtur Housman* 103–105 *ad rem pertinere puto quae apud Quintilianum* (*6, pr. 13*) *in HSCPh 87* (*1983*), *220 emendare atque interpretari conatus sum* : tene ... superstes tantum in poenas ‹lugebo›, ut (et *codd.*), si non cupido lucis, certe patientia vindicet te reliqua mea aetate? ... nemo nisi culpa sua diu dolet (*omnino illic a viduo ipso poenas vivax anima latura est, hic vice versa*) 104 potuit Z^2G : -i Ω funera MPUV : vuln- ZG

turpe mori post te solo non posse dolore.'
sic ubi fata, caput ferali obduxit amictu
decrevitque pati tenebras puppisque cavernis 110
delituit, saevumque arte complexa dolorem
perfruitur lacrimis et amat pro coniuge luctum.
illam non fluctus stridensque rudentibus Eurus
movit et exurgens ad summa pericula clamor,
votaque sollicitis faciens contraria nautis 115
composita in mortem iacuit favitque procellis.
Prima ratem Cypros spumantibus accipit undis;
inde tenens pelagus, sed iam moderatior, Eurus
in Libycas egit sedes et castra Catonis.
tristis, ut in multo mens est praesaga timore, 120
aspexit patrios comites a litore Magnus
et fratrem; medias praeceps tunc fertur in undas:
'dic ubi sit, germane, parens; stat summa caputque
orbis, an occidimus Romanaque Magnus ad umbras
abstulit?' haec fatur; quem contra talia frater: 125
'o felix, quem sors alias dispersit in oras
quique nefas audis: oculos, germane, nocentis
spectato genitore fero. non Caesaris armis
occubuit dignoque perit auctore ruinae:
rege sub impuro Nilotica rura tenente, 130
hospitii fretus superis et munere tanto
in proavos, cecidit donati victima regni.
vidi ego magnanimi lacerantes pectora patris,
nec credens Pharium tantum potuisse tyrannum
litore Niliaco socerum iam stare putavi. 135
sed me nec sanguis nec tantum vulnera nostri
affecere senis quantum gestata per urbem
ora ducis, quae transfixo sublimia pilo

111 arte ZGU : alte MPV : ante C 125 contra quem G
130 rura Z²G : regna Ω 131 hospitii Z²MP : -iis ZGUVC
138 sublimia Ω : deformia Z²ς

vidimus: haec fama est oculis victoris iniqui
servari, scelerisque fidem quaesisse tyrannum. 140
nam corpus Phariaene canes avidaeque volucres
distulerint, an furtivus, quem vidimus, ignis
solverit, ignoro. quaecumque iniuria fati
abstulit hos artus, superis haec crimina dono:
servata de parte queror.'
Cum talia Magnus 145
audisset, non in gemitus lacrimasque dolorem
effudit, iustaque furens pietate profatur:
'praecipitate rates e sicco litore, nautae;
classis in adversos erumpat remige ventos.
ite, duces, mecum (nusquam civilibus armis 150
tanta fuit merces) inhumatos condere manes,
sanguine semiviri Magnum satiare tyranni.
non ego Pellaeas caries adytisque retectum
corpus Alexandri pigra Mareotide mergam?
non mihi pyramidum tumulis evulsus Amasis 155
atque alii reges Nilo torrente natabunt?
omnia dent poenas nudo tibi, Magne, sepulchra.
evolvam busto iam numen gentibus Isim
et tectum lino spargam per vulgus Osirim
[et sacer in Magni cineres mactabitur Apis] 160
suppositisque deis uram caput. has mihi poenas
terra dabit: linquam vacuos cultoribus agros,
nec, Nilus cui crescat, erit; solusque tenebis
Aegypton, genitor, populis superisque fugatis.'
dixerat, et classem saevus rapiebat in undas; 165
sed Cato laudatam iuvenis compescuit iram.

140 sceleris MωC : -ri Z **141** que Z : ne Mω **150** nusquam Z^2MPGU : numq- ZA^2V **153** caries* *SB*[3] : arces ΩC : arcas *Kortte* **155** tumulis Z^2GV : -lus C : cumulis Ω **160** *del. Bentley* : *post* 159 ZG, *Lactant. Inst. div. 1, 21, 21, ante* MPUV **164** Aegypton G : -tum Ω **165** saevus V : -vas Ω

Interea totis audito funere Magni
litoribus sonuit percussus planctibus aether,
exemploque carens et nulli cognitus aevo
luctus erat, mortem populos deflere potentis. 170
sed magis, ut visa est lacrimis exhausta, solutas
in vultus effusa comas, Cornelia puppe
egrediens, rursus geminato verbere plangunt.
ut primum in sociae pervenit litora terrae,
collegit vestes miserique insignia Magni 175
armaque et impressas auro, quas gesserat olim
exuvias pictasque togas, velamina summo
ter conspecta Iovi, funestoque intulit igni.
ille fuit miserae Magni cinis. accipit omnis
exemplum pietas, et toto litore busta 180
surgunt Thessalicis reddentia manibus ignem.
sic, ubi depastis summittere gramina campis
et renovare parans hibernas Apulus herbas
igne fovet terras, simul et Garganus et arva
Vulturis et calidi lucent buceta Matini. 185
non tamen ad Magni pervenit gratius umbras
omne quod in superos audet convicia vulgus
Pompeiumque deis obicit, quam pauca Catonis
verba sed a pleno venientia pectore veri:
'civis obit' inquit 'multum maioribus impar 190
nosse modum iuris, sed in hoc tamen utilis aevo,
cui non ulla fuit iusti reverentia; salva
libertate potens, et solus plebe parata
privatus servire sibi, rectorque senatus,
sed regnantis, erat. nil belli iure poposcit, 195
quaeque dari voluit voluit sibi posse negari.

175 miserique ZGV,U (erique *in ras.*) V : misitque MP 192 ulla Z : nu- Mω 193 solus] *num* primus (*dignitate*)? *plebs enim neque Mario neque Cinnae neque Sullae neque Caesari sua voluntate servivit*

immodicas possedit opes, sed plura retentis
intulit. invasit ferrum, sed ponere norat.
praetulit arma togae, sed pacem armatus amavit.
iuvit sumpta ducem, iuvit dimissa potestas. 200
casta domus luxuque carens corruptaque numquam
fortuna domini. clarum et venerabile nomen
gentibus et multum nostrae quod proderat urbi.
olim vera fides Sulla Marioque receptis
libertatis obit: Pompeio rebus adempto 205
nunc et ficta perit. non iam regnare pudebit,
nec color imperii nec frons erit ulla senatus.
o felix, cui summa dies fuit obvia victo
et cui quaerendos Pharium scelus obtulit enses.
forsitan in soceri potuisses vivere regno. 210
scire mori sors prima viris, sed proxima cogi.
et mihi, si fatis aliena in iura venimus,
fac talem, Fortuna, Iubam; non deprecor hosti
servari, dum me servet cervice recisa.'
Vocibus his maior, quam si Romana sonarent 215
rostra ducis laudes, generosam venit ad umbram
mortis honos. fremit interea discordia vulgi,
castrorum bellique piget post funera Magni;
cum Tarcondimotus linquendi signa Catonis
sustulit. hunc rapta fugientem classe secutus 220
litus in extremum tali Cato voce notavit:
'o numquam pacate Cilix, iterumne rapinas
vadis in aequoreas? Magnum Fortuna removit:
iam pelago, pirata, redis.' tum respicit omnis
in coetu motuque viros; quorum unus aperta 225
mente fugae tali compellat voce regentem:
'nos, Cato, da veniam, Pompei duxit in arma,

201–202 numquam ... venerabile *om.* Z **211** sed ΩC : et GU **213** fac] da G **219** tarcon (tachon P) dimotus ZMP : tarchon (tharton V) mo- GUV **224** redis ZGV : -it MU : reddi(tum) P

non belli civilis amor, partesque favore
fecimus. ille iacet quem paci praetulit orbis,
causaque nostra perit: patrios permitte penates 230
desertamque domum dulcesque revisere natos.
nam quis erit finis si nec Pharsalia pugnae
nec Pompeius erit? perierunt tempora vitae,
mors eat in tutum; iustas sibi nostra senectus
prospiciat flammas: bellum civile sepulchra 235
vix ducibus praestare potest. non barbara victos
regna manent, non Armenium mihi saeva minatur
aut Scythicum Fortuna iugum: sub iura togati
civis eo. quisquis Magno vivente secundus,
hic mihi primus erit. sacris praestabitur umbris 240
summus honor; dominum, quem clades cogit, habebo,
nullum, Magne, ducem: te solum in bella secutus
post te fata sequar; nec enim sperare secunda
fas mihi nec liceat. fortuna cuncta tenentur
Caesaris, Emathium sparsit victoria ferrum; 245
clausa fides miseris, et toto solus in orbe est
qui velit ac possit victis praestare salutem.
Pompeio scelus est bellum civile perempto,
quo fuerat vivente fides. si publica iura,
si semper sequeris patriam, Cato, signa petamus 250
Romanus quae consul habet.' sic ille profatus
insiluit puppi iuvenum comitante tumultu.
Actum Romanis fuerat de rebus, et omnis
indiga servitii fervebat litore plebes:
erupere ducis sacro de pectore voces: 255
'ergo pari voto gessisti bella, iuventus,

228 favore GUV,C (fov-) : -ri MP : -rem Z 241 quem*] quam *Housman, errore typ.* cogit A²GUV : cocyt Z : coget Z² MPC 245 Emathium ... ferrum] *i.e. pugnae Pharsalicae eventu totum orbem implicuit* 250 sequeris patriam MPUV : p- s- ZG petamus ZG : sequamur MPUV 253–254 *habent* Z²UV : *om.* Ω 254 plebes Z²UV : pubes *cod. Laurent. S. Crucis* (L); *cf.* 10, 403)

tu quoque pro dominis, et Pompeiana fuisti,
non Romana manus? quod non in regna laboras,
quod tibi, non ducibus, vivis moreris que, quod orbem
acquiris nulli, quod iam tibi vincere tutum est, 260
bella fugis quaerisque iugum cervice uacanti
et nescis sine rege pati. nunc causa pericli
digna viris. potuit vestro Pompeius abuti
sanguine: nunc patriae iugulos ensesque negatis,
cum prope libertas? unum Fortuna reliquit 265
iam tribus e dominis. pudeat: plus regia Nili
contulit in leges et Parthi militis arcus.
ite, o degeneres, Ptolemaei muneris arma
spernite. quis vestras ulla putet esse nocentes
caede manus? credet faciles sibi terga dedisse, 270
credet ab Emathiis primos fugisse Philippis.
vadite securi; meruistis iudice vitam
Caesare non armis, non obsidione subacti.
o famuli turpes, domini post fata prioris
itis ad heredem. cur non maiora mereri 275
quam vitam veniamque libet? rapiatur in undas
infelix coniunx Magni prolesque Metelli,
ducite Pompeios, Ptolemaei vincite munus.
nostra quoque inviso quisquis feret ora tyranno
non parva mercede dabit: sciat ista iuventus 280
cervicis pretio bene se mea signa secutam.
quin agite et magna meritum cum caede parate:
ignavum scelus est tantum fuga.' dixit, et omnes
haud aliter medio revocavit ab aequore puppes
quam, simul effetas linquunt examina ceras 285
atque oblita favi non miscent nexibus alas
sed sibi quaeque volat nec iam degustat amarum

268 muneris* *SB*[2] (*adde* Ov. *Am.* *2, 13, 22 al.; Mart. 6, 83, 7*) : munus et ΩC 269 putet Mω : putat Z 271 credet ab] Caesar et *Francken* 276 rapiatur ZGV : rapta- MPU 280 sciat MPUV : sciet ZG

desidiosa thymum, Phrygii sonus increpat aeris,
attonitae posuere fugam studiumque laboris
floriferi repetunt et sparsi mellis amorem: 290
gaudet in Hyblaeo securus gramine pastor
divitias servasse casae. sic voce Catonis
inculcata viris iusti patientia Martis.
Iamque actu belli non doctas ferre quietem
constituit mentes serieque agitare laborum. 295
primum litoreis miles lassatur harenis.
proximus in muros et moenia Cyrenarum
est labor: exclusus nulla se vindicat ira,
poenaque de victis sola est vicisse Catonem.
inde peti placuit Libyci contermina Mauris 300
regna Iubae, sed iter mediis natura vetabat
Syrtibus: hanc audax sperat sibi cedere virtus.
Syrtes vel, primam mundo natura figuram
cum daret, in dubio pelagi terraeque reliquit
(nam neque subsedit penitus, quo stagna profundi 305
acciperet, nec se defendit ab aequore tellus,
ambigua sed lege loci iacet invia sedes,
aequora fracta vadis abruptaque terra profundo,
et post multa sonant proiecti litora fluctus:
sic male deseruit nullosque exegit in usus 310
hanc partem natura sui); vel plenior alto
olim Syrtis erat pelago penitusque natabat,
sed rapidus Titan ponto sua lumina pascens
aequora subduxit zonae vicina perustae;

290 floriferi UV : -iperi MP : -iferae ZG : -ilegi *Heinsius* sparsi Mω : sacri Z : spreti *Heinsius* 299 de victis VC : dev- (-tos Z) Ω catonem* MPUVC (*cf. SB*[2] *et* 2, 264–266) : -nis ZA[2]G : -ni Z[2]ς 300 libyci *sive* libici Z[2]G : libycis Ω 302 hanc ZGU : has MPVC 305 profundi Mω : -do Z 306–308 *om.* Z (*interpr.* c) (*cf. Housman*)

et nunc pontus adhuc Phoebo siccante repugnat, 315
mox, ubi damnosum radios admoverit aevum,
tellus Syrtis erit; nam iam brevis unda superne
innatat et late periturum deficit aequor.
Ut primum remis actum mare propulit omne
classis onus, densis fremuit niger imbribus Auster. 320
in sua regna furens temptatum classibus aequor
turbine defendit longeque a Syrtibus undas
egit et illato confregit litore pontum.
tum, quarum recto deprendit carbasa malo,
eripuit nautis, frustraque rudentibus ausis 325
vela negare Noto spatium vicere carinae,
atque ultra proram tumuit sinus. omnia si quis
providus antemnae suffixit lintea summae,
vincitur et nudis avertitur armamentis.
sors melior classi quae fluctibus incidit altis 330
et certo iactata mari. quaecumque levatae
arboribus caesis flatum effudere prementem,
abstulit has liber ventis contraria volvens
aestus et obnixum victor detrusit in Austrum.
has vada destituunt, atque interrupta profundo 335
terra ferit puppes, dubioque obnoxia fato
pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.
tum magis impactis brevius mare terraque saepe
obvia consurgens: quamvis elisus ab Austro,
saepe tamen cumulos fluctus non vincit harenae. 340
eminet in tergo pelagi procul omnibus arvis
inviolatus aqua sicci iam pulveris agger;
stant miseri nautae, terraeque haerente carina

323 inlato *et* in lato Ω 327 si] seu *Francken* 331 mari est Z² 332 prementem Z² : fr- Ω 337 undas ZG 338 tum C : tunc Ω inpactis Z : -tum Mω, C (infa-) brevius ZC : -ibus Mω

litora nulla vident. sic partem intercipit aequor,
pars ratium maior regimen clavumque secuta est 345
tuta fuga, nautasque loci sortita peritos
torpentem Tritonos adit illaesa paludem.
Hanc, ut fama, deus quem toto litore pontus
audit ventosa perflantem marmora concha,
hanc et Pallas amat, patrio quae vertice nata 350
terrarum primam Libyen (nam proxima caelo est,
ut probat ipse calor) tetigit, stagnique quieta
vultus vidit aqua posuitque in margine plantas
et se dilecta Tritonida dixit ab unda.
quam iuxta Lethon tacitus praelabitur amnis, 355
infernis, ut fama, trahens oblivia venis,
atque, insopiti quondam tutela draconis,
Hesperidum pauper spoliatis frondibus hortus.
invidus, annoso qui famam derogat aevo,
qui vates ad vera vocat. fuit aurea silva 360
divitiisque graves et fulvo germine rami
virgineusque chorus, nitidi custodia luci,
et numquam somno damnatus lumina serpens
robora complexus rutilo curvata metallo.
abstulit arboribus pretium nemorique laborem 365
Alcides, passusque inopes sine pondere ramos
rettulit Argolico fulgentia poma tyranno.
Hos igitur depulsa locos eiectaque classis
Syrtibus haud ultra Garamantidas attigit undas,
sed duce Pompeio Libyae melioris in oris 370

349 proflantem *Heinsius* marmora *F. Iunius* : murmura ZG, *Heinsius* : litora MPUV 352–353 git ... posui *om.* M 355 quam GUV : quem ZMPC 358 spoliatus C 360 qui] cum *Bothe* : *anne* et*?* 362 *et* 365–367 *om.* Z, 367 *adfert Apthonius GLK VI, 38* 363 donatus *Bothe* (*'num voluit L.: insomnio damnatus?' Francken*) 365 nemori] *anne* Nymphis*?* 368 hos ... locos* *coni. Housman* : his ... locis Ω

mansit. at impatiens virtus haerere Catonis
audet in ignotas agmen committere gentes
armorum fidens et terra cingere Syrtim.
hoc eadem suadebat hiemps quae clauserat aequor;
et spes imber erat nimios metuentibus ignes, 375
ut neque sole viam nec duro frigore saevam
inde polo Libyes, hinc bruma temperet annus.
atque ingressurus steriles sic fatur harenas:
'O quibus una salus placuit mea castra secutis
indomita cervice mori, componite mentes 380
ad magnum virtutis opus summosque labores.
vadimus in campos steriles exustaque mundi,
qua nimius Titan et rarae in fontibus undae,
siccaque letiferis squalent serpentibus arva.
durum iter ad leges patriaeque ruentis amorem. 385
per mediam Libyen veniant atque invia temptent,
si quibus in nullo positum est evadere voto,
si quibus ire sat est. neque enim mihi fallere quemquam
est animus tectoque metu perducere vulgus.
hi mihi sint comites, quos ipsa pericula ducent, 390
qui me teste pati vel quae tristissima pulchrum
Romanumque putant. at, qui sponsore salutis
miles eget capiturque animae dulcedine, vadat
ad dominum meliore via. dum primus harenas
ingrediar primusque gradus in pulvere ponam, 395
me calor aetherius feriat, mihi plena veneno
occurrat serpens, fatoque pericula vestra
praetemptate meo. sitiat quicumque bibentem
viderit, aut umbras nemorum quicumque petentem,
aestuet, aut equitem peditum praecedere turmas, 400

375 *om.* Z 377 *om.* P temperet Z^2MGU : -rat ZV 379 castra ZG,C (c.) : signa MPUV (*cf. ad* 1, 381) secutos MP 384 *om.* P 386 *om.* Z 390 ducunt G : durant (*et* sunt) C 399 *om.* P, *add. post* 429 *in fine columnae*

deficiat: si quo fuerit discrimine notum
dux an miles eam. serpens, sitis, ardor, harenae
dulcia virtuti; gaudet patientia duris;
laetius est, quotiens magno sibi constat, honestum.
sola potest Libye turba praestare malorum 405
ut deceat fugisse viros.' sic ille paventis
incendit virtute animos et amore laborum,
irreducemque viam deserto limite carpit;
et sacrum parvo nomen clausura sepulchro
invasit Libye securi fata Catonis. 410
Tertia pars rerum Libye, si credere famae
cuncta velis; at, si ventos caelumque sequaris,
pars erit Europae. nec enim plus litora Nili
quam Scythicus Tanais primis a Gadibus absunt,
unde Europa fugit Libyen et litora flexu 415
Oceano fecere locum; sed maior in unam
orbis abit Asiam. nam, cum communiter istae
effundant Zephyrum, Boreae latus illa sinistrum
contingens dextrumque Noti discedit in ortus
Eurum sola tenens. Libycae quod fertile terrae est 420
vergit in occasus; sed et haec non fontibus ullis
solvitur: Arctoos raris Aquilonibus imbres
accipit et nostris reficit sua rura serenis.
in nullas vitiatur opes; non aere nec auro
excoquitur, nullo glaebarum crimine pura 425
et penitus terra est. tantum Maurusia genti

401 si] seu *Schrader* discrimine ZGV : sub cr- Z^2MPU **405** turba Z : -am GUV : tubam MP **406** paventes Z,U(?) : calentis Z^2 (-tes) MPGV (*def. Ollfors, 12–14*) **417** abit GUV : obit ZMP **420** lybicae U^2V^2 : libyae Ω terrae est (-aest *Housman*) GU : -ra est Ω **421** hoc *Bentley* **424** aera nec aurum *Guyet* nec UV : neque Ω **425** pura ZG : dives UV : diu M (dira *superscr.*) P

robora divitiae, quorum non noverat usum,
sed citri contenta comis vivebat et umbra.
in nemus ignotum nostrae venere secures,
extremoque epulas mensasque petimus ab orbe. 430
at, quaecumque vagam Syrtim complectitur ora
sub nimio proiecta die, vicina perusti
aetheris, exurit messes et pulvere Bacchum
enecat et nulla putris radice tenetur.
temperies vitalis abest, et nulla sub illa 435
cura Iovis terra est; natura deside torpet
orbis et immotis annum non sentit harenis.
hoc tam segne solum raras tamen exerit herbas,
quas Nasamon, gens dura, legit, qui proxima ponto
nudus rura tenet; quem mundi barbara damnis 440
Syrtis alit. nam litoreis populator harenis
imminet et nulla portus tangente carina
novit opes: sic cum toto commercia mundo
naufragiis Nasamones habent.
Hac ire Catonem
dura iubet virtus. illic secura iuventus 445
ventorum nullasque timens tellure procellas
aequoreos est passa metus. nam litore sicco,
quam pelago, Syrtis violentius excipit Austrum,
et terrae magis ille nocens. non montibus ortum
adversis frangit Libye scopulisque repulsum 450
dissipat et liquidas e turbine solvit in auras,

427 quorum* ς, *Bentley* (*def. SB*^{3}) : quarum Ω 428 contenta] *sc. lignum pretiosum non curans* umbra ZV : -ris Z^{2}GU : austro M(?)P : aura *Bentley* 430 petimus ab ZA^{2}C : petemus ab MPU, *Aldhelm. De metr. 9* (*Mon. Germ. ant. XV, p. 79*) : petimus Z^{2} : petivimus GV 432 perusti Z^{2}GUV : -tis Z : -tae MP 435–436 'non curant (-at *Usener, perperam*) si non pluat' c 446 tellure] sentire V 448 excipit MPU : acc- ZGV 449 terrae] *locativus, non dativus* nocet G 450 libye MPGV : -yae ZU 451 liquidas e *Grotius* : -da se e Z : -das se MPGU : -do se V

nec ruit in silvas annosaque robora torquens
lassatur: patet omne solum, liberque meatu
Aeoliam rabiem totis exercet harenis,
et non imbriferam contorto pulvere nubem 455
in flexum violentus agit: pars plurima terrae
tollitur et numquam resoluto vertice pendet.
regna videt pauper Nasamon errantia vento
discussasque domos, volitantque a culmine raptae
detecto Garamante casae. non altius ignis 460
rapta vehit; quantumque licet consurgere fumo
et violare diem, tantus tenet aera pulvis.
tum quoque Romanum solito violentior agmen
aggreditur, nullisque potest consistere miles
instabilis, raptis etiam quas calcat, harenis. 465
concuteret terras orbemque a sede moveret,
si solida Libye compage et pondere duro
clauderet exesis Austrum scopulosa cavernis;
sed, quia mobilibus facilis turbatur harenis,
nusquam luctando stabilis manet, imaque tellus 470
stat, quia summa fugit. galeas et scuta virorum
pilaque contorsit violento spiritus actu
intentusque tulit magni per inania caeli.
illud in extrema forsan longeque remota
prodigium tellure fuit, delapsaque caelo 475
arma timent gentes hominumque erepta lacertis
a superis demissa putant. sic illa profecto
sacrifico cecidere Numae, quae lecta iuventus
patricia cervice movet: spoliaverat Auster
aut Boreas populos ancilia nostra ferentes. 480
sic orbem torquente Noto Romana iuventus

454 habenis G **459** volitant a Z^2 ς **461** licet Z^2GUV : leget Z : libet MP **462** tantum Z^2GV **467–481** *om.* P **477** *om.* Z (*interpr.* c) demissa Z^2MU : dim- GV

procubuit timuitque rapi; constrinxit amictus
inseruitque manus terrae nec pondere solo
sed nisu iacuit, vix sic immobilis Austro;
qui super ingentis cumulos involvit harenae 485
atque operit tellure viros. vix tollere miles
membra valet multo congestu pulveris haerens.
alligat et stantis affusae magnus harenae
agger, et immoti terra surgente tenentur.
[saxa tulit penitus discussis proruta muris 490
effuditque procul miranda sorte malorum:
qui nullas videre domos videre ruinas.]
  Iamque iter omne latet nec sunt discrimina terrae:
[ulla nisi aetheriae medio velut aequore flammae]
sideribus novere viam; nec sidera tota 495
ostendit Libycae finitor circulus orae,
multaque devexo terrarum margine celat.
utque calor solvit quem torserat aera ventus,
incensusque dies, manant sudoribus artus,
arent ora siti. conspecta est parva maligna 500
unda procul vena, quam vix e pulvere miles
corripiens patulum galeae confudit in orbem
porrexitque duci. squalebant pulvere fauces
cunctorum, minimumque tenens dux ipse liquoris
invidiosus erat. 'mene' inquit 'degener unum 505
miles in hac turba vacuum virtute putasti?
usque adeo mollis primisque caloribus impar

482 timuit] metuens G 485–487 *habent* ZGUV (487 *post* 484 Z^2) : *om.* MP 485 tumulos V 487 multi *Bentley, bene* haerens GV : harenis Z : *de* U *n.l.* 490–492(*) *hos versus, quos in suspicionem vocavit Bentley, ex* 471–473 *ortos esse suspicor* 491 miranda ZGV : miser- MPU 494 *habent* Z^2G : *om.* Ω : *del. Bentley* 497 *om.* V 499 *om.* MP 502 confundit ZP 504 minimum Z (*om.* que) GU : nimium MV : -um um P

sum visus? quanto poena tu dignior ista es,
qui populo sitiente bibas!' sic concitus ira
excussit galeam, suffecitque omnibus unda. 510
Ventum erat ad templum Libycis quod gentibus unum
inculti Garamantes habent. stat sortiger illic
Iuppiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans
aut similis nostro, sed tortis cornibus Hammon.
non illic Libycae posuerunt ditia gentes 515
templa, nec Eois splendent donaria gemmis:
quamvis Aethiopum populis Arabumque beatis
gentibus atque Indis unus sit Iuppiter Hammon,
pauper adhuc deus est, nullis violata per aevum
divitiis delubra tenens, morumque priorum 520
numen Romano templum defendit ab auro.
esse locis superos testatur silva per omnem
sola virens Libyen. nam quidquid pulvere sicco
separat ardentem tepida Berenicida Lepti
ignorat frondes: solus nemus abstulit Hammon. 525
silvarum fons causa loco, qui putria terrae
alligat et domitas unda conectit harenas.
hic quoque nil obstat Phoebo, cum cardine summo
stat librata dies; truncum vix protegit arbor,
tam brevis in medium radiis compellitur umbra. 530
deprensum est hunc esse locum qua circulus alti
solstitii medium signorum percutit orbem. 532

512 sortiger ZMP : corni- Z[2]G, U *in ras.* : certior V illic ZV, U *in ras.* : istic G : illis MP 521 Romano] *i.e. ad Romanum (Capitolinum) Iovem pertinente* 526 fons MPG, *schol. Stat. Theb. 8, 201* : frons ZUV 528 hic] sic A[2] *et fort.* Z 531 locum MPGU : po- Z : polum V 532 percutit ZGV, M *in ras.* : circumit PU

at tibi, quaecumque es Libyco gens igne dirempta, 538
in Noton umbra cadit, quae nobis exit in Arcton.
te segnis Cynosura subit, tu sicca profundo
mergi Plaustra putas, nullumque in vertice semper
sidus habes immune mari; procul axis uterque est,
et fuga signorum medio rapit omnia caelo. 543
non obliqua meant, nec Tauro Scorpios exit 533
rectior aut Aries donat sua tempora Librae
aut Astraea iubet lentos descendere Pisces.
par Geminis Chiron, et idem, quod Carcinos ardens,
umidus Aegoceros nec plus Leo tollitur Urna. 537
Stabant ante fores populi quos miserat Eos 544
cornigerique Iovis monitu nova fata petebant;
sed Latio cessere duci, comitesque Catonem
orant exploret Libycum memorata per orbem
numina, de fama tam longi iudicet aevi.
maximus hortator scrutandi voce deorum
eventus Labienus erat: 'sors obtulit' inquit 550
'et fortuna viae tam magni numinis ora
consiliumque dei: tanto duce possumus uti
per Syrtes, bellisque datos cognoscere casus.
nam cui crediderim superos arcana daturos
dicturosque magis quam sancto vera Catoni? 555
certe vita tibi semper derecta supernas
ad leges, sequerisque deum. datur, ecce, loquendi
cum Iove libertas: inquire in fata nefandi
Caesaris et patriae venturos excute mores.
iure suo populis uti legumque licebit, 560
an bellum civile perit? tua pectora sacra

538–543 *ante* **533** *P. Iacobus* **541** semper] summo UV **544** eos Z : aeos G : oeos V : eous MPU **548** longi GUV,C (logi) : -gie MP : -ge Z : -gi ut *Luck* **549** hortator GUV : orta- Z^2 : ora- Z : hortatur MP : -atos A^2 **553** bellis MV : -li ZPGU **556** derecta *nescioquis* : dir- ZGV : secreta MPU

voce reple; durae saltem virtutis amator
quaere quid est virtus et posce exemplar honesti.'
Ille deo plenus tacita quem mente gerebat
effudit dignas adytis e pectore voces. 565
'quid quaeri, Labiene, iubes? an liber in armis
occubuisse velim potius quam regna videre?
an sit nostra brevis, nil, longane differat aetas?
an noceat vis nulla bono Fortunaque perdat
opposita virtute minas, laudandaque velle 570
sit satis et numquam successu crescat honestum?
scimus, et hoc nobis non altius inseret Hammon.
haeremus cuncti superis, temploque tacente
nil facimus non sponte dei; nec vocibus ullis
numen eget, dixitque semel nascentibus auctor 575
quidquid scire licet. sterilesne elegit harenas
ut caneret paucis, mersitque hoc pulvere verum,
estque dei sedes nisi terra et pontus et aer
et caelum et virtus? superos quid quaerimus ultra?
Iuppiter est quodcumque vides, quodcumque moveris. 580
sortilegis egeant dubii semperque futuris
casibus ancipites: me non oracula certum
sed mors certa facit. pavido fortique cadendum est:
hoc satis est dixisse Iovem.' sic ille profatus
servataque fide templi discedit ab aris 585
non exploratum populis Hammona relinquens.
Ipse manu sua pila gerit, praecedit anheli
militis ora pedes, monstrat tolerare labores,
non iubet, et nulla vehitur cervice supinus

562 saltem Z(-tim)GV : salutem C : semper MPU 568 nostra* *SB*[3] : vita ΩC brevis, nil, longane* *Madvig* : nihil sed longa an ΩC 569 nulla ς : u- ΩC 572 haec GV 574 facimus] agi- V 576 ne elegit V : nec el- C : nec l- MPGU : negl- Z 579 *om.* Z 580 quodcumque *utroque loco* ΩC, *Serv. Buc. 3, 60 et Georg. 4, 221* : quoc- V 588 labores] vapo- V

carpentoque sedens; somni parcissimus ipse est, 590
ultimus haustor aquae; cum tandem fonte reperto
indiga conatur laticis potare iuventus,
stat dum lixa bibat. si veris magna paratur
fama bonis et si successu nuda remoto
inspicitur virtus, quidquid laudamus in ullo 595
maiorum, Fortuna fuit. quis Marte secundo,
quis tantum meruit populorum sanguine nomen?
hunc ego per Syrtes Libyaeque extrema triumphum
ducere maluerim, quam ter Capitolia curru
scandere Pompei, quam frangere colla Iugurthae. 600
ecce parens verus patriae, dignissimus aris,
Roma, tuis, per quem numquam iurare pudebit,
et quem, si steteris umquam cervice soluta,
nunc, olim, factura deum es.
Iam spissior ignis,
et plaga, quam nullam superi mortalibus ultra 605
a medio fecere die, calcatur, et unda
rarior. inventus mediis fons unus harenis
largus aquae, sed quem serpentum turba tenebat
vix capiente loco; stabant in margine siccae
aspides, in mediis sitiebant dipsades undis. 610
ductor, ut aspexit perituros fonte relicto,
alloquitur. 'vana specie conterrite leti,
ne dubita, miles, tutos haurire liquores.
noxia serpentum est admixto sanguine pestis;
morsu virus habent et fatum dente minantur, 615

591 cum* ΩC : quam *Housman, improbante Helm* (*172*), *hoc certe non iniuria* 592 conatur* Z : coga- Mω : *anne* concertat? laticis MP : -ces ZGUV potare* ZVC,MU *in ras.* : port- G : cert- P : spect- *Housman* 595 ullo A^2MPU : illo ZGV : nullo Z^2 599 ter ZGV : per MPU 604 nunc MPV : hunc ZGU 605 quam nullam GV : qua n- MPUC : qua nulla Z ultra ΩC : umbram U 608 et 612 *om.* Z 615 *om.* ZMP, *in ras. habet* G dente V : in d- UG

pocula morte carent.' dixit, dubiumque venenum
hausit; et in tota Libyae fons unus harena
ille fuit de quo primus sibi posceret undam.
Cur Libycus tantis exundet pestibus aer
fertilis in mortes, aut quid secreta nocenti 620
miscuerit natura solo, non cura laborque
noster scire valet, nisi quod vulgata per orbem
fabula pro vera decepit saecula causa.
finibus extremis Libyes, ubi fervida tellus
accipit Oceanum demisso sole calentem, 625
squalebant late Phorcynidos arva Medusae,
non nemorum protecta coma, non mollia sulco,
sed dominae vultu conspectis aspera saxis.
hoc primum natura nocens in corpore saevas
eduxit pestes; illis e faucibus angues 630
stridula fuderunt vibratis sibila linguis.
ipsa flagellabant gaudentis colla Medusae, 633
femineae cui more comae per terga solutae 632
surgunt adversa subrectae fronte colubrae 634
vipereumque fluit depexo crine venenum.
hoc habet infelix, cunctis impune, Medusa,
quod spectare licet. nam rictus oraque monstri
quis timuit? quem, qui recto se lumine vidit,
passa Medusa mori est? rapuit dubitantia fata
praevenitque metus; anima periere retenta 640
membra, nec emissae riguere sub ossibus umbrae.
Eumenidum crines solos movere furores,
Cerberos Orpheo lenivit sibila cantu,
Amphitryoniades vidit, cum vinceret, hydram:

619 exundet U : ex(s)udet Ω 620 *post* 627 MP 625 cadentem GV 627 suco V 633 *ante* 632 *Francken, 'casu et errore in verum delapsus'* 632 femineae ΩC : -eo V qui MP solutae ZUV : -ti G : solvit MP 638 recto se Z^2MPV : se r- U : recto si ZG

hoc monstrum timuit genitor numenque secundum 645
Phorcys aquis Cetoque parens ipsaeque sorores
Gorgones; hoc potuit caelo pelagoque minari
torporem insolitum mundoque obducere terram.
e caelo volucres subito cum pondere lapsae,
in scopulis haesere ferae, vicina colentes 650
Aethiopum totae riguerunt marmore gentes.
nullum animal visus patiens, ipsique retrorsum
effusi faciem vitabant Gorgonos angues.
illa sub Hesperiis stantem Titana columnis
in cautes Atlanta dedit; caeloque timente 655
olim Phlegraeo stantis serpente gigantas
erexit montes, bellumque immane deorum
Pallados e medio confecit pectore Gorgon.
quo postquam partu Danaes et divite nimbo
ortum Parrhasiae vexerunt Persea pinnae 660
Arcados auctoris citharae liquidaeque palaestrae,
et subitus praepes Cyllenida sustulit harpen,
harpen alterius monstri iam caede rubentem
a Iove dilectae fuso custode iuvencae,
auxilium volucri Pallas tulit innuba fratri 665
pacta caput monstri, terraeque in fine Libyssae
Persea Phoebeos converti iussit ad ortus
Gorgonos averso sulcantem regna volatu,
et clipeum laevae fulvo dedit aere nitentem
in quo saxificam iussit spectare Medusam. 670

647 caelo pelagoque Z^2A^2 (-loque -goque A)MPUV : pelago caeloque G : ceta pelago Z 648 insolitum ZV,M *in ras.* : (torpor en)im so- P : so- Z^2GU obducere C : abd- Ω : add- V 649 e ZGV : et MPU 652 visus ZUV : -u P : -um M : -u est G retrorsum ZUV : -us MPG 655 timente GUVC : -tem Z : -tiae MP 658 palladis Z^2A^2 (-des A) 659 danaes et P : -e sed *vel sim.* Ω 662 praepes Ω : -pe Z : praeceps Z^2C 664 *habent* Z^2G : *om.* Ω : *del. Bentley*

quam sopor aeternam tracturus morte quietem
obruit haud totam: vigilat pars magna comarum
defenduntque caput protenti crinibus hydri,
pars iacet in medios vultus oculisque tenebras
⟨offundit clausis et somni duplicat umbras.⟩ 674 A
ipsa regit trepidum Pallas, dextraque trementem 675
Perseos aversi Cyllenida derigit harpen
lata colubriferi rumpens confinia colli.
quos habuit vultus hamati vulnere ferri
caesa caput Gorgon! quanto spirare veneno
ora rear quantumque oculos effundere mortis! 680
nec Pallas spectare potest, vultusque gelassent
Perseos aversi, si non Tritonia densos
sparsisset crines texissetque ora colubris.
aliger in caelum sic rapta Gorgone fugit.
ille quidem pensabat iter propiusque secabat 685
aera, si medias Europae scinderet urbes:
Pallas frugiferas iussit non laedere terras
et parci populis. quis enim non praepete tanto
aethera respiceret? Zephyro convertitur ales
itque super Libyen, quae nullo consita cultu 690
sideribus Phoeboque vacat: premit orbita solis
exuritque solum; nec terra celsior ulla
nox cadit in caelum lunaeque meatibus obstat,
si flexus oblita vagi per recta cucurrit
signa nec in Borean aut in Noton effugit umbram. 695
illa tamen sterilis tellus fecundaque nulli
arva bono virus stillantis tabe Medusae

674 oculis PG,M (s *in ras.*) : -li ZUV **674 A** *versum exempli causa addidit Housman* **678** hamati P : am- ZMGC : lim- V : lunati *cod. Laurent. S. Crucis* (L) : iaculati U *in ras.* **679** spirasse ZG **690** itque GUV : idque ZP : atque M(?) **692** solum ZGV : po- Z^2MPU **695** umbram ς : -ra ΩC : -ans G *ex corr.* **697** *om.* Z tabe GUV,M *in ras.* : villae M *ut vid.*, P ('*id est* felle' *Housman*)

concipiunt dirosque fero de sanguine rores,
quos calor adiuvit putrique incoxit harenae.
Hic quae prima caput movit de pulvere tabes 700
aspida somniferam tumida cervice levavit.
plenior huc sanguis et crassi gutta veneni
decidit; in nulla plus est serpente coactum.
ipsa caloris egens gelidum non transit in orbem
sponte sua, Niloque tenus metitur harenas; 705
sed (quis erit nobis lucri pudor?) inde petuntur
huc Libycae mortes et fecimus aspida mercem.
at non stare suum miseris passura cruorem
squamiferos ingens haemorrhois explicat orbes,
natus et ambiguae coleret qui Syrtidos arva 710
chersydros, tractique via fumante chelydri,
et semper recto lapsurus limite cenchris:
pluribus ille notis variatam tinguitur alvum
quam parvis pictus maculis Thebanus ophites.
concolor exustis atque indiscretus harenis 715
hammodytes, spinaque vagi torquente cerastae,
et scytale sparsis etiamnunc sola pruinis
exuvias positura suas, et torrida dipsas,
et gravis in geminum vergens caput amphisbaena,
et natrix violator aquae, iaculique volucres, 720
et contentus iter cauda sulcare parias,
oraque distendens avidus fumantia prester,
ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps;
sibilaque effundens cunctas terrentia pestes,
ante venena nocens, late sibi summovet omne 725
vulgus et in vacua regnat basiliscus harena.
vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris

702 huc MPG : huic ZUV 714 pictus *Vat. 3284* (F), *Isid. Or. 12, 4, 30* : pigtus *CGL V, p. 227, 30* : punctus MP : tinc- ZGUV 722 fumantia Ω, *Isid. Or. 12, 4, 16* : spu- ZG 723 seps ZUV, G (ep *in ras.*), *Isid. Or. 12, 4, 31* : sebs C : spes MP

serpitis, aurato nitidi fulgore dracones,
letiferos ardens facit Africa: ducitis altum
aera cum pinnis, armentaque tota secuti 730
rumpitis ingentes amplexi verbere tauros;
nec tutus spatio est elephans: datis omnia leto,
nec vobis opus est ad noxia fata veneno.
Has inter pestes ducto Cato milite siccum
emetitur iter, tot tristia fata suorum 735
insolitasque videns parvo cum vulnere mortes.
signiferum iuvenem Tyrrheni sanguinis Aulem
torta caput retro dipsas calcata momordit.
vix dolor aut sensus dentis fuit, ipsaque leti
frons caret invidia nec quidquam plaga minatur. 740
ecce, subit virus tacitum, carpitque medullas
ignis edax calidaque incendit viscera tabe.
ebibit umorem circum vitalia fusum
pestis et in sicco linguam torrere palato
coepit; defessos iret qui sudor in artus 745
non fuit, atque oculos lacrimarum vena refugit.
non decus imperii, non maesti iura Catonis
ardentem tenuere virum, ne spargere signa
auderet totisque furens exquireret arvis
quas poscebat aquas sitiens in corde venenum. 750
ille vel in Tanain missus Rhodanumque Padumque
arderet Nilumque bibens per rura vagantem.
accessit morti Libye, fatique minorem
famam dipsas habet terris adiuta perustis.

729 letiferos MPU : pesti- ZGV 732 *om.* U 734 ducto* *Heinsius* (*SB*²) : duro Ω *et idem Heinsius* limite *Heinsius* 736 videt ZV 737 Aulem* *SB*³ *ad* 6, 236, *q. v.* : aulum Ω : Aunum *Heinsius* 740 fons *Kortte* 748 ne ZG : nec M(?)P : quin UV 749 exquireret arvis G : -reret agris ZUV : -rere cauris P : -rere causis M 753 fati Z²MPGU : -is ZA², V(?) minorem ZGU : -ris MPV

scrutatur venas penitus squalentis harenae, 755
nunc redit ad Syrtes et fluctus accipit ore,
aequoreusque placet, sed non et sufficit, umor.
nec sentit fatique genus mortemque veneni,
sed putat esse sitim; ferroque aperire tumentis
sustinuit venas atque os implere cruore. 760
Iussit signa rapi propere Cato: discere nulli
permissum est hoc posse sitim. sed tristior illo
mors erat ante oculos, miserique in crure Sabelli
seps stetit exiguus; quem flexo dente tenacem
avulsitque manu piloque affixit harenis. 765
parva modo serpens, sed qua non ulla cruentae
tantum mortis habet. nam plagae proxima circum
fugit rapta cutis pallentiaque ossa retexit;
iamque sinu laxo nudum sine corpore vulnus.
membra natant sanie, surae fluxere, sine ullo 770
tegmine poples erat, femorum quoque musculus omnis
liquitur, et nigra destillant inguina tabe.
dissiluit stringens uterum membrana, fluuntque
viscera; nec, quantus toto de corpore debet,
effluit in terras, saevum sed membra venenum 775
decoquit, in minimum mors contrahit omnia virus.
quidquid homo est, aperit pestis natura profana: 779
vincula nervorum et laterum textura cavumque 777
pectus et abstrusum fibris vitalibus omne
morte patet. manant umeri fortesque lacerti, 780

760 cruore Z[2]GVC : veneno Ω 762 illo MPGU : illa ZV 764 fixo *Grotius* 765 arenae V, *Prisc. GLK II, 527* 766 qua] quia Z sed enim non ulla *Bentley* : sed quantum nulla *Francken* : ius sed non ulla *coni. Housman* 768 rapta* Z (*def. Cazzaniga*) : rupta Mω ossa ZUV : ora MPG 769 est *ante* nudum MP, U *in ras., post* V : *om.* ZG 774 quantus Z[2]MPUV : -um ZG 775 terras GUV : -ra ZMP 776 mors] mor U : mons C 779 *ante 777 Housman* 777 textura] iunctura V 780 patent MP

colla caputque fluunt: calido non ocius Austro
nix resoluta cadit nec solem cera sequetur.
parva loquor, corpus sanie stillasse perustum:
hoc et flamma potest; sed quis rogus abstulit ossa?
haec quoque discedunt, putrisque secuta medullas 785
nulla manere sinunt rapidi vestigia fati.
Cinyphias inter pestes tibi palma nocendi est:
eripiunt omnes animam, tu sola cadaver.
  Ecce, subit facies leto diversa fluenti.
Nasidium Marsi cultorem torridus agri 790
percussit prester. illi rubor igneus ora
succendit, tenditque cutem pereunte figura
miscens cuncta tumor; toto iam corpore maior
humanumque egressa modum super omnia membra
efflatur sanies late pollente veneno; 795
ipse latet penitus congesto corpore mersus,
nec lorica tenet distenti pectoris auctum.
spumeus accenso non sic exundat aeno
undarum cumulus, nec tantos carbasa Coro
curvavere sinus. tumidos iam non capit artus 800
informis globus et confuso pondere truncus.
intactum volucrum rostris epulasque daturum
haud impune feris non ausi tradere busto
nondum stante modo crescens fugere cadaver.
  Sed maiora parant Libycae spectacula pestes. 805
impressit dentes haemorrhois aspera Tullo,
magnanimo iuveni miratorique Catonis.
utque solet pariter totis se fundere signis
Corycii pressura croci, sic omnia membra

782 cadet *Grotius* 784 qui MP 795 efflatur MGU : -us Z : afflatur PV pollente GUV : pal- Z : tol- Z^2MP 797 pectoris *Bentley* : corpo- Ω 798 exultat Z^2 805 *post* 807 G : *om.* MP : *del. Bentley* 808 se fundere G : effu- Ω : se effu- U

emisere simul rutilum pro sanguine virus. 810
sanguis erant lacrimae; quaecumque foramina novit
umor, ab his largus manat cruor; ora redundant
et patulae nares; sudor rubet; omnia plenis
membra fluunt venis; totum est pro vulnere corpus.
At tibi, Laeve miser, fixus praecordia pressit 815
Niliaca serpente cruor, nulloque dolore
testatus morsus subita caligine mortem
accipis et socias somno descendis ad umbras.
non tam veloci corrumpunt pocula leto
stipite quae diro virgas mentita Sabaeas 820
toxica fatilegi carpunt matura Saitae.
Ecce, procul saevus sterili se robore trunci
torsit et immisit (iaculum vocat Africa) serpens
perque caput Pauli transactaque tempora fugit.
nil ibi virus agit: rapuit cum vulnere fatum. 825
deprensum est, quae funda rotat quam lenta volarent,
quam segnis Scythicae strideret harundinis aer.
Quid prodest miseri basiliscus cuspide Murri
transactus? velox currit per tela venenum
invaditque manum; quam protinus ille retecto 830
ense ferit totoque semel demittit ab armo,
exemplarque sui spectans miserabile leti
stat tutus pereunte manu. ⟨quis crederet istaec
morsibus exiguis peragi?⟩ quis fata putaret 833A

810 rutilum pro MPUV : -ilatum ZG : -ilum cum *Luck* **811** erat ZP movit ZU **817** testatus ZU : -ur MPGV **818** socias ZGV : stygias MP,U *in ras.* **821** saite C : sagitae M *ex corr.* : satae Z^2 : site M(?)P : sabei ZGUV : Suebi *Bentley* **822** sterili se G : -lis e (se Z, de V) ΩC **823** inmisit ZGV : emi- MPU vocat PGV : volat ZU,M *in ras.* **831** semel Z : simul Mω truncoque *Hosius* demittit MV : dim- ZPGU **832** mirabile *Canter* leti Z^2ω : leto M : fati Z **833–833A** quis ... peragi?* *exempli causa add. SB*[2] **833A** putaret* ZU (*def. Mayer*[1]) : -avit MPGV : -arit *Bentley*

scorpion aut vires maturae mortis habere?
ille minax nodis et recto verbere saevus 835
teste tulit caelo victi decus Orionis.
quis calcare tuas metuat, salpuga, latebras?
et tibi dant Stygiae ius in sua fila Sorores.
Sic nec clara dies nec nox dabat atra quietem
suspecta miseris in qua tellure iacebant. 840
nam neque congestae struxere cubilia frondes
nec culmis crevere tori, sed corpora fatis
expositi volvuntur humo, calidoque vapore
alliciunt gelidas nocturno frigore pestes,
innocuosque diu rictus torpente veneno 845
inter membra fovent. nec, quae mensura viarum
quisve modus, norunt caelo duce: saepe querentes
'reddite, di,' clamant 'miseris quae fugimus arma,
reddite Thessaliam. patimur cur segnia fata
in gladios iurata manus? pro Caesare pugnant 850
dipsades et peragunt civilia bella cerastae.
ire libet qua zona rubens atque axis inustus
solis equis; iuvat aetheriis ascribere causis
quod peream, caeloque mori. nil, Africa, de te
nec de te, natura, queror: tot monstra ferentem 855
gentibus ablatum dederas serpentibus orbem,
impatiensque solum Cereris cultore negato
damnasti atque homines voluisti desse venenis.
in loca serpentum nos venimus: accipe poenas
tu, quisquis superum commercia nostra perosus 860
hinc torrente plaga, dubiis hinc Syrtibus orbem
abrumpens medio posuisti limite mortes.

837 salpuga P : -piga *vel sim.* ΩC 840 suspectam GU 847 norunt ZG : norant MPUV 849 *om.* Z 857 negato] fug- V 861 orbem] oram ZG

per secreta tui bellum civile recessus
vadit, et arcani miles tibi conscius orbis
claustra ferit mundi. forsan maiora supersunt 865
ingressis: coeunt ignes stridentibus undis
et premitur natura poli; sed longius istac
nulla iacet tellus, quam fama cognita nobis
tristia regna Iubae. quaeremus forsitan istas
serpentum terras: habet hoc solacia caelum: 870
vivit adhuc aliquid. patriae non arva requiro
Europamque alios soles Asiamque videntem:
qua te parte poli, qua te tellure reliqui,
Africa? Cyrenis etiamnunc bruma rigebat:
exiguane via legem convertimus anni? 875
imus in adversos axes, evolvimur orbe,
terga damus ferienda Noto; nunc forsitan ipsa est
sub pedibus iam Roma meis. solacia fati
haec petimus: veniant hostes, Caesarque sequatur
qua fugimus.' sic dura suos patientia questus 880
exonerat. cogit tantos tolerare labores
summa ducis virtus, qui nuda fusus harena
excubat atque omni Fortunam provocat hora.
omnibus unus adest fatis; quocumque vocatus
advolat atque ingens meritum maiusque salute 885
contulit, in letum vires; puduitque gementem
illo teste mori. quod ius habuisset in ipsum
ulla lues? casus alieno in pectore vincit
spectatorque docet magnos nil posse dolores.
Vix miseris serum tanto lassata periclo 890
auxilium Fortuna dedit. gens unica terras

867 poli sed G : polis et Ω istac *Housman* : ista GUV : iste M(?)P : istinc Z 870 caelum ZGV : letum MPU 878 iam MGUVC : *om.* ZP fati ZGU : -is MPV 880 suo ... questu MP 884 quocumque ZGC : quac- MPUV 889 docet] iubet Z

incolit a saevo serpentum innoxia morsu,
Marmaridae Psylli. par lingua potentibus herbis,
ipse cruor tutus nullumque admittere virus
vel cantu cessante potens. natura locorum 895
iussit ut immunes mixtis serpentibus essent.
profuit in mediis sedem posuisse venenis.
pax illa cum morte data est. fiducia tanta est
sanguinis, in terras parvus cum decidit infans,
ne qua sit externae Veneris mixtura timentes 900
letifica dubios explorant aspide partus.
utque Iovis volucer, calido cum protulit ovo
implumis natos, solis convertit ad ortus:
qui potuere pati radios et lumine recto
sustinuere diem, caeli servantur in usus, 905
qui Phoebo cessere, iacent: sic pignora gentis
Psyllus habet, si quis tactos non horruit angues,
si quis donatis lusit serpentibus infans.
Nec solum gens illa sua contenta salute
excubat hospitibus, contraque nocentia monstra 910
Psyllus adest populis. qui tum Romana secutus
signa, simul iussit statui tentoria ductor,
primum, quas valli spatium comprendit, harenas
expurgat cantu verbisque fugantibus angues.
ultima castrorum medicatus circumit ignis. 915
hic ebulum stridet peregrinaque galbana sudant,
et tamarix non laeta comas Eoaque costos
et panacea potens et Thessala centaurea
peucedanonque sonant flammis Erycinaque thapsos,

895 potest ZG 896 mixti ZG 898 illa* *Gronovius* : illis Ω 913 *om.* G quas ZUV : qua Z^2MP 914 expurgat Z^2MV : -ant ZGU : expugnat P 916 stridet Z^2GV : -dit Ω 917 comas (-mm- Z) ZMP : comis Z^2GUV 919 sonant MPV : -at ZG : -ans A^2ς, U *in ras.*

et larices fumoque gravem serpentibus urunt 920
habrotonum et longe nascentis cornua cervi.
sic nox tuta viris. at, si quis peste diurna
fata trahit, tunc sunt magicae miracula gentis
Psyllorumque ingens et rapti pugna veneni.
nam primum tacta designat membra saliva, 925
quae cohibet virus retinetque in vulnere pestem;
plurima tunc volvit spumanti carmina lingua
murmure continuo, nec dat suspiria cursus
vulneris aut minimum patiuntur fata tacere.
saepe quidem pestis nigris inserta medullis 930
excantata fugit; sed, si quod tardius audit
virus et elicitum iussumque exire repugnat,
tum super incumbens pallentia vulnera lambit
ore venena trahens et siccat dentibus artus,
extractamque potens gelido de corpore mortem 935
expuit; et cuius morsus superaverit anguis
iam promptum Psyllis vel gustu nosse veneni.
Hoc igitur tandem levior Romana iuventus
auxilio late squalentibus errat in arvis.
bis positis Phoebe flammis, bis luce recepta 940
vidit harenivagum surgens fugiensque Catonem.
iamque illi magis atque magis durescere pulvis
coepit et in terram Libye spissata redire,
iamque procul rarae nemorum se tollere frondes,
surgere congesto non culta mapalia culmo. 945

924 *habent* Z[2]GV : *om.* Ω 925 *'digito salivam oris tangit eaque membra designat' Housman, qui alia maluit* 928 dat MPGVC : dant ZU 929 minimum ZG : nimium MPUV 931 *om.* Z (*add.* Z[2]) 935 potens MPG : pet- U : tenens Z, V *in ras.* 936 superaverat GU 937 gustu GV : -um ZMP : gestu U 942 illi Z,G *in ras.* : -ic Z[2]MPUV : -is ς 944 nemorum rarae se (rara est Z) attollere ZG 945 non culta Z[2]G, *Serv. Georg. 3, 340* : c- Z : nunc (tunc V) visa MPUV

quanta dedit miseris melioris gaudia terrae
cum primum saevos contra videre leones!
proxima Leptis erat, cuius statione quieta
exegere hiemem nimbis flammisque carentem.
  Caesar, ut Emathia satiatus clade recessit, 950
cetera curarum proiecit pondera soli
intentus genero; cuius vestigia frustra
terris sparsa legens fama duce tendit in undas,
Threiciasque legit fauces et amore natatum
aequor et Heroas lacrimoso litore turres, 955
qua pelago nomen Nepheleias attulit Helle.
non Asiam brevioris aquae disterminat usquam
fluctus ab Europa, quamvis Byzantion arto
Pontus et ostriferam dirimat Calchedona cursu,
Euxinumque ferens parvo ruat ore Propontis. 960
Sigeasque petit famae mirator harenas
et Simoentis aquas et Graio nobile busto
Rhoetion et multum debentis vatibus umbras.
circumit exustae nomen memorabile Troiae
magnaque Phoebei quaerit vestigia muri. 965
iam silvae steriles et putres robore trunci
Assaraci pressere domos et templa deorum
iam lassa radice tenent, ac tota teguntur
Pergama dumetis: etiam periere ruinae.
aspicit Hesiones scopulos silvaque latentis 970
Anchisae thalamos; quo iudex sederit antro,

948 quieta Z^2MP : -am ZA^2GUV **954** legit ΩC : subit *Heinsius* natatum* *Oudendorp* : nota- ΩC **955** heroas ZGU : heoas V : oeteas MP **956** pelago Z^2G : -gi Ω adtulit* *Sabellicus* : abst- Ω, *bene, modo prius nomen quid fuerit sciremus* (*cf. Val. Fl.* 2.586) : addidit *nescioquis* helle Z : -les Mω **966** iam] nam V **970** silva G^2ς : -vas ΩC latentes (-tis) GVC : iacentes MP : patentis (-tes) ZU **971** sederit GUVC : sepe- MP : sedit in Z

unde puer raptus caelo, quo vertice Nais
luxerit Oenone: nullum est sine nomine saxum.
inscius in sicco serpentem pulvere rivum
transierat, qui Xanthus erat. securus in alto 975
gramine ponebat gressus: Phryx incola manes
Hectoreos calcare vetat. discussa iacebant
saxa nec ullius faciem servantia sacri:
'Herceas' monstrator ait 'non respicis aras?'
O sacer et magnus vatum labor! omnia fato 980
eripis et populis donas mortalibus aevum.
invidia sacrae, Caesar, ne tangere famae;
nam, si quid Latiis fas est promittere Musis,
quantum Zmyrnaei durabunt vatis honores,
venturi me teque legent; Pharsalia nostra 985
vivet, et a nullo tenebris damnabimur aevo.
Ut ducis implevit visus veneranda vetustas,
erexit subitas congestu caespitis aras
votaque turicremos non irrita fudit in ignes:
'di cinerum, Phrygias colitis quicumque ruinas, 990
Aeneaeque mei, quos nunc Lavinia sedes
servat et Alba, lares, et quorum lucet in aris
ignis adhuc Phrygius, nullique aspecta virorum
Pallas, in abstruso pignus memorabile templo,
gentis Iuleae vestris clarissimus aris 995
dat pia tura nepos et vos in sede priore
rite vocat. date felices in cetera cursus,
restituam populos; grata vice moenia reddent
Ausonidae Phrygibus, Romanaque Pergama surgent.'
sic fatus repetit classes et tota secundis 1000
vela dedit Coris, avidusque urguente procella

973 luxerit C : luse- Ω, C *altero loco* 986 damnabimur ZMV : -abitur GU : -avit nur P 989 turiferos ZG 992 lares ZG : parens MPUV 996 priore MPV : -ri ZGU 998 reddent ZGVC : -dant MPU

Iliacas pensare moras Asiamque potentem
praevehitur pelagoque Rhodon spumante relinquit.
septima nox Zephyro numquam laxante rudentes
ostendit Phariis Aegyptia litora flammis. 1005
sed prius orta dies nocturnam lampada texit
quam tutas intraret aquas. ibi plena tumultu
litora et incerto turbatas murmure voces
accipit, ac dubiis veritus se credere regnis
abstinuit tellure rates. sed dira satelles 1010
regis dona ferens medium provectus in aequor
colla gerit Magni Phario velamine tecta
ac prius infanda commendat crimina voce:
'terrarum domitor, Romanae maxime gentis,
et, quod adhuc nescis, genero secure perempto, 1015
rex tibi Pellaeus belli pelagique labores
donat et Emathiis quod solum defuit armis
exhibet. absenti bellum civile peractum est:
Thessalicas quaerens Magnus reparare ruinas
ense iacet nostro. tanto te pignore, Caesar, 1020
emimus; hoc tecum percussum est sanguine foedus.
accipe regna Phari nullo quaesita cruore,
accipe Niliaci ius gurgitis, accipe quidquid
pro Magni cervice dares; dignumque clientem
castris crede tuis cui tantum fata licere 1025
in generum voluere tuum. nec vile putaris
hoc meritum, facili nobis quod caede peractum est.
hospes avitus erat, depulso sceptra parenti
reddiderat. quid plura feram? tu nomina tanto
invenies operi; vel famam consule mundi: 1030
si scelus est, plus te nobis debere fateris,

1003 relinquit ZA²MP : -iquit GUV **1014** *om.* Z **1022** *om.* P **1027** facili (-le Z) nobis ZG : n- f- MPUV **1028** parente ZG

quod scelus hoc non ipse facis.'
Sic fatus opertum
detexit tenuitque caput. iam languida morte
effigies habitum noti mutaverat oris.
non primo Caesar damnavit munera visu 1035
avertitque oculos; vultus dum crederet, haesit;
utque fidem vidit sceleris tutumque putavit
iam bonus esse socer, lacrimas non sponte cadentis
effudit gemitusque expressit pectore laeto,
non aliter manifesta potens abscondere mentis 1040
gaudia quam lacrimis, meritumque immane tyranni
destruit et generi mavult lugere revulsum
quam debere caput. qui duro membra senatus
calcarat vultu, qui sicco lumine campos
viderat Emathios, uni tibi, Magne, negare 1045
non audet gemitus. o sors durissima fati!
huncine tu, Caesar, scelerato Marte petisti
qui tibi flendus erat? nunc mixti foedera tangunt
te generis? nunc nata iubet maerere neposque?
credis apud populos Pompei nomen amantis 1050
hoc castris prodesse tuis? fortasse tyranni
tangeris invidia, captique in viscera Magni
hoc alii licuisse doles, quererisque perisse
vindictam belli raptumque e iure superbi
victoris generum. quisquis te flere coegit 1055
impetus, a vera longe pietate recessit.
scilicet hoc animo terras atque aequora lustras,
necubi suppressus pereat gener. o bene rapta
arbitrio mors ista tuo! quam magna remisit

1033 languida] lurida *Triller* 1036 vultus *accusativus est, itaque distinxi* 1040 potens ZMUC : -est V : putans G : *de* P *n.l.* 1048–1049 nunc ... nunc *Housman* : non ... nec Ω : num ... num *Guyet* 1049 nata ZGP : gn- MPU 1052 tangeris MPU : an- ZGV capiti ZP

crimina Romano tristis Fortuna pudori, 1060
quod te non passa est misereri, perfide, Magni
viventis! nec non his fallere vocibus audet
acquiritque fidem simulati fronte doloris:
'Aufer ab aspectu nostro funesta, satelles,
regis dona tui. peius de Caesare vestrum 1065
quam de Pompeio meruit scelus; unica belli
praemia civilis, victis donare salutem,
perdidimus. quod si Phario germana tyranno
non invisa foret, potuissem reddere regi
quod meruit, fratrique tuum pro munere tali 1070
misissem, Cleopatra, caput. secreta quid arma
movit et inseruit nostro sua tela labori?
ergo in Thessalicis Pellaeo fecimus arvis
ius gladio? vestris quaesita licentia regnis?
non tuleram Magnum mecum Romana regentem: 1075
te, Ptolemaee, feram? frustra civilibus armis
miscuimus gentes, si qua est hoc orbe potestas
altera quam Caesar, si tellus ulla duorum est.
vertissem Latias a vestro litore proras:
famae cura vetat, ne non damnasse cruentam 1080
sed videar timuisse Pharon. nec fallere vosmet
credite victorem: nobis quoque tale paratum
litoris hospitium; ne sic mea colla gerantur
Thessaliae fortuna facit. maiore profecto
quam metui poterat discrimine gessimus arma: 1085
exilium generique minas Romamque timebam:
poena fugae Ptolemaeus erat. sed parcimus annis
donamusque nefas. sciat hac pro caede tyrannus
nil venia plus posse dari. vos condite busto

1061 perfida Z **1079–1080** *cf. Nutting*[1] **1080** vetat] monet C **1081** vos me ς **1083** ne GUV : nec ZMP : neu *coni. Housman*

tanti colla ducis, sed non ut crimina solum 1090
vestra tegat tellus: iusto date tura sepulchro
et placate caput cineresque in litore fusos
colligite atque unam sparsis date manibus urnam.
sentiat adventum soceri vocesque querentis
audiat umbra pias. dum nobis omnia praefert, 1095
dum vitam Phario mavult debere clienti,
laeta dies rapta est populis, concordia mundo
nostra perit. caruere deis mea vota secundis,
ut te complexus positis felicibus armis
affectus a te veteres vitamque rogarem, 1100
Magne, tuam dignaque satis mercede laborum
contentus par esse tibi. tunc pace fideli
fecissem ut victus posses ignoscere divis,
fecisses ut Roma mihi.' nec talia fatus
invenit fletus comitem nec turba querenti 1105
credidit: abscondunt gemitus et pectora laeta
fronte tegunt, hilaresque nefas spectare cruentum,
o bona libertas, cum Caesar lugeat, audent.

1090 solum MPGU : tantum ZV **1099** felicius *Burman*
1100 a te A[2]MPGU : ata Z : sate Z[2] : abs te V

M. ANNAEI LUCANI
BELLI CIVILIS

LIBER DECIMUS

Ut primum terras Pompei colla secutus
attigit et diras calcavit Caesar harenas,
pugnavit fortuna ducis fatumque nocentis
Aegypti, regnum Lagi Romana sub arma
iret, an eriperet mundo Memphiticus ensis 5
victoris victique caput. tua profuit umbra,
Magne, tui socerum rapuere a sanguine manes,
ne populus post te Nilum Romanus amaret.
inde Paraetoniam fertur securus in urbem
pignore tam saevi sceleris sua signa secutam. 10
sed fremitu vulgi fasces et iura querentis
inferri Romana suis discordia sensit
pectora et ancipites animos, Magnumque perisse
non sibi. tum vultu semper celante pavorem
intrepidus superum sedes et templa vetusti 15
numinis antiquas Macetum testantia vires
circumit, et nulla captus dulcedine rerum,
non auro cultuque deum, non moenibus urbis,
effossum tumulis cupide descendit in antrum.
illic Pellaei proles vaesana Philippi, 20
felix praedo, iacet, terrarum vindice fato
raptus: sacratis totum spargenda per orbem
membra viri posuere adytis; Fortuna pepercit
manibus, et regni duravit ad ultima fatum.

2 caesar calcavit V 8 *habent* Z^2ς : *om.* Ω ne ς : nec Z^2 amaret *Paris. Lat. 7900A* (Q) : habebit Z^2 (*sed om.* A) 10 secutus ZG 14 pavorem MPU : -es Z : timorem GV 16 nominis P 19 tumuli C 23 pepercit ZGV, U *ex corr.* : peregit MP

nam sibi Libertas umquam si redderet orbem, 25
ludibrio servatus erat, non utile mundo
editus exemplum, terras tot posse sub uno
esse viro. Macetum fines latebrasque suorum
deseruit victasque patri despexit Athenas,
perque Asiae populos fatis urguentibus actus 30
humana cum strage ruit gladiumque per omnis
exegit gentes, ignotos miscuit amnes
Persarum Euphraten, Indorum sanguine Gangen,
terrarum fatale malum fulmenque quod omnis
percuteret pariter populos et sidus iniquum 35
gentibus. Oceano classes inferre parabat
exteriore mari. non illi flamma nec undae
nec sterilis Libye nec Syrticus obstitit Hammon.
isset in occasus mundi devexa secutus
ambissetque polos Nilumque a fonte bibisset: 40
occurrit suprema dies, naturaque solum
hunc potuit finem vaesano ponere regi;
qui secum invidia, quo totum ceperat orbem,
abstulit imperium, nulloque herede relicto
totius fati lacerandas praebuit urbes. 45
sed cecidit Babylone sua Parthoque verendus.
pro pudor, Eoi propius timuere sarisas
quam nunc pila timent populi. licet usque sub Arcton
regnemus Zephyrique domos terrasque premamus
flagrantis post terga Noti, cedemus in ortus 50
Arsacidum domino. non felix Parthia Crassis
exiguae secura fuit provincia Pellae.
Iam Pelusiaco veniens a gurgite Nili
rex, puer imbellis, populi sedaverat iras,

29 dispexit ZMC 39 oc(c)asum ZU 40 polos] populos ZP 43 quo *Housman* (totum quo *Bentley*) : qua (que Z) ΩC (*frustra def. Mayer*[1]) 48 arcton *ex* acton U : arcto Ω : arto C 50 cedamus ZG 54 *cf. H.-W.*[6]

obside quo pacis Pellaea tutus in aula 55
Caesar erat, cum se parva Cleopatra biremi
corrupto custode Phari laxare catenas
intulit Emathiis ignaro Caesare tectis,
dedecus Aegypti, Latii feralis Erinys,
Romano non casta malo. quantum impulit Argos 60
Iliacasque domos facie Spartana nocenti,
Hesperios auxit tantum Cleopatra furores.
terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro
et Romana petit imbelli signa Canopo
Caesare captivo Pharios ductura triumphos; 65
Leucadioque fuit dubius sub gurgite casus,
an mundum ne nostra quidem matrona teneret.
hoc animi nox illa dedit quae prima cubili
miscuit incestam ducibus Ptolemaida nostris.
quis tibi vaesani veniam non donet amoris, 70
Antoni, durum cum Caesaris hauserit ignes
pectus? et in media rabie medioque furore
et Pompeianis habitata manibus aula
sanguine Thessalicae cladis perfusus adulter
admisit Venerem curis, et miscuit armis 75
illicitosque toros et non ex coniuge partus.
pro pudor, oblitus Magni tibi, Iulia, fratres
obscaena de matre dedit, partesque fugatas
passus in extremis Libyae coalescere regnis
tempora Niliaco turpis dependit amori, 80
dum donare Pharon, dum non sibi vincere mavult.
quem formae confisa suae Cleopatra sine ullis
tristis adit lacrimis, simulatum compta dolorem
qua decuit, veluti laceros dispersa capillos,
et sic orsa loqui: 'si qua est, o maxime Caesar, 85

61 facie V : -es Ω nocenti ZGV : -is MPU 71 ignes* GV : ignis Ω 80 dependit Z^2GV : -det ZMU : deprendat P 84 qua ZMPC : quam GUV

nobilitas, Pharii proles clarissima Lagi,
exul in aeternum sceptris depulsa paternis,
ni tua restituit veteri me dextera fato,
complector regina pedes. tu gentibus aequum
sidus ades nostris. non urbes prima tenebo 90
femina Niliacas: nullo discrimine sexus
reginam scit ferre Pharos. lege summa perempti
verba patris, qui iura mihi communia regni
et thalamos cum fratre dedit. puer ipse sororem,
sit modo liber, amat; sed habet sub iure Pothini 95
affectus ensesque suos. nil ipsa paterni
iuris inire peto: culpa tantoque pudore
solve domum, remove funesta satellitis arma
et regem regnare iube. quantosne tumores
mente gerit famulus! Magni cervice revulsa 100
iam tibi (sed procul hoc avertant fata) minatur.
sat fuit indignum, Caesar, mundoque tibique
Pompeium facinus meritumque fuisse Pothini.'
Nequiquam duras temptasset Caesaris aures:
vultus adest precibus faciesque incesta perorat. 105
exigit infandam corrupto iudice noctem.
pax ubi parta ducis donisque ingentibus empta est,
excepere epulae tantarum gaudia rerum,
explicuitque suos magno Cleopatra tumultu
nondum translatos Romana in saecula luxus. 110
ipse locus templi, quod vix corruptior aetas
extruat, instar erat, laqueataque tecta ferebant
divitias crassumque trabes absconderat aurum.
nec summis crustata domus sectisque nitebat

88 ni ς : si ΩC restituit ZGU : -ui MP : -uat V : -uet C 94 thalami MP 97 inire peto Z[2]UV : *varie errant* Ω 106 iudice Z[2]MPC : caesare ZUV, G *in ras.* 107 ducis *D'Orville* : -i Ω *post hunc versum desinit* P 108 tantarum] tanarum C : positarum Z 112 exstruat *Vat. 3284* (F) : -uet ZV : -uit MGU

marmoribus, stabatque sibi non segnis achates 115
purpureusque lapis, totaque effusus in aula
calcabatur onyx; hebenus Meroitica vastos
non operit postes sed stat pro robore vili,
auxilium, non forma, domus. ebur atria vestit,
et suffecta manu foribus testudinis Indae 120
terga sedent, crebro maculas distincta zmaragdo.
fulget gemma toris, et iaspide fulva supellex
⟨stat mensas onerans, variaque triclinia veste⟩ 122A
strata micant, Tyrio cuius pars maxima fuco
cocta diu virus non uno duxit aeno,
pars auro plumata nitet, pars ignea cocco, 125
ut mos est Phariis miscendi licia telis.
tum famulae numerus turbae populusque minister.
discolor hos sanguis, alios distinxerat aetas;
haec Libycos, pars tam flavos gerit altera crines
ut nullis Caesar Rheni se dicat in arvis 130
tam rutilas vidisse comas; pars sanguinis usti
torta caput refugosque gerens a fronte capillos;
nec non infelix ferro mollita iuventus
atque execta virum: stat contra fortior aetas
vix ulla fuscante tamen lanugine malas. 135

117 Meroitica* *Salmasius* (*cf.* c), *quod Housman in annotatione commendatum cur in textum non receperit ipse viderit* : mareotica ΩC, *Serv. Georg. 2, 116; Isid. Or. 17, 7, 36* **122** fulget Z²MGUC, *Prisc. GLK II, 445* : fulcit ZV toris Z²MGU, *Prisc.* : torios Z : toros V *post hunc versum alium praebent* GV : hic torus assirio cuius pars maxima fuco; **122A** *exempli causa add. Housman* **123** cuius Z, *schol. Stat. Theb. 6, 541* : quorum MGUV (*sed vide ad* 122) fuco Z : suco MU : lentum V, G (-um *in ras. sed vide ad* 122) **127** tum GV : tunc ZMU : hinc *Bentley* **130** nullis GUV : -lus M : -las Z **131** rutilas ZGV : nitidas MU **132** tosta V **134** fortior aetas] *pueri sive ephebi non castrati* **135** fuscata V

Discubuere illic reges maiorque potestas
Caesar; et immodice formam fucata nocentem,
nec sceptris contenta suis nec fratre marito,
plena maris Rubri spoliis, colloque comisque
divitias Cleopatra gerit cultuque laborat. 140
candida Sidonio perlucent pectora filo,
quod Nilotis acus compressum pectine Serum
solvit et extenso laxavit stamina velo.
dentibus hic niveis sectos Atlantide silva
imposuere orbes, quales ad Caesaris ora 145
nec capto venere Iuba. pro caecus et amens
ambitione furor, civilia bella gerenti
divitias aperire suas, incendere mentem
hospitis armati. non sit licet ille nefando
Marte paratus opes mundi quaesisse ruina; 150
pone duces priscos et nomina pauperis aevi
Fabricios Curiosque graves, hic ille recumbat
sordidus Etruscis abductus consul aratris:
optabit patriae talem duxisse triumphum.
Infudere epulas auro, quod terra, quod aer, 155
quod pelagus Nilusque dedit, quod luxus inani
ambitione furens toto quaesivit in orbe
non mandante fame; multas volucresque ferasque
Aegypti posuere deos, manibusque ministrat
Niliacas crystallos aquas, gemmaeque capaces 160
excepere merum, sed non Mareotidos uvae,
nobile sed paucis senium cui contulit annis
indomitum Meroe cogens spumare Falernum.
accipiunt sertas nardo florente coronas
et numquam fugiente rosa, multumque madenti 165

136 illic ZGV : toris MU **141** perlucens M **142** conpressum ΩC, *Prisc. GLK II, 162.259* : percus- V **154** optabit G : -avit Ω : -i C **161** excepere ZG,V (x *ex* c) : acc- MU

infudere comae cui nondum evanuit aura
cinnamon externa nec perdidit aera terra,
advectumque recens vicinae messis amomon.
discit opes Caesar spoliati perdere mundi
et gessisse pudet genero cum paupere bellum 170
et causas Martis Phariis cum gentibus optat.
Postquam epulis Bacchoque modum lassata voluptas
imposuit, longis Caesar producere noctem
inchoat alloquiis, summaque in sede iacentem
linigerum placidis compellat Acorea dictis: 175
'o sacris devote senex, quodque arguit aetas,
non neglecte deis, Phariae primordia gentis
terrarumque situs vulgique edissere mores
et ritus formasque deum; quodcumque vetustis
insculptum est adytis profer, noscique volentes 180
prode deos. si Cecropium sua sacra Platona
maiores docuere tui, quis dignior umquam
hoc fuit auditu mundique capacior hospes?
fama quidem generi Pharias me duxit ad urbes,
sed tamen et vestri; media inter proelia semper 185
stellarum caelique plagis superisque vacavi,
nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus.
sed, cum tanta meo vivat sub pectore virtus,
tantus amor veri, nihil est quod noscere malim
quam fluvii causas per saecula tanta latentis 190
ignotumque caput: spes sit mihi certa videndi
Niliacos fontes, bellum civile relinquam.'
finierat, contraque sacer sic orsus Acoreus:
'Fas mihi magnorum, Caesar, secreta parentum
edere ad hoc aevi populis ignota profanis. 195

166 cui* *Heinsius* : quod Ω : quoi *Burman* **167** extern(a)e GC reddidit C terra* Ω : -ae GC (*cf. Håkanson*[1]) **171** fariis marti Z **175** linigerum ΩC : lan- V **180** inscriptum G **181** platona MU : -nem ZGVC **195** edere ZGV : prod- MU

sit pietas aliis miracula tanta silere;
ast ego caelicolis gratum reor ire per omnis
hoc opus et sacras populis notescere leges.
sideribus, quae sola fugam moderantur Olympi
occurruntque polo, diversa potentia prima 200
mundi lege data est. sol tempora dividit aevi,
mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
ire vetat cursusque vagos statione moratur;
luna suis vicibus Tethyn terrenaque miscet;
frigida Saturno glacies et zona nivalis 205
cessit; habet ventos incertaque fulmina Mavors;
sub Iove temperies et numquam turbidus aer;
at fecunda Venus cunctarum semina rerum
possidet; immensae Cyllenius arbiter undae est.
hunc ubi pars caeli tenuit, qua mixta Leonis 210
sidera sunt Cancro, rapidos qua Sirius ignes
exerit et varii mutator circulus anni
Aegoceron Cancrumque tenet, cui subdita Nili
ora latent, quae cum dominus percussit aquarum
igne superiecto, tunc Nilus fonte soluto, 215
exit ut Oceanus lunaribus incrementis,
iussus adest, auctusque suos non ante coartat
quam nox aestivas a sole receperit horas.
Vana fides veterum, Nilo, quod crescat in arva,
Aethiopum prodesse nives. non Arctos in illis 220
montibus aut Boreas. testis tibi sole perusti
ipse color populi calidique vaporibus Austri.
adde quod omne caput fluvii, quodcumque soluta

197 caelicolis ZUC : -olas MGV 201 (a)evi ΩC, *Isid. Or. 3, 66, 3 et N. r. 22, 3* : anni V, *Alcuin ep. 155* 206 fulmina GUV : flum- ZM : flam- ς 209 und(a)e GUVC : -a ZM 211 rapidos ZU : -do M : rabidos GV 212 mutator UVC : -atur ZM,G(?) 214 quae cum] et q- cum M : haec cum *Guyet* : cumque haec *coni. Housman* (*p. 334*) 221 tibi ZG : sibi MUV

praecipitat glacies, ingresso vere tumescit
prima tabe nivis: Nilus neque suscitat undas 225
ante Canis radios nec ripis alligat amnem
ante parem nocti Libra sub iudice Phoebum.
inde etiam leges aliarum nescit aquarum,
nec tumet hibernus, cum longe sole remoto
officiis caret unda suis: dare iussus iniquo 230
temperiem caelo mediis aestatibus exit
sub torrente plaga, neu terras dissipet ignis
Nilus adest mundo contraque incensa Leonis
ora tumet Cancroque suam torrente Syenen
imploratus adest, nec campos liberat undis 235
donec in autumnum declinet Phoebus et umbras
extendat Meroe. quis causas reddere possit?
sic iussit natura parens discurrere Nilum,
sic opus est mundo. Zephyros quoque vana vetustas
his ascripsit aquis, quorum stata tempora flatus 240
continuique dies et in aera longa potestas,
vel quod ab occiduo depellunt nubila caelo
trans Noton et fluvio cogunt incumbere nimbos,
vel quod aquas totiens rumpentis litora Nili
adsiduo feriunt coguntque resistere fluctu; 245
ille mora cursus adversique obice ponti
aestuat in campos. sunt qui spiramina terris
esse putent magnosque cavae compagis hiatus:
commeat hac penitus tacitis discursibus unda
frigore ab Arctoo medium revocata sub axem, 250
cum Phoebus pressit Meroen tellusque perusta
illuc duxit aquas; trahitur Gangesque Padusque

225 tabe ZGV : labe MU **236** Phoebus declinet V **237** meroe MGV : -oes ZU **240** stata GUV, *Prisc. GLK II, 125. 474* : stat ZM **241** aera V : aere GU : are Z : arere M, *ut vid.* **242** depellunt] pellunt tot V **244** rumpentis MGC : -tes ZUV **245** fluctu ZGC : -us MUV : flatu ς **249** hac V : ac Ω

per tacitum mundi: tunc omnia flumina Nilus
uno fonte vomens non uno gurgite perfert.
rumor ab Oceano, qui terras alligat omnes, 255
exundante procul violentum erumpere Nilum
aequoreosque sales longo mitescere tractu.
nec non Oceano pasci Phoebumque polosque
credimus: hunc, calidi tetigit cum bracchia Cancri,
sol rapit, atque undae plus quam quod digerat aer 260
tollitur; hoc noctes referunt Niloque profundunt.
ast ego, si tantam ius est mihi solvere litem,
quasdam, Caesar, aquas post mundi sera peracti
saecula concussis terrarum erumpere venis
non id agente deo, quasdam compage sub ipsa 265
cum toto coepisse reor, quas ille creator
atque opifex rerum certo sub iure coercet.
Quae tibi noscendi Nilum, Romane, cupido est,
et Phariis Persisque fuit Macetumque tyrannis,
nullaque non aetas voluit conferre futuris 270
notitiam; sed vincit adhuc natura latendi.
summus Alexander regum, quem Memphis adorat,
invidit Nilo, misitque per ultima terrae
Aethiopum lectos: illos rubicunda perusti
zona poli tenuit; Nilum videre calentem. 275
venit ad occasus mundique extrema Sesostris
et Pharios currus regum cervicibus egit;
ante tamen vestros amnes, Rhodanumque Padumque,
quam Nilum de fonte bibit. vaesanus in ortus
Cambyses longi populos pervenit ad aevi, 280
defectusque epulis et pastus caede suorum
ignoto te, Nile, redit. non fabula mendax

258 polos MU : polum ZGV 261 profundunt MU : refun- Z^2A^2 (*de* A *siletur*) GV : refen- Z 262 ius ΩC : fas V 269 et] haec G 271 latendo *Timpanaro*[2] 272 quem ZA^2U : quos Z^2MGV 276 occasum VC

ausa loqui de fonte tuo est. ubicumque videris,
quaereris, et nulli contingit gloria genti
ut Nilo sit laeta suo. tua flumina prodam, 285
qua deus undarum celator, Nile, tuarum
te mihi nosse dedit. medio consurgis ab axe
ausus in ardentem ripas attollere Cancrum;
in Borean is rectus aquis mediumque Booten,
rursus in occasus flexu torqueris et ortus, 290
nunc Arabum populis, Libycis nunc aequus harenis,
teque vident primi, quaerunt tamen hi quoque, Seres,
Aethiopumque feris alieno gurgite campos,
et te terrarum nescit cui debeat orbis.
arcanum natura caput non prodidit ulli, 295
nec licuit populis parvum te, Nile, videre,
amovitque sinus et gentes maluit ortus
mirari quam nosse tuos. consurgere in ipsis
ius tibi solstitiis, aliena crescere bruma
atque hiemes afferre tuas, solique vagari 300
concessum per utrosque polos. hic quaeritur ortus,
illic finis aquae. late tibi gurgite rupto
ambitur nigris Meroe fecunda colonis,
laeta comis hebeni, quae quamvis arbore multa
frondeat aestatem nulla sibi mitigat umbra, 305
linea tam rectum mundi ferit illa Leonem.
inde plagas Phoebi damnum non passus aquarum
praeveheris sterilesque diu metiris harenas,
nunc omnes unum vires collectus in amnem,
nunc vagus et spargens facilem tibi cedere ripam. 310

285 laeta] nota Z : *num* lota? 286 qua Z : quae MGUV 290 rursus* *Bentley* : cur- ΩC occasu M : -um C flexu ZV : -us Z²MGU : flenus C torqueris* *Bentley* : -etur ΩC 296 *om.* ZG, *ante* 294 *ponunt* ς, *ante* 295 *Bentley* 301 concessum MGUC : -m est ZV 303 meroe MG : -es ZUV 309 nunc GUV : hunc ZM

rursus multifidas revocat piger alveus undas,
qua dirimunt Arabum populis Aegyptia rura
regni claustra Philae. mox te deserta secantem,
qua iungunt nostrum Rubro commercia ponto,
mollis lapsus agit. quis te tam lene fluentem 315
moturum totas violenti gurgitis iras,
Nile, putet? sed, cum lapsus abrupta viarum
excepere tuos et praecipites cataractae
ac nusquam vetitis ullas obsistere cautes
indignaris aquis, spuma tunc astra lacessis, 320
cuncta fremunt undis, ac multo murmure montis
spumeus invitis canescit fluctibus amnis.
hinc, Abaton quam nostra vocat veneranda vetustas,
terra potens primos sentit percussa tumultus
et scopuli, placuit fluvii quos dicere venas, 325
quod manifesta novi primum dant signa tumoris.
hinc montes natura vagis circumdedit undis,
qui Libyae te, Nile, negent; quos inter in alta
it convalle tacens iam moribus unda receptis.
prima tibi campos permittit apertaque Memphis 330
rura modumque vetat crescendi ponere ripas.'
Sic velut in tuta securi pace trahebant
noctis iter mediae. sed non vaesana Pothini
mens imbuta semel sacra iam caede vacabat
a scelerum motu: Magno nihil ille perempto 335

312–313 *om.* M (*interpr.* c) 312 populis Z^2ςC : -los ZGUV 314 iungunt *Oudendorp* : dirimunt Ω : miscent *Bentley* rubro ... ponto ZMG : -ri ... -ti UV 316 tantas *Paris. 7900A* (Q) 322 canescit MGU : albe- Z,V *in ras.* 324 terra potens (*melius quam Mayer*[1] *def. H.-W.*[6])] petra patens *Salmasius* percussa MGV : -ulsa ZU 326 quod ZGU : quo MV 329 it MV : id Z : in U : et GC tacens Z^2MU : ia- ZGVC moribus MU : moti- V : molli- Z : monti- (n *in ras.*) G receptis] quietis V, C (q.) 334 sacra iam MUV : tam s- ZGC 335 nil Z^2V

iam putat esse nefas; habitant sub pectore manes
ultricesque deae dant in nova monstra furorem.
dignatur viles isto quoque sanguine dextras
quo Fortuna parat victos perfundere patres,
poenaque civilis belli, vindicta senatus, 340
paene data est famulo. procul hoc avertite, fata,
crimen, ut haec Bruto cervix absente secetur.
in scelus it Pharium Romani poena tyranni,
exemplumque perit. struit audax irrita fatis
nec parat occultae caedem committere fraudi 345
invictumque ducem detecto Marte lacessit.
tantum animi delicta dabant ut colla ferire
Caesaris et socerum iungi tibi, Magne, iuberet;
atque haec dicta monet famulos perferre fideles
ad Pompeianae socium sibi caedis Achillam, 350
quem puer imbellis cunctis praefecerat armis
et dederat ferrum, nullo sibi iure retento,
in cunctos in seque simul: 'tu mollibus' inquit
'nunc incumbe toris et pinguis exige somnos:
invasit Cleopatra domum, nec prodita tantum est 355
sed donata Pharos. cessas accurrere solus
ad dominae thalamos? nubit soror impia fratri;
nam Latio iam nupta duci est, interque maritos
discurrens Aegypton habet Romamque meretur.
expugnare senem potuit Cleopatra venenis: 360
crede, miser, puero, quem nox si iunxerit una
et semel amplexus incesto pectore passus
hauserit obscaenum titulo pietatis amorem,
meque tuumque caput per singula forsitan illi
oscula donabit. crucibus flammisque luemus 365
si fuerit formonsa soror. nil undique restat
auxilii: rex hinc coniunx, hinc Caesar adulter.

337 deae MUV : umbrae ZG 361 puerum V quem MGV : quam ZU 366 fuerit ΩC : fle- *Schrader*

et sumus, ut fatear, tam saeva iudice sontes:
quem non e nobis credit Cleopatra nocentem
a quo casta fuit? per te quod fecimus una 370
perdidimusque nefas, perque ictum sanguine Magni
foedus, ades; subito bellum molire tumultu,
irrue; nocturnas rumpamus funere taedas
crudelemque toris dominam mactemus in ipsis
cum quocumque viro. nec nos deterreat ausis 375
Hesperii fortuna ducis: quae sustulit illum
imposuitque orbi, communis gloria nobis;
nos quoque sublimes Magnus facit. aspice litus,
spem nostri sceleris; pollutos consule fluctus
quid liceat nobis, tumulumque e pulvere parvo 380
aspice Pompei non omnia membra tegentem.
quem metuis, par huius erat. non sanguine clari
(quid refert?), nec opes populorum et regna movemus,
ad scelus ingentis fati sumus; attrahit illos
in nostras Fortuna manus. en, altera venit 385
victima nobilior. placemus caede secunda
Hesperias gentes: iugulus mihi Caesaris haustus
hoc praestare potest, Pompei caede nocentes
ut populus Romanus amet. quid nomina tanta
horremus viresque ducis? quibus ille relictis 390
miles erit. nox haec peraget civilia bella
inferiasque dabit populis et mittet ad umbras
quod debetur adhuc mundo caput. ite feroces
Caesaris in iugulum; praestet Lagea iuventus
hoc regi, Romana sibi. tu parce morari. 395

369 credit Z[2]V : -det Ω 372 ades MUV : -st ZG 373 nocturnus G 376–377 *de interpunctione vide SB*[3] 383 populorum et Z[2] : -lo et Z : -lorum aut G : -lorum nec M : -lo nec UV 384 ingentes facti V 385 venit] nobis Z[2] 387 hesperias GUV : -ies M : -ie Z 390 relictus G 391 peraget Z[2]MV : -git ZGU

plenum epulis madidumque mero Venerique paratum
invenies: aude, superi tot vota Catonum
Brutorumque tibi tribuent.' non lentus Achillas
suadenti parere nefas haud clara movendis,
ut mos, signa dedit castris nec prodidit arma 400
ullius clangore tubae: temere omnia saevi
instrumenta rapit belli.
Pars maxima turbae
plebis erat Latiae, sed tanta oblivio mentis
cepit in externos corrupto milite mores
ut duce sub famulo iussuque satellitis irent 405
quos erat indignum Phario parere tyranno.
nulla fides pietasque viris qui castra secuntur,
venalesque manus; ibi fas ubi proxima merces:
aere merent parvo, iugulumque in Caesaris ire
non sibi dant. pro fas! ubi non civilia bella 410
invenit imperii fatum miserabile nostri?
Thessaliae subducta acies in litore Nili
more furit patrio. quid plus te, Magne, recepto
ausa foret Lagea domus? dat scilicet omnis
dextera quod debet superis, nullique vacare 415
fas est Romano. Latium sic scindere corpus
dis placitum: non in soceri generique favorem
discedunt populi; civilia bella satelles
movit, et in partem Romani venit Achillas;
et nisi fata manus a sanguine Caesaris arcent, 420
hae vincent partes.
Aderat maturus uterque,
et districta epulis ad cunctas aula patebat

396–398 Veneri ... tribuent *om.* M 397 superos ς 398 lentus] segnis V 402 pars GUV : pax ZM 403 *anne* pubis? *cf.* 9, 254 404 cepit ς : coe- ΩC 408 proxima ZGU : max- MV 419 movit ... venit ZGVC : instaurat primus magno succedit MU 421 vincent Z^2MGU : -cunt ZV 422 districta ZG : des- MUV

insidias, poteratque cruor per regia fundi
pocula Caesareus mensaeque incumbere cervix.
sed metuunt belli trepidos in nocte tumultus, 425
ne caedes confusa manu permissaque fatis
te, Ptolemaee, trahat. tanta est fiducia ferri,
non rapuere nefas; summi contempta facultas
est operis; visum famulis reparabile damnum
illam mactandi dimittere Caesaris horam. 430
servatur poenas in aperta luce daturus;
donata est nox una duci, vixitque Pothini
munere Phoebeos Caesar dilatus in ortus.
Lucifer a Casia prospexit rupe diemque
misit in Aegypton primo quoque sole calentem, 435
cum procul a muris acies non sparsa maniplis
nec vaga conspicitur, sed iustos qualis ad hostes
recta fronte venit: passuri comminus arma
laturique ruunt. at Caesar moenibus urbis
diffisus foribus clausae se protegit aulae 440
degeneres passus latebras. nec tota vacabat
regia compresso: minima collegerat arma
parte domus. tangunt animos iraeque metusque,
et timet incursus indignaturque timere.
sic fremit in parvis fera nobilis abdita claustris 445
et frangit rabidos praemorso carcere dentes,
nec secus in Siculis fureret tua flamma cavernis,
obstrueret summam si quis tibi, Mulciber, Aetnam.
audax Thessalici nuper qui rupe sub Haemi
Hesperiae cunctos proceres aciemque senatus 450
Pompeiumque ducem causa sperare vetante
non timuit fatumque sibi promisit iniquum,

426 caedes ZGUV : -dis M manu Z[2]MU : -us ZGV 430 illam UV : ul- ZMG 435 Aegypton G : -tum Ω 446 rabidos GV : rapi- ZMU 449 nuper qui MUV : qui n- ZG 451 causa MVC : -sas ZGU vetante VC : -tem Ω

expavit servile nefas, intraque penates
obruitur telis. quem non violasset Alanus,
non Scytha, non fixo qui ludit in hospite Maurus, 455
hic, cui Romani spatium non sufficit orbis,
parvaque regna putet Tyriis cum Gadibus Indos,
ceu puer imbellis vel captis femina muris,
quaerit tuta domus; spem vitae in limine clauso
ponit, et incerto lustrat vagus atria cursu, 460
non sine rege tamen, quem ducit in omnia secum
sumpturus poenas et grata piacula morti
missurusque tuum, si non sint tela nec ignes,
in famulos, Ptolemaee, caput. sic barbara Colchis
creditur ultorem metuens regnique fugaeque 465
ense suo fratrisque simul cervice parata
expectasse patrem.
Cogunt tamen ultima rerum
spem pacis temptare ducem, missusque satelles
regius, ut saevos absentis voce tyranni
corriperet famulos, quo bellum auctore moverent. 470
sed neque ius mundi valuit nec foedera sancta
gentibus, orator regis pacisque sequester
⟨quin caderet ferro. quamquam quis talia facta⟩ 472A
aestimat in numero scelerum ponenda tuorum,
tot monstris Aegypte nocens? non Thessala tellus
vastaque regna Iubae, non Pontus et impia signa 475
Pharnacis et gelido circumfluus orbis Hibero
tantum ausus scelerum, non Syrtis barbara, quantum
deliciae fecere tuae.
Premit undique bellum,
inque domum iam tela cadunt quassantque penates.
non aries uno moturus limina pulsu 480
fracturusque domum, non ulla est machina belli,

457 putet MU : putat ZGV 458 vel ZG : seu MU : ceu V
472A *exempli causa add. Housman* (*lac. senserat Grotius*)

nec flammis mandatur opus; sed caeca iuventus
consilii vastos ambit divisa penates,
et nusquam totis incursat viribus agmen.
fata vetant, murique vicem Fortuna tuetur. 485
Nec non et ratibus temptatur regia, qua se
protulit in medios audaci margine fluctus
luxuriosa domus. sed adest defensor ubique
Caesar et hos aditus gladiis, hos ignibus arcet,
obsessusque gerit, tanta est constantia mentis, 490
expugnantis opus. piceo iubet unguine tinctas
lampadas immitti iunctis in bella carinis;
nec piger ignis erat per stuppea vincula perque
manantis cera tabulas, et tempore eodem
transtraque nautarum summique arsere ceruchi. 495
iam prope semustae merguntur in aequora classes,
iamque hostes et tela natant. nec puppibus ignis
incubuit solis; sed quae vicina fuere
tecta mari longis rapuere vaporibus ignem,
et cladem fovere Noti, percussaque flamma 500
turbine non alio motu per tecta cucurrit
quam solet aetherio lampas decurrere sulco
materiaque carens atque ardens aere solo.
illa lues paulum clausa revocavit ab aula
urbis in auxilium populos. nec tempora cladis 505
perdidit in somnos, sed caeca nocte carinis
insiluit Caesar semper feliciter usus
praecipiti cursu bellorum, et tempore rapto
nunc claustrum pelagi cepit Pharon. insula quondam

488 ambitiosa V 489 aditus (*ex* -um M) ΩC : -u ς 490 constantia] fidutia V menti Z 492 bella* MU (*def. H.-W.*[9]) : vela ZGV 496 aequora ZM : -re GUV 497 iamque MUV : inque ZG 502 aetherio U : -ii M : aterio Z : aerio GV 503 solo MGV, *Serv. Aen. 7, 142* : toto ZU 509 nunc Ω, *Serv. Aen. 11, 262* : tunc VC

in medio stetit illa mari sub tempore vatis 510
Proteos, at nunc est Pellaeis proxima muris.
illa duci geminos bellorum praestitit usus:
abstulit excursus et fauces aequoris hosti
Caesar et auxiliis ut vidit libera ponti
ostia, non fatum meriti poenasque Pothini 515
distulit ulterius. sed non, qua debuit, ira,
non cruce, non flammis rapuit, non dente ferarum:
heu facinus, gladio cervix male caesa pependit;
Magni morte perit. nec non subrepta paratis
a famulo Ganymede dolis pervenit ad hostis 520
Caesaris Arsinoe; quae castra carentia rege
ut proles Lagea tenet, famulumque tyranni
terribilem iusto transegit Achillea ferro.
altera, Magne, tuis iam victima mittitur umbris;
nec satis hoc Fortuna putat. procul absit ut ista 525
vindictae sit summa tuae. non ipse tyrannus
sufficit in poenas, non omnis regia Lagi:
dum patrii veniant in viscera Caesaris enses,
Magnus inultus erit. sed non auctore furoris
sublato cecidit rabies; nam rursus in arma 530
auspiciis Ganymedis eunt ac multa secundo
proelia Marte gerunt. potuit discrimine summo
Caesaris una dies in famam et saecula mitti.

510 *om.* G (*interpr.* c) 511 Pellaeis est *Serv.* 512 bellorum] ad bellum V 514–515 ut vidit ... poenasque] aditus ac ... permisit nec poenas inde Z[2] (*sed post* 475 *deficit* A) G 516 ira *ablativum esse contra Housman recte disputat Håkanson*[1]; *cf. H.-W.*[6] *137 n. 3* 517 rapuit (*in ras.* M)] avido V 518* *versum ab Heinsio deletum nunc retinendum censeo* (*cf. H.-W.*[6]) 519 *cf. Håkanson*[1], *SB*[2] 523 iusso *pro v.l.* a : iussu *Prisc. GLK II, 277* 525 hoc *om.* MU 532 summo Z, MU *in ras.* : magno G : nullo V

Molis in exiguae spatio stipantibus armis
dum parat in vacuas Martem transferre carinas, 535
dux Latius tota subitus formidine belli
cingitur: hinc densae praetexunt litora classes,
hinc tergo insultant pedites. via nulla salutis,
non fuga, non virtus; vix spes quoque mortis honestae.
non acie fusa nec magnae stragis acervis 540
vincendus tum Caesar erat sed sanguine nullo.
captus sorte loci pendet; dubiusque timeret
optaretne mori respexit in agmine denso
Scaevam perpetuae meritum iam nomina famae
ad campos, Epidamne, tuos, ubi solus apertis 545
obsedit muris calcantem moenia Magnum.

536 subitus V : -to Ω 540 acervis ZMU : -vo GV 541 tum ς : tunc Ω : iam V 542 que *Grotius* : ne Ω 544 nomina ZGV : -ne MU

INDEX METRICUS HOSIANUS

CAESURAE

Omnium caesurarum tritissima est penthemimeres adiuta plerumque subsidiaria aut hephthemimere (plus 4000ies) aut dihaeresi bucolica (c. 2000ies).[1] Quarum loco incisio post quartum trochaeum (ut I 7, 8, 27, 73, 87 etc.) invenitur in libro I : 28, II : 33, III : 26, IV : 13, V : 25, VI : 31, VII : 31, VIII : 18, IX : 24, X : 20, = 249 locis, inter quos 67ies quartum trochaeum sequitur monosyllabum (ut I 27, 245, 388, 391, 588, 654 etc.), 88ies trochaei illius syllabam brevem efficit particula *que* (ut I 87, 157, 295, 298, 551, 641 II 89, 103, 205 etc.); et hoc et illud fit I 139, 302, 569 II 608, 682 III 176 VI 38 VII 507 X 273. Arses et quarta et quinta verbo quattuor vel quinque syllabarum insunt, ut penthemimeren nulla alia caesura sequatur, I 270, 337, 386, 509, 689 II 219, 282 III 349, 421, 662, 735 IV 280, 680 V 117, 415 VI 221, 386, 484 VII 74, 378, 394, 508 VIII 329, 614 IX 97, 257, 273, 332, 335, 715, 807 X 318, 444.

Hephthemimeres cum trithemimeri et caesura κατὰ τρίτον τροχαῖον coniungitur in I : 107, II : 155, III : 135, IV : 166, V : 191, VI : 131, VII : 152, VIII : 196, IX : 190, X : 113ies, in summa 1536ies inter quos si *que* secernis 339ies penthemimeren ponere possis, ut I 26, 29, 35, 51, 71, 130, 133 etc.

Eadem cum trith., sed sine caesura κατὰ τρ. τρ. I 344, (649) III 315, 356, 415, 438 IV 198, 625, 638, 759, 775 V (44,) 134, 614, 659, (715) VI 131, 648 VII 522, (548, 741,) 794 VIII 403, 465, 513, 608, 704, 747 IX (95,) 107, 138, 142, 217, 237, 441, 853, 997 X 181.

1 Huc adnumerati sunt tales versus quales I 11 *Ausoniis umbraque erraret Crassus inulta,* 59 *Tota vacet multaeque obstent a Caesare nubes,* et 25 *Urbibus Italiae lapsisque ingentia muris,* 67 *Fert animus causas tantarum expromere rerum,* sive incisionem ante *que* sive elisionem in ipsa caesura statuis; v. paulo post.

Eadem cum caes. κατὰ τρ. τρ., sed sine trith. I 488, praeterea I 124, 357, 610 II 459, 543 V 296, 431, 528 VII 188, 742, ubi *que* in tertio pede; huc non pertinent I 68 II 98, 410 IV 620 V 307, 675 VIII 5 IX 794.

Hephth. sola aut caesura κατὰ τρ. τρ. sola vel cum trith. sola coniuncta non exstat.

Dihaeresis bucolica semper penthemimeri adiuncta est, ut I 74, 75, 100, 103, 348, 417, 460, 523, 547, 548 II 27, 52, 263, 373, 646, 663, 702 III 90, 550, 633 IV 48, 162, 793 etc.

Penthemimeri antecedit monosyllabum I 197, 279, 334, 340, 373, 570, 578, 649, 673, 693 II 97, 375, 556 III 366, 395, 479 IV 238, 268, 335, 381, 442, 471, 798 V 359, 655, (733 VPU,) 747 VI 602, 701 VII 117, 377, 386, 735, 776 VIII 18, 219, 680, 684, 797 IX 248, 283, 519, (538,) 733, 777, 801 X 101, bina monosyllaba I 123, 138, 304, 315, 360, 411, 475, 565, 631, 640 II 42, 119, 302, 433, 443, 445, 496, 567, 575, 617, 638, 651, 667 III 93, 257, 329 IV 85, 174, 202, 230, 424, 437, 482, 500, 509, 518, 582 V 49, (61,) 116, 153, 253, 256, 271, (318), 391, 459, 495, 522, 574, 582, 689, 697, 739, 814 VI 36, 201, 261, 274, 327, 328, 390, 579, 650, 704, 736 VII 29, 223, 279, 374, 395, 624, 654, 656, 832 VIII 137, 252, 421, 498, 524, 597, 636, 749, 855 IX 108, 126, 146, 214, 306, 388, 401, 412, 443, 594, 602, 608, 618, 638, 907, 923, 1031, 1062, 1068, 1100 X 8, 56, 129, 214, 317, 367, 391, 410, 417, 511; quorum in parte penthemimeren inesse denegare possis.

Caesuram penthemimeren ante *que* elisum aut in ipsa elisione statuere possis I 11, 422 II 373, 591 III 270, 387, 456, 476, 615 IV 27, 38, 261, 642 V 622, 629 VI 567, 655 VII 357, 541, 711 VIII 490 IX 742, 1039; praeterea, nisi praeferas trithemimeren et hephthemimeren, I 59, 680 II 76, 133, 240, 279, 643 III 138 (*usque*), 413, 586, 714 IV 370, 523 V 535 VI 167 (*atque*), 616, 700, 738 VII 585, 616, 631 VIII 703 IX 111, 366, 393, 680; nec minus I 244 II 552 III 559 (*ne*) IV 824 V 354, 768 (*ne*) VI 768 VII 284 VIII 266 IX 46, 407 X 23, 412, ubi eodem loco versus alia elisio atque *que* occurrit, semper inter penthemimeren aut hephthemimeren cum trithemimeri coniunctam dubitare licet.

Prior pars hexametri ante penthemimeren exstans uno verbo efficitur I 653 IV 366, 461 VIII 407 IX 644.

PEDES QUINTI ET SEXTI

Versus spondiaci: I 329 *armentorum,* 665 *Orionis,* 689 *aeriam Pyrenen* II 396 *Appenninus,* 675 *Hellesponti* V 598 *Atlanteo* VI 386 *Ixionidas Centauros* VIII 697 *Mausolea* IX 297 *Cyrenarum,* 329 *armamentis,* 719 *amphisbaena,* 836 *Orionis,* 918 *centaurea* X 216 *incrementis.*

Hexameter exit in verbum quadrisyllabum: I 329, 665 II 396, 675 V 598 VIII 697 IX 297, 329, 719, 836, 918 X 216 (v. modo), praeterea X 318 *cataractae*;
in duo monosyllaba II 81 IV 229, 587, 685 V 34 VI 437, 700, 739 VII 456 VIII 452, 659 IX (327,) 854 X 486;
in monosyllabum IX 723 (*seps*);
in duo bisyllaba (semper praecedente monosyllabo) I 103, 202, 290, 417 III 187, 193, 550 VI 266, 363 VII 137, 675, 819 VIII 589, 647, 775, 842 IX 64, 161, 800, 1058 X 292.

Interpungitur in pede quinto: I 231 II 204, 255, 276, 284, 338, 648 III 95, 113, 372, 541, 663 IV 36, (213,) 334, (730) V (110,) 744 VI 147, 534, 744, 771, 822 VIII 60, 77, 192, 332, 414, 444, 644, (650) IX 259, 770, 773, 900, 970 X 34; ante pedem sextum: (I 491 II 626,) III 33, 287 IV 214, (572,) 587, 816 VI 498, 570, 700, 748 VII (41,) 350, 534, 584, 661 VIII 460, 504, 801 IX 192, 393, 778, 1023 X 477, 486.

ELISIONES

In Lucani 8060 versibus obviam se dant 1045 elisiones[1], quarum nulla in arsi prima aut in thesi ultima extat. Ceteris in sedibus

1 Praeterii elisiones in singulis codicibus obvias, ut I 209, 604 III 389, 464 IV 244 V 733, 761 VI 562, 709 VII 462, 791, 816 VIII 742 IX 576 X 136, numeravi II 397 III 348 IV 301, 719 VII 154 IX 70, 494, 808.

inveniuntur elisae[1]

in libro	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
syllabae breves											
ante longas	67	70	48	53	60	56	71	65	77	29 =	596
ante breves	18	17	19	27	13	21	25	13	24	15 =	192
	85	87	67	80	73	77	96	78	101	44 =	788
syllabae mediae											
ante longas	18	24	9	24	16	15	20	17	16	11 =	170
ante breves	2	2	4	0	1	3	1	1	3	3 =	20
	20	26	13	24	17	18	21	18	19	14 =	190
syllabae longae											
ante longas	8	6	7	8	3	6	9	5	6	2 =	60
ante breves	0	0	2	0	0	1	0	3	1	0 =	7
	8	6	9	8	3	7	9	8	7	2 =	67
summa elisionum	113	119	89	112	93	102	126	104	127	60 =	1045
in centenis versibus fere[2]	16⅓	16	12	13½	11½	12⅓	14½	12	11½	11	13

1 Si numeri ab eis paululum differunt, quas A. Fortmann, *Quaestiones metricae in Lucanum,* Gryphiae 1909, produxit, hoc maxime inde explicatur, quod ille *ergo* verbis spondiacis adscribere maluit, equidem propter IX 256 trochaicis.

2 V. et Fortmanni discriptionem p. 9, 15, 20, 23.

Elisiones in singulos pedes distributae sunt sic:

syllabae breves ante longas			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
in pedis	I	thesi	5	7	3	1	6	5	9	2	10	3 =	51
	II	arsi	7	9	4	5	6	13	11	7	8	0 =	70
		thesi	4	4	0	6	3	2	5	5	6	3 =	38[1]
	III	arsi	0	0	2	1	3	1	0	1	0	0 =	8[2]
		thesi	4	5	8	5	2	1	4	2	3	0 =	34[3]
	IV	arsi	4	2	0	3	0	4	1	3	5	3 =	25[4]
		thesi	36	35	25	25	33	19	27	36	36	16 =	288
	V	arsi	6	6	6	6	6	10	13	7	7	3 =	70
		thesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0 =	0
	VI	arsi	1	2	0	1	1	1	1	2	2	1 =	12[5]
			67	70	48	53	60	56	71	65	77	29 =	596

1 I 387, 427, 542, 646 II 98, 410, 451, 587 IV 101, 208, 353, 364, 565, 812 V 307, 649, 675 VI 310, 542 VII 212, 361, 559, 587, 650 VIII 5, 57, 91, 221, 536 IX 518, 794, 883, 885, 924, 1093 X 145, 260, 377.

2 III 395, 467 IV 149 V 259, 318, 715 VI 704 VIII 680.

3 I 11, 59, 422, 680 II 76, 240, 373, 591, 643 III 270, 387, 413, 456, 476, 586, 615, 714 IV 27, 261, 523, 642, 824 V 622, 629 VI 567 VII 284, 357, 541, 711 VIII 490, 703 IX 111, 742, 1039.

4 I 116, 472, 474, 689 II 39, 476 IV 206, 361, 388 VI 116, 240, 452, 612 VII 867 VIII 614, 621, 682 IX 85, 335, 505, 715, 760 X 185, 371, 503.

5 I 682 II 255, 266 IV 162 V 313 VI 533 VII 601 VIII 558, 644 IX 424 (v. Fortmann 23), 770 X 82 (octiens *sine*).

syllabae breves

ante breves	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
in I thesi	8	8	9	14	4	10	13	6	7	7 =	86
II thesi	6	5	4	4	3	3	6	4	8	4 =	47
III thesi	1	2	4	4	3	6	5	1	6	2 =	34[1]
IV thesi	1	1	2	4	3	2	1	1	3	0 =	18[2]
V thesi	2	1	0	1	0	0	0	1	0	2 =	7[3]
	18	17	19	27	13	21	25	13	24	15 =	192

syllabae mediae:	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
in I thesi	3	2	3	0	0	1	1	0	3	4 =	17[4]
II arsi	8	11	2	9	4	4	7	8	5	2 =	60
thesi	0	0	3	0	0	2	0	0	0	0 =	5[5]
III arsi	1	1	0	2	3	1	2	2	2	0 =	14[6]
thesi	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0 =	1[7]
IV arsi	0	1	0	2	1	1	0	0	2	0 =	7[8]
thesi	7	7	4	9	9	8	9	6	5	7 =	71
V arsi	0	3	1	2	0	1	2	2	2	1 =	14[9]
thesi	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0 =	1[10]
	20	26	13	24	17	18	21	18	19	14 =	190

1 I 244 II 133, 279 III 50, 128, 138, 559 IV 38, 255, 370, 417 V 354, 535, 768 VI 167, 616, 655, 700, 738, 768 VII 119, 585, 616, 631, 739 VIII 266 IX 46, 366, 388, 393, 407, 680 X 23, 412.

2 I 28 II 539 III 185, 683 IV 50, 473, 762, 807 V 28, 417, 785 VI 104, 817 VII 514 VIII 105 IX 42, 295, 759.

3 I 50, 487 II 629 IV 690 VIII 788 X 298, 494.

4 I 300, 353, 477 II 225, 301 III 609, 659, 729 VI 606 VII 545 IX 385, 511, 652 X 172, 347, 396, 477.

5 III 578, 623, 751 VI 714, 732 (semper ante *anima*).

6 I 570 II 375 IV 335, 798 V 44, 61, 574 VI 167 VII 548, 741 VIII 506, 673 IX 95, 777.

7 II 552.

8 II 158 IV 496, 786 V 21 VI 159 IX 202, 332.

9 II 36, 217, 539 III 752 IV 143, 762 VI 189 VII 206, 593 VIII 509, 585 IX 42, 225 X 60.

10 I 231. De arsi II et thesi IV v. numeros apud Fortmann p. 16 adn.

In sexta arsi nullum exemplum exstat; ante syllabas breves inter eas elisum est in thesi prima I 300 II 225 III 659 VI 606 VII 545 IX 385, 511, 652 X 172, 347, 396, in altera III 578, 623, 751 VI 714, 732, in tertia II 552, in quarta V 87 VIII 165, in quinta I 231; = 20[ies].

Longae syllabae non eliduntur in prima aut sexta arsi nec in altera, tertia, quinta, sexta thesi; ante longas syllabas in arsi altera I 593, 605 II 587 IV 331, 769 VII 297 IX 858 X 538, tertia I 197, 578 IV 238, 471 quarta III 662, 735, quinta I 334 III 14 V 584, in thesi quarta 43[ies]: I 296, 475, 652 II 79, 106, 348, 351, 380 III 341, 348, 453, 606 IV 165, 477, 480, 719 V 129, 579 VI 253, 563, 564, 575, 589, 631 VII 111, 196, 198, 335, 370, 406, 651, 736 VIII 74, 243, 418, 508, 601 IX 70, 109, 383, 808, 888 X 459;

ante breves non nisi in prima thesi: III 498, 676 VI 795 VIII 211, 242, 289 IX 133.

Summa elisionum in prima thesi 161, altera arsi 138, thesi 90, tertia arsi 26, thesi 69, quarta arsi 34, thesi 420, quinta arsi 87, thesi 8, sexta arsi 12; = 1045.

Elisiones binae in eodem versu: I 387, 605 II 26, 470, 476, 539, 587, 674 III 427, 467, 591, 640, 735 IV 58, 436, 477, 483, 762 V 62, 313, 579, 644, 801 VI 81, 116, 167, 173, 252, 564 VII 164, 373, 541, 679, 769, 825, 867 VIII 57, 289, 418, 531 IX 42, 648, 763, 858, 1093.

Monosyllaba *te* I 334, *se* IX 808 (v. codd.), (*dum* II 158,) *iam* II 217 III 752.

Aphaeresin patiuntur *est* ad ducenties, *es* V 666 VIII (143,) 746 IX 508, 538, 604.

HIATUS

o utinam II 306 IV 509 VIII 88, 306.

circumeo I 606 IV 464 V 463 VI 223 VII 668 VIII 200 IX 915, 964 X 17.

SYNHIZESIS ET DIHAERESIS

Acoreus, Aloeus, Briareus, Enipeus, Gyareus, Nereus, Pentheus, Phoceus, Typhoeus; Enipe͡i VII 224.

Grai, Veios [*Aegypti* X 159?] *idem* IV 524, *isdem* VI 467, *cu͡i, hu͡ic, dei* et *di* (II 537 III 93 VII 311, 470 al.), *deis* et *dis* (VII 77 X 417, v. I 634 sq. *dei – di*), *gratis* IV 275.

de͡est, de͡eram (*dest, deram*) etc., *semianimis* (*semanimis*), *semiustus* (*semustus*).

Căȳci I 463, *Sŭēvus* II 51, *ăēnum* IX 798 X 124, *cooperta* VII 161.

langŭĭt VII 246, sed *langu͡ebit, langu͡ens* etc.; *su͡etus, adsu͡etus, consu͡etus, insu͡etus.*

SYNCOPE ET CONTRACTIO

Dextra I 3, 14, 32, 298 II 114 al. *dextera* II 556 IV 345 X 88, 415, *pericula* I 299, 516 V 577, 597, 653, 693 al. *periclum* IX 262, 890, *vincula* II 516, 670 III 76, 574, 713 al. *vincla* VI 801, *miracula, oracula, piacula, saecula, spectacula, maniplus* I 296 IV 31 VII 327, 508 X 436; *conprendere, deprendere.*

navita I 502 III 3 V 427 VII 125, 861 *nauta* II 690, 697 III 650 al.

dites, ditia, ditissimus III 162, 271 IX 515.

nihil et *nil, nisi* et *ni* V 626.

conplerunt, perisse, abīt etc.

TMESIS

Sacri – portus II 134, *quo – usque* II 633.

PROSODIACA

Āpŭlus, Ărabs, Ăsia, Brĭtannus, Grādivus, Ĭŏnius, Ītălia, Lāvinius, pălatia, Sīcănius, sed *Sĭculus, Sĭdŏnius, Ōrīonis.*

Bebrȳcius, Cȳrenae, Phȳlace, Pȳrene I 689, sed *Pȳrenaeus* IV 83.

nota: *Atŭrus, Batăvus, Cĕbennae, Edŏnis, Genŭsus, Nemētis, Sabbŭra, Sŏphene.*

flŭvidus VI 89, *lĭquidus* III 684 IX 451, 661, *lĭquĕfactus* VII 513, *tepĕfactus* VI 676; *ēos* IX 544 *ēōus* I 252 II 55 III 93, 186, 229, 295 VI 680 VII 442, 742 VIII 208, 213, 289, 311, 365, 417, 731 IX 516, 917 X 47 *ĕōus* IV 66, 352 V 71 VI 52 VII 56, 423 VIII 231, 854.

vocalis ante vocalem: *Dĭana, Rhoetĭon* IX 963, *Malēa* VI 58, sed *Malĕa* IX 36.

alterĭus I 628 VI 178, 375 IX 663, *stetĕrunt* (*-rant* VG) IV 771.

agnoscō, ignorō, impendō, careō, conspiciō, timeō, teneō etc., *canō* VI 708, *eō* I 693 VII 613 IX 239, *ferō* IX 128, *iurō* I 375, *orō* VII 318, *petō* X 97, *vocō* VI 707, *Carthagō* II 92; *bubō* VI 689, *mucrō* VII 140, *seditiō* V 323, *porrō* IX 69, *quandō* IV 811 V 297, *retrō* VII 426 IX 738, *verō* VI 662.

Carbŏ, Catŏ, Curiŏ, Scipiŏ, cardŏ IV 73, *leŏ* I 206 IX 537, *praedŏ* X 21, *pulmŏ* III 644 IV 327, *tirŏ* II 480 V 363 VII 102, *turbŏ* V 595, *virgŏ* II 329, *obliviŏ* X 403, (*modŏ* I 202 al., *nesciŏ* IV 496); *ergŏ* IX 256 (eliditur II 16, 628, 669, 704 IV 777 VI 360 VII 385 IX 55, 1073).

ariēs I 384 VI 36 VIII 377 X 480, *sonipēs* I 220 IV 225 VIII 295, *sanguīs* II 338 VII 635 IX 702 X 128 *sanguĭs* III 679 IX 811; *Suessonĕs* I 423.

famē III 352 X 158, *Euphratē* VIII 358, *tabĕ* I 621 II 166 VI 539 VIII 778 IX 697 X 225 [*valē* V 796].

mihĭ, tibĭ, sibĭ passim, sicut semper *ibĭ, ubĭ*; *mihī* I 372 V 340, 593, 758 VI 763 VIII 138, 306, 523 IX 1104 X 93, *tibī* I 362 II 82, 244, 264, IV 799, 804 V 580 VII 421 VIII 116, 436, 499, 604, 625, 686 IX 556, 1102, X 330, 398, *sibī* III 110 V 368, 577 VI 119, 267, 380 VIII 65 IX 194 X 115, 395, 452, maxime ante caesuram principalem; imprimis notanda sunt III 333 VII 30 102.

scierīs VIII 627, *steterīs* IX 603, sed *gesserĭs, iusserĭs, legerĭs, miserĭs, presserĭs, servaverĭs, speraverĭs* etc.

concītus V 597; *concĭtus* II 334 IV 688 V 718 VII 677 IX 509, *excĭtus* I 239 V 498 VIII 310, *fervēre* III 644 IV 250 al., *stridēre* I 623 IX 827, *stridĕre* fortasse VI 179 IX 916, *stăturus* II 566.719 III 381, constāturus II 17.

ŏbicio VIII 796 IX 188 *ōbex* X 246.

muta cum liquida: *āgri* I 136, 168, 382, 583 al., *colūbri* VI 664 IX 634, 677, 683, *Ētruscus* II 462 X 153, *pātres* IV 592 V 8, 33

VII 453 X 339, *ătlanta* I 555 *ātlas* IV 672 V 4 IX 655, *latĕbrae* II 153, 494 III 105 al. *latēbra* IV 192 V 500, 743 al., *rĕpletus* II 152 III 242 VII 405 IX 562 *rēpleta* III 630, *săcri* V 219 VIII 478 *sācri* I 287, 595, 608, 611 al., *tenĕbrae* I 228, 542 II 79, 686 al. *tenēbrae* II 326 III 714, 735 al., *tonĭtrus* VII 197 *tonītrua* VI 692 VII 479, *ŭtraque* III 173, 590 IV 137, 196 *ūtraque* II 59 III 65, 538 al., *volŭcres* I 259, 601 III 223, 283 *volūcres* I 558 VI 129 VIII 507 al. etc.

distrinctă zmaragdo X 121 (*aequoră Xersem* II 672 VUG), sed *quippē stimulo* V 118 (ubi tamen v. M).

INDEX NOMINUM[1]

Stella apposita codicum discrepantia vel lectio coniecturae debita notatur

Abatos *insula Nili* 10,323
Abydos *oppidum Hellesponti* 2,674; 6,55
Achaemenius *Persicus:* Susae 2,49 campi 8,224
Achaeus sanguis 7,635
(Achelous) tuus, Oeneu, paene gener 6,363
Acheron 3,16
Achillas *sive* Achilles *dux Ptolemaei* 8,538.618; 10,350.398.419.523
Achilles *heros* 6,350
Acoreus *sive* Achoreus *sacerdos Aegyptius sc. a poeta fictus* 8,475; 10,175.193
Adria, Adriacus *v.* Had-
Aeas *fluvius Epiri* 6,361
Aegae *oppidum Ciliciae* 3,227
Aegaeus: mare 1,103; [2,665] undae 5,613
Aegoceros *Capricornus, zodiaci signum* 9,537; 10,213
Aegyptius: litora 9,1005 manus 9,63 Memphis 1,640 rura 10,312 tellus 8,823 vada 8,540 *v.* Lageus, Memphiticus, Niliacus, Paraetonius, Pellaeus, Pelusius, Pharius
Aegyptus *sive* Aegyptos 2,417.587; 7,711; 8,444.464.501.546.802.834.871; 9,164; 10,4.59.159.359.435.474
(Aemilius Paulus) *Cannis interfectus* 7,800
Aeneas 9,991
(Aeolis) *pars Thessaliae, unde* Aeolidae 6,384
Aeolius: mare 2,665* rabies 9,454 saxum 5,609 tridens 2,457
Aethiopes 3,253; 8,830; 9,517.651; 10,220.274.293
Aetna 1,43.545; 5,99; 6,295; 10,448
Afer 4,[684].765
Afranius *legatus Pompeii* 4,4.338
Africa 4,666.793; 7,691; 9,729.823.854.874 *v.* Libye
(Agamemnon) 3,286
Agave *mater Penthei* 1,574; 6,359; 7,780

1 Indicem Hosianum magnam partem secutus sum

(Aiax) 9,962
Alanus *gens Scythica* 10,454
Alani 8,223
Alba *oppidum Latii* 1,198; 3,87; 5,400; 9,992
Albani lares 7,394
Albis *fluvius Germaniae* 1,481*; 2,52
Alcides *Hercules* 1,577; 4,611.621.633.646.652; 6,391; 9,366
Alexander *Magnus* 9,154; 10,(20).272 *v.* Macedo, Pellaeus
Allia *Latii fons clade Romana famosus* 7,409
Almo *rivus Romae vicinus* 1,600
Aloeus *pater gigantum Oti et Ephialtis* 6,410
Alpheos *fluvius Elidis*, 3,177
Alpina bella 8,808
Alpis 1,[481].688; 3,299 Alpes 1,183.219.302.304.553; 2,429.535.630
Amanus *mons Ciliciae* 3,244
Amasis *rex Aegypti* 9,155
Ambracia ora *Epiri* 5,652
Amphissa *urbs Phocidis* 3,172
Amphitryoniades *Hercules* 9,644
Amphrysos *fluvius Thessaliae* 6,368
Amyclas *piscator, sc. a poeta fictus* 5,520.539
Anauros *fluvius Thessaliae* 6,370
Anchises 9,971
Ancon *urbs Piceni* 2,402
Anio *fluvius Latii* 1,582
Antaeus *Terrae filius* 2,164; 4,590.597.613.641.649
Antenoreus Timavus *ab Antenore Troiano, Patavii conditore* 7,194
Antonius M. *orator* 2,122
Antonius M. *triumvir futurus* 5,478; 10,71
Antonius C. *eius frater* 4,408
(Anubis) 8,832
Anxur *postea Tarracina, oppidum Volscorum* 3,84
Apidanos *fluvius Thessaliae* 6,373
Apis 8,479; [9,160]
Apisis *fluvius Umbriae* 2,406*
Apollo (1.65); 5,85.197 *v.* Paean, Phoebus
Aponus *fons in agro Patavino* 7,193
Appenninus 2,396
Appius *Claudius Pulcher* 5,68.122.158.188.225
Apsus *v.* Hapsus
Apsyrtos *insula maris Adriatici* 3,190
Apulus 5,403; 9,183
Apulus: Garganus 5,380 rura 2,608
Aquarius *zodiaci signum* 1,653 *v.* Urna
Aquilo ventus 2,51; 4,457.584; 5,417.603 Aquilones 4,50; 5,720; 6,104; 9,422
Arabs 2,590; 4,64 Arabes 3,247; 6,677; 7,442.514; 8,854; 9,517; 10,291.312

Arar *fluvius Galliae* 1,434; 6,476
Araxes *fluvius Armeniae* 1,19; 7,188; 8,431
Arcas 3,178; (*Mercurius*) 9,661 *v.* Parrhasius
Arctophylax *Bootes* 8,180
Arctos 1,252.458; 2,586; 3,74.251; 4,70; 6,342; 8,175; 9,539; 10,48.220
Arctous: arva 1,301 bellum 3,89 fines 1,482 frigus 10,250 gentes 5,661 imbres 9,422 latus 8,424 orbis 1,53; 5,344 partes 1,534 pruinae 8,363 terrae 5,268 vertex 1,371
Argo *navis* 2,717; 3,193; (6,400)
Argolicus tyrannus *Eurystheus* 9,367
Argos *Peloponnesi* 7,452; 10,60
Argos *Pelasgicum* 6,356
(Argus) *Ionis custos* 9,663
Argus *Massiliensis, sc. a poeta fictus* 3,723.727.736.745
Aricia *oppidum Latii* (3,86); 6,75
Aries *zodiaci signum* (4,57); 9,534
Arimaspus *gens Scythica* 3,281; 7,756
Ariminum *oppidum Umbriae* 1,231
Arisbe *oppidum Troadis* 3,204
Arius *populus Persarum* 3,281
Armenia 2,639
Armenius 3,245 Armenii 2,594; 7,281.542
Armenius: Araxes 7,188 arcus 8,221 iugum 9,237
Arruns *vates Tuscus, sc. a poeta fictus* 1,586.606.616
Arsacides *rex Parthorum* 8,218.409 Arsacidae 1,108; 8,233.307; 10,51
Arsinoe *Cleopatrae soror* 10,521
Arverni *populus Galliae* 1,427
Arzux *populus Africae* 4,684*
(Asculum) *oppidum Piceni, unde* Asculea arx 2,469
Asia 2,674; 3,162.274; 6,817; 9,417.872.957.1002; 10,30
[Asinae] cautes 8,195
Asopos *fluvius Boeotiae* 6,374
Assaracus *avus Anchisae* 9,967
Assyrius: Carrhae 1,105 casus 8,92 clades 8,234 cura 6,429 domus 8,300 fata 8,416 noctes 8,292 pax 8,427 populi 6,52 sanguis 7,636
Astraea *Virgo, zodiaci signum* 9,535
Astur *populus Hispaniae* 4,8
Astyricum aurum 4,298*
Atax *fluvius Galliae Narbonensis* 1,403
Athaman *populus Epiri* 3,188*
Athenae 3,181; 5,52; 10,29 *v.* Cecropius
Athos *mons* 2,677
Atlanteus oceanus 5,598
Atlantis *Pleias* 5,4
Atlantis silva 10,144

Atlas 1,555; 4,672; 9,655
Aturus *fluvius Aquitaniae* 1,420*
Aufidus *fluvius Apuliae* 2,407
Aules *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,737*
Aulis *portus Boeotiae* 5,236
[Aulus] 6,236; 9,737
Aunus *miles Pompeianus, sc. a poeta fictus* 6,236*
Ausonia *Italia* 5,497; 6,319; 7,436; 8,845
Ausonidae 9,999
Ausonius: aequor 9,43; coloni 1,216 ora 5,378 secures 5,388 tropaea 1,11 urbs 7,33
Auster *ventus* 1,54.234.498; 2,454; 3,1.250; 5,379.721; 6,27; 7,833; 8,164.442.461; 9,320.334.339.418.448.468. 479.484.781; 10,222 austri 3,68.523; 5,569*; 8,847
Australe caelum 8,182
Autololes *populus Mauritaniae* 4,677
Auximon *oppidum Piceni* 2,466
Avernus *lacus Campaniae* 2,668; 6,636

Babylon 1,10; 6,449; 8,225.300.426; 10,46
Babylonia moenia 6,50
Bacchae 5,74
Bacchus 1,65; *vinum* 1,609; 4,198.379; 9,433; 10,172 *v.* Bromius, Lyaeus
Bactra Medorum sedes 8,299.423
Bactros *fluvius Bactrianae* 3,267
Baebius *a Marianis necatus* 2,119
Baetis *fluvius Baeticae* 2,589
Bagrada *fluvius Africae* 4,588
Balearis: funda 1,229 tortor habenae 3,170
Bardi *poetae Celtici* 1,449
Basilus *legatus Caesaris* 4,416
Batavi 1,431
Bebrycius vomer 6,382
Belga 1,426 Belgae 1,463*
Bellona 1,565; 7,568
Berenicis *regio Cyrenaica* 9,524
Bessus *populus Thracicus* 5,441
Bistones *Thraces* 7,569
Bistonius: aves 3,200 lupi 7,826 turbo 4,767 tyrannus *Diomedes* 2,163
Biturix *populus Galliae* 1,423
Boebeis *palus Thessaliae* 7,176
Boeoti duces 3,174
Bootes *sidus* 2,722; 3,252; 10,289 *v.* Arctophylax
Boreas *ventus* 1,389; 2,646; 3,69.523; 4,61; 5,217.379. 543.601.605.705.721; 6,341.390; 7,364; 8,183. 813; 9,37.418.480.695; 10,221.289
Bosporos 5,436; 8,178
Briareus *gigas* 4,596
Britannus 4,134 Britanni 2,572; 3,78; 6,68
Bromius *Bacchus* 5,73; 8,801
Brundisium *urbs Calabriae* 2,609; 5,374.407

Brutus *Decimus, legatus Caesaris* 3,514.535.559.563.761
Brutus *primus consul* 6,792; 7,39 *cf.* 5,207; 7,440 (Bruti)
Brutus *percussor Caesaris* 2,234.247.283.286.371; 7,587.596; 8,610; 9,17; 10,342 Bruti 5,207; 7,440; 10,398
Byzantion 9,958

Cadmea Dirce *Thebana* 3,175
Cadmus 3,189; 4,549
Caesar *dictator* 1,41 *et passim*
Caesar *Octavianus* 10,65
Caesar *Nero* 1,41.69
Caesares 9,90
Caesareus: acies 3,264 agger 6,44 arma 3,762; 5,346 castra 4,695 cohortes 6,247 cruces 7,304 cruor 10,424 domus 4,823 manus 5,531 senatus 5,40 triumphi 8,430
Caicus *fluvius Mysiae* 3,203
Calaber: Auster 5,379 portus 5,589 Sason 2,627
Caledonii Britanni 6,68
Calpe *promunturium Hispaniae* 1,555; 4,71
Calydon *oppidum Aetoliae* 6,366
Cambyses 10,280
Camillus 1,168; 5,28; 6,786 Camilli 2,544; 7,358
Campanus: moenia 2,393 saxa 5,100
Campus *Martius* 1,180.580; 2,222; 5,392; 7,306; 8,685
Cancer *zodiaci signum* 4,333.527; 8,851; 10,211.213.234.259.288 *v.* Carcinos
Candavia *regio Illyrici* 6,331
Canis *Sirius* 10,226
Cannae 2,46; 7,408.800
Canopos *stella* 8,181
Canopos *oppidum Aegypti* 8,543; 10,64
Cantaber 6,259
Capitolia 1,287; 8,553; 9,79.599; 10,63
Cappadoces 2,592; 3,244; 7,225.541
(Capua) 2,393
(Capys) 2,393
Carbo *dux Marianus* 2,548
Carcinos *Cancer* 9,536
Carmani duces *sinum Persicum accolentes* 3,250
Carrhae 1,105
Carthago 2,92; 4,585.788; 6,789; 8,284
Carystos *oppidum Euboeae* 5,232
Casius: harenae 8,539 Iuppiter 8,858 mons 8,470 rupes 10,434
Caspia claustra 8,222.291
Cassius *Caesaris percussor* 7,451
Castalius *Parnasius:* latices 5,125 tellus 5,188
cataractae *Nili* 10,318
Catilina 2,541; 6,793; 7,64
Cato *censorius* 6,790
Cato *Uticensis* 1,128; 2,238–390 *passim*; 3,164;

6,311; 9,18 *et passim*
Catones1,313; 10,397
Catulus *victor Cimbrorum* 2,174
Catulus *eius filius* 2,547
Catus *miles Romanus, sc. a poeta fictus* 3,586
Caudinae Furcae 2,138
Cayci *populus Germaniae* 1,463
Cebennae *montes Galliae Narbonensis* 1,435
Cecropius *Atheniensis:* Minerva 3,306 Plato 10,181 puppes 2,612
Celaenae *oppidum Phrygiae* 3,206
Celtae 4,10
Centauri (3,198); 6,386
Cephisos *fluvius ex Parnasso ortus* 3,175
Ceraunia *montes Epiri* 2,626; 5,457.652
Cerberus 6,665.(703); 9,643
Ceres 4,412; 6,(699).742 *frumentum* 3,347; 4,96.381; 7,331; 9,857
Cethegus *assecla Catilinae* 2,543 Cethegi 6,794
Ceto *mater Medusae* 9,646
Chalcedon *urbs ad Bosporum sita* 9,959
Chalcidicae puppes 5,236
Chalcis *urbs Euboeae* 2,710; 5,227
Chaldaeus: foci 8,338 regnum 8,226
(Chaonia) *regio Epiri, unde* Chaonius vertex *Dodona* 3,180
(Charon) 3,17; 6,704
Charybdis 1,547; 4,461
Chelae *Libra, zodiaci signum* 2,692
Chios *insula* 8,195
Chiron *Centaurus et Sagittarius, zodiaci signum* (4,528); 6,393; 9,536
Choatrae *populus Scythicus* 3,246
(Cicero) *v.* Tullius
Cilix 3,228; 4,449; 9,222 Cilices 1,336; 2,594.636; 7,222. 542; 8,38.257.264.456.811
Cimber 1,254 Cimbri 2,85
(Cincinnatus) 10,153
Cinga *fluvius Hispaniae* [1,432]; 4,21
Cinna 2,546; 4,822
(Cinyps) *fluvius Libyae, unde* Cinyphiae pestes 9,787
(Cinyras) *rex Cypri, unde* Cinyraea *vocatur* 8,716
(Circeii) *promunturium Latii, unde* Circaea procella 6,287
Circius *ventus* 1,408
Cirrha *portus Delphos commeantibus* 3,172; 5,137
Cirrhaeus *Delphicus:* antra 5,95 arva 6,408 pectus 5,166 secreta 1,64 vates 5,115
Cirta *fluvius Galliae* 1,432*
(Cleonae) *Argolidis oppidulum, unde* Cleonaeus leo 4,612
Cleopatra (5,63; 8,500); 9,1071; 10,56.62.82.(94). 109.140.355.360.369

Clipea *oppidum Africae* 4,586
Cnidos *oppidum Cariae* 8,247
Cnosos *urbs Cretae* 3,185
Colchi 2,591; 3,271
Colchis Absyrtos 3,190
Colchis *Medea* 6,441; 10,464
Collina porta 2,135
Colophon *urbs Lydiae* 8,245
Comata *Gallia* 1,443
Cone *schol.:* civitas in insula Istri fluminis 3,200
Cora *oppidum Volscorum* 7,392
Corcyra 2,623; 8,37; 9,32 *v.* Phaeacum litus
Cordus* 8,715
Corfinium *oppidum Samnii* 2,478; 4,697
Corinthus *v.* Ephyre
Cornelia *uxor Crassi, tum Pompeii* 2,349; 3,23; 5,726.735; 8,42.396.577. 583.632.637.659.739.769; 9,51.172 *v.* Metelli proles
Corus *ventus* 1,406; 4,67; 5.572. 599.606; 7,125; 9,799 Cori 2,617; 9,1001
Corvini 7,584
(Corycus) *oppidum Ciliciae, unde* Corycius: antrum 3,226 classes 8,26 crocus 9,809
Cotta *tribunus plebis, ut vid.* 3,143
Cotta *legatus Caesaris a Nerviis oppressus* 1,429
Cotys *rex Thracum* 5,54
(Cos) *insula, unde* Coum litus 8,246
Crassi *P. Licinius Crassus et filius eius a Marianis necati* 2,124
Crassus *'triumvir'* 1,11.100. 104; 2,553; 3,126; 8,302.394.415 Crassi *pater et filius* 8,91.327.358.422; 9,65; 10,51
Crastinus *evocatus Caesaris* 7,471
Creta 2,611; 3,163.185; 7,229 8,872; [9,38] *v.* Dictaeus, Gortynis, Minoius
Cretes *canes* 4,441
Croesus *Lydiae rex* 3,272
Crustumium *fluvius Umbriae* 2,406
Cumana vates *Sibylla* 1,564; 5,183; 8,824
Curictes *incolae insulae maris Adriatici* 4,406
Curii *M'. Curius Dentatus* 1,169; 6,787; 7,358; 10,152
Curio 1,269; 3,59; 4,584.661. 691.694.732.793.810.819; 5,40
Cyaneae cautes *Symplegades* 2,716
Cybebe *sive* Cybele *dea* 1,600
Cyclops 7,150
Cydones *populus Cretae* 7,229
(Cyllene) *mons Arcadiae, unde* Cyllenius *Mercurius* 1,662; 10,209 Cyllenis harpe 9,662.676
Cynosura *sidus* 3,219; 8,180; 9,540
Cynthia *Luna* 1,218; 2,577; 4,60; 8,721 *v.* Phoebe

Cypros 3,164; 8,456.461.716; 9,117
Cyrenae 9,297.874
Cyrus 3,285; 8,226
Cythera *insula* 9,37

Dacus *populus Thraciae* 2,54. Daci 3,95; 8,424
Dahae *populus Scythiae* 2,296; 7,429
Dalmaticus *v.* Delmaticus
Damascos 3,215
Danae *mater Persei* 9,659
Dardanius *Troicus:* colonus *Capys* 2,393 Oricos 3,187
Decius 2,308 Decii 6,785; 7,359
Deiotarus *rex Galatiae* 5,55; 8,210
Delmaticus: Boreas 5,379 fluctus 2,402
Delos *insula* 6,425
Delphicus: penetralia 5,70 sedes 5,112 trieterica 5,74 *v.* Cirrhaeus
Deucalionei imbres 1,653
Diana Scythica *ab Oreste Ariciam translata* 1,446; 3,86 Mycenaea 6,74
Dictaeus *Creticus:* coloni 2,610 litora 9,38 manus 6,214 saxa 4,322
(Diomedes) *v.* Bistonius
Dipsus *cataracta Ciliciae* 8,255
Dircaea cohors *Thebana* 4,550
Dirce *fons Boeotiae* 3,175
Dis 1,455.577; 6,433.514. 642.(697)797
Dodona *sive* Dodone *oppidum Epiri ubi oraculum Iovis* 3,441; 6,427
Dolopes *populus Thessaliae vel Epiri* 6,384
Domitius 2,479; 7,220.600. 607
Dorion *ubi Thamyras a Musis visu privatus est, apud Lucanum oppidum Thessaliae* 6,352
Doris Malea 9,36
Drusi *M. Livius Drusus, tr. pl. 91 A.C.* 6,795
Dryadae *vel* Druidae 1,451
Dryopes *populus Thessaliae* 3,179
Dyrrachium *oppidum Epiri* 6,14 *v.* Epidamnus

Echinades *insulae maris Ionii* 6,364
Echioniae Thebae *ab Echione, patre Penthei* 6,357
Edonis *Baccha* 1,675
Eleus sonipes *Olympiacus* 1,294
Elysii *campi* 6,699 Elysiae sedes 3,12; 6,600.782
Emathia *Thessalia vel Macedonia* 6,332.820; 7,427.683. 799; 8,43.333.360; 9,15
Emathis: Pharsalos 6,350 tellus 6,580
Emathius: acies 1,688; 8,531 agri 7,166 arma 9,1017 arva 4,256; 7,191.846; 8,267 campi 1,1; 6,620; 9,1045 clades 8,34.211; 9,950 fer-

rum 9,245 litus 7,860 orae 8,188 Philippi 9,271 procella 8,203 ruina 9,33 tecta 10,58 terr(a)e 6,315; 7,794
Enceladus *gigas* 6,294
Encheliae *regionis Epiri incolae, ubi Cadmus in serpentem versus est* 3,189
Enipeus *fluvius Thessaliae* 6,373; 7.116.224
Enyo* 1,687
Eos 9,544
Eous: aether 2,720 ara 6,680 caelum 4,66 cardo 5,71 costos 9,917 fides 8.213.311 furor 3,93 gazae 7,742 gemmae 9,516 gentes 4,352 litora 3,295 merx 8,854 odores 8,731 orbis 1,252; 8,289 pharetrae 2,55 populi 7,56; 10,47 recessus 3,229 sagittae 3,186 sceptra 8,208 sors 8,417 tellus 6,52.7,442. 8,231 terra 7,423 tractus 9,365
Ephesos 8,244
Ephyre *Corinthus* 6,57
Ephyraea moenia 6,17
Epidamnos *Dyrrachium* 2,624; 10,545
Epirus 2,646; 5,9.496
Erebus 1,455; 2,306; 6,513.635.731.738
Erictho *maga* 6,508.640. 725.826 *v.* Thessala, Thessalis
Eridanus *Padus* 2,409
Erinys 1,572.[687]; 4,187; 6,747; 8,90; 10,59
Erycina thapsos 9,919
Eryx *mons Siciliae* 2,666
Essedoniae gentes *Scythiae* 3,280
Esus *deus Celticus* 1,445
Etruscus: aratra 10,153 gens 2,462 *v.* Tuscus, Tyrrhenus
Euboicus: Chalcis 5,227 latus 5,196 litus 5,231 recessus *Cumanus* 5,183; unda 2,710
Eudoxus *mathematicus* 10,187
Euenos *fluvius Aetoliae* 6,366
Euganeus collis *prope Patavium* 7,192
Eumenis 1,576 Eumenides 3,15; 6,664.695; 7,169.778; 9,642
Euphrates 2,633; 3,257.260; 8,214.290.358.438; 10,33
Euripus *fretum inter Boeotiam et Euboeam* 5,235
Europa 2,674; 3,275; 6,817; 9,413.415.872.958
Eurus *ventus* 1,141.219; 2,457. 459.676; 3,232; 4,61; 5,608; 6,674; 8,812; 9,113.118.420 Euri 3,549; [5,569]; 6,265
(Eurystheus) 9,367
Euxinus 9,960

Fabricius *dux Romanus Pyrrho oppositus* 3,160 Fabricii 10,152
Falernum *vinum* 10,163
Figulus *Nigidius* 1,639
Fimbria *Marianus* 2,124
Furcae Caudinae 2,138

Gabii *oppidum Latii* 7,392

Gabinus ritus 1,596
Gades 3,279; 4,672; 7,187; 9,414; 10,457
Gaetulus *populus Numidiae* 4,678
Galatae 7,540
Gallia 1,283; 2,569; 3,77; 5,264; 7,286
Gallicus: arva 1,215 damna 2,475 rabies 2,535 rura 1,394; 2,429
Gallus 3,159* Galli 1,122. 248.309; 3,74.446; 4,10. 820; 5,28; 7,231.541 *sacerdotes Cybeles* 1,567.(599)
Ganges 2,496; 3,230; 8,227; 10,33.252
Gangetica tellus 4,64
Ganymedes *Aegyptius* 10,520.531
(Ganymedes) *Phrygius* 9,972
Garamantides undae 9,369
Garamas *populus Africae* 4,679; 9,460 Garamantes 4,334; 9,512
Garganus *mons Apuliae* 5,380; 9,184
Gaurus *mons Campaniae* 2,667
Gaza *urbs Palaestinae* 3,216
Geloni *populus Scythicus* 3,283
Gemini *zodiaci signum* 9,536 *v.* Ledaea sidera
Genusus *fluvius Illyrici* 5,462.465
Germanum bonum 7,435
Getes *populus Thraciae* 2,54.296; 3,95
Getici nervi 8,221
gigantes 1,36; 3,316; 4,593; 6,665; 7,145; 9,656
Gorgon 6,746; 9,653.658.668. 679.684 Gorgones 9,647
Gorgonei crines 7,149
Gortyna *urbs Cretae* 3,186
Gortynis harundo 6,214
Gracchi 1,267; 6,796
Gradivus *Mars* 1,660
Graecia 2,164; 3,171
Grai 2,647; 3,358.478.497. 553; 6,4.35
Graius: aequor 8,272 aplustre 3,586 bustum *Aiacis* 9,962 classis 3,753; 4,530 ferrum 3,463 gymnasia 7,270 iuventus 3,355.516 levitas 3,302 litora 9,38 moenia 5,419 puppis 3,610.667 remex 3,526 urbs 3,388
Gyareus *Massiliensis, sc. a poeta fictus* 3,600

Hadria 2,(400).625; 5,614
Hadriacus: mare 4,404 pontus 4,407 unda(e) 2,407.615; 3,190; 5,380
Haemonides 6,436.590
Haemonius *Thessalicus:* arcus 6,394 artes 6,486.765 bellum 7,825 cantus 6,694 carmen 6,480 Iolcos 3,192 silva 8,2 tellus 7,858 terrae 6,442
Haemus *mons Thraciae* 1,680; 3,197; 5,3; 6,576; 7,174. 480; 10,449
Halys *fluvius Paphlagoniae* 3,272

Hammon 3,292; 4,673; 9,514. 518.525.(545)572.586; 10,38
Hannibal 1,305; 4,790; 8,286 *v.* Poenus
Hapsus *fluvius Illyrici* 5,462.463
Hecate 6,700.737
Hectorei manes 9,977
(Helena) 10,61
Helice *Ursa* 2,237
Helle 4,57; 9,956
Hellespontus 2,675; (9,954)
Heniochi *populus Sarmatorum* 2,591; 3,270
Hennaea *Persephone* 6,740 Hennaeae valles 6,293*
Herceae arae *Iovis Hercei* 9,979
Hercules 8,800 *v.* Alcides, Amphitryonides
Herculeus: fauces 8,1 manus 6,348 metae 3,278 nodi 4,632 numen 1,405 Oete 3,178 pharetrae 6,354
Hermus *fluvius Lydiae* 3,210
Heroae turres *Sestos* 9,955
Hesione *filia Laomedontis* 9,970
Hesperia *Italia* 1,29.224.404; 2,196.410.433.441.608.614. 734; 3,66; 5,38.266.534. 691; 6,322; 7,871; 8,189. 285.768; 10,450
Hesperides 9,358 *cf.* 9,365
Hesperius: agri 1,382; 2,534 amnes 4,14 axis 3,359 Baetis 2,589 Calpe 1,555 cardo 5,71 clades 7,871; 8,351 columnae 9,654 dux 5,703; 10,376 fatum 5,122 furor 2,293; 10,62 gens 2,318; 4,352; 5,329; 6,585; 7,741; 10,387 latus 1,547 litus 3,48 miles 8,826 nomen 2,57; 8,760 orae 5,573 portus 5,803 res 7,283 sanguis 5,202; 7,728 segetes 7,403 terra 3,4
Hiber *Hispanus* 6,258: 7,755 Hiberi 2,54.549.629; 4,10; 5,237; 7,541
Hiberia 7,232
Hiberus: Mars 3,336 orbis 5,343
Hiberus *fluvius Hispaniae* 4,23.335; 7,15; 10,476
Hispanae acies 3,454
Hispania 5,265; 6,306 *v.* Hiberia
Hister *Danubius* 2,50.418.419; 3,202; 5,437
Histri 4,529
(Homerus) 9,984
Hortensius 2,328
(Hybla) *Siciliae mons, unde* Hyblaeum gramen 9,291
Hydaspes *fluvius Indiae* 3,236; 8,227
hydra *Lernaea* 4,635; 9,644
Hydrus *oppidum Calabriae* 5,375
Hyperborea Ursa 5,23
Hyrcania 3,268
Hyrcanus: nemus 1,328 silvae 8,343

Iader *fluvius et oppidum Dalmatiae* 4,405
Ianus 1,62; 5,6
Iapyx *ventus* 6,339
Icaria *insula maris Aegaei* 8,244
[Icarium] litus 8,716
Idalis tellus *in Troade* 3,204
Idalium *oppidum Cypri, unde* Idalium litus 8,716*
Idume *regio Palaestinae* 3,216
Ilerda *oppidum Hispaniae* 4,13.33.144.261
Iliacus: Alba 5,400 domus 10,61 manus 3,211 morae 9,1002 muri 6,48 sanguis 1,428
Illyricus: rupes 4,452 unda 4,433 5,39
Illyris Epidamnos 2,624
Inachiae undae 4,634
(Inachus) pater Isidis *fluvius Argolicus (apud Lucanum Thessalicus vel Aetolicus)* 6,363
Inarime *insula in ora Campaniae sita, postea Aenaria* 5,101
India 7,428 *v.* Gangetica tellus
indigetes dei 1,556
Indus 4,678 Indi 4,67; 9,518; 10,33.457
Indus: litus 8,343 testudo 10,120
Indus *fluvius* 3,236
Iolcos *portus Thessalicus* 3,192
Ionius: fluctus 3,3 mare 1,103; 6,27.362 pontus 5,614 undae 2,624
Ionos primus Thessalicae rector telluris 6,402
Isara *Rhodano influit* 1,399
[Isaurus] *v.* Pisaurus
Isis 6,363; 8,831; 9,158
Isthmos *Corinthi* 1,101
Italia 1,25.468; 2,397.435. 659.701; 5,579 *v.* Ausonia, Hesperia
Ityraei *populus Syriae* 7,514
Ityraeae sagittae 7,230
Iuba *rex Numidiae* 4,670. 688.716; 5,57; 6,309; 8,443 9,213.301.869; 10,146.475 *v.* Maurus
Iudaea 2,593
Iugurtha 2,90; 9,600
Iulea gens 1,197; 9,995
Iulia *filia Caesaris, uxor Pompeii* 1,113; 3,10.27; 8,104; 10,77
Iulus *filius Aeneae* 3,213
Iuno 1,576; (4,637)
Iuppiter 1,633; 3,184.318; 5,95.306; 6,427.464.467; 7,150.197.447; 8,447; 9,178.436.558.580.584.664. 902; 10,207 Iuppiter Casius 8,858 Iuppiter Hammon 9,513.518.545.558 Iuppiter Latiaris 1,198 *v.* Tonans
Ixionidae Centauri 6,386

Labienus 5,346; 9,550.566
Lacedaemonii Heniochi 3,269
(Lacinium) *promunturium Bruttiorum, ubi Iunonis* Lacinia templa 2,434

Laelius *primipilus Caesaris, sc. a poeta fictus* 1,357
Laevus *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,815
Lageus: domus 10,414 iuventus 10,394 Nilus 1,684 proles 10,522 stirps 8,692
Lagus *Ptolemaeus primus* 5,62; 8,443.802; 10,4.86.527
Lapithes *populus Thessaliae* 6,399
Larisa *urbs Thessaliae* 6,355; 7,712
Latiaris: caput 1,535 Iuppiter 1,198
Latinae *feriae* 1,550; 5,402 Latinum nomen 7,391
Latium 1,253.427; 2,196.432.447; 5,401; 8,234; 10,59
Latius: acies 4,8 alnus 3,597 arces 4,657 arma 8,501 carinae 1,403 corpus 10,416 cruor 1,9 duces 6,782* dux 9,546; 10,358.536 fasces 3,87; 7,428 fasti 2,645 ferrum 7,228 indoles 5,17 leges 1,22 lingua 8,348 Musae 9,983 orae 3,93 orbis 8,345 plebs 10,403 prorae 9,1079 robur 4,668 ruina 6,10 sanguis 1,105 Tonans 8,219 turba 7,656.844 vitis 6,146 volucres 6,129
(Laurentum) *oppidum Latii, unde* Laurentini penates 7,394
Lavinia sedes *a Lavinio, Latii oppido* 9,991
Ledaea sidera *Gemini, zodiaci signum* 4,526
Leleges *natio Pelasgorum* 6,383
Lemannus *lacus Helvetiae* 1,396
Lentulus *Crus* 5,16; 7,218; 8,328
Lentulus *Spinther* 2,469
Lentulus *Sura* 2,543
Leo *zodiaci signum* 1,655; 6,337; 9,537; 10,210.233.306
Lepidi 7,583
Lepidus *a Catulo oppressus* 2,547; 8,808
Leptis *urbs Africae* 9,524.948
Lernaeae sagittae 6,392 *v.* hydra
Lesbos *insula* 5,725.744; 8,40.108.123.131.135.139.144.204.587.640
Lethaeus: dei 6,685 ripa 3,28
Lethe 5,221; 6,769
Lethon *fluvius Libyae* 9,355
Leuca *vicus Calabriae* 5,376
Leucadia *Leucas* 5,651*
Leucadius: gurges 10,66 sinus 8,38 vertex 5,638
Leucas *insula Acarnaniae opposita* 1,43; 5,479; 7,872 *v.* Leucadia
Leucus *populus Galliae* 1,424
Libertas 2,303; 3,114; 7,432.696; 9,30; 10,25
Libo *Pompeianus* 2,462
Libra *zodiaci signum* 4,58; 8,467; 9,534; 10,227 *v.* Chelae
Liburnae *naves* 3,534
Liburni *populus Illyricus* 4,530

Liburna terra 8,38
Libye *sive* Libya 1,206.255.368.687; 2,164; 3,70.294; 4,606.691 5,39. 56.485; 6,306.817; 7,229. 711; 8,170. 277; 9,44.351. 370.377.386.405.410.411. 415.420.450.467.523.598. 617.624.690.753.943; 10,38.79.328
Libycus: aequor 8,862 aer 9,619 antra 4,594 arva 4,582 aves 4,809 cerastes 6,679 clades 6,62 crines 10,129 elephans 6,208 fraudes 4,736 gentes 4,669; 9,511.515 harenae 2,417; 10,291 ignis 9,538 irae 2,93 Iuba 9,300 lampas 7,800 leo 4,613 mortes 9,707 ora 4,611; 9,496 orbis 7,223; 9,547 pestes 9,805 ruinae 8,269 sedes 9,119 Syrtes 1,499; 8,444 tellus 4,658.791 terra(e) 6,[207].788; 9,420 triumphi 2,69
Libys 6,221
Libyssa terra 9,666
Ligur 1,442
Lilybaeum *litus* 4,583
Lingones *populus Galliae* 1,398
Liris *fluvius Latii* 2,424
Lissus *oppidum Illyrici* 5,719
Luca *oppidum Etruriae* 1,586
[Luceria] 2,473
Lucifer *stella* 1,232; 2,725; 10,434
Luna *oppidum Etruriae* 2,427
Lyaeus *Bacchus* 1,675
Lycidas *Massiliensis, sc. a poeta fictus* 3,636
Lycurgus *rex Thraciae* 1,575
Lygdamus *Massiliensis, sc. a poeta fictus* 3,710

Macedon *Alexander* 8,694
Macetae 2,647; 5,2; 10,16.28. 269
Macra *fluvius Liguriae* 2,426
Maeander *fluvius Phrygiae* 3,208; 6,475
Maenala *montes Arcadiae* 3,177
Maeotis *lacus* 3,277; 5,441; 8,318
Maeotia palus 2,641
Magnetes *populus Thessaliae* 6,385
Magnus *sive* Pompeius *passim*
Magnus *Gnaeus, 'triumviri' filius* (2,631); 9,121.145
Malea *promunturium Laconiae* 6,58; 9,36
Maliacae aquae *sinus Maliacus* 6,367
Mallos *oppidum Ciliciae* 3,227
Marcellus *consul 51 A.C.* 1,313
Marcia *uxor Hortensii, deinde Catonis* 2,328. 344
[Mareotica] hebenus 10,117
Mareotis *palus Aegypti* 9,154
Mareotis uva 10,161
Marica *nympha, cui Minturnenses lucum dedicaverant* 2,424

Marius 1,583; 2,70.80.92.99. 131; 4,822; 8,269; 9,204 Marii 2,175.191; 6,794
Marius *Gratidianus* 2,175.191
Marmaricus *Africanus*: catervae 3,293 harenae 6,309
Marmaridae 4,680 Psylli 9,893
Mars 6,256 adversus 1,308 secundus 4,388; 6,4; 9,596; 10,532 *pugna* 1,255.299; 2,590.629; 3,91.336.350. 453.585; 4,2.24.47.161. 582.770; 5,67.240.308.723. 749; 6,149.250.264.269. 395.579; 7,111.133. 220.258.299.335.389.613. 735; 8,144.223.382; 9,293. 1047; 10,150.171.346.535 *v.* Gradivus, Mavors
Marsi 2,430
Marsus ager 9,790
Marsya *fluvius Phrygiae* 3,207
Martius ensis 7,146
Massagetes *populus Scythiae* 2,50; 3,283
Massilia 3,308.360; 4,245; 5,53
Massylia *gens Numidiae* 4,682
Matinus *mons Apuliae* 9,185
Maurus *populus Africae* 1,210; 4,679.784; 10,455 *Iuba* 8,283 Mauri 3,294; 9,300
Maurusia robora 9,426
Mavors 7,569 *stella* 10,206
Mazax *populus Mauretaniae* 4,681
Medea 4,556 *v.* Colchis
Medi 4,681; 7,442.514; 8,216.299.308.326.386
Medicus: agmina 2,49 rura 8,368
Medusa 9,626.633.636.639. 670.697 *v.* Gorgon
Megaera *furia* 1,577; 6,730
Melas *fluvius Thessaliae* 6,374
Meleagrea Calydon 6,365
Meliboea *oppidum Thessaliae, patria Philoctetis* 6,354
Memnonia regna 3,284
Memphis 1,640; 3,222; 6,449; 8,478.542; 10,272.330
Memphiticus ensis *Aegyptius* 10,5
Memphitis cumba 4,136
(Mercurius) *v.* Arcas, Cyllenius
Meroe *insula Nili* 4,333; 10,163.237.251.303
Meroitica hebenus 10,117*
Metaurus *fluvius Umbriae* 2,405
Metelli proles *Cornelia* 8,410; 9,277 *v.* Scipio
Metelli 2,545; 7,583
Metellus *Creticus* 3,163
(Metellus Pius) 8,809
Metellus *tribunus plebis* 3,114.136.139.143.153
Mevania *oppidum Umbriae* 1,473
Milo 1,323; 2,480
Minerva 1,598; 3,306 *v.* Pallas
Mimas *mons Ioniae* 7,450*
Minicius *sive* Minucius φρούραρχος *Caesaris* 6,126
Minoius: Creta 3,163 tecta *Brundisium* 5,406
Minyae *Argonautae* 6,385

(Mithridates) *rex Ponti* 1,336; 2,581
Molossus *canis* 4,440
Moneta castrensis 1,380
Monoeci statio *portus Liguriae* 1,408
Monychus *Centaurus* 6,388
Mors 6,601
Moschi *populus Scythicus* 3,270
Mulciber *Vulcanus* 1,545; 10,448
Munda *oppidum Baeticae clade Pompeianorum notum* 1,40; 6,306; 7,692
Murrus *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,828
Musae Latiae 9,983 *v.* Pierides
Mutina *oppidum Galliae Cispadanae* 1,41; 7,872
Mycenae 1,544
Mycenaea Diana 6,74
Mysia 3,203
Mytilenaeus: latebrae 5,786 vulgus 8,109

Nabataei flatus *Arabici* 4,63
Nais Oenone 9,972
Nar *fluvius Umbriae* 1,475
Nasamon *populus Africae Cyrenaicae* 4,679; 9,439.458 Nasamones 9,444
Nasidius *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,790
Nemeaeus leo 1,655
Nemes *populus Belgicae* 1,419
Nepheleias Helle *a matre Nephele* 9,956
Neptunia cuspis 7,147
Neptunus 4,111
Nereus *mare* 2,713; 6,349
Nero 1,33.(45 *sqq.*) *v.* Caesar
Nervius *populus Belgicae* 1,429
Nesis *insula promunturio Miseno opposita* 6,90
Nessus *Centaurus* 6,365.(392)
Niliacus: amor 10,80 aquae 10,160 fontes 10,192 gurges 9,1023 harena 5,475 litus 9,135 serpens 9,816 tyrannus 8,281 urbes 10,91
Nilotica rura 9,130
Nilotis acus 10,142
Nilus 1,20.684; 2,416.417. 633; 3,199; 4,135; 5,712; 6,307.474.810; 7,832; 8,(445).447.465.477.499. 526.542.559.641.805.825. 828.853; 9,81.156.163.266. 413.705.752; 10,8.40.53. 156.213.215.219–328 *passim.* 412
Ninos *urbs Assyriae sive Commagenae* 3,215
Niphates *mons et fluvius Armeniae* 3,245
Notus *ventus* 2,460.683; 4,71; 5,542.571.609.714; 6,294. 471; 7,364; 9,326.419. 481.539.695.877; 10,50. 243 Noti 10,500
Nuceria *oppidum Umbriae* 2,473*
Numa 7,396; 9,478
Numidae 4,677.721.746; 7,229; 8,287
Nymphae *cf.* 9.365

Nymphaeum *portus Illyrici* 5,720
Nysa *Indiae oppidum Baccho sacrum* 1,65
Nysaeus Hydaspes 8,227
Nyseia iuga 8,801

Oceanus 1,370.411.416; 2,571; 3,77.279; 4,22.81.103.135. 675 5,182; 7,1; 8,294.798; 9,416.625; 10,36.216.255. 258 *v.* Atlanteus
Octavius *praefectus classi Pompeianae* 4,433
Oedipodioniae Thebae 8,407
Oeneus *pater Deianirae* 6,363
Oenone *Nais* 9,973
Oenusae cautes *propter* Chium 8,195*
Oetaeus: robur 7,807 rupes 7,483; vertex 6,389
Oete *mons Thessaliae* 3.178; 7,449; 8,800
Ogygius Lyaeus *ab Ogyge, rege Thebarum, sic denominatus* 1,675
Olympiaca palaestra 4,614
Olympus *mons Thessaliae* 2,271; 6,341.347.477; 7,173.478 *sedes deorum caelumve* 1,540; 2,4.398; 4,28.72.639; 5,4.620; 6,484; 8,171; 10,199
Opitergini coloni *de regione Veneta orti, milites Caesaris* 4,462
Orcus 6,715 *cf.* 7,390
[Orestae] 3,249
Orestes *Agamemnonis filius* 7,778
Oretae *populus Eous* 3,249*
Oricos *oppidum Epiri, ubi Helenus Priamides regnabat* 3,187
Orion *sidus* 1,665; 9,836
Orontes *fluvius Syriae* 3,214; 6,51
Orpheus cantus 9,643
Osiris 8,833; 9,159
Ossa *mons Thessaliae* 1,389; 6,348.412
Ossaeus: Boebeis 7,176 rupes 6,334
Othrys *mons Thessaliae* 6,338
Ovilia 2,197 *v.* Saepta

Pachynum *promunturium Siciliae pro Peloro positum* 7,871
Pactolus *fluvius Lydiae* 3,210
Padus 4,134; 6,272.278; 9,751; 10,252.278 *v.* Eridanus
Paean *Apollo* 1,678; 5,80. 82(?).139.167.199.221; 7,148
(Pagasa(e)) *oppidum Thessaliae, unde* Pagasaeus: ratis *Argo* 2,715 litus 6,400
(Palaesta) *oppidum Epiri, unde* Palaestinae harenae 5,460
Palinurus] litus, Palinure, tuum *ad Paliurum, oppidum Africae, referendum* 9,42
Palladia aegis 7,570
Pallas 3,205; 7,149; 9,350. 658.665.675.681.687.994 *v.* Minerva, Tritonia

(Pallene) *non longe a campis Phlegraeis distans, unde* Pallenaea fulmina 7,150
Pamphylia tellus 8,249
Panes 3,402
Pangaea *mons Macedoniae* 1,679
Pangaea saxa 7,482
Pannonis ursa 6,220
Pannonius 3,95
Paphia unda 8,458
Paraetonius *Aegyptius*: urbs *Alexandria* 10,9 Syrtes 3,295
Parcae 1,113; 3,19; 6,777.812 *v.* Sorores
(Paris) 9,971
Parnasos *mons* 3,173; 5,72.78. 131
Parrhasis Helice *Arcadia* 2,237
Parrhasiae pinnae 9,660
Parthia 7,431; 8,235.350; 10,51
Parthica damna 1,106
Parthus 1,230; 8,232.323.368. 378.414; 10,46 Parthi 2,475.552; 3,265; 6,50; 8,222.237.277.301.335. 339.354.408.429
Parthus miles 8,323; 9,267
Paulus *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,824
Paulus *v.* Aemilius Paulus
Pelethronia antra *Thessalica* 6,387
Peliacae cavernae 7,481
Pelion *mons Thessaliae* 6,336.411
Pella *regia Alexandri* 10,52
Pellaeus *Macedonicus*: ductor 3,233 Philippus 10,20 sarisae 8,298 Zeugma 8,237 *Aegyptius*: [arces] 9,153 aula 10,55 caries 9,153* diadema 5,60 domus 8,475 gladius 9,1073 muri 10,511 puer 8,607 rex 9,1016
Pelopeus Orestes 7,778
Pelopis regna *Peloponnesus* 6,57
Pelorus *Siciliae promunturium* 2,438; 6,66 *v.* Pachynum
Pelusiacus: Canopus 8,543 Nili gurges 10,53
Pelusius: litora 9,83 ora 8,825 vada 8,466
Peneius amnis 8,33
Peneus *fluvius Thessaliae* 3,191; 6,372.377
Pentheus 6,357; 7,780
Pergama 9,969.999
Persae 10,33.269
Persae tyranni 10,269
Persephone 6,700 *v.* Hennaea
Perses *Xerxes* 2,672*; [3,286]
Perses *rex Macedonum* 3,158
Perseus: Babylon 6,449 Tarsos 3,225
Perseus *filius Danaes* 9,660. 667.676.682
Persis 3,258; 8,229
(Perusia) *quo in oppido Etruriae Octavianus L. Antonium obsedit, unde* Perusina fames 1,41
Petra *collis apud Dyrrachium* 6,16.70

Petreius *legatus Pompeii* 4,5. 144.206
Peuce *insula in ostio Histri sita* 3,202
Phaeacum litus *Corcyra* 5,420
Phaethon 2,413
Pharius *Aegyptius*: aequor 4,257 alnus 8,611 aspides 4,724 canes 9,141 cliens 9,1096 currus 10,277 ensis 8,546 favilla 9,1 fides 8,624 flammae 9,1005 gens 10,171.177 gurges 7,692 harenae 2,733; 8,712 Lagus 10,86 litus 9,53.74 puppis 8,596 reges 2,636; 6,308 satelles 8,675 scelus 9,209; 10,343 telae 10,126 triumphi 10,65 tyrannus 7,704; 8,555.574; 9,134.1068; 10,269.406 unda 3,260 urbes 10,184 velamen 9,1012 verutum 8,681
Pharnaces *rex Ponti* 2,637; 10,476
Pharos 8,184.277.443.499. 514.564; 9,1022.1081; 10,57.81.92.356.509
Pharsalia 1,38; 3,297; 4,803; 6,313; 7,61.175.204.407. 535.632.745.781; 8,273; 9,232.985
Pharsalicus: annus 5,391 castra 8,14 damna 7,787 fata 8,516 iuga 6,576; rura 7,823
Pharsalos 6,350
Phaselis *oppidum Pamphyliae* 8,251
Phasis *fluvius Colchorum* 2,585.715; 3,271; 4,552
Phemonoe *Pythia* 5,126.187 *v.* Phoebas
Philae *Aegypti urbs* 10,313
Philippi *oppidum Macedoniae a Lucano cum Pharsalo confusum* 1,680.694; 6,582 7,591.872; 9,271
Philippi proles *Alexander* 10,20
Philippus *quintus* 3,158
Phlegra 7,145
Phlegraeus: arva 4,597 serpens 9,656
Phocaicus *Massiliensis* arma 3,728 carinae 3,583 manus 3,172 rostra 3,561 *Delphicus* laurus 5,144
Phocais iuventus *Massiliensis* 3,301
Phoceus *iuvenis Massiliensis, sc. a poeta fictus* 3,697
Phocis *pro Phocaea* 3,340; 5,53
Phocis Massilia 4,256
Phoebas 5,128.167
Phoebe *Luna* 1,77.538; 6,500; 8,479; 9,940 *v.* Cynthia
Phoebeia Rhodos 5,50
Phoebeus: ignes 2,415 murus 9,965 navalia 3,182 ortus 5,718; 6,330; 9,667; 10,433 palatia 3,103 serta 5,170
Phoebus 1,48.655.677.681. 694; 2,326.528.692.719; 3,206.231.423.521.595; 4,103.124.282; 5,70.73.136. 152.156.174.187.223.424. 542; 6,335.368.466.645; 7,214; 8,228.471;

9,315.528.691.906; 10,227.236.251.258.307 *v.* Apollo, Paean, Titan
Phoenices 3,220
Phoenix *fluvius Thessaliae* 6,374
Pholoe *mons Thessaliae, sedes Centaurorum* 3,198; 6,388; 7,449.827
Pholus *Centaurus* 6,391
Phorcynis Medusa 9,626
Phorcys *pater Medusae* 9,646
Phrixeus pontus *Hellespontus* 6,56
Phrygius: aes 9,288 ignis 9,993 Iulus 3,213 magister 9,44 penates 1,196 ruinae 9,990
Phryx incola 9,976 Phryges 9,999
Phycus *oppidum Cyrenaicae* 9,40
Phylace *oppidum Thessaliae* 6,352
Pierides 6,353
Pindus *mons Thessaliae* 1,674 6,339 7,174.482.806
(Pisa) *Elidis regio, unde* Pisaeus: aula *Oenomai* 2,165 manus 3,176
Pisae *oppidum Etruriae* 2,401
Pisaurus *fluvius Umbriae* 2,406* 2,401
Pisces *zodiaci signum* 9,535
Pitane *oppidum Mysiae* 3,205
Plato 10,181
Plaustrum *sidus* 8,170 Plaustra 9,541 cf. 2,722; 5,23 *v.* Ursa
Plias 2,722; 8,852 *v.* Atlantis
(Pluto) *v.* Dis
Poenae 6,695
Poenus *Hannibal* 1,31.304; 7,799 Poenorum umbrae 6,310
Poenus: cineres 2,91 hostis 4,657 manes 1,39; 4,790 Mars 3,350 *v.* Punicus
Pompei 6,805; 9,(93).278
Pompeianus 9,24 Pompeiani 5,420
Pompeianus: aquilae 6,138 caedes 10,350 castra 7,61 Cilix 4,448 eques 7,507 manes 10,73 manus 9,257 partes 5,350 quies 6,283 signa 1,323 theatrum 7,9 triumphi 3,166 umbra 6,717
Pompeius *sive* Magnus *passim*
Pompeius *Cn., filius eius maior* *v.* Magnus
Pompeius *Sex.* 6,570; 8,633 *v.* Sextus
Pompeius *quisquis* 9,93
Pomptinae paludes 3,85
Ponticus: eques 7,226 proelia 1,336 sanguis 7,636 signa 8,26
Pontus 2,639; 10,475
Pontus *Euxinus* 3,278; 8,178; 9,959
Pothinus *satelles Ptolemaei* 8,483; 10,95.103.333. 432.515
(Praeneste) *oppidum Latii, unde* Praenestina Fortuna 2,194
Propontis *mare* 9,960
Proteus vates 10,511
Psyllus *populus Libyae* 9,907. 911 Psylli 9,893.924.937

Pteleos *oppidum Thessaliae* 6,352
Ptolemaeum (?) munus 9,268*
Ptolemaeus 5,19; 8,448.484. 512.528.550.(692); 9,268(?).278.1076.1087; 10,427.464
Ptolemaei 8,696
Ptolemais *Cleopatra* 10,69
Punicus: bella 3,157; 4,737 tempora 2,45 *v.* Poenus
Pyrenaeae nives 4,83
Pyrene 1,689
Pyrrhus 1,30; [3,159]
Pythia *certamina* 6,409
Pythia antra 6,425
Python *Delphi* 5,134
Python *draco ab Apolline occisus* 5,80; 6,408; 7,148

Quirinus 1,197 *v.* Romulus
Quiris Romanus 2,386 Quirites 1,276; 5,358

Remus *populus Belgicae* 1,424
Rhamnus *vicus Atticae, ubi Nemeseos fanum* 5,233
Rhascypolis *regulus regionis in confiniis Thraciae et Macedoniae sitae* 5,55*
Rhenus 1,371.464.481; 2,52. 310.570; 3,76; 4,116.696; 5,268.289; 7,433; 8,424; 10,130
Rhodanus 1,(400).433; 3,515; 4,117; 5,268; 6,145.475; 9,751; 10,278
Rhodope *montes Thraciae* 7,450
Rhodopea saxa 6,618
Rhodos 5,51; 8,248; 9,1003
Rhoecus *Centaurus* 6,390
Rhoeteia litora 6,351
Rhoetion *promunturium Troados, ubi Aiax sepultus est* 9,963
Riphaeus *Scythicus:* manus 2,640 nives 4,118 vertex 3,273
Roma, Romanus *passim*
Romulus 7,438 *v.* Quirinus
Ruber: pontus 10,314 mare 10,139; profundum 8,853 *cf.* 6,677
Rubicon *fluvius* 1,185.214; 2,498; 7,254
Ruteni *populus Aquitaniae* 1,402
Rutuba *fluvius Liguriae* 2,422
(Rutupiae) *portus Britanniae, unde* Rutupina litora 6,67

(Sabaei) *populus Arabiae, unde* Sabaeae virgae 9,820
Sabbura *Iubae dux* 4,722
Sabellus *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,763
Sabellus vomer 2,430
Sabinae 1,118
Sabinus mos 2,368
Sacri Portus *oppidum Volscorum, ubi Sulla Marium filium superavit* 2,134
Sadala *filius Cotyos* 5,54
Saepta 7,306 *v.* Ovilia
Saguntum 3,350
(Sais) *urbs Aegypti, unde* Saitae 9,821*, *nisi ad gentem Persi-*

di vicinam a Plin. N. h. 6,134 commemoratam referuntur
Salaminiacum mare 5,109
Salamis *insula* 3,183
Salapina palus *Apuliae* 5,377*
Salernum *oppidum Campaniae maritimum* 2,425
Salius *Martis sacerdos* 1,603
Salonae *oppidum Dalmatiae* 4,404
Samnis 2,137
Samos *insula* 8,246
Santonus *populus Aquitaniae* 1,422
[Sapis] 2,406
Sardoae orae *Sardinia* 3,64
Sarmata 1,434; 3,94.270
Sarmaticus: aquae 3,201 aratrum 7,430 bellum 3,282 campi 8,369
Sarnus *fluvius Campaniae* 2,424
Sason *insula maris Adriatici* 2,627; 5,650
Saturnia templa *aerarium* 3,115
Saturnus *sidus* 1,652; 10,205
Scaeva *Caesaris centurio* 6,144.187.215.234.241.249.257; 10,544
Scaevola *pontifex maximus* 2,126
Scipio *Africanus* 4,658; 6,788
Scipio *Pompeii socer* 2,473; 6,311.(788); 7,223 *v.* Metelli proles
Scorpios *zodiaci signum* 1,659; 6,394; 9,533.834
Scyllaeae undae 2,433; 6,421
Scytha 10,455
Scythia 1,367; 3,267; 8,178
Scythicus: Aquilo 5,603 ara 7,777 bonum 7,435 Diana 1,446; 3,86 frigus [1,18] 6,325 harundo 9,827 Hister 2,50 iugum 9,238 nives 6,478 orae 2,553 pharetrae 8,302 plaustrum 2,641 pontus 1,18*; 2,580 populi 8,353 recessus 8,216 sagittae 8,432 Tanais 9,414 undae 2,420.5,436 *v.* Riphaeus
Selinus *oppidum et fluvius Ciliciae* 8,260
Selloe *populus Epiri Dodonae adiacens* 3,180
Sena *fluvius Umbriae* 2,407
Senones *populus Galliae* 1,254
Septimius *satelles Ptolemaei* 8,597.609.668
Sequana gens *Galliae* 1,425
Seres 1,19; 10,142.292
Sertorius *Marianus* 2,549; 7,16; 8,809
Sestos *urbs in Hellesponto sita* 2,674; 6,55
Sesostris *rex Aegypti* 10,276
Sextus *Pompeius* (2,631); 6,420.827; (8,205.634); 9,(52).85.(122.125)
Sibylla 5,138 *v.* Cumana vates
Sicania *Sicilia* 6,66
Sicanius: populi 3,177 sepulchrum 2,548 urbes 3,59
Sicoris *fluvius Hispaniae* 4,14.130.141.335

Siculus: Aetna 1,545 apex 5,99 arva 6,814 cavernae 10,447 incudes 7,146 Pelorus 2,438 pirata 6,422 *v.* Sicanius
Sidon *urbs Phoenicum* 3,217
Sidonium filum 10,141
(Sigeum) *oppidum Troados, unde* Sigeae harenae 9,961
Siler *Silarus, fluvius Lucaniae* 2,426
Silvani 3,403
Simois *fluvius Troianus* 9,962
Sipus *Sipontum, oppidum Apuliae,* 5,337
Sirius 10,211 *v.* Canis
Smyrnaeus *v.* Zmyrnaeus
Sophene *regio Armeniae* 2,593
Sorores *Parcae* 3,18; 6,703; 9,838
Spartacus 2,554
Spartana *Helena* 10,61
Spartani *canes* 4,441
Spercheos *fluvius Thessaliae* 6,367
Stoechados arva *insulae apud Massiliam sitae* 3,516
Strymon *fluvius Thraciae* 3,199 5,711
Stygius: aer 6,91 Avernum 6,636 canes 6,733 carmen 6,766 domus 6,514 formido 7,770 lacus 6,662 Lethe 5,221 nefas 6,695 nox 7,817 pallor 6,517 paludes 6,378 regnum 7,169 sorores 9,838 tenebrae 3,13 umbrae 5,667; 6,569.653; 7,612 undae 6,749
Styx 6,698; 7,785
Suessones *populus Belgicae*
Suebi *populus Germanorum* 2,51
Sulla 1,326.335.(581); 2,118. 139.192.221.228.232.582; 4,822; 6,303.787; 9,204
Sulla *eius filius* 2,465
Sullanus: acta 8,25 cadavera 2,210 dux 7,307 ferrum 1,330 manes 1,581 pax 2,171
Susa *regia Medorum* 2,49; 8,425
Syene *oppidum Aegypti* 2,587; 8,851; 10,234
Syhedra *oppidum Ciliciae* 8,259
Symplegas 2,718
Syri 7,540
Syria 3,214; 8,169.181
Syrticus Hammon 10,38
Syrtis 1,367.686; 8,184; 9,312. 317.373.431.441.448.710; 10,477 Syrtes 1,499; 2,295; 4,673; 5,485; 8,444.540; 9,203.302.322.369. 553.598.756.861

Taenariae fauces 6,648
Taenaros *promunturium Laconiae* 9,36
Tages *conditor artis haruspicinae* 1,637
Tagus *fluvius Hispaniae* 7,755
Tanais *fluvius Sarmaticus* 3,273; 8,319; 9,414.751
Taranis *deus Celticus* 1,446

Taras *Tarentum* 5,376
Tarbellicus Aturus *fluvius Aquitaniae* 1,421
Tarchondimotus *dux Cilicum* 9,219
Tarpeius: arces 7,758 dei 8,863 rupes 1,196; 3,154 sedes 5,27.306
Tarsos *urbs Ciliciae a Perseo condita* 3,225
Tartara 3,17; 6,694.748.782; 7,785; 9,101
Tartareus: antrum 6,712 reges 6,651
Taulantius incola *Illyrici populus* 6,16
[Tauri] 2,594
Tauromenitana Charybdis 4,461
Taurus *zodiaci signum* 3,255; 9,533
Taurus *mons* 2,594*; 3,225; 8,255
Taygetus *mons Lacedaemoniae* 5,52
Tellus *mater Antaei et gigantum* 4,593.636.644.651 *v.* Terra
(Telmessus) *Lyciae oppidum, unde* Telmessis unda 8,248
Telo *Massiliensis, sc. a poeta fictus* 3,592
Tempe *vallis Thessaliae* 6,345; 8.1
Terra 4,599 *v.* Tellus
Tethys *mare* 1,414.554; 2,588; 3,233; 4,73; 5,623; 6,27. 479; 10,204
Teutates *deus Celticus* 1,445
Teutonicus: furor 1,256; triumphi 2,69
Teutonus 6,259
Thebae *Boeoticae* 8,407 *Phthioticae* 6,356 *Aegyptiae* 8,852
Thebanus: Agave 1,574 Bacchae 5,74 fratres 4,551 ophites 9,714 rogi 1,552
Themis 5,81
Thermus *Pompeianus* 2,463
Theseus 2,612
Thesproti *populus Epiri* 3,179
Thessala *Erictho maga* 6,519. 628.762
Thessalia [5,651] 6,333; 7,164. 454.473.592.847*; 8,45.108.428.441.510.602; 9,849.1084; 10,412 *v.* Emathia, Haemonius
Thessalis 6,451.565.605.699 Thessalides 6,452
Thessalicus: arva 9,1073 caedes 7,448 cineres 8,530 clades 6,62; 9,23; 10,74 dies 7,202 flamma 7,808 Haemus 10,449 laurus 6,409 mala 8,585 manes 9,181 ora 7,302 orbis 7.6 pugna 7,693.765 ruinae 7,439. 8,331; 9,1019 sagittae *Chironis Sagittarii* 4,528 sonipes 6,397 tellus 6,402; [7,847] volucres 8,507
Thessalus: centaurea 9,918 rura 7,152.650 tellus 6,438; 10,474 turba 6,614 vates 6,651 vomer 3,192
Thracia 2,162

Thracius: Boreas 1,389 Haemus 3,198 *v.* Bistonius
Threicius: fauces 9,954 hiemes 7,833
Thybris 1,381; 2,421; 6,76.810 *v.* Tiberinus
Thyesteae Mycenae 1,544
Thyestes 7,451
Tiberinus: amnis 1,475 flumina 2,216
Tigranes *rex Armeniae* 2,637
Tigris *fluvius* 3,256.261; 6,51; 7,433; 8,214.370.438
Timavus *fluvius Venetiae* 7,194
Tisiphone *furia* 6,730
Titan *sol* 1,15.90.415.540; 3,40; 4,56.83; 6,334.571. 743; 7,2.422; 8,159.202; 9,313.383
Titan Atlas 9,654
Titaressos* *fluvius Thessaliae* 6,376
Titii sodales 1,602
Tityos 4,596
Tonans 1,35.196; 2,34; 3,320; 5,96; 6,260; 7,42; 8,219. 551*.872; 9,4
Torquata nomina 7,584
Torquatus *Pompeianus* 6,285
Trachin *oppidum Thessaliae* 6,353
Trachinius miles 3,178
Trebia *fluvius victoria Hannibalis celeber* 2,46
Trevir *populus Belgicae* 1,441
Tritonia 9,682
Tritonis *Pallas* 9,354
Tritonos palus 9,347
Troia 3,212; 9,964
Troiana Minerva 1,598
Tullius *Cicero* 7,63
Tullus *miles Catonis, sc. a poeta fictus* 9,806
Tuscus 1,637
Tuscus: caespes 8,864 Thybris 1,381 vates 1,584 *v.* Etruscus, Tyrrhenus
Typhoeus *gigas* 5,101 *idem atque*
Typhon 4,595; 6,92
Tyrii 5,108
Tyrius: fucus 10,123 Gades 7,187; 10,457
Tyros *urbs Phoenicum* 3,217
Tyrrhenus *miles Caesarianus, sc. a poeta fictus* 3,709.718
Tyrrhenus; aequora 2,401 gurges 2,210 *mare* (2,490); 5,614 sanguis 9,737; undae 2,219

Umbri 2,430
Umbria 2,463
Urna *Aquarius* 9,537
Ursa *sidus* 4,523; 5,23; 8,177 *v.* Helice, Plaustrum
Utica *Africae urbs* 6,306

Vangiones *populus Germanus Rhenum accolens* 1,431
Varus *dux Pompeianorum in Africa* 2,466; 4,667.713. 715; 8,287
Varus *fluvius Galliae Narbonensis* 1,404
Veii *urbs Etruriae* 5,28; 7,392
Venetus 4,134
Venus (8,458) *amor* 2,387;

5,728; 8,398.413; 9,900; 10,75.396 *stella* 1,661; 10,208
Vestalis: ara 1,549 chorus 1,597 foci 1,199
Vestinae aquae 2,425
Vettones *populus Lusitaniae* 4,9
Virgo *zodiaci signum* 2,691 *v.* Astraea
Virtus 6,254
Vosegus* *mons in finibus Lingonum* 1,397
(Vulcanus) *v.* Mulciber
Vulteius *tribunus Caesaris* 4,465.475.541
Vultur *mons Apuliae* 9,185
Vulturnus *fluvius Campaniae* 2,423

Xanthus *fluvius Troados* 9,975
Xerxes *rex Persarum* (2,672); 3,286*

Zephyrus *ventus* 1,407; 2,676; 4,72; 9,418.689.1004; 10,49 Zephyri 3,549; 4,405; 5,569; 6,339; 10,239
Zeugma *urbs Syriae* 8,237
Zmyrnaeus vates *Homerus* 9,984